

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. К. Д. УШИНСЬКОГО»**

**«ПЕРСПЕКТИВИ».
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ**

Філософія, політологія, соціологія

1 (51), 2012

*Номер присвячується
75-річчю головного редактора,
доктора філософських наук,
професора А. І. Кавалерова.*

Одеса

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. К. Д. УШИНСЬКОГО»**

**«ПЕРСПЕКТИВИ». Соціально-політичний журнал
НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ 1 (51) 2012**

Виходить щоквартально

*Друковані матеріали
виражають позицію
автора, яка не завжди
поділяється редакційною
колегією.
Передрук матеріалів
здійснюється за умови
обов'язкового посилання на
«Перспективи».
Рукописи не
повертаються.*

Друкується з 1996 року.
Виходить чотири рази на
рік.
Зареєстрований 17.01.2011
року, свідоцтво серії КВ
№ 17349-6119Р
Журнал є фаховим з
філософії, політології та
соціології згідно з
постановою ВАК України
№ 1-05/1 від 26.01.2011

Журнал підписано до друку
за рішенням вченої ради
Державного закладу
«Південноукраїнський
національний педагогічний
університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол
№ 11 від 27.06.12 р.

Редакційна колегія

Кавалеров Анатолій Іванович, головний редактор, акад. УАПН і АІН,
доктор філософських наук
Наумкіна Світлана Михайлівна, заступник головного редактора,
доктор політичних наук

Балашенко Інна Валеріївна, відповідальний секретар,
кандидат філософських наук

Балабаєва Зінаїда Василівна, доктор філософських наук
Борінштейн Євген Русланович, доктор філософських наук
Дмитрієва Маргарита Степанівна, доктор філософських наук
Добролюбський Андрій Олегович, доктор історичних наук
Дунаєва Лариса Миколаївна, доктор політичних наук
Єршова-Бабенко Ірина Вікторівна, доктор філософських наук
Івакін Олексій Аркадійович, доктор філософських наук
Кавалеров Анатолій Іванович, акад. УАПН і АІН, доктор філософських
наук
Каменська Тетяна Григоріївна, доктор соціологічних наук
Кіссе Антон Іванович, доктор політичних наук
Кормич Людмила Іванівна, акад. УАПН, доктор історичних наук
Лебеденко Олександр Михайлович, доктор історичних наук
Лісеєнко Олена Василівна, доктор соціологічних наук
Мисик Ірина Георгіївна, доктор філософських наук
Михальченко Микола Іванович, чл.-кор. НАН України, президент УАПН,
доктор філософських наук
Місуню Аркадій Васильович, акад. УАПН і МАОІ, доктор філософських
наук
Мокляк Микола Миколайович, акад. УАПН, доктор філософських наук
Наумкіна Світлана Михайлівна, акад. УАПН, доктор політичних наук
Онищук Віталій Михайлович, доктор соціологічних наук
Подшивалкіна Валентина Іванівна, доктор соціологічних наук
Пунченко Олег Петрович, доктор філософських наук
Скрипник Микола Онисимович, доктор історичних наук
Стьопін Анатолій Опанасович, доктор історичних наук
Уйюмов Авенір Іванович, доктор філософських наук
Чебикін Олексій Якович, акад. АІН України, доктор психологічних наук
Чунаєва Ангеліна Акиндівна, доктор філософських наук
Шелест Дмитро Сергійович, доктор історичних наук
Яковлев Денис Вікторович, доктор політичних наук

Одеса, 2012

Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу «ПЕРСПЕКТИВИ»

Статті подаються до редакції журналу в одному примірнику. Під текстом ставляться підписи всіх авторів з розшифрованою повністю прізвища, імені, по батькові, телефону та адреси кожного автора, а також дата подання статті до редакції.

Разом зі статтею подається CD-диск з текстом статті для комп'ютерної верстки.

Текст поданої в редакцію статті, як і текст на диску, повинен відповідати таким вимогам:

- На початку статті проставляються індекс УДК, прізвища авторів та відомості, які включають науковий ступінь, вчене звання, посаду та місце роботи, назву статті, анотації (не більше п'яти рядків) на українській, російській та англійській мовах, ключові слова до кожної з анотацій, а в кінці — список літератури.

- Всі посилання на літературу в тексті подаються в квадратних дужках (номер джерела у списку літератури, сторінка).

- Комп'ютерний набір (поданий на диску) статті виконують в MS Word 97, шрифтом Times New Roman, розміром 14 пунктів без переносів при міжрядковому інтервалі 1,5. Текст повинен бути вирівняний по ширині сторінки, з боковими полями 2 см. Об'єм статті 0,5 друкованого аркушу.

- Розмір всіх абзаців повинен бути 1,27 см.

- Всі малюнки, діаграми і графіки повинні бути подані у вигляді графічних файлів в форматах: BMP — монохромний (чорно-білий) або BMP — 16 кольорів чи JPEG. Крім малюнків в тексті. Вони повинні бути виконані у вигляді окремих графічних файлів на тому ж диску.

- Всі формули та інші не текстові дані повинні бути набрані в редакторі формул Microsoft Equation 3.0.

Згідно з постановою президії Вищої Атестаційної Комісії України від 15 січня 2003 року «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» постановлено, що необхідними елементами наукової статті повинні бути наступні:

- Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;

- Виділення невиділених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття;

- Формулювання мети статті (постановка завдання);

- Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Список літератури та посилання в тексті статті подавати відповідно до нового стандарту оформлення бібліографічного опису джерел (див. «Бюлетень ВАК України», 2009 р., № 5)

Матеріали, подані без дотримання вказаних вимог, повертаються автору.

© Блохина Л.Л.

Блохина Л. Л. – кандидат философских наук, заведующая кафедрой украиноведения и лингводидактики Одесской национальной академии пищевых технологий.

УДК: 316.422(477)

ФИЛОСОФСКО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МОРАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ

Статья посвящена проблеме формирования моральности молодёжи. Рассматриваются воспитательно-педагогические механизмы этого процесса. Основное внимание уделено выявлению и исследованию философских теоретико-базисных основ развития личностной морали посредством моральной педагогики.

Ключевые слова: мораль, личность, нравственное воспитание, моральная педагогика.

ФІЛОСОФСЬКО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ МОРАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Стаття присвячена проблемі формування моральності молоді. Розглядаються педагогічно-виховні механізми цього процесу. Основна увага приділена виявленню та дослідженню філософських теоретико-базисних основ розвитку особистісної моралі та моральної педагогіки.

Ключові слова: мораль, особистість, етичне виховання, моральна педагогіка.

PHILOSOPHIC-THEORETICAL ASPECTS OF MORAL PEDAGOGICS

The article is devoted to the problem of formation of youths's morality. The upbringing-pedagogical mechanisms of this process are considered. Basic attention is given to reveal and to research philosophical ground-theoretical bases of development of personality's moral and moral pedagogics

Keywords: morality, personality, ethics upbringing, moral education.

Актуальность моральной педагогики обусловлена теми процессами, которые тревожат как мировую общественность, так и украинское общество – рост различного рода экстремизмов, агрессивности, увеличение конфликтогенных ситуаций [1]. Эти социальные явления особо затрагивают молодёжь, которой в силу возрастных особенностей свойственен максимализм, стремление к простым и быстрым решениям сложных социальных проблем [2] [3]. Сегодня эта проблема остро ощущается во многих высших учебных заведениях.

Развитие общества и общественных отношений исторически свидетельствует, что высшее образование предназначено формировать будущего специалиста, как профессиональной, так и культурно-духовной ориентации. Этот процесс возможен лишь при условии соблюдения системности и структурной гибкости в построении содержания общекультурной подготовки в ВУЗе и определении педагогической системы в классической триаде – образование, обучение, воспитание, где ведущим в воздействии на личность учащегося является воспитание. Следовательно, современный подход в сфере учебно-воспитательного процесса заключается в организации моральной педагогики, призванного формировать этический аспект мировоззренческой культуры личности.

Для реализации поставленной цели необходимо: раскрыть содержание, сущность и специфику концепции моральной педагогики, определить и проанализировать гуманистический потенциал нравственного воспитания и исследовать методологическую основу моральной педагогики как целостной концепции в философии образования.

Моральная педагогика представляет собой это целенаправленное и систематическое воздействие на сознание и поведение людей нравственным воспитанием с целью формирования у них моральных качеств мировоззрения. Целью нравственно-этического воспитания является формирование духовно-нравственного сознания учащегося как формы отражения ценностных ориентаций, норм и оценок человеческой деятельности, через имманентное сопричастие к общечеловеческой морали [2, с. 5].

Однако, под нравственным воспитанием следует понимать не только процесс приобщения личности к этическим добродетелям и идеалам идеалам и другим достоинствам духовно-моральной культуры общества средствами ВУЗа, но и создание необходимых условий для личностного развития учащихся, выбора ими ценностно-приоритетных интересов и потребностей, освоения знаний в сфере культуры и искусства, овладения способами творческой деятельности и формирования их жизненной

позиции. Специфика нравственного воспитания заключается в том, что оно, как бы, «пронизывает» все другие виды воспитания: политическое, трудовое, эстетическое, религиозное, физическое и др. Важнейшая задача нравственного воспитания состоит в формировании социально-активной личности, постоянно чувствующей ответственность за решение общественных проблем.

Существенные трудности, неизбежно возникающие при намерении гуманизировать воспитательный процесс, в значительной степени, связаны с глобальными вопросами, затрагивающими место и роль воспитания в обществе, неопределенность его перспективной стратегии. Важнейшее значение для нравственного управления воспитательным пространством имеет обоснование целей воспитательной деятельности, которые определяют функции всех её значимых компонентов. В то же время структура телеологических ориентаций является одной из наименее разработанных проблем современной теории воспитания в Украине.

В настоящее время в отечественной литературе преобладает подход к её решению с позиции концепции воспитания «жизнеспособной» личности. При всех позитивных чертах (учёт современного состояния украинского общества, особенностей нынешней молодёжи) этот подход целиком ориентирован на современную социальную ситуацию и слабо учитывает, как национальные культурно-исторические традиции, так и перспективы современной Украины, направленной на мировое сообщество. Ориентация на данную социально-педагогическую модель придаёт воспитательной работе скорее ситуативно-нравственный характер, вынуждает субъекта воспитательной деятельности адаптироваться к наличным, далеко не благоприятным общественным отношениям, репродуцировать не связанные с отечественной традицией установки.

Представляется целесообразным в качестве исходного основания нравственного воспитания рассматривать становление нравственно-ориентированного типа личности учащегося, который может быть сформирован лишь при условии развития личностных социально-гуманистических идеалов. Данная модель, построенная на основе парадигмы гуманитаризации образования и структурированная в виде системы нормативных целей, способна выступить в качестве высоконравственного ориентира всей воспитательной деятельности [3].

В силу недостаточной разработанности проблемы телеологических норм социального развития Украины можно лишь в общем виде определить главную цель, которая связана с обеспечением развития исконно-духовной национальной культуры индивида на основе преемственности гуманистических идеалов. Такой подход даёт основания сформулировать основные качества личности, на которые должна ориентироваться система воспитания: гуманизм, гражданственность, патриотизм, человечность, сочетание свободы и ответственности, общественно-творческий потенциал. Наряду с развитием гуманистических личностных идеалов при формулировании целей и методов нравственного воспитания необходимо учитывать специфику современной социокультурной ситуации, особенности объекта воспитательной работы, его ценностную ориентацию, готовность к реализации целевых установок и потенциал субъекта учебно-воспитательной деятельности.

В настоящее время в украинском обществе практически отсутствуют объективные условия воспитания гражданственности и патриотизма у молодёжи, что связано с ослаблением роли государства и падением его авторитета в обществе, экономическим кризисом, девальвацией идеалов отечественной истории и национальной культуры. В значительно большей степени современная социальная ситуация стимулирует воспитание вседозволенности. Однако, украинское общество во многих аспектах сохраняет значительные традиции корпоративизма, существенно ограничивающие свободу личности.

Современное состояние социума создаёт недостаточно предпосылок для воспитания нравственных качеств. К числу негативных факторов в данном случае относятся: криминализация общества, сокращение возможностей для «честного труда», распространение бедности, политизация общества (в данном случае имеется в виду то, что политика в современной Украине несёт в себе черты демагогии и популизма, которые, безусловно, несовместимы с нормами морали), кризис института семьи, постепенное разрушение традиционных родственных связей, универсализация товарно-денежных отношений, вследствие которой культ денег охватывает всё более широкие слои общества.

Следующим фактором, определяющим структуру целей и задач нравственно-ориентированного воспитания учащейся молодёжи, является потенциал субъекта воспитательно-педагогической деятельности. В данном отношении, очевидно, что в любом коллективе могут быть реализованы только те целевые установки, которые соответствуют возможностям воспитателей.

Воспитательный потенциал субъекта нравственного воспитания определяют следующие условия: сочетание общепедагогической и специальной подготовки для ведения педагогической работы, единство теории и практики воспитательной деятельности, комплексное планирование, координация методов и форм с уровнями учебной работы [4]. Кроме того, субъект и объект должны быть солидарны в постановке и достижении целей педагогической деятельности, что обеспечит эффективность нравственно-воспитательного взаимодействия.

Важнейшим условием работы со студенческой молодёжью в этом направлении является выход на качественно иной уровень отношений «учитель-ученик», что невозможно без изменения менталитета учителя, отказа от подавляющего, миссионерского стиля отношений с учащимися. Формирование нравственного поведения напрямую зависит от атмосферы в учебном заведении, уровня демократичности и уважительности отношений между учителями и учениками, ценностей, определяющих межличностные отношения учащихся [4].

Умение понимать и принимать различия, мотивы поступков и ценности другого человека напрямую зависят от способности индивида понимать и принимать, прежде всего, себя самого, умения общаться, строить искренние и продуктивные отношения не только с родными, близкими, но и незнакомыми, непохожими, непонятными людьми. Духовную, высоконравственную личность невозможно воспитать без учителя, наставника, воспитателя, являющегося образцом подражания для учащихся и их проводником в мир гуманности, духовности. Несмотря на острейшие социально-экономические проблемы, существует и великая философско-педагогическая проблема духовности и моральности самого учителя как личности и его способности воспитать такую личность. Как отмечает М.Рубинштейн: «Проблема учителя – первая и главнейшая проблема всей педагогики, всей постановки народного образования, всей доли народной культуры: с неё нужно начинать и ею нужно заканчивать» [5, с. 9].

Особую роль учитель играет в концепции нравственно-личностного обучения, где он призван способствовать творческому становлению личности обучающегося, его свободному саморазвитию, нравственному совершенствованию. Нравственное воспитание, прежде всего, предполагает «своим первым и главным источником человечность взаимоотношений между людьми, потому что в основе его идей лежит борьба за свободу, честь, моральное достоинство, расцвет творческих сил человека» [6, с. 6]. Воспитание гуманности, привитие молодёжи высокой морали было и остаётся прерогативой педагога. Поэтому становление социально-гуманистических идеалов у студенческой молодёжи во многом зависит от позиции преподавателя, его умения «быть терпимым к неправильным действиям, мыслям и убеждениям детей, уметь переубеждать и терпеливо разъяснять их ошибки» [7, с. 80].

Нравственное воспитание ориентировано не на подавление личности учащегося, оно означает отказ от идеологизации воспитания, абстрактного назидания, морализирования, посредственности и усреднённости учебно-воспитательного процесса, которые являются несовместимыми с демократическими принципами украинского общества. Как отмечал В.Сухомлинский, «демократизм общества несовместим со слепым, безусловным подчинением ... человек ощущает себя не бессловесным «винтиком», «дощечкой», а самостоятельной духовной силой, полной великой значимости, полной чувством собственного достоинства» [8, с. 98]. Авторитарность, чрезмерная регламентация, постоянный контроль, поучения должны уступить место креативно-коммуникативному дискурсу в системе «учитель-ученик».

Важнейшей предпосылкой нравственного воспитания как средства становления социально-гуманистических идеалов молодёжи выступают принципы поликультурности. В настоящее время обострилась проблема предотвращения конфликтов на межэтнической и межконфессиональной почве на международной арене. Поэтому возросла значимость поликультурного аспекта воспитания молодых людей [9].

Многонациональность украинского государства ставит перед учебным заведением комплекс образовательных и воспитательных задач, решение которых предполагает не только передачу учащимся соответствующей системы знаний о сущности и социальном значении гуманных межнациональных отношений, негативных последствиях для всех людей обострения конфликтов между этническими группами, но и постоянную ориентацию педагогов на повышение уровня морального сознания и ответственности за формирование нравственно-мировоззренческой культуры молодого поколения.

Современный вуз имеет многонациональную студенческую аудиторию. Его нравственно-педагогическая направленность будет эффективной, если осуществляемая на национальной основе воспитательная работа, во-первых, будет органически соединена с интересами учащейся молодёжи,

представителями всех национальных меньшинств в коллективе, а во-вторых, через национальную культуру отобразит и донесёт каждому учащемуся роль и значение общечеловеческих идеалов в истории и современности.

Национальная основа учебно-воспитательной работы является понятием сложным и многоплановым. Её фундамент составляет культурно-историческая традиция коренной украинской нации, куда входит и национально-культурное достояние меньшинств, проживающих в Украине, для которых она давно стала Родиной. Сплачиваясь вокруг социально-гуманистического идеала единства, народы Украины создают ту уникальную национальную основу, которая разворачивает практически безграничные возможности для развития, как государственности вообще, так и субкультуры каждой этнической группы в частности.

Современная культурная ситуация требует максимальной открытости и востребованности различных точек зрения. Интенсивные интеграционные процессы, пронизывающие практически все стороны общественной жизни, дают возможности личности соприкоснуться с процессами и явлениями, принадлежащими самым разным культурам, окрашивающие собой все аспекты социальной реальности. При организации воспитательного процесса необходимо исходить из этих объективных процессов, которые и сегодня составляют сердцевину национальных отношений, как на мировой арене, так и внутри многонациональных обществ. Как отмечал В. Сухомлинский, у молодёжи необходимо развивать «гражданские чувства», которые «возвеличивают человека, утверждают в нем патриотическое сознание, честь, гордость» и «являются главным источником моральной чистоты» [10, с. 268].

Нравственное образование предусматривает включение в учебные планы школы таких направлений педагогической деятельности, как воспитание у учащихся уважения к культурам народов мира, интереса к глобальным событиям, понимание их характера и последствий, развитие навыков системного подхода к изучению мировых процессов. Необходимо особое внимание обратить на использование в процессе воспитания исторических фактов, объективной информации о становлении и развитии нашего государства. Ценность исторического знания в том, что оно является носителем культуры, стимулирует сферу духовной деятельности человека. В социально-педагогическом аспекте единство исторического знания и культуры обозначает незыблемость межчеловеческих связей, способствует нравственному взаимопониманию и взаимообогащению учащихся.

Моральная педагогика предполагает соблюдение в учебном процессе принципа культурного плюрализма, согласно которому молодёжь воспитывается в духе решительного отрицания какого-либо преимущества культуры одного народа над другими и признания любых особенностей в обычаях, традициях, взглядах на жизнь, если они не противоречат общечеловеческим интересам. Главная идея поликультурного аспекта нравственного воспитания – привитие учащимся глубоких убеждений относительно равноценности различных национальных культур.

Методологическую основу поликультурного аспекта моральной педагогики социально-гуманистических идеалов студенческой молодёжи составляет взвешенный подход к демонстрации на занятиях, как достижений национальной культуры, так и вклада всех других народов в общечеловеческую сокровищницу духовности, искусства, истории, литературы и научно-технического прогресса. Если в учебно-воспитательном процессе уделить достаточное внимание изучению национальной культуры и нравственных ценностей и идеалов других народов, то это приведёт к становлению морального личностного сознания учащихся.

При этом важно обеспечить внутренне-психологическую подоплёку развития личностной морали индивида в учебном коллективе. Для этого необходимо:

- при формировании учебных групп учитывать психологические особенности, межличностные отношения учащихся, их совместимость, значимость друг для друга, способность и готовность к независимости своей позиции;
- обеспечить самовыражения индивидуальности каждого учащегося, утверждение его человеческого достоинства;
- создать специальные ситуации, позволяющие учащемуся проявить независимость своих суждений, совмещая это с уважительным отношением к мнению других;
- способствовать развитию поликультурного диалога учащихся, сочетая принципы патриотизма и культурного плюрализма;
- не допускать подавления, ущемления человеческого достоинства одних учащихся другими;
- создавать ситуации, стимулирующие взаимопомощь молодёжью друг друга, ситуации успеха –

через успех другого, успех группы;

– с целью развития контактов и обогащения внутренне-духовного опыта как предпосылки развития нравственного сознания использовать различные способы формирования микрогрупп в студенческом коллективе (по желанию, способностям, интересам);

– добиваться самокритичности и объективности учащихся, используя самооценку и взаимооценку, умения корректно высказывать мнение о поведении и действиях других.

Таким образом, наиболее перспективными позициями становления социально-гуманистических идеалов молодёжи в контексте нравственного воспитания выступают:

– демократический стиль взаимоотношений между учителем и учащимися, способствующий формированию у них критического мышления, инициативы и креативности;

– отказ от мелочной опеки как способа авторитарного отношения к личности;

– общий поиск решения воспитательных задач в контексте нравственной парадигмы субъектно-объектных отношений.

Концепция моральной педагогики состоит в том, что воспитатель строит свои отношения с учащимися на гуманных принципах, подходит к ним как к самостоятельным субъектам педагогического процесса, способным учиться не по принуждению, а добровольно, по собственному желанию и свободному выбору, исключая, тем самым, статичный, безличностный подход к человеку.

Для определения методов нравственного воспитания необходимо учитывать специфику современной социокультурной ситуации, особенности объекта воспитательной работы, его ценностную ориентацию и готовность к реализации нравственно-целевых установок, потенциал субъекта воспитательно-педагогической деятельности. Особую роль в концепции нравственно-личностного обучения играет учитель, где он призван способствовать творческому становлению личности учащегося, его свободному саморазвитию, нравственному совершенствованию, формированию моральной ориентации, что предусматривает отказ от подавляющего, миссионерского стиля отношений с ним. Становление нравственного поведения напрямую зависит от атмосферы в учебном коллективе, уровня демократичности и уважительности отношений между учителем и учащимися, ценностной ориентации молодёжи.

Предпосылками нравственной ориентации учебно-воспитательного процесса выступают его поликультурность, ориентация на личностные аспекты в воспитании, соответствие нуждам и интересам учащихся, их выявленным и потенциальным возможностям, возрастным и индивидуальным особенностям. Важным фактором гуманизации образовательного процесса, повышающим общественную активность молодёжи, выступает придание учащимся достаточного уровня свободы и независимости в выборе направлений учебной и досуговой деятельности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Пилипченко В. Подростковая агрессия в контексте современной социокультурной ситуации // В. Пилипченко, Е. Волянская. / Социология: теория, методы, маркетинг. — 2004. — №4. — С.5-23.
2. Пыслару В. Духовно-нравственное воспитание учащихся: Куррикулум. / В. Пыслару, А. Кара, В. Палария — Кишинэу: ЛУСЕУМ, 2001. — 25 с.
3. Гончаренко И. А. Гуманитаризация образования как один из важнейших факторов современного человеческого развития // Наука. Релігія. Суспільство. — 2007. — №3. — С.134-142.
4. Асташова Н. А. Учитель: проблема выбора и формирование ценностей: Монография. — Москва-Воронеж: МОДЭК, 2000. — 272 с.
5. Рубинштейн М. Проблема учителя. — М.-Л.: Московское акционерное издательское общество; типография «Красной газеты» им. Володарского в Ленинграде, 1927. — 173 с.
6. Прокопенко І. Ф. Особистість учителя в педагогічній системі В. О. Сухомлинського // Педагогіка і психологія. — 2003. — №2. — С.5-11.
7. Чернокозова В. Н. Этика учителя. Педагогическая этика. / В. Н. Чернокозова, И. И. Чернокозов — К.: Радянська школа, 1973. — 175 с.
8. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека (Советы воспитателям). — К.: Радянська школа, 1975. — 236 с.
9. Ушнурцева Н. Н. Полиэтническое воспитание как фактор подготовки студентов // 37 Науково-методична конференція викладачів. Матеріали конференції «Шляхи розвитку науково-методичного забезпечення навчального процесу в умовах реформ вищої освіти». — Ч.2. — Одеса: ОНАХТ, 2006. — С.117.
10. Сухомлинский В. А. Рождение гражданина / [Пер. с укр.] — М.: Молодая гвардия, 1979. — 335 с.

© Бурак П.М.

Бурак П.М. – кандидат философских наук, доцент, заведующий кафедрой философии и права Белорусского государственного технологического университета (г. Минск).

УДК: 141.7

ЭВОЛЮЦИЯ ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО КОНФОРМИЗМА И НООСФЕРНЫЙ ИМПЕРАТИВ БУДУЩЕГО

В статье раскрывается содержание, механизмы и результаты эволюции цивилизационного конформизма в условиях построения потребительской системы отношений в обществе. Показано же, что в постиндустриальном, информационном и переходном обществах на территории стран СНГ складываются условия, которые формируют нравственную деградацию и психологическую девиантность, включая параноидальный терроризм.

Ключевые слова: эволюция, цивилизационный конформизм, общество потребления, культурно-нравственный кризис, паразитизм, параноидальный терроризм, ноосферный императив.

ЕВОЛЮЦІЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО КОНФОРМІЗМУ І НООСФЕРНИЙ ІМПЕРАТИВ МАЙБУТНЬОГО

У статті розкривається зміст, механізми та наслідки еволюції цивілізаційного конформізму в умовах побудови споживацької системи відносин у суспільстві. Показано, що в постіндустріальному, інформаційному та перехідному суспільствах на території країн СНД складаються умови, які формують моральну деградацію та психологічну девиантність, включаючи параноїдальний тероризм.

Ключові слова: еволюція, цивілізаційний конформізм, споживче товариство, культурно-моральна криза, паразитизм, параноїдальний тероризм, ноосферний імператив.

THE EVOLUTION OF CIVILIZATION'S CONFORMISM AND THE NOOSPHERE IMPERATIVE OF FUTURE

Content, mechanisms and results of evolution of civilization's conformism in conditions of construction of consumer relations system in society are investigated in this article. It is also shown that in the post-industrial, informational and transitional societies on the territory of the CIS countries some conditions appear and form moral degradation and psychological deviance, including paranoid terrorism.

Keywords: evolution, civilized conformist, consumer society, cultural and moral crisis, parasitism, paranoid terrorism, noosphere imperative.

Вступление. Современное общество нуждается в высокой цели, новой гуманной морали и эффективной организационной деятельности, придающих исторически перспективный цивилизационный смысл человеческому существованию и объединяющий людей для приостановления и свертывания механизмов разрушительного антропологического кризиса. На наш взгляд, одной из главных общих причин расширения границ и интенсификации данного кризиса является радикализация социоцентристской стратегии развития народов и государств, их экономики и политики. Основное звено кризиса заключается в продолжающемся выстраивании выгодных для некоторых слоев общества внутрисоциальных и международных (межгосударственных) отношений по сложившимся нормативам общества потребления. Центральным принципом стандартизации подобных отношений является принуждение другого выполнять роль средства в достижении внешней по отношению к нему цели. Поэтому провозглашение права на свободу и блага каждого оборачивается правом насилия и подчинения других со стороны тех, кто уже имеет (или сумел овладеть) ключевыми позициями в сфере экономики, финансов, производства, политики и т.д.

Основная часть. В любой цивилизации все важнейшие сферы жизни приспособляются к механизмам и целям потребления, а там где немногие группы людей или государств имеют доминирующие позиции конфигурация направления и объема потребления приобретает вид пирамидального эталона. Данный порядок отношений во многих современных обществах, в силу распространенности тенденции экономического развития, направленного на рост благосостояния и увеличения потребления мы и называем цивилизационным конформизмом, т. е. приспособлением всех основных структур, отношений и подсистем общества, человеческой жизни целям потребления (главному аттрактору развития).

Столь узко «заточенный» социоцентризм, как стратегия формирования внутрисоциальных и межгосударственных отношений, определяет (хотел бы этого кто или нет) соотносительный статус

человеческой жизни и судьбы более слабых государств как средств в утверждении потребительски понимаемого порядка в обществе и распределения ролей по стандартам соответствующих представлений доминирующих сил.

Однако, в условиях, когда основной задачей управленческих структур, принимающих решения является обеспечение сохранения и воспроизводства общества потребления, проявляется забота, прежде всего, о формировании потребительского мышления, поведения и состояния души. Многомерная природа человека (как космогеобиопсихосоциального существа) приносится в жертву одностороннему его функционированию и развитию. Иного решения общество потребления дать не может. В нем не реализуется или основательно ограничивается стратегия гармоничного (коэволюционного) развития всех основных сфер жизни общества, а, следовательно, и человека. Это тот случай, когда оказывается возможным увидеть проблему сквозь призму теоремы Геделя о неполноте. Иными словами, решение проблем стабильного развития общества в целом не может быть достигнуто идеологическими, политическими и другими средствами собственно потребительского общества. При достижении даже полной обеспеченности большие группы людей чувствуют дискомфорт в своей жизни по причине отсутствия более высокого смысла жизни. Другие, не имеющие возможности достичь желаемого блага переживают состояние глубокой психологической неудовлетворенности, дискомфорта и психологических расстройств, что обуславливает их агрессивность и крайние формы утверждения своей якобы власти над жизнями других людей, выражающей стремление элиминации их наличного бытия. Поэтому, целью статьи является обоснование сущности цивилизационного конформизма в обществе, нацеленного на рост потребления и находящегося под влиянием идеологии потребительского образа жизни. Он эволюционирует своим агрессивным содержанием, вплоть до радикальных, параноидально-террористических форм и приносит в жертву как самих «исполнителей», так и жизни других людей.

На данной стадии эволюции цивилизационного конформизма человеческая жизнь становится объектом презумпции внешнего обладания и каждый девиантный субъект потребления может присвоить себе право распоряжаться ею по своему усмотрению. Это и есть крайняя точка фетишизации индивидуальной свободы, сбросившей нравственные табу. Наступивший, при этом, психологический сдвиг вполне может привести в действие механизм своей практической реализации – параноидальный теракт в отношении к жизни своего исполнителя или жизни других людей, получая вечную власть мнимого владения этим событием и его трагическими последствиями.

Выход из антропологического кризиса потребительского общества связан с формированием и реализацией императива другой стратегии, основанной на фактическом положении общества в мире природы как более общей системы, обуславливающей его устойчивое развитие. Это – стратегия создания новой структуры – ноосферы, гармонизирующей отношения общества и природы, а также внутрисоциальную жизнь. Построение ноосферы придает более высокий и продуктивный смысл существования человека как полионтического, активно деятельного существа.

Какие же механизмы, складывающиеся в постиндустриальном, информационном обществах, синергичное кооперирование которых во многом обуславливает эволюцию цивилизационного конформизма и нравственную деградацию в русле потребительской стратегии развития, касающейся и судеб стран СНГ?

Согласно Д. Беллу основой постиндустриального общества являются информация и знания. Систематизация же результатов теоретических исследований и материаловедения становятся основой технологических новаций. В постиндустриальном мире труд является, прежде всего взаимодействием между людьми, а природа и искусственно созданные предметы исключаются из процесса труда и повседневной практики. Постиндустриальное общество, по оценке Д. Белла, есть общество технологическое, для которого характерно возрастание роли наукоемких отраслей производства. Д. Белл считает, что в силу самой своей природы постиндустриальное общество порождает новые дефициты – дефициты информации и времени. Рассматривая два основных признака данного общества – центральную роль теоретического знания и увеличение доли сферы услуг по отношению к производящему хозяйству, Д. Белл подводит своеобразный итог своим размышлениям в оценках сути постиндустриализма и неоднозначности его социальных и моральных последствий. «Термин «постиндустриализм», – резюмирует Д. Белл, – относится, прежде всего, к изменениям в социальной структуре (технично-экономическом строе) общества и лишь косвенно – к изменениям в государственном устройстве и культуре, которые также представляют собой важные составные части общества. Следствием становится все большее расхождение между этими элементами каждые из которых теперь функционируют в соответствии со своими принципами, нередко находящимися в

противоречии с принципами других» [1, с. 152].

В условиях постиндустриального общества продолжает действовать механизм, основанный на идеях функциональной рациональности и эффективности, обеспечивающий повышение благосостояния и поощряющий гедонистический образ жизни. «При этом, – по утверждению Д. Белла, – общество остается без высшей идеи, которая давала бы людям ощущение цели, оно не имеет точек опоры, которые бы придавали обществу стабильность и наполняли бы смыслом человеческое существование» [1, с. 162 -163]. Таким образом, рассматривая ряд важнейших характеристик постиндустриального общества, которые анализирует Д. Белл, в их совокупности следует подчеркнуть, что многие из них являются своеобразными факторами, обуславливающими формирование тенденций внутрисоциальных рисков и нестабильности. К таким факторам относятся: отчуждение человека от природы в процессе труда и формирование социоцентристской психологии; утрата единства основных сфер жизни общества; их автономизация, отсутствие высшей идеи и общей цели, а также высшего смысла существования человека, консолидирующего общество; сохранение антропоцентристского отношения к природе и обществу. Соответственно, постиндустриальное общество углубляет антропологический кризис и само по себе не нацелено на создание системы знания необходимого для обеспечения социоприродного развития.

Анализируя кризисные явления в современных западных обществах, У. Бек также развивает идею модернизации классического постиндустриального общества, но подчеркивает, что она не ликвидирует угрозы нестабильности, порожденную потребительской стратегией индустриализма, а напротив, «размывает контуры» данного общества и, отделяясь от него, приобретают новые очертания – очертания индустриального «общества риска».

Во-первых, он подчеркивает, что в обществе риска продолжают действовать сложившиеся в индустриальном обществе тенденции взаимозависимого разрушения природы и роста угроз во всех важнейших сферах жизни социума. «Оборотной стороной обобществленной природы, – пишет У. Бек, – является обобществление ее разрушения, превращения этого разрушения в социальные, экономические и политические системы угроз высокоиндустриализованного мирового сообщества» [2, с. 8]. Во-вторых, модернизация начинает уничтожать самое себя в форме «антимодернистского» сценария, волнующего сейчас мировую общественность и заключающегося в критике науки, техники, прогресса, появлении новых социальных движений, которые не вступают в противоречие с модерном, а являются выражением его последовательного развития за пределы индустриального общества» [2, с. 11-12].

В-третьих, У. Бек подмечает основополагающее противоречие структуры индустриального общества, которое отражает стремление масс людей к однобокому, прагматически потребительскому, узко функциональному использованию плодов социального прогресса, культуры и научного знания. Затем это стремление, вследствие роста социальной нестабильности, вызванного такого рода отношением наступает массовое разочарование и утрата веры в науку и прогресс. «Структура индустриального общества, – подчеркивает У. Бек, – основана на противоречии между универсальным содержанием модерна и функциональным устройством его институтов, в которые это содержание может быть транспонировано только партикулярно-селективным способом. Но это означает, что индустриальное общество в процессе развития само делается неустойчивым. ... Вера в науку и прогресс, – расшатывается, возникает новая двусмысленная связь между массами и рисками, т.е. вырисовываются контуры общества риска» [2, с. 16].

В своих исследованиях проблем становления информационного общества Г. Бехманн предпринимает попытку показать, что неопределенность, риски, нестабильность и неуверенность обусловлены в значительной степени имманентными особенностями развития научного знания самим содержанием применяемого знания, субъективными причинами, отношениями между людьми, социальными запросами и условиями его приспособления для удовлетворения разнообразных социальных потребностей. «Наука, – констатирует Г. Бехманн, – не в состоянии гарантировать когнитивную определенность. Иначе говоря, научный дискурс депрагматизируется. Он не может предложить окончательные или просто истинные утверждения (в смысле подтвержденной причинной цепочки) для практических нужд, но только более или менее пластичные и часто дооспариваемые допущения, сценарии и вероятностные предположения. Вместо того, чтобы быть источником достоверного знания, наука становится источником неуверенности» [3, с. 124].

Выявляется устойчивый процесс трансформации общества знания в общество риска. Важнейшей причиной такого превращения является постоянно расширяющийся заказ на производство и применение точного, технологичного, прикладного знания, которое приносит конкретные

материальные потребительские блага и, вместе с тем, стимулирует рост негативных последствий и рисков научно-технического прогресса.

В современной литературе, посвященной проблемам безопасности социально-экономического развития, анализируются новые тенденции кризисного состояния постиндустриализма и процессы, обуславливающие возможности саморазрушения информационного общества. Одной из таких тенденций является отделение финансов от сектора реального производства товаров, увеличение выпуска пустой денежной массы, что ведет к снижению стабильности и безопасности, угрожающих основам жизни общества. Как отмечает С. Н. Некрасов «вопрос сегодня стоит так: безопасность экономики постиндустриальной глобализированной цивилизации «третьей волны» находится под смертельной угрозой распада индустриальной инфраструктуры, а потому безопасность общества и национальных государств возможна только при условии создания работоспособной экономики неоиндустриального типа. Эта экономика станет экономикой обеспечения социальной безопасности ..., что будет означать избавление от «разрушительного курса постиндустриализма» [4, с. 6].

Доминирование узкого практицизма в регуляции внутрисоциальных отношений постиндустриального или неоиндустриального обществ ограничивает использование современного мировоззренческого знания о множественно проявляющейся природе человека, обусловленной его органической включенностью в биосферу, процессы ее трансформации в ноосферу, ноосферогенез, глобальный эволюционный процесс. Это означает, что человек выполняет свои многообразные функции в контексте более общей, в сравнении с обществом, системной организации жизни, природы в целом. Его положение в мире многофункционально и противоречиво.

В своей концепции С. Н. Некрасов в определенной степени выявляет объективно действующие механизмы эволюции цивилизационного конформизма как манипулятивного приспособления процессов взаимодействия материальной и духовной жизни, перемещение проблем безопасности из базиса в надстройку, идеологического аппарата государства и гарантии экономической безопасности к окрепшей в эпоху индустриализма тенденции роста потребления и формирования потребительского образа жизни, которые развиваются и вырождаются в охраняемую сферу внутрисоциального паразитизма. Характерно, что от этой сферы зависит экономическая безопасность общества как социального целого и поэтому государство выступает гарантом обеспечения ее бесперебойной работы. Это означает, что цивилизационный конформизм, принявший форму четко выделившихся зоны господства и воспроизводства паразитарных слоев как внутренней функции самосохранения социума, оказался органически встроенным в постиндустриальное общество. Его уже невозможно изъять или элиминировать не разрушая основ экономической безопасности данного общества. Более того, внутрисоциальный паразитизм, как радикализовавшаяся форма цивилизационного конформизма стремится к глобальному расширению своего ореола, росту паразитарного капитала, в том числе, путем отделения оборота финансов от сектора реального производства товаров. Он усиливает свои адаптивные возможности, стимулируя появление и распространение асоциальных норм молодежной субкультуры, расширяя содержание цивилизационного конформизма.

Гламуризация культуры современной цивилизации фактом своего существования репрезентирует сферу производительного труда, на котором цивилизационный конформизм «вырастает» во внутрисоциальный паразитизм, как низовой, непрестижный, «цокольный» этаж общества, где жизнь человека незаметно проходит в бессмысленном циклическом функционировании и он остается незамеченным и неизвестным. Кроме того, что цивилизационный конформизм превращается в фактор жизни общества, подчиняющей безопасности собственной экономики реальную экономику сектора производства, он изобретает наступательные средства в сфере психологической коммуникации, культуры и мировоззрения. Он разрывает целостность общества и подвергает ударам его стабильность противопоставляя сомнительные правила быстрого достижения жизненного успеха, натурный, наглядный блеск и демонстрацию своих, в действительности мимикрических способностей эгоистически – агрессивного характера правилам трудовой кооперации производительного труда и гуманистической морали социальных отношений. Особенно очевиден разрушительный характер эволюции цивилизационного конформизма в ряде стран СНГ, сделавших ставку на быстрое превращение («шоковую терапию») одного социально-экономического строя в противоположный по своим базовым основаниям. Это нарушило нравственную составляющую социума.

Так А. В. Юревич, анализируя проблемы нравственного состояния современного российского общества, пришел к выводу, что оно переживает системную нравственную деградацию. Одним из

главных ее проявлений оказывается эйджизм – взаимное негативное восприятие младшего и старшего поколений. По данным социологических опросов около половины респондентов свидетельствуют о негативном восприятии молодежью старшего поколения и около 40% людей старших возрастных групп испытывают отрицательное отношение к молодежи. При этом, доминирующей тенденцией таких отношений поколений является агрессивное неуважение молодыми людьми людей старших возрастов. Самыми существенными отрицательными чертами нравственного облика современной российской молодежи (особенно «детей 90-х») являются: индивидуализм, завышенные притязания в сфере потребления, нежелание думать о будущем, нетерпимость к «моральным проповедям», неуважение к старшим, наглость, развязность, агрессивность, идея денег (неважно как заработанных) в качестве главного фактора престижности положения в обществе и оценки стоимости человека, следование принципу выгоды соблюдения законов и нравственных норм, формирования собственных нравственных норм как противовеса агрессивно-отвергаемым нормам поведения старших поколений.

Нравственная деградация общества, по оценке А. В. Юревича, имеет интернациональный характер. Она отчетливо проявилась в развитых странах Запада. Например, 1980-е годы в школах США на первый план вышли проблемы употребления наркотиков, проституция, избиение учителей, кровавые драки подростковых банд. Эти проблемы лишь обнажили характерные черты нравственного кризиса, который выступает лишь видимым проявлением обесценивания самого дорогого – человеческой жизни и ее нравственного облагораживания в постиндустриальном обществе потребления. В странах Европы более половины граждан боятся подростков как агрессивно неуправляемых. Не лучше дело обстоит в России.

По публикуемым данным в России сейчас количество убийств на 100 тыс. жителей в 4 раза больше чем в США (где ситуация в этом отношении очень неблагоприятная) и почти в 10 раз превышает их распространенность в большинстве европейских стран. По индексу коррупции Россия находится на 147 месте в мире. Богатство и известность становятся основными критериями успеха. Соответственно, сформировалось представление о морали и нравственности как ненужном анахронизме, препятствующим личному успеху и развитию экономики.

К основным факторам, обуславливающим культурно-нравственную деградацию российского общества А. В. Юревич относит: превращение в одну из главных ценностей свободы, понимаемой как отсутствие любых правил и ограничений; существование влиятельных индивидов, пребывающих «над законом» и стимулирующих соответствующее поведение молодежи; создание культа агрессивности стараниями СМИ; пропаганду культа быстрого достижения личного успеха и др. Соответственно в 1990-е годы сформировался новый тип личности, ставшей достаточно характерным для молодежи в последующие годы [5, с. 3-10].

Выводы. Таким образом, проведенный анализ проявлений культурно-нравственного кризиса общества в той или иной степени охватившего стран СНГ позволяет сделать ряд существенных выводов.

1. Признаком кризиса является разрушение устойчивой целостности поведенческих структур личности и общества в целом, резкое выделение и доминирование агрессивных форм поведения по сравнению с уравновешивающими и ограничивающими их другими адаптивными реакциями на основе принципа коэволюции. В этих условиях общество утрачивает единство, интеллектуальные и иные силы и не в состоянии быстро перейти к конструктивной программе консолидации вокруг идеи стабильного и гуманного жизнеустройства. Цивилизационный конформизм превращается в главный фактор кризиса личности и общества, нравственной их деградации.

2. Общество не в состоянии предложить высокую цель и направить активность молодежи на ее реализацию. Молодежь нуждается в высокой цели, приобретении новой нравственности, ноосферного гуманизма и «дум высокогб стремления». Заземление и обработка молодежи на идеях утилитарного материального блага лишает общество благоприятного будущего, что противоестественно для цивилизационного призвания молодых поколений. Индивидуализация тенденции утверждения цивилизационного конформизма, связанная с фетишизацией свободы воплощается в агрессивные формы достижения личного успеха за счет других людей, разрушение гуманистической морали, единства общества, обесценивание жизни. Основной генетический порок цивилизационного конформизма, выявляющийся все больше в переходных обществах – превращение средства (роста благосостояния, потребления) главную системообразующую цель общества.

3. Гламуризация паразитизма, однако, является пожалуй одной из более или менее терпеливо воспринимаемой обществом форм цивилизационного конформизма, поскольку она

© *Галиновский С. А.*

является детищем, хотя и одностороннего, но все же разделяемого большинством социоцентристского стремления к росту благополучия. Крайне радикальным и опасным для будущего общества потребления являются, взращенные им же способы агрессивного поведения в обществе. Одним из таких способов является терроризм параноидальный. Такой терроризм – это замешанное на некрофилии состояние извращенного сознания, которое проявляется в маниакальном влечении к цели и действиям по умерщвлению себе подобных. Маниакально- депрессивный психоз параноидального террориста вновь подвигает его к новым преступным актам поскольку его квазивласть над жизнями людей исчезает вместе с их кончиной. Торжества власти над вещами, созданными производительным трудом, оказывается недостаточно для того, чтобы паразитизм развился и утвердился в современном обществе. Логика развития паразитизма ведет от власти над вещами к ее продвижению и закреплению власти над человеческими жизнями, что и выражает стремление цивилизационного конформизма в условиях потребительского постиндустриального общества к системной завершенности и полноте квазипотребления и квазиобладания.

Решение проблем безопасности общества и человека, как и характер рисков, связанных с формированием коэволюционных механизмов согласования развития общества с закономерностями биосферы, ее переходом в ноосферу, активным построением ноосферы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Белл, Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл; под ред. В. Л. Иноземцева. — М.: Academia, 1999. — 205 с.
2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек; [Пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой]; послесл. А. Филиппова. — М.: Прогресс.Традиция, 2000. — 384 с.
3. Бехманн Г. Общество знания — краткий обзор теоретических поисков / Г. Бехманн // Вопросы философии. — 2010. — № 2. — С. 113-126.
4. Некрасов С. Н. Как гарантировать безопасность России в глобальном мире / С. Н. Некрасов. — Екатеринбург: изд-во УрГСХА. — 2008. — 410 с.
5. Юревич А. В. «Асоциальная социализация» как основа нравственной деградации общества / А. В. Юревич // Вестник РАН, 2011.—Т. 81. — № 1. — С. 3—10.

Галиновский С. А. – аспирант кафедры философии естественных факультетов Одесского Национального Университета имени И. И. Мечникова.

УДК 141:167.1

СИСТЕМНО ПАРАМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОПТИМАЛЬНОСТИ ДЕМОКРАТИИ

В статье рассматривается демократия как система с точки зрения параметрической ОТС, а так же вопрос о её оптимальности.

Ключевые слова: параметрическая ОТС, системные закономерности, значения атрибутивных системных параметров, демократия.

СИСТЕМНО ПАРАМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ ОПТИМАЛЬНОСТІ ДЕМОКРАТІЇ

У статті розглядається демократія, як система з позицій параметричної ЗТС, а також питання її оптимальності.

Ключові слова: параметрична ЗТС, системні закономірності, значення атрибутивних системних закономірностей, демократія

SYSTEM-PARAMETRIC ANALYSIS OF OPTIMALITY OF THE DEMOCRACY

Democracy from the point of General System Theory, and the questions of optimality of democracy are researched in the article.

Keywords: parametric General System Theory, systematical patterns, value of attributive system parameters, democracy.

Демократия. В наше время принято рассматривать демократию как пример, как образец для развития любой страны. К чему должна стремиться любая страна – так это к демократии. С одной стороны – это хорошо. Демократия – свобода, равенство, братство, соблюдение прав человека, но... Это не главное, что постулируется, главное – это два слова, из которых состоит демократия: демос и кратос, народ и власть: народо–властие.

Несмотря на то, что в пример приводятся древнегреческие демократии, не все были так уж ими восхищены. Среди тех, кто не особенно высоко оценивал демократию, были два, пожалуй, самых выдающихся мыслителей человечества – Платон и Аристотель. В дальнейшей истории хватало и других критиков демократии. В нашем случае мы не задаёмся целью критиковать демократию или наоборот хвалить её, мы просто попытаемся рассмотреть её с позиций параметрической ОТС, и оценить как её преимущества, так и недостатки с данных позиций. Для начала определим, что же такое демократия:

Демократия – политический режим, в основе которого лежит метод коллективного принятия решений с равным воздействием участников на исход процесса или на его существенные стадии.

Мы не будем приводить множество определений, так как в данном случае выделяется основное положение демократии: метод коллективного принятия решений. Данное определение наиболее удобно в нашем случае.

Для начала мы рассмотрим прямую демократию. В прямой демократии основные решения инициируются, принимаются и исполняются непосредственно гражданами; прямое осуществление принятия решений самим населением общего и местного характера; непосредственное правотворчество народа. Представим с системных позиций прямую демократию: в ней нельзя представить такого чёткого разделения населения и политической системы. В принципе, основная масса населения находится в составе политической системы. Такая система будет обладать таким значением атрибутивного системного как не завершённость (широкие возможности для изменения курса государства). С другой стороны должна быть авторегенеративна по субстрату (естественный прирост, человек по достижению определённого возраста может участвовать в политической деятельности, таким образом пополняя систему), по отношениям (человек погружён в систему, есть возможность того, что и отношения будут регенерироваться, по крайней мере мы можем предположить это на основе общесистемных закономерностей выделяемых А. Уёмовым: «Системы авторегенеративные по элементам оказались авторегенеративными и по отношениям.»; «Системы, которым присуще свойство авторегенеративности по элементам, как правило, обладают и свойством стационарности.»; «Системы, которым присуще свойство авторегенеративности по элементам, обладают и свойством стабильности до структуре» [8, с.182–186]. Исходя из ранее сказанного, система – стационарна и стабильна. Но будет ли данная система сильной? Скорее всего нет: ведь в основе демократии лежит множественность позиций, свобода высказывания этих позиций и так далее. Если система будет сильная, должна быть структура, которая вела бы пропаганду, давала определённую идеологическую подготовку и т.д. Таким образом, происходит противоречие с основными понятиями демократии. Образуется множество противоречий, толков и течений в системе... Это всё увеличивает разнообразие в системе, которое в какой–то момент может привести к энтропии.

В качестве примера приведём Афинскую демократию. Действительно, несмотря на ряд катастрофических ситуаций просуществовала до 146 г. до н.э. Принято называть её прямой демократией. Однако, данная система была сильная. Дело в том, что система образования в Афинах была построена так, чтобы в итоге получить гражданина, готового защищать свою родину и участвовать в политической деятельности. Прямая демократия с одной стороны зарекомендовала себя очень хорошо, с другой стороны управление чем – то большим, чем полис, становилось сложной задачей. В относительный мирный период Афины смогли установить свою гегемонию за счёт экономического могущества. Во время Пелопонесской войны афиняне занимались в основном склоками между собой. Народное собрание изгоняло и снимало с должностей прекрасных военачальников и казнило других... [6 с.210–215] Это было вызвано тем, что демос легко поддавался страхам, панике и т.д. Вследствие чего успешно удалял наиболее удачливых политиков. Ситуация в Спарте была гораздо сложнее во время Пелопонесской войны, но исход войны известен всем: победила тоталитарная Спарта.

С другой стороны, существует принцип демократического централизма, когда принятое решение общеобязательно для выполнения до момента его отмены или официального

опротестования. Это действительно в какой-то степени превращает систему в центрированную систему. Исходя же из системной закономерности «Не оказалось центрированных систем, не обладающих свойством стационарности» [8, с.183], то такая система становится стационарной, то есть не восприимчивой к изменениям в субстрате, что позволяет оптимизировать систему.

Приведём ещё один пример прямой демократии, которая просуществовала до наших дней более-менее успешно. Это Швейцария. Тут во многом целостности и силе системы помогла церковь, особенно распространение кальвинизма, на концепте которого и строились все взаимоотношения в системе. А наиболее неконтролируемые элементы системы обычно выплескивались в виде банд наёмников, которые служили, как правило, где-то далеко и не дестабилизировали систему. С другой стороны, гражданская война в Швейцарии, вызванная желанием Зондербунда (союз католических кантонов) [2] отделиться от основной массы показывает, что разнообразие субстратное и разнообразие в отношениях привело к дестабилизации системы.

Таким образом, прямая демократия обладает такими значениями атрибутивных системных параметров: авторегенеративная по отношению и элементам, стационарная, стабильная и не завершённая. Остается лишь открытым вопрос о её силе, но при должном развитии образования, идеологии и т.п., прямая демократия может быть и сильной системой. Если она обладает таким набором значений параметров, то мы можем сказать, что такая система будет оптимальна.

В наше время в большинстве демократических стран господствует либеральная демократия, а не прямая. Томас Пейн в своей работе «Права человека» считал главным недостатком прямой демократии, только то, что для больших территорий она не годилась [4]. В принципе он стал одним из «разработчиков» идеи либеральной демократии, которая ныне принята образцом и господствует в большинстве из демократических стран. Либеральная демократия является формой общественно-политического устройства – правовым государством на основе представительной демократии, в котором воля большинства и способность избранных представителей осуществлять власть ограничены во имя защиты прав меньшинства и свобод отдельных граждан. «Либеральная демократия ставит своей целью равное обеспечение каждому гражданину прав на соблюдение надлежащих правовых процедур, частную собственность, неприкосновенность личной жизни, свободу слова, свободу собраний и свободу вероисповедания. Эти либеральные права закреплены в высших законах (таких как конституция или статут либо же в прецедентных решениях, вынесенных высшими судебными инстанциями), которые, в свою очередь, наделяют различные государственные и общественные органы полномочиями с целью обеспечения этих прав» [1, с. 13–14].

Во-первых – это опосредованная система; во-вторых – внешне регенеративная по элементам и не имманентная. Регенеративность – это способность системы восстанавливать свои элементы, когда же мы говорим, о том, что система внешне регенеративная элементы могут восстанавливаться с помощью других систем. «Имманентные системы имеют такое системообразующее отношение, которое охватывает элементы только данной системы. В неимманентной системе системообразующее отношение охватывает также элементы, выходящие за рамки данной системы» [8, с.168].

Не имманентная, то есть такая политическая система, которая активно входит во взаимодействие с другими системами, в том числе и не политическими. С другой стороны, внешне регенеративность объясняется тем, что в систему открыт доступ (теоретически) любым представителям населения. Демократия предполагает в первую очередь то, что система не будет сильной. Дело в том, что предполагается, что она служит тому, что любой член общества может самостоятельно развиваться и жить, выбирать свой путь и система абсолютно не вторгается в его жизнь, за исключением случаев, предусмотренных законом или в случаях, когда существует угроза другим гражданам. И наконец, система – не завершённая, так как в системе возможны изменения и дополнения. И наконец, структура, хотя и в демократии существует реляционная структура, в ней более выражена атрибутивная структура, в демократическом обществе граждан объединяет наличие у них прав и общих интересов, а не система строгих регуляций и органов репрессий.

Казалось бы такие характеристики должны говорить нам о системе весьма ненадёжной и неустойчивой. Такая система будет нестабильна и не стационарна, любое изменение внутри системы может привести к кризису. А то преимущество, что она не завершённая быстро аннулируется в силу того, что она нестабильна и не стационарна. Слабость системы говорит о том, что хотя у неё принципиально есть возможность справиться с внешним разнообразием, она абсолютно беззащитна перед внутренним разнообразием.

Но одно дело, когда мы говорим о том, что декларируется и о том, что есть на самом деле. Построить в том виде демократию, как она заявляется, практически невозможно. На практике, как мы видим, получается крайне не стабильное образование.

Попробуем рассмотреть либеральную демократию под иным углом. Действительно, в либеральной демократии развита атрибутивная структура. Вы можете творить разные культурные произведения, вы можете ничего не творить, вы можете быть чёрным или белым, но вас объединяет одно. У вас есть права, которые государство должно защищать и у вас есть свобода. Но на самом деле этого недостаточно. Одной развитой атрибутивной структуры – это мало.. Каким бы ни было демократическим государством Англия, при проведения реформ Маргарет Тэтчер использовала все силы спецслужб и полиции для подавления рабочего движения и ликвидации оппозиции профсоюзов (вероятно, в отличие от тоталитаризма демократии так действовать можно). С другой стороны, Герберт Прантл в книге «Террорист как законодатель» отмечается рост слежки и контроля за простыми гражданами в демократических странах. Ф. Бзежинский отмечал, что критерий тоталитарного государства – отсутствие принципиального ограничения на контроль за гражданами. Но в условиях нынешней истерии о терроризме, данный критерий применим и к ряду демократических государств. Дело в том, что демократии превращаются в «превентивные» государства [9, с.115]. «Гражданин принципиально подозревается, происходит своего рода обесценивание принципа невиновности подозреваемого, за ним может быть установлен абсолютный контроль, а при малейшем подозрении против него могут быть применимы репрессии» [9, с.117].

Таким образом, мы видим, что и реляционная и атрибутивная структуры развиты в равной степени. А авторегенеративность? Это ведь необходимое условие стационарности и стабильности! Действительно, народ может напрямую влиять на систему и выдвигать своих кандидатов. Такая система естественно будет не стабильна, ведь при изменении состава парламента, правительство будет менять свой курс, конечно же, оно не будет стабильно. Кроме того, мы можем говорить о том, что в систему может пройти множество некомпетентных людей. «Этот строй, во-первых, создает чрезвычайно плохое и, что еще важнее, не авторитетное правящее сословие... Современных политиканов – просто презируют повсюду, где демократический строй сколько-нибудь укрепился. Это презрение отчасти происходит от невысокого умственного и нравственного уровня политиканов» [7].

Данная оценка либеральной демократии достаточно жестка и не совсем справедлива. Со временем в демократических режимах начинает формироваться настоящая элита из людей, профессионально занимающихся политической деятельностью. Это в принципе стабилизирует систему, как правило, не существует одной правящей элиты, существует несколько группировок, но это позволяет сократить отчасти излишнее разнообразие и сделать систему частично авторегенеративной. Зачастую это становится причиной критики либеральной демократии.

Сторонники прямой демократии утверждают, что в представительной демократии власть большинства выражается слишком редко – в момент выборов и референдумов. Реальная же власть сосредоточена в руках очень небольшой группы представителей. С этой точки зрения, либеральная демократия ближе к олигархии, в то время как развитие технологий, рост образованности людей и повышение их вовлечённости в жизнь общества создают предпосылки для передачи всё больших властных полномочий в руки народа напрямую. Марксисты и анархисты полностью отрицают, что либеральная демократия является народовластием, называя её «плутократией». Они утверждают, что в любой буржуазной демократии реальная власть сосредоточена в руках у тех, кто контролирует финансовые потоки. Только весьма состоятельные граждане могут позволить себе политические кампании и распространение своей платформы через СМИ, так что избранной может быть только элита или те, кто заключают сделки с элитой.

Но исходя из системных закономерностей, такая ситуация вполне естественна. Кроме того об этом же говорит и «Железный закон олигархий» Р. Михельсона. А поэтому такую ситуацию скорее надо не критиковать, ибо она неизбежна, а искать пути стабилизации и оптимизации. Да, прямая демократия хороша с одной стороны. Но с другой стороны, народная воля весьма абстрактна, а необходимых знаний не всегда хватает. «Народ твердо хочет одного: *чтобы дела страны или хорошо*. Народ, исторически живший, составляющий нечто сплоченное, отличное от соседей, еще не разбившийся на непреодолимо враждебные группы, имеет еще другую волю: *чтобы дела страны шли в известном духе*, к которому он исторически привык и которому доверяет... Как иметь волю в отношении того, о чем я не имею и понятия? В каждом вопросе немногие смыслят хорошо, немногие

кое–что, а 99/100 – ровно ничего. Но в каждом случае имеется громаднейшее большинство, которое ничего не понимает и никакой другой воли не имеет, кроме того, чтобы все было хорошо» [7].

Да, в некоторых случаях к власти может прийти абсолютно некомпетентная власть, чьи поступки могут привести к росту проблем и кризису. Но данный вопрос лежит на системном уровне и скорее данная система – внешнерегенеративна, а отсюда и множество проблем.

Для прояснения этого вопроса посмотрим на реально действующую либеральную демократию США. Там существует двухпартийная система. Кроме республиканцев и демократов к власти прийти никто другой не может. Эти две партии близко связаны (в случае победы на президентских выборах кандидаты третьих партий и независимые кандидаты столкнулись бы потом с обескураживающей их проблемой. Это проблема управления – кадрового обеспечения администрации, а затем работы с Конгрессом, где господствующее положение занимают республиканцы и демократы, у которых были бы лишь ограниченные стимулы сотрудничать с президентом, представляющим не основную партию). С другой стороны, эти партии представляют собой устоявшуюся крепкую элиту, чье существование стабилизирует и укрепляет систему, превращая её в авторегенеративную.

Центрированность системы. Это отдельный и более специфический вопрос. Либеральная демократия – это опосредованная система. Но здесь существует очень тесная связь между экономической и политической элитой, и корпорации оказывают сильнейшее влияние на политическую жизнь государства. Помня о предположении, выдвинутом Джоном Перкинсом в книге «Исповедь экономического убийцы»: "Это люди, мужчины и женщины, которым принадлежат крупнейшие корпорации. Они контролируют правительство США через финансовые институты и большую часть правительств мира. Этими людьми движет единственная идея– извлечение максимальной прибыли" [5, с.110], мы можем предположить, что нынешние либеральные демократии – это внешнецентрированные системы, вследствие корпоратократии.

Сила системы является для нас одним из важнейших факторов оптимальности системы. Мы можем предположить, что массовая культура в этом отношении полностью восполняет недостаток общегосударственной, обязательной культуры, идеологии. Массовая культура, поп–культура, масскультура, культура большинства – культура, популярная и преобладающая среди широкого слоя населения. Предпосылки формирования массовой культуры заложены в самом наличии структуры общества. Хосе Ортега-и-Гассет сформулировал известный подход к структуризации по признаку творческой потенции. Тогда возникает представление о «творческой элите», которая, естественно, составляет меньшую часть общества, и о «массе» – количественно основной части населения. Соответственно, становится возможным говорить и о культуре элиты («элитарной культуре»), и о культуре «массы» – «массовой культуре».[3, с.210–300] В этот период происходит разделение культуры, детерминированное формированием новых значительных социальных слоев, получающих доступ к полноценному образованию, но не принадлежащих к элите. Получая возможность для осознанного эстетического восприятия явлений культуры, вновь возникающие социальные группы, постоянно коммуницирующие с массой, делают значимыми в общественном масштабе явления «элитарной» культуры и одновременно проявляют интерес к «массовой» культуре, в некоторых случаях происходит их смешение. Этот смешанный продукт даёт системе так необходимую силу, она поглащает и перестраивает человека в зависимости от требования системы. Будь то какая–та модель поведения или идея постоянного потребления и т.д. Человек начинает слепо следовать рекламе, штампам телевидения, человек становится легко предсказуемым и контролируемым.

Правильно поданная информация по СМИ может повернуть и изменить «общественное сознание», а массовая культура контролировать развитие личности в нужном русле. Собственно, отсюда и относительное спокойствие в развитии европейских стран и в то же время отсюда происходят и проблемы с эмигрантами с Ближнего Востока. Они представляют собой элементы достаточно сильной системы, которая составляет важную часть их бытия. Потому они вносят тот беспорядок и разнообразие в европейские системы, и они не могут справиться с ними, отсюда вечные кризисные ситуации и столкновения, отсюда угроза их стабильности, а возможно, и существования европейских государств.

В любом случае, рано или поздно, начнётся процесс по усилению системы с целью повышения гомогенизации. Особенно, учитывая тенденции к эмиграции людей с Ближнего Востока. Умма – это исламская община, которая оказывается крепким орешком для масскультуры. «Мусульмане хотят строить своё собственное государство на основе шариата. Это соответствует их

нормам, но не соответствует нормам демократического общества. Но подавлять такие устремления мы не можем, потому что мы должны быть толерантны» [9, с. 329].

Эрнст Оффнер в ряде своих докладов отмечает необходимость решения этой проблемы: «Необходимо быть толерантными, но в то же время необходимо решить проблему того, что другие религии не разделяют право и религию, религию и государство, нам необходимо их направить на это разделение. Нельзя рассматривать толерантность как просто терпимость ко всему, необходимо и защищать основные права человека и сделать их неприкасаемыми [9, с. 329-335]. Естественно, такая система не может быть сильной. А это может привести впоследствии к кризисным явлениям. Поэтому государство решает это, борясь лишь с симптомами (например, терроризмом) силами спецслужб, но вполне возможно, что такая ситуация впоследствии приведёт к тому, что политическая система либеральных демократий перестанет быть оптимальной. Возможен и другой вариант развития: политическая система демократических государств приобретёт значение атрибутивного параметра тоталитарной системы, то есть такой системы, в которой все отношения будут определяться через концепт системы.

Таким образом, мы можем сказать, что демократия в том идеальном виде, в котором она постулируется, практически невозможна. Если прямая демократия доказала свою работоспособность без постепенного превращения в какую либо другую политическую систему, то в либеральной системе, как показывает параметрический анализ, со временем будут возникать черты авторитаризма. Например, как мы ранее называли превращения демократических государств в превентивные, контроль за населением, репрессивные акции и т.д. Народ перестанет быть источником власти в том виде, в котором это декларируется демократиями. С другой стороны, на первое место выйдет в определении демократичности не та роль, которая будет у населения в государстве, а реальная способность государства обеспечить комфорт проживания граждан и обеспечения основных базовых демократических свобод.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Гречин А. С. Политология : Учебник для студ. вузов / Александр Степанович Гречин, Г. С. Лукашев, Владимир Николаевич Лавриненко [и др.] ; под ред.: Владимир Николаевич Лавриненко. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : ЮНИТИ, 2003. — 544 с.
2. Кубанова М. Н. Гражданская война 1847 года в Швейцарии/М.Н.Кубанова — Режим доступа: <http://historical-articles.blogspot.com>
3. Ортега-и-Гассет, Хосе Восстание масс / Хосе Ортега-и-Гассет. — М. : АСТ, 2001. — 510 с.
4. Пейн Т. Права человека / Томас Пейн.— М.:АСТ,2009. —210 с.
5. Перкинс Д. Исповедь экономического убийцы / Д. Перкинс.—М.:Pretext, 2005 — 319 с.
6. Соколов Б.В. 100 великих войн / Б. В. Соколов.— М.: «ВЕЧЕ»,2009.—600 с.
7. Тихомиров Л. Критика демократии / Л. Тихомиров.—Режим доступа: http://www.hrono.ru/statii/2005/tikhom_kd18.html.
8. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем / А. И. Уемов. – М.: Мысль, 1978. — 272 с.
9. Offner E. Evangelisch ist auch katholisch. EinProtestantischeBlick auf Kirche und Gesellschaft / E. Offner.—Munchen:CLAUDIUS,2008—400 s.
10. Prantl H. Der Terrorist als Gesetzgeber. Wie man mit Angst Politikmacht / H. Prantl.—Munchen: Droemer,2008.—220 s.

© *Гвоздецкая О. А.*

Гвоздецкая О. А. – аспирантка кафедры естественных наук философского факультета Одесского национального университета имени И. И. Мечникова.

УДК: 11:316.772.5:398.25

ФЕНОМЕН «ПРИКОЛА» В ГЛОБАЛЬНОЙ СЕТИ

В статье рассматриваются новые формы коммуникации, возникающие в интернет-пространстве и служащие основой для социализации, в том числе, и вне-виртуальной. Статья написана на основе материала флеш-сериала «Мистер Фримен».

Ключевые слова: интернет-коммуникация, социализация, прикол, булшит.

ФЕНОМЕН «ПРИКОЛУ» В ГЛОБАЛЬНІЙ МЕРЕЖІ

У статті розглядаються нові форми комунікації, що виникають в інтернет-просторі і служать підґрунтям для соціалізації, у тому числі і поза-виртуальної. Стаття написана на основі матеріалів флеш-серіалу «Містер Фрімен».

Ключові слова: інтернет-комунікація, соціалізація, прикол, булшит.

“TRICK” PHENOMENON IN THE GLOBAL NETWORK

New forms of communication which appear in the internet-space and are the ground for socialization including non-virtual socialization are researched in the article. The article is written on the materials of flesh-serial «Mr. Freeman».

Keywords: internet-communication, socialization, trick, bullshit.

Слишком часто мы слышим от философов о смертях: Бога, истории, философии, социального и т.д. Последним по времени удостоилось «смерти» социальное – её зафиксировал Ж. Бодрийяр. В своём эссе «В тени молчащего большинства» он утверждает, что массы – ничто, «непроницаемая и непрозрачная реальность», вокруг которой вращается все социальное [1, с. 7]. Доведя актуальность «массового» до непоколебимой истины, Бодрийяр «убил» всякое социальное, между строк подразумевающееся за «массовым». Аргументация Бодрийяра вовлекает в свой круг, кажется безупречной, и одновременно вызывает у автора этих строк желание с ней спорить, искать точки неправоты.

Попытке оспаривания тезиса Бодрийяра о смерти социального и посвящена данная статья. Мы попытаемся проанализировать некоторые маргинальные феномены современного социального пространства, которые практически не становятся предметом внимания в социальной философии в силу своей неспособности быть подвергнутыми анализу в рамках традиционных исследовательских схем. Их просто не видит социальная философия. На наш взгляд, феномен виртуальной коммуникации должен занять достойное место в социально-философских исследованиях. В качестве теоретической базы исследования мы опирались на многочисленные в последние годы разработки в области медиафилософии (Е. Сурова [8], В. Савчук [7], А. Конева [4] и др.).

В качестве исходного предположения мы позволим себе выдвинуть тезис о том, что именно в сфере виртуальной коммуникации проявляются те новые формы социальности, анализ которых не позволит далее утверждать смерть социального. Объектом исследования в данной статье становится интернет-коммуникация. Предметом же мы позволим себе обозначить феномен "прикола" в пространстве Интернет. Конкретным материалом для анализа является феномен флэш-сериала Фримен, появившегося в сети в 2009 г. Таким образом, целью нашей исследовательской разведки является выяснение специфики сетевой коммуникации в контексте феномена "прикола". Для достижения этой цели мы предлагаем рассмотреть сущность феномена прикола в сравнении с близким по форме, но иным по содержанию феноменом «булшита» (Г. Франкфурт). Мы попытаемся выяснить коммуникативную природу сетевого прикола в контексте проблемы смерти социального. Исходное предположение нашей исследовательской разведки состоит в том, что тезис о молчании масс выдвинут преждевременно - центры социальной коммуникации перемещаются в то пространство, которое не прощупывается традиционными структурами власти (или любой иной формой влияния-управления).

Оттолкнувшись от посылок Ж. Бодрийяра, попытаемся двигаться в русле его рассуждений и терминологии. Актуализация кризиса вне-информационной коммуникации требует нового взгляда на инструменты символического обмена. Перераспределение ролей «создателя» - «потребителя»,

смешение их задач и деятельности, смывание границ их различия привнесло в гуманитарные исследования потребность в переосмыслении социальных отношений. Преодолевая парадигму «конца» социального, а значит и конца социальных отношений современная гуманитарная традиция, вероятно, последует за обновившимися формами социального. И сегодня такие формы, несомненно, связаны с виртуальной коммуникацией. Коммуникативная составляющая выступает структурообразующей целью виртуального пространства. Именно потребность в самоидентификации и сопоставлении себя с миром являются мотивами обращения человека к сетевым сообществам.

Глобальная сеть в коммуникативном аспекте порождает некоторые специфические формы взаимодействия – анонимное авторство (безымянный автор), диалогическое или полилогическое пространство, «игры с идентичностью» и т.д. Данные взаимодействия, в свою очередь, порождают специфические объекты пользовательского интереса. Одним из них и является феномен «прикола», перекочевавший из устного народного мифа и СМИ в виртуальный мир.

Одной из характеристик современного инфо-мира является феномен прикола. Это понятие сравнительно молодое, оно удачно прижилось в интернет-языке, однако родилось не в сети. Популярный сайт [грамота.ру](http://www.gramota.ru) (www.gramota.ru), объединивший несколько фундаментальных словарей, дает два толкования этого слова. Во-первых, прикол – это свая, кол, вбитая в землю (для причала лодок). Такова, в частности, версия словаря Ожегова. Во-вторых, это шутка, розыгрыш или же выражение восхищения, удивления, восторга («Вот это прикол! Полный прикол»). О происхождении слова и его смыслах спорят до сих пор и, видимо, как часто это случается с жаргонизмами, плотно живающимися в повседневный язык даже самого образованного человека, этимология «прикола» останется вероятностной. Есть версии, что происходит слово “прикол” от “уколоться”, распространенного изначально среди наркоманов – то есть принять легкий веселящий наркотик. Сферой, породившей “прикол”, называют и тюремный мир. Там “прикол” – это способ испытания новичков в камере. Как бы исследователи ни трактовали это понятие, практически все сходятся в одном: слово “прикол” и его производные “приколиться”, “прикольнo”, как правило, связаны с объектами, вызывающими симпатию. Однако, как нам кажется, еще одним определяющим фактором является цель выработки некой морали. В этом случае можно провести аналогию между “приколом” и басней. Наиболее частым приемом в приколе выступает осмеивание, которое может расцениваться, с одной стороны, как реакция самозащиты (здесь показательны приколы из мира медицины: черный юмор врачей – это прекрасный пример насмешки над смертью и адаптации к ежедневному столкновению с ней). В этом случае, некая мораль выносится самим “прикальвающимися”. С другой стороны, некая мораль может возникать и для того, над кем “прикальваются”.

Если же попытаться в самых общих чертах обрисовать феномен «прикола», то востребованность его в повседневном языке и всю полноту семантической значимости можно передать футуристическими предсказаниями украинского исследователя данного феномена Анны Вчерашней: «Когда-нибудь подобная статья появится в словаре. «Прикол. устар. форма проявления архетипического игрового начала в культуре постмодернизма. Может быть как остроумной речевой фигурой, так и стимулом творчества, регулятивом поведения, образом жизни». Автор также предвидит, что когда-нибудь студенты «изучая карнавал, станут читать Рабле и конспектировать Бахтина. А в преддверии экзамена по «Постмодернистскому приколу» – «смотреть Тарантино, слушать Земфиру, читать Пелевина и восхищаться биографией какого-нибудь безбашенного хакера» [2].

Для поколений, в расцвете сил заставших Советский Союз, «прикол» был выходом социального напряжения. Как пишет Виктор Малахов в статье «Феномен прикол»: «... именно наличие этого аппарата (понимания мира на началах солидарности и свободы), позволяло позднесоветскому человеку, оставаясь, конечно, конформистом, подспудно впитывающим всю мерзость окружающей среды, вместе с тем субъективно никоим образом не отождествлять себя с официальными идеями» [5, с. 409].

Однако сегодня, казалось бы, спасительная миссия прикола исчерпана, и нет необходимости в «солидарности в свободе». Шутить можно о чем угодно, как угодно и где угодно. Такова эволюция прикола, который с годами и сменами эпох не стал менее интересен. Солидарность в свободе как превращение страха в смех не теряет актуальности, но преодолевает уже не страх социальный, связанный с политическими чаяниями, а страх экзистенциальный, рождаемый многовалентностью самой свободы выбора, множественностью открывающихся выборов. И как для гражданина, рожденного в СССР, анекдоты о Чапаеве или чукчах были возможностью отграничиться от идеологии и лозунгов, так и прикол для современного человека – способ откреститься от плюрализма

разоблачений, откровений, признаний в любви и заверений в поддержке, лицемерия, лжи, сообщениях о смерти и болезни, о чудах, сыплющихся отовсюду ежедневно из тысяч электронных устройств. «Прикол» – ярчайшее защитное средство от того, что наскучило, что давно перестало вызывать страх, чего слишком много, что может быть ужасающим, но от частоты мелькания становится лишь привычным.

Прикол как феномен постмодернистской массовой культуры отражает мир, низвергая его в пространство абсурда. Отрицая образ традиционных норм он их, высмеивая, поясняет, толкует совершенно особым, присущим только ему образом. Прикол предоставляет понятный культурный код объекта. Он ничем по смысловой нагрузке не уступает, скажем, научной статье или новостийному тексту, он является более адаптированной версией – например, мультяшным роликом. Прикол отличается от других видов отображения реальности лишь доступностью и легкостью восприятия.

Коммуникативная ценность прикола заключается в том, что он создает общее поле языковых и понятийных практик потребителей. Как правило, прикол воспринимается безусловно, без личностных предубеждений и с удовольствием. Прикол, при самом пером рассмотрении, объединяет людей, но не только, он создает механизм раскодирования некоторой, вполне определенной, им используемой информации. Прикол вводит собственные правила реагирования на мир, главным из которых является принцип иронии и самоиронии. Вспоминается У. Эко: «постмодернизм — это ответ модернизму: раз уж прошлое нельзя уничтожить, ибо его уничтожение ведёт к немоте, его нужно переосмыслить, иронично, без наивности». [10, с. 36] В нашем контексте ироничное ПЕРЕосмысление, смысловая реминисценция трансформируется в прикалывание Автора – универсализированного и безымянного героя-творца текста, информационного повода или же комичной ситуации, размноженной в последствии до миллионов вторжений любопытствующих. В сети прикол – код, созданный анонимно и безнаказанно. В сети прикол – код, также анонимно и безнаказанно потребленный. У прикола нет высокой цели, нет целевой аудитории, нет критериев существования. Прикол – самообеспечивающаяся ментальная структура, действительность которой разворачивается в виртуальном мире, где всегда кому-то да будет до нее дело. И в то же время, прикол обладает фундаментальными постмодернистскими чертами – плюрализмом тем и совершеннейшей свободой мнений, возведенной в степень абсурдного жонглирования параметрами истины-лжи до их окончательного обнуления и потери значимости.

В самом широком смысле, остроумным может быть то высказывание, которое не является ни ложным, ни истинным. Шутка сама по себе тем смешнее, чем бессмысленнее, чем меньше в ней истинного и чем больше она походит на ложь. Поэтому, прикол совпадет с так называемым «булшитом» – на первый взгляд, антикоммуникативным, так как представляет собой исключительно объекты для чистого потребления.

В рамках данной статьи мы считаем уместным более детально остановиться на понятии «булшит». Ввел его в качестве философского понятия принстонский профессор Г. Франкфурт. Термин из эссе американского философа мгновенно подхватили исследователи для определения специфики информативного потока в СМИ. Мы же хотим использовать понятие «булшит» для определения объектов виртуального мира (в том числе, и СМИ), которые абсолютно невозможно оценить в координатах категорий истинности и ложности по причине отсутствия в них истины и лжи.

Итак, что такое «булшит»? Прежде всего, это бессодержательное вербальное наполнение нашего мира, получаемое через СМИ и всеми иными путями потребления информации. «Булшит» не отсылает к неким значимым событиям, он наделяет существованием факты и выдумки, не являющиеся событиями. Франкфурт замечает, что «булшит» ни в коем случае нельзя воспринимать как ложь – «булшит» не искажает истину, он её не видит, он к ней равнодушен [9, с. 28]. Перенося понятие «булшит» в более широкую смысловую сферу, мы можем использовать его для определения масштабных социо-культурных объектов. Таким образом, на ряду с критериями истинности и ложности, возникает третий критерий – «булшитерства». В самом широком смысле, применительно к информации, потребление «булшита» – это погружение в пространство вне смысла. В настоящее время в эксплуатации «булшита» чаще всего обвиняют телевиденье, которое все более становится развлекательным, а не информационным. И если в случае с интернетом выдерживается бивалентность, то ТВ становится однополярным - повсеместно информационные блоки также стремятся стать развлекательными. Новости с сенсационными съемками скрытой камерой, когда частный случай объявляется всенародной тенденцией; когда в прямом эфире запускается интерактивное голосование, которое решит, скажем, покончит ли жизнь самоубийством художник; когда зритель превращается в подглядывающего за героями реалити-шоу; когда олимпийские игры –

символ всемирной безопасности и единения, окрашиваются кровью спортсменов; когда темой дня становятся драки политиков; когда единицей измерения мастерства журналиста является рейтинг. Сателлитам «булшита» являются сенсационность, клиповость, «гламурность» – яркость, дороговизна, как правило бутафорская, симулированный образ – благополучия, эпатажа, стремительного взлета или падения, в общем всего того, что никогда не случится с потребителем в его повседневности. Таким образом, работа тивишников, рекламщиков и политиков, как правило, заключается в том, чтобы старательно пренебрегать истиной. Сегодня это не считается зазорным, сегодня – это элемент экономической целесообразности.

Примечательно, но отличить «булшит» от информации, которая им не является, оказывается не так-то просто. Почти академическим стал пример одного из американских ученых - профессора физики Алана Сокала из Нью-Йоркского университета. В 1994 году он написал статью «Пересекая границы: К вопросу о трансформативной герменевтике квантовой гравитации». В ней он рассуждал о терминологии квантовой физики, обильно приправляя эти рассуждения ссылками на Ж. Деррида, Ж. Бодрийяра, Ж. Делёза, Ж. Лакана. Через некоторое время вокруг этого текста развернулись нешуточные дебаты. Однако позже сам автор пояснил, что его статья – «полная чепуха». Она представляла собой пародию на современные философские исследования и была лишена какого-либо смысла, как с точки зрения философии, так и с точки зрения физики. Этот текст был классическим научным «булшитом» – то есть его идеи были вне какого-либо смысла, однако его читатели приняли «чепуху» кто за истину, кто за ложь.

Бытует мнение, что «булшит» существовал всегда, и утверждение, что он заполнил все информационное пространство именно сейчас, преувеличено. Однако при нынешних законах тиражирования, массовости, конвейерности во всем – от политики до искусства – запрос на правду (на нечто истинное, задушевное – от политики до искусства), просто невозможно удовлетворить. Поэтому производится нечто подобное правде, что не является ложью. Таким «суррогатом искреннего» можно кормить потребителя все 24 часа в сутки. Таким образом, решается вопрос спроса на истину. В парадигме постмодернистской философии подобная подмена выглядит вполне целесообразной и оправданной. Массовость истины, перетекающая в глобальную псевдо-правду, собственно и дает основания рассуждать о конце социального. Человек, не способный отличить истину от «булшита» (не нуждающийся в различении?), вряд ли может быть назван активной ячейкой социума. Он больше походит на классического потребителя, способного только на молчаливое, в смысле корней молчащего большинства, потребление. Однако, в то же время, в популярности булшита можно увидеть упертый и скрупулезный отказ от массового вовлечения во всевозможные социальные симуляции, от необходимости постоянно интерпретировать посылаемые СМИ коды, выяснять, где истина, а где ложь. Подобный феномен в современной культуре описан в статье «Пространство отторжения (штрихи в портрете «молчания масс»)» О. А. Довгоповой. К «булшиту», скажем, в литературе обращаются, дабы забыться [3]. Часто люди, которые предпочитают развлекательную, легкую литературу, способны оценить собственное предпочтение и признаются, что они таким образом отдыхают от действительности. Однако сегодня тенденция к подобного рода отдыху принимает размах образа жизни. Краткие минуты отдохновения в повседневности превращаются в общекультурный бренд забвения. Молчащее большинство – это, прежде всего, люди, утомленные многовариантностью предлагаемых им жизней. Для них куда проще окунуться в информационное пространство вне смысла, чем бороться за правду в море информационного подлога.

Мы смеем утверждать, что молчание большинства – не заданная константа, а скорее точка отсчета, ноль в многоосевой системе координат социальных процессов. Молчание масс – не генетически-социальный недостаток общества, не приобретенный иммунитет к разного рода глобальным потрясениям. Мы предполагаем, что нежелание отвечать на вызовы посланий и прикованный интерес к «булшиту» связаны с отвержением, неприятием информативного поля, которое «булшитом» не является. Отрицание серьезности мира приводит к увлечению легкими формами его проявления. Беллетристика, реалити-шоу, сериалы... лишают важные элементы действительности трагизма бесповоротности. Совсем иная ситуация с приколом. Он, даже в самом далеком приближении, не может быть булшитным, так как по содержательному наполнению не безразличен к тем формам бытия, о которых толкует. Объединяя заинтересованных этими формами, приколом создает почву для коммуникации, ответного слова пользователей, и возможно, его анонимного творчества в новом приколе. Люди хотят быть включены в безопасное и комфортное пространство, что и обеспечивает им яркий и насыщенный аудиовизуальный мир «булшита». В то же время, некой

антитезой булшиту выступает прикол, питающийся им и его обесмысливающий. Прикол посягает на «серьезное» со всей присущей ей серьезностью, но переворачивает это «серьезное» вверх тормашками - «серьезную» политику превращает в сборище лгунов, пьяниц, кокаинистов, любителей халявной любви; жизненный мир – в матрицу, чат, гонки на выживание, любовь – в любовь; доверие – во флуд и фейм. И все это, к тому же, смешно! Прикол – метафизическое (с точки зрения, по ту сторону) зеркало, в которое заглядывает человечество, чтоб смеясь или ухмыляясь рассматривать свои же недостатки.

В бурном сетевом пространстве человеку приходится двигаться от «серьезной» информации к «булшиту» и от него к приколу. В первом случае на лицо усталость от «серьезного» и истощение границ доверия в отношении правдивости таких посланий и возможностей человеческой эмпатии для их восприятия. Во втором – желание взглянуть на жизненный мир как бы сверху, с позиции человека, разгадавшего всю подноготную ситуации и теперь смеющегося над ней. За частую, и такое обладание «истиной» иллюзорно, так как суть того, что использует прикол – не тайна и она известна всем, кто прикол понял (приколосся, въехал), однако ощущение приобщения к некоей скрытой (а может быть, и явной) истине присутствует. Кроме того, такая истина поправа, осмеяна и преодолена, она в зеркале прикола уже не преграда, не табу, не норма, не традиция, а высмеянное Нечто или же Ничто. В случае прикола всякий социальный сакральный смысл превращение в ничто. И такое обнуление значения является одной из главных причин популярности и коммуникативности прикола.

В чем же уникальность Фримена? Черно-белый человек детально и с нескрываемым удовольствием препарирует человеческую повседневность. То разглядывает обывателя под лупой, то перемалывает его в мясорубке, то жадно пожирает. Фримен исключительно эпатажный герой, заявляющий, что его цель - растаптывать стереотипы. Казалось бы, герой претендует на мессианскую роль – он пришел, чтобы освободить человечество от груза их несвободы, притом сделать это максимально анархистски. Однако ничего нового, как стоило бы ожидать в связи с первыми заявлениями, Фримен не сказал. Мессия только тем себя и оправдал, что ответил чаяниям запуганных мировыми заговорами, зомбированием СМИ и гипнозом цыган.

Сам мистер Фримен иногда дает интервью. Несомненно, делает он это по электронной почте или с помощью специальных голосовых программ – так, интрига авторства, а значит, и источника сохраняется вот уже более года (немыслимо для информационного мира, где можно проследить все что угодно). Фримен признается, что призывает людей перед потреблением задуматься о созидании, и на вопрос о том, что к этому призывали многие и до него, отвечает, что их методы уже не действенны, современный потребитель нуждается в шоковой терапии словом.

Таким образом, революционность Фримена заключается исключительно в форме, в которой он рассуждает о социальном укладе и человеческой природе. Однако, несмотря на явное отсутствие целеполагания – самая критичная критика находит грешников даже в раю – ролики с Фрименом крайне востребованы. Вероятно, секрет кроется в том, что пользователь находит в них отдушину от череды гламурно прилизанных, визуально нагроможденных, утомительно ярких и слишком часто мигающих нарезок информационного потока. В бурном потоке перемешанных без всякого порядка кодов вдруг отыскивается надежная устойчивая глыба абсолютного нигилизма, способного при необходимости в пыль изничтожить даже саму себя, что, вероятно, и произойдет с Фрименом в конечном итоге.

Язык Фримена весьма изыскан, с элементами грубого, местами уничижительного обращения к зрителю. Приносим читателю извинения за отступления от академического языка - иначе цитаты будут невозможны. Главный порицаемый Фрименом жизненный принцип он формулирует коротко – «жрать-срать-ржать». На первый взгляд остро, однако как бы не выкручивался пользователь на своей шаткой жизненной позиции, избежать первого и второго ему никак не удастся, а к третьему собственно приводит лицемерие Фримена. Герой обращается к физиологическим потребностям вполне в традиции поп-арта, видя в них низменное, недостойное стремление. По его утверждению, человек тратит треть жизни – на сон, треть – на жрать-срать-ржать, и треть – на ненависть к любимой работе (часть 8). Самое часто употребляемое слово у Фримена – «гАвно». Оно описывает всех потребителей, отношения между ними, их умершие, невоплощенные мечты.

Проект “Мистер Фримен” видится нам неудавшимся социальным экспериментом, задуманным как циничный прикол над нормами существования современного человека, как симуляция значимости поправки традиций. И интерес к нему, споры вокруг объективности его обвинений значимы уже только потому, что они существуют. Предпочтение прикола «булшиту» – это новый уровень озабоченности миром, отличающийся ироничным преодолением тревоги за него.

© Глазунов В. В.

«Булшит» – продукт навязываемый. Популярен он везде (ТВ, радио, газеты), но только не в Интернете. В сеть все чаще приходят для того, чтобы соприкоснуться с приколом, с тем, что запрещено цензурой к показу другими источниками. Прикол формирует своеобразное пространство свободомыслия и легкости в восприятии Другого. Отключение от повседневного мира сопровождается одновременным подключением к нему же, только через другую точку входа; происходит своего рода инициализация интересом к действительности, озабоченность миром трансформируется в иронию по отношению к нему, но от этого, безразличия к миру больше не становится. Его несовершенство все также манит и в нем все также проявляется сама суть жизни, ее динамика. Прикол позволяет видеть повседневность сквозь ментальные «розовые очки», адаптируясь к страшному и Чужому. Прикол – всегда пространство свободы на фронте экспансии «серьезных», «взаправдашних» символов, знаков и смыслов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, или Конец социального / Жан Бодрийяр. — Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2000. — 72 с.
2. Вчерашняя А. Прикол как фактор современной культуры / А. Вчерашняя // Дикое поле. - 2002. - № 2. - с. 35-40. [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://www.dikoeполе.org/numbers_journal.php?id_txt=88.
3. Довгополова О.А. Пространство отторжения (штрихи к портрету «молчания масс») / О.А. Довгополова // Наукове пізнання: методологія та технологія. — 2004. — № 1(13). — С. 110–115.
4. Конева А. Мода в социальном бытии: от включенности к исключительности. Фундаментальные проблемы культурологии: Сб. ст. по материалам конгресса / Отв. ред. Д.Л. Спивак. - Т. 6: Культурное наследие: От прошлого к будущему. – М.: Новый хронограф: Эйдос, 2009. — С. 127-145.
5. Малахов В. Уязвимость любви / В. Малахов. — Киев: Дух и Литера, 2005. — 539 с.
6. Менжулин В. Пусте, смішне та сумне у сучасній філософії // Докса: збірник наукових праць з філософії та філолог — Одесса: ОНУ им. Мечникова. — 2006. — Вип. 9. - С. 111-118.
7. Савчук В.В. Медиафилософия: формирование дисциплины / В. В. Савчук // Медиафилософия : основные проблемы и понятия. — 2008. — С. 7-39.
8. Сулова Е.Э. Динамика идентичности в условиях глобализации / Е. Э. Сулова // STUDIA CULTURAE. — 2003. — № 5. — С. 50-82.
9. Франкфурт Г. О брехне. – М: Еврова, 2008. — 119 с.
10. Эко У. Заметки на полях «Имени розы». — СПб: Симпозиум, 2005. — 96 с.

Глазунов В. В. – кандидат філософських наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін та директор інформаційно-аналітичного центру Класичного приватного університету (м. Запоріжжя).

УДК 323.31(477) (045)

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЕЛІТА: ОЛІГАРХІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються характеристики сучасної української політичної еліти. Аналізуються особливості її формування, спадкоємність зазначеного процесу, роль і місце в сучасній політичній системі. Обґрунтовується замовлення на формування специфічної політичної еліти з боку домінуючої в політичній системі соціальної групи олігархів. Підкреслюється взаємозв'язок і взаємозалежність процесів формування політичної системи та політичної еліти. Показується роль бюрократії та гуманітарної інтелігенції у виконанні соціального замовлення олігархів на формування політичної еліти відповідного рівня; формальний характер сучасних еліт, їх принципову нездатність до реформування політичної системи.

Ключові слова: політична еліта, політична система, соціальна група олігархів, олігархічна гегемонія.

СОВРЕМЕННАЯ УКРАИНСКАЯ ЭЛИТА: ОЛИГАРХИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье рассматриваются характеристики современной украинской политической элиты. Анализируются особенности ее формирования, преемственность указанного процесса, роль и место в современной политической системе. Обосновывается заказ на формирование специфической политической элиты со стороны доминирующей в политической системе социальной группы олигархов. Подчеркивается взаимосвязь и взаимозависимость процессов формирования политической системы и политической элиты. Показывается роль бюрократии и гуманитарной интеллигенции в выполнении социального заказа олигархов на формирование политической элиты соответствующего уровня; формальный характер современных элит, их принципиальную неспособность к реформированию политической системы.

Ключевые слова: *политическая элита, политическая система, социальная группа олигархов, олигархическая гегемония.*

MODERN UKRAINIAN ELITE: OLIGARCHIC ASPECT

The characteristics of modern Ukrainian political elite were discussed in the article. The peculiarities of its formation, the continuity of this process, the role and place in a modern political system are analyzed. The formation of a specific political elite as an order of a social group of oligarchs that is dominant in the political system is justified. The interrelationship and interdependence of the formation of the political system and political elite are emphasized. The role of the bureaucracy and the humanitarian intelligentsia in the implementation of social order of oligarchs on the formation of political elite's appropriate level is shown. The formal nature of modern elites and their fundamental inability to reform the political system is shown.

Keywords: *political elite, political system, social group of oligarchs, oligarchic hegemony.*

Зростаючий рівень конфліктного потенціалу сучасної України, який періодично наближується до кризової позначки, вимагає більш уважного вивчення питання природи і характеру сучасних українських політичних еліт, які мають певну своєрідність, що дає підстави для їх оцінки як «псевдо-еліт», «квазі-еліт», «прото-еліт» і т.п. [1]. Тільки глибокий аналіз сучасної української політичної еліти дозволить отримати відповідь на питання, чи здатна вона запропонувати суспільству реформу, яка зніме наростаючі протиріччя і забезпечить подальший еволюційний розвиток незалежної української держави.

У зв'язку з цим видається цілком обгрунтованим вивчення:

- особливостей процесу формування сучасної української політичної еліти, спадковості цього процесу;

- специфічних характеристик та якостей сучасної української політичної еліти;

- ролі і місця політичної еліти в процесі формування політичної системи сучасної України.

Погоджуючись з тим, що «еліти – це домінуючі (панівні) суспільні групи, що виробляють і здійснюють державну, культурну і соціально-економічну політику», які є необхідними і життєво важливими структурними елементами для функціонування соціуму будь-якого типу [2, с.1259], в межах формального підходу, слід, перш за все, розглядаючи означену проблематику, звернути увагу на представників трьох гілок державної влади республіканського та регіонального рівнів, а також на контроліту відповідних рівнів.

Слід зауважити, що процес формування сучасної української політичної еліти можна розділити на декілька умовних етапів. Так, характерним є те, що на першому етапі побудови незалежної української держави, простежується стійка спадкоємність – радянська політична еліта була замінена лише частково. Справа в тому, що здобуттям незалежності Україна зобов'язана більшою мірою не стільки боротьбі націоналістично налаштованих дисидентів, скільки внутрішній кризі національної політичної еліти, уособленій в партноменклатурі. Принципова позиція дисидентів дійсно зіграла важливу роль каталізатора в момент прийняття доленосних рішень, але стати політичною елітою нової держави представники дисидентства не могли ані якісно, ані, тим більше, кількісно. Тому в першому законодавчому органі незалежної держави були широко представлені вихідці з радянської політичної еліти, суперечливий характер якої і став основою кардинальних перетворень в суспільстві.

Одне із основних політичних завдань перших українських «незалежних» законодавців полягало, за великим рахунком, у створенні належного правового супроводу, задекларованому в ході

реформи процесу приватизації. З цим завданням політичні еліти першого етапу абсолютно не впоралися ані в центрі, ані на місцях. Це пояснюється тим, що традиційна партійна номенклатура, яка була здатна професійно виконати це завдання, і яка була широко представлена у законодавчій владі, спільно з бюрократією виконавчих і судових органів, побачила свій інтерес в ексклюзивному доступі до специфічної інформації, а не у створенні ринкової моделі з відкритою інформаційною системою, що могло б забезпечити рівномірний доступ більшості населення країни до джерел національного багатства. Націоналістично налаштована частина еліти, формування якої відбувається в той час, тобто вчорашні дисиденти, не була на це здатна взагалі: вона не мала необхідних знань, належного досвіду роботи, корпоративної культури, та й чисельно поступалася старим кадрам. Тому на першому етапі законодавчий супровід, а точніше – його відсутність, дозволив вихолостити сутність процесу приватизації. В умовах відсутності чіткого закону, як результату «діяльності» законодавчої гілки влади, дефіцит регуляторної функції заповнювався «тактично» – рішеннями (часто абсолютно «беззаконними і безпідставними») влади виконавчої, а простіше кажучи, бюрократії. При виникненні конфлікту інтересів своє «вагоме слово» в цьому процесі говорила і судова влада.

Слід звернути увагу на той факт, що в цей же час, володіючи винятковим інформаційним ресурсом, власниками підприємств стала більшість колишніх радянських директорів і «призначенців» - керівників, призначених владними структурами. Вони з менеджерів підприємств, за результатами акціонування і приватизації, перетворилися на їх господарів. Також успіху в цьому досягли ще дві категорії людей, які мали ексклюзивний доступ до соціально найбільш затребуваних ресурсів: державно-партійна номенклатура, що володіє ексклюзивною інформацією, але вже не в межах окремих підприємств, а в межах всієї системи, і володарі фінансів, отриманих ще в надрах радянського ладу, руйнування якого відбувалося, володарі так званого тіньового капіталу. Це ще одна характерна риса даного періоду.

Таким чином, система за своїми внутрішніми якісно-кількісними характеристиками вийшла за межі міри, яку встановлювала ідеальна модель, що була запропонована українському народові перехідною політичною елітою, підтримання якої і відбулося. Іншими словами, в результаті цього приватизація була проведена формально, що закінчилося кричущою нерівномірністю закріплення у приватній власності основної частини державних виробничих потужностей, і в цьому процесі головну роль зіграли політичні еліти перехідного періоду.

На другому етапі нові власники виробничих потужностей, які на той час вже збагатилися, усвідомили необхідність легітимації підсумків приватизації і потенційних можливостей доступу до національного багатства в зовсім інших масштабах, які надавала державна влада. Тому другий етап ознаменувався проходженням протоолігархів, нових власників виробничих потужностей до влади. Основним засобом у цьому процесі виступила абсолютно деформована, вибудована за принципом економічної залежності, система політичних партій, наділених у виборчому процесі ексклюзивними правами.

Результатом другого етапу реформ стало стрімке збагачення представників з числа бізнес-еліти, що потрапили до державної влади, або долучили до неї своїх довірених осіб, які лобіювали інтереси бізнес-структур. В цілому цей феномен можна охарактеризувати як зрощення бізнес-еліти з державною владою. Зазначене явище отримало назву «спряженість бізнесу і влади». При чому і на цьому етапі відносно нова політична еліта, що сформувалася, так і не встановила чіткі правила гри, а продовжила колишню практику відведення до приватної власності «своїх наближених» (за допомогою спеціальних технологій) виробничих потужностей у ще більших масштабах. Причому відбувалося це на самому високому рівні – більше за всіх на цьому терені досяг успіху Президент і його найближче оточення.

Важливо зауважити, що практично весь первинний капітал на першому і другому етапах був отриманий з порушенням закону (з причини його відсутності), а то й просто кримінальним шляхом, в тому числі і за допомогою бандитизму, вбивств, шантажу і т.п.

Тому характерним є і той факт, що представницька влада, яка гарантувала недоторканність на законодавчому рівні, стала своєрідним стимулом для «приходу до влади» представників «брудного бізнесу» і відвертого криміналітету. Саме на другому етапі розпочався процес «відмивання брудного капіталу». Крім того, за умов відсутності дієвого Закону найчастіше останнім аргументом у встановленні приватної власності на виробничі потужності стає введення в гру кримінального ресурсу. Потім беззаконня «легітимізувалися» наступним нормативістським ставленням до подій з боку представників виконавчої влади, які «намагалися не помічати порушень». Більш того, з певного моменту на рівні формування еліт це знайшло своє відображення у феномені зрощування державної

влади з кримінальними структурами, проявом чого стали численні ОЗУ (організовані злочинні угруповання), державні «чиновники-перевертні» і т.п. Причому це стало загальною тенденцією практично для всього пострадянського простору. Іншими словами, «результатом в переважній більшості випадків стала трансформація єдиної тоталітарної еліти Радянського Союзу в сукупність посттоталітарних еліт часто кримінального характеру, які все більше відособлюються одна від одної» [2].

Найважливішим моментом другого періоду стало те, що кількісно державна влада, яка забезпечує в умовах відсутності демократичного контролю з боку суспільства надприбутки, була чисельно обмежена формальною структурою. В результаті більша частина нових господарів виробничого комплексу, володіючи значними фінансовими ресурсами, не змогли реалізувати своє завдання по досягненню сполученості з державною владою. Їхні доходи залишалися нижчими порівняно з тими, що отримували бізнесмени, які мали зв'язок з державною владою. Але кількість «непов'язаних з владою» зростала з кожним днем, за рахунок доступу до невідконтрольних центру регіональних ресурсів і виробничих потужностей. Ось ця соціальна група, що мала нереалізовані політичні й економічні амбіції, і являла собою політичну контреліту другого етапу реформ. Саме ця частина, яка характеризувалася як контреліта, виступила на третьому етапі у відкриту боротьбу за державну владу, набуваючи, таким чином, характеристик політичної опозиції. Найяскравішим формальним проявом цієї боротьби став феномен Помаранчевого Майдану.

Незважаючи на те, що рушійними силами Майдану виступали зовсім інші широкі соціальні верстви, скористатися ситуацією і реалізувати свої корпоративні інтереси змогла зазначена контреліта. Саме вона за результатами Майдану, який перетворився на банальний верхівковий переворот, прийшла до державної влади. В результаті зміни місць еліти і контреліти відбувся перерозподіл активів виробничих потужностей, каналів доступу до національного багатства, а, як наслідок, стрімке збагачення вчорашньої контреліти. Найважливішим ресурсом, не закріпленим у приватній власності на постійній основі, став ресурс державної влади. За нього з певного моменту ведеться безперервна боротьба між елітою і контрелітою.

Відносно рівний ресурсний потенціал протиборчих сторін надає цій боротьбі на зазначеному етапі циклічного характеру – до державної влади поперемінно приходять то умовна еліта, то умовна контреліта. Термін «умовний», з нашої точки зору, виправданий, тому що він найбільш адекватно відображає відносний характер досліджуваного явища. І ті сили, які на сьогоднішній день знаходяться при владі, і ті, які знаходяться в опозиції, що позиціонуються як контреліта, по суті є різними угрупованнями одного цілого – домінуючої в політичній системі олігархії. У них одна соціальна база, та й замовлення вони виконують однієї соціальної групи.

Ті ж сили, які за своїм внутрішнім змістом потенційно є контрелітою - системно не структуровані, ідейно роз'єднані, до кінця не усвідомили ані своєї соціальної бази, ані своєї місії, ані цілей, ані завдань у політичній боротьбі, а тому не можуть на даному етапі розглядатися як реальна опозиційна сила. Тобто ми маємо справу не з повноцінною контрелітою, а з прото-контрелітою, яка ще тільки має оформитися.

Доповнити картину необхідно ще одним характерним штрихом. З певного моменту кишенькові партії, створені і фінансовані олігархами на республіканському рівні, вимагають формування відповідних структур на регіональному і місцевому рівнях. Це є підставою для залучення до партійних структур протоолігархів місцевого рівня і регіонального масштабу. Відбувається це, як правило, на взаємовигідних умовах. Очолює регіональну партійну організацію місцевий утримувач великого фінансового капіталу, беручи на себе зобов'язання фінансувати активність партії на регіональному рівні. Натомість, залежно від рівня фінансового внеску, місцевому протоолігарху пропонується відповідне місце в партійних списках для проходження до представницьких органів влади різного рівня, що свідомо при такій системі забезпечує ексклюзивні умови в процесі доступу до національного багатства. В результаті проведення ряду виборчих кампаній були сформовані відносно стійкі багаторівневі пірамідальні олігархічні структури, основним призначенням яких є залучення до системи державної влади представників олігархічних угруповань. Іншими словами, створено багаторівневий механізм формування еліт із соціального замовлення олігархічних груп.

Проведений неглибокий аналіз процесу формування сучасної політичної еліти України дозволяє зробити певні узагальнення, а також аналіз основних його положень крізь призму теорії політичних еліт.

Зокрема, загальним положенням усіх класичних теорій є те, що політична еліта формується з представників професійних еліт. Це загальне положення в кожній конкретній країні має свої унікальні

прояви. Своєрідність умов і обставин процесу приватизації і становлення незалежної української держави багато в чому зумовило специфіку як політичної системи в цілому, так і української політичної еліти, зокрема. Результатом цієї своєрідності зазначених процесів став, як ми показали, надзвичайно високий рівень олігархізації політичної системи сучасної України [3]. Чисельно невелика група олігархів стає центром, наріжним каменем формування всієї політичної системи. Саме вона відіграє системоутворюючу роль у моделі, що сформувалася, саме реалізація її корпоративних інтересів, незважаючи на протиріччя з інтересами переважної більшості представників політичної системи, виступає в якості технологічної мети процесу системоутворення.

Мета зумовила відповідні специфічні завдання, сформовані, але не задекларовані елітами перехідного етапу – побудова олігархічної держави і слабкого громадянського суспільства. Визначальним у такій моделі представляється момент економічної залежності всіх елементів політичної системи від соціальної групи олігархів та персоніфікованого представництва інтересів олігархів у переважній більшості інститутів і сегментів політичної системи, тобто існування стійких олігархічних пірамід як системоутворюючих підсистем. Саме вони є тими "приводними ременями", які формують специфічну модель політичної системи для реалізації корпоративних інтересів соціальної групи олігархів в економіці та соціальній сфері, в політиці та культурній сфері.

В узагальненому вигляді специфіка запропонованої до розгляду моделі політичної системи сучасної України полягає в тому, що:

1. Відбувається олігархізація абсолютно всіх її інститутів і сегментів.
2. Її ядром є олігархічна держава.
3. Але і ядро, тобто держава – має свій системоутворюючий центр – соціальну групу олігархів.

Це є підставою для того, щоби вести мову про "олігархоцентричну" модель політичної системи сучасної України» [3, с.274].

При такому підході латентною верхівкою ієрархічної владної піраміди стають безпосередньо олігархи, а вже нижче розташовується формальна політична еліта, яка виконує корпоративне замовлення олігархів, що і сприймається і розглядається на буденному рівні. Латентна і явна частини еліти є відповідними частинами «професійних» еліт. «Професіоналізм» зазначених еліт проявляється в організації процесу олігархізації або у наданні реформам олігархічного сенсу.

Саме зв'язка латентних і явних еліт в межах "олігархічних пірамід" трансформує традиційні функції політичної системи, але вже крізь призму корпоративних інтересів олігархів:

- визначає цілі та завдання розвитку суспільства, розробляє програми його життєдіяльності;
- мобілізує ресурси суспільства для досягнення своїх корпоративних цілей;
- забезпечує специфічну інтеграцію всіх елементів суспільства, його відносну цілісність і стабільність;
- пропонує обов'язкову для всіх громадян модель розподілу цінностей у суспільстві [4, с.90].

При цьому вершини «професійно владних» пірамід зосереджені в державних інститутах влади (власне державна влада, політична еліта) і в "прикордонному поясі" громадянського суспільства (контреліта, опозиція).

Олігархічні еліти в даний час в Україні мають ще одну особливість: їх системний принцип – прагнення до ексклюзивності і монополізму, призводить до того, що вони стають закритими або закриваються. Циркуляція еліт відбувається на рівні "вершин олігархічних пірамід", що і фіксується повсякденною свідомістю: "тасуються карти однієї колоди", "до влади приходять по черзі одні й ті ж персоналії".

Крім того, необхідно зауважити, що в моделі сучасної політичної системи відбулися незворотні олігархічні якісно-кількісні зміни, які докорінно змінили не стільки форму сучасної політичної системи, скільки її зміст. Цей специфічний стан, що характеризується домінуванням олігархічної складової, можна визначити як гегемонію олігархії [5]. У контексті розглянутої проблеми гегемонію можна представити як домінування означеної соціальної групи у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Основою такої гегемонії є повна або часткова економічна залежність практично всіх інститутів політичної системи від олігархічних пірамід, а, отже, в підсумку, від соціальної групи олігархів.

Така модель політичної системи має певну специфіку, що вимагає наступних пояснень:

По-перше, «надмала» за чисельністю група олігархів набуває домінуючу здатність і властивості гегемона завдяки союзникам – соціальним групам, корпоративні інтереси яких частково

збігаються з корпоративними інтересами олігархів. Такий збіг має економічну основу, точніше сказати, проявляється у вигляді фінансово-економічної залежності від олігархів. За рахунок них олігархи мають представництво своїх корпоративних інтересів практично у всіх інститутах політичної системи. Тоді мова може вестися не про "надмалочисельну соціальну групу олігархів", а про "олігархічні піраміди", які являють собою найпотужніший організаційний механізм, заснований на економічній залежності від олігархів» [3, с.271-272].

Крім того, абсолютно очевидно, що сучасна політична еліта України є одночасно і бізнес-елітою, вірніше сказати, бізнес-еліта стала основою для політичної еліти, а тому основне її системне призначення, або системна завдання – задовольняти корпоративні інтереси власників великого бізнесу, а не вибудовувати політику в інтересах усього народу, як це передбачає демократична парадигма. Системним інтересом представників бізнесу є отримання прибутку в результаті будь-якого виду діяльності. Цей принцип був перенесений з бізнесу до політики, яку в даний час можна розглядати як надприбутковий бізнес для декількох олігархічних кланів, які ведуть боротьбу за державну владу.

У той же час сучасна політична еліта є формальною. Визначення ідеальної еліти як неформальної є багато в чому оцінкою моральною, в той час як пропорційна виборча система за закритими партійними списками практично виключає можливість формування адекватного ставлення до партійних кандидатів на рівні суспільної моралі, а відсутність демократичних традицій, і зокрема, відсутність реального зворотного зв'язку між народом і владою, формує різко негативне ставлення до представників влади. Воно багаторазово посилюється в процесі оприлюднення компрометуючих матеріалів протиборчими сторонами в період виборчих компаній. Про це свідчать і численні оцінки експертами зазначеного соціального шару як псевдоеліти [6]. Така оцінка є цілком адекватною в демократичній системі координат. Говорячи про формальний характер політичної еліти, варто визначити, чим, власне, відрізняється вона від мас, в чому досягла успіху, які якості визначають її «елітарність», її специфіку? Виходячи з того, що політична еліта вторинна відносно бізнес-еліти, то цілком логічною, в зв'язку з цим, представляється спроба виявити характерні риси соціального прошарку людей, успішних в сучасному бізнесі.

Доводиться констатувати, що сучасний великий український капітал має переважно яскраво виражений кримінальний характер. З одного боку весь процес приватизації проходив в умовах штучно створеного «правового хаосу», з іншого боку, загальновідомим є перманентний стан у бізнесі, що пов'язаний з униканням сплати податків. Кримінальний характер мають і рейдерські захвати, які стали показовою рисою нашого часу. Більш того, результати аналізу доводять, що масштаб успішної рейдерської операції безпосередньо залежить від масштабу відомих усталених олігархічних структур, що стоять за рейдером.

Крім того, викид компромату протиборчими олігархічними структурами на своїх суперників дає підстави для констатації кримінального характеру представників політичних сил, які не тільки перебувають при владі, але і тимчасово перебувають в опозиції. Прикладом тому можуть бути «знакові» справа Рудьковського, справа Лозинського, скандал навколо «Артека»; численні відходи від кримінальної відповідальності під прикриттям депутатської та суддівської недоторканності. А чого варті пригоди представників молодшого покоління правлячих династій - «мажорів», які тільки входять у великий бізнес, але для яких уже Закон не писаний! Не кажучи вже про надзвичайно високий рівень корупції, уособленням якої є «справа судді Зварича». Будучи похідною від своєрідного взаємодії бізнесу з владою, корупція стає шаблоном, нормою поведінки всього суспільства, викривляючи його мораль.

Як показує аналіз олігархічних пірамід, найбільшого успіху досягли представники кількох соціальних груп, які зуміли найбільш ефективно вибудувати доступ до різного роду соціально значущих ресурсів і оптимально, залежно від ситуації, трансформувати одні види ресурсів в інші. Зокрема, «висока ефективність» в українському бізнесі визначалася і визначається вмінням, за інших рівних умов, використовувати кримінальний ресурс, переступати через закон і мораль. Це стає системним принципом активності спочатку бізнес-еліти, а потім і еліти політичної. В результаті, олігархія як уособлення бізнес - і політичної еліти, є прикладом для наслідування всього суспільства. Вона насаджує свої вимоги при формуванні суспільної моралі, виступаючи, по суті, своєрідним її соціальним замовником. Причому, абсолютно очевидно, що мораль, яка формується, не має нічого спільного з протестантською етикою, характерною для періоду поступового становлення капіталізму, апологетом чого був М. Вебер.

Суттєвим також є вивчення сучасної політичної еліти на предмет її «відкритості-закритості».

Справа в тому, що демократична модель політичної системи передбачає наявність відносно відкритої політичної еліти та ефективного функціонування не стільки соціальних ліфтів, про що зараз так багато говорять, скільки ліфтів соціально-політичних. Механізми таких ліфтів прекрасно спрацювали в СРСР, незважаючи на відомий формалізм, підхід до підбору кадрів «за анкетною», соціально-пропорційне квотування в органах представницької влади. Ці ж механізми спрацювали під час першої виборчої компанії в незалежній Україні. Однак з плином часу характер виборчого процесу змінився, що відповідним чином позначилося на якісно-кількісному складі політичної еліти. Бізнес-еліта, що прямує до влади, створила для себе на рівні законодавства ексклюзивні умови у виборчому процесі. Це, перш за все, проявилось у введенні обов'язкової фінансової застави, що стало завуальованою формою майнового цензу. Ексклюзивність для бізнес-структур є наслідком того, що переважна більшість населення за підсумками приватизації перетворилося на жебраків. Тому введення навіть порівняно невисокої фінансової застави для участі у виборчому процесі, позбавило їх можливості самовисування, висування через структури громадських організацій, трудових колективів, професійних спілок, як це було в СРСР. Мало того, що склад органів представницької влади формується олігархами на основі стійкої економічної залежності, так з часом в політиці стали проявлятися привнесені з бізнесу кланово-сімейні зв'язки, що переходять у свого роду династії з представництвом відразу кількох поколінь. Проявом зазначеного феномена є кумівство у помаранчевій владі.

Порівнюючи якісний склад органів представницької влади різних скликань, можна стверджувати, що професійна палітра для кооптації в значній мірі звужується, а сама сучасна політична еліта «стрімко закривається».

Таким чином, те, що соціальна група олігархів відноситься до сучасної політичної еліти України, сумнівів не викликає. Це твердження вірне, але недостатнє. Воно вимагає певного уточнення. Як видно з попереднього міркування олігархи в політичній системі відіграють виняткову роль, поставивши в економічну залежність всі сегменти громадянського суспільства і всі гілки державної влади, формуючи корпоративне замовлення на розробку законодавчої бази і формування суспільної моралі низького рівня.

У зв'язку з цим хотілося б провести порівняння з моделлю Радянської політичної системи, ядром якої була КПРС. Сучасна критика цієї системи ґрунтується не на тому, що модель була неадекватною, а на тому, що вона не відповідала демократичним принципам. На практиці система була досить ефективною, проте вона будувалася на принципах централізації в рамках авторитаризму-тоталітаризму. Причому централізація проходила на основі ідеології. Більш того, можна констатувати, що жорсткій централізації сприяла додаткова специфічна структуралізація партії, що стало проявом Закону олігархічних тенденцій Р.Михельса в конкретних історичних обставинах. Бюрократизацію системи в даному випадку можна представити таким чином:

- демократичне верховенство в партії було підмінене на верховенство бюрократичного органу - Центрального комітету;
- колегіальність Центрального комітету було підмінене кулуарністю Політбюро;
- кулуарність Політбюро було підмінене на одноосібне рішення Генсека.

Це не означає, що всі питання вирішувалися в межах цього алгоритму, але все суспільство усвідомлювало, що саме ця схема є потенційно можливою при прийнятті рішень щодо питань надзвичайної складності.

Таким чином, відбулося відчуження політичної еліти Радянського Союзу від широких партійних мас, а тим більше, від народу. Це є підтвердженням залізного закону олігархічних тенденцій Р. Міхельса в специфічних умовах авторитарно - тоталітарного держави з яскраво вираженою домінантною роллю монопольної партії. Але все це – не підстава для сумніву в тому, що КПРС була дійсно ядром політичної системи того періоду. Саме вона виконувала ті функції і грала ту роль, яку в сучасних умовах виконує і грає соціальна група олігархів. В залежності від соціальної групи олігархів перебувають абсолютно всі інститути політичної системи. Але, якщо основу зазначеної залежності у КПРС грав ідеологічний ресурс, то основу залежності від олігархічних кланів грає ресурс фінансово-економічний. Це дозволяє стверджувати, що соціальна група олігархів є ядром специфічної політичної системи.

Посилання на Закон олігархічних тенденцій Р. Міхельса змушує нас загострити увагу на ще одній проблемі сучасних політичних еліт - їх бюрократизації.

Державно-партійна бюрократія, як ми показали, зіграла виняткову роль у процесі формування сучасної соціальної групи олігархів в умовах перехідного періоду. У той же час, сучасна державна

бюрократія, як частина політичної еліти, почала формуватися на зовсім інших принципах і підходах. Якщо в радянські часи хоч і формально, але беззаперечно реалізовувалися принципи демократичного централізму, то сучасний етап характеризується перенесеними з «дикого» бізнесу принципами кланової побудови будь-якої структури. Цьому сприяє і багаторазова зміна бюрократичного апарату при циркуляції еліт. Сучасний бюрократичний апарат формується з кланів та партійних структур політичної сили, що перемогла на виборах. Формування і перших, і других, навіть формально не пов'язане з принципами демократичного централізму. Таким чином, бюрократизація як провідних олігархічних партій, так і сформованих на їх основі інститутів державної влади, йде прискореними темпами. В цих умовах, про жодні демократичні засади не йдеться, а демократичний контроль над політичними елітами і державною бюрократією з боку народу неможливий в принципі!

У зв'язку з цим слід звернути увагу на ту виняткову роль, яку відіграє в сучасних умовах державна бюрократія. Перебуваючи в економічній залежності від соціальної групи олігархів, влившись в спільно створені економічні схеми, державна бюрократія в значній мірі фінансується за рахунок корупції. Такий стан справ цілком влаштовує обидві сторони – і олігархів, що мають можливість вирішити фінансово будь-які економічні і політичні питання, спираючись на свою винятковість у доступі до цього ресурсу, і бюрократів, які отримують основну частину доходу в темних (тіньових) схемах, що дозволяє їм посісти ексклюзивне, унікальне положення в суспільстві.

Ще одна соціальна група грає важливу роль в процесі становлення сучасної української олігархії. Це представники гуманітарної науки. З одного боку, вони, виступаючи як реформатори, обґрунтували доцільність незалежної держави, з іншого боку, вони обґрунтували необхідність процесу приватизації виробничих потужностей, що знаходяться у державній та колективній власності в межах радянської системи. Але їх же зусиллями разом з бюрократією були створені умови закритої інформаційної системи для проведення приватизації, що геть спотворило її сутність. Саме ця соціальна група на всіх етапах була задіяна олігархами для виправдання політичних реалій, що формувалися і постійно входили в різке протиріччя з політичними деклараціями політичної еліти перехідного періоду і масовими уявленнями про соціальну справедливість.

По факту, ці дві соціальні групи, представники гуманітарної науки та державної бюрократії, спільно з самою олігархією, сформуливали так звану органічну інтелігенцію перехідного періоду, яку також можна розглядати в якості політичної еліти зазначеного періоду. Однак, як нами було показано, кожна з них виконувала різні ролі. Якщо олігархи грали провідну роль, роль системного замовника, то дві інші грали роль системного виконавця.

При цьому слід звернути увагу на своєрідність формування олігархічного соціально-політичного замовлення і на специфіку його виконання. Не можна визначення «замовник - виконавець» сприймати буквально. Швидше такий висновок можна зробити лише на основі аналізу результатів трансформацій, що відбулися, - в них явно простежується реалізація корпоративних інтересів олігархів. Хоча в самому процесі найчастіше безпосередньо формально вираженого ані замовлення, ані наказу може і не бути. Виконання умовного замовлення відбувається, як правило, за рахунок певного рівня самосвідомості соціальних груп, що беруть участь в цьому процесі.

Учасники процесу усвідомлюють величезний дисбаланс у розподілі соціально значущих ресурсів, найвищий рівень концентрації ресурсного потенціалу в руках олігархів. Це є основою того, що найчастіше соціальні групи-виконавці самі формують соціально-політичне замовлення з позицій домінуючої соціальної групи, групи олігархів. У цьому як раз і проявляється одна з сторін такого унікального явища як гегемонія. В одних випадках таке попередження соціальних інтересів відбувається із розрахунком на подяку у формі фінансового заохочення з боку гегемона, в інших випадках - підставою для такого попередження є усвідомлення високої ймовірності можливого застосування насильства і репресивного апарату держави з боку гегемона в разі можливого незадоволення потенційних корпоративних інтересів олігархів. Це положення є ілюстрацією того, що «адекватна соціальній реальності політична формула» згідно до Моска, передбачає віру «некомпетентної більшості» в те, що вона підпорядковується не стільки реальній силі, скільки абстрактним принципам здійснення влади» [2, с.1259].

На підставі зазначеного можна припустити, що сучасна формальна політична еліта як похідна від олігархоцентричної політичної системи не здатна запропонувати загальноадекватну реформу, мирний вихід із стану перманентної кризи, в принципі, бо її корпоративний інтерес полягає в консервації моделі з величезним конфліктним потенціалом. Прогресивний розвиток системи, пов'язаний із задекларованими в Конституції положеннями про демократію, правову і соціальну державу, високорозвинене громадянське суспільство вимагає приходу абсолютно нової політичної

еліти. Об'єктивна складова для її формування є, проте формування суб'єктивної складової сповільнюється під впливом потужного комплексного маніпулятивно-ідеологічного впливу на суспільну свідомість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мартинюк В. Квазиэлита Украины рассматривает Россию как дойную корову [Электронный ресурс] / Мартинюк Виктор. — Режим доступа: <http://www.km.ru/ukraine/2011/07/26/borba-s-reabilitatsiei-gitlerovskikh-posobnikov-na-ukraine/kvazi-elita-ukrainy-ra>; Дамиро И. Мечты украинской квазиэлиты./ Иван Дамиро [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [:http://www.segodnia.ru/index.php?pgid=2&partid=11&newsid=4746](http://www.segodnia.ru/index.php?pgid=2&partid=11&newsid=4746) ; [-http://grachev62.narod.ru/krasnov/ch_37.htm](http://grachev62.narod.ru/krasnov/ch_37.htm); Цимбал Д. Политическая элита или протоэлита Украины? / Цимбал.Д. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://novosti.dn.ua/details/57906/html>
2. Грицанов А.А.. Элиты теории // Всемирная энциклопедия: Философия / [Главн. Науч. Ред. и сост. А.А. Грицанов] – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001.- 1312с.
3. Глазунов В.В. Олигархические трансформации: монография / В.В. Глазунов. – Запорожье: КПУ, 2011. – 364 с.
4. Політологія: навчальний посібник / [В.І. Штанько, Н.В. Чорна, Т.Г. Авксентьева, Л.А. Тихонова]. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 288 с.
5. Глазунов В.В. Гегемония олигархии: субъективная составляющая / Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: зб. Наук. Праць. – Запоріжжя: ЗДІА, 2007. – Вип. 33. – 234с.
6. Балашов Г. Кто она – элита Украины? [Электронный ресурс] / Г. Балашов. — Режим доступа: <http://blogs.korrespondent.net/celebrities/blog/balashov/a57727>

Голубицкая А. В. – аспирантка кафедры философии естественных наук философского факультета Одесского национального университета им. И.И.Мечникова

УДК 130.2:572:115.4

«ЧЕЛОВЕК-АМФИБИЯ»

В АНТРОПОЛОГИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ Г.В.ФЛОРОВСКОГО

Автор предлагает оригинальное видение антропологической концепции «человека-амфибии»

Г.В. Флоровского.

Ключевые слова: душа, тело, личность.

«ЛЮДИНА-АМФІБІЯ»

В АНТРОПОЛОГІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ Г. В. ФЛОРОВСЬКИЙ

Автор пропонує оригінальне бачення антропологічної концепції «людини-амфібії»

Г.В.Флоровського.

Ключові слова: душа, тіло, особистість.

«THE AMPHIBIAN MAN»

IN THE ANTHROPOLOGICAL CONCEPT OF G.V. FLOROVSKY

The author presents the original view on an anthropological conception «man-amphibian» of Georges Florovsky.

Keywords: soul, body, person.

Георгий Васильевич Флоровский (1893-1979) широко известен как один из наиболее выдающихся богословов XX века, однако его философское наследие часто нивелируется. Флоровского-философа лишь предстоит открывать заново.

В данной публикации мы попытаемся на основании его антропологической концепции «человека-амфибии» представить Флоровского не только как богослова, но и в качестве философа,

опирающегося на широкий философский контекст (или полемизирующий с ним). В своём анализе мы будем обращаться как к работам исследователей русской религиозной философии, богословия (Э. Блейна [3], М. Раева [9], Дж. Уильямса [12], Ю. П. Черноморца [25], С. Н. Астапова [2], А. Аржаковского [1] и др.), так и к трудам самого Г. В. Флоровского в которых непосредственно изложена концепция человека как «двойного существа» («амфибии» [18; с. 15]); а также работы, в которых так или иначе затронута антропологическая проблематика ([22; с. 14; 16; 21]. На основании некоторых первых публикаций о. Георгия [23; с. 24] постараемся показать, что уже в ранних работах юный Флоровский обращается к вопросам антропологии, в частности, к столь характерной для его более позднего творчества проблеме антропологического редукционизма.

Зачастую Флоровского рассматривают как своеобразного «оппозиционера» по отношению не только к западной мысли (в частности, к немецкому идеализму), но и к самой русской религиозной философии. В частности, Ю.П.Черноморец своеобразной «линией водораздела» называет 1927 год выхода программной статьи «Дом Отчий», с которой фактически начинается принципиальный отказ Флоровского от «русской религиозной философии как парадигмы мышления» [25]. Вместе с тем есть и ряд других исследователей, которые склонны всё-таки рассматривать Флоровского в русле русской философии. Тут достаточно вспомнить работу «Журнал «Путь» (1925-1946): Поколение русских религиозных мыслителей в эмиграции» Антуана Аржаковского, в которой исследователь представляет нашего героя в качестве представителя философии русского Серебряного века, причисляя его к группе «московской» (сформированной вокруг проф. П. Новгородцева [1, с.53]), и к группе т.н. «верных сынов» - философов, всегда находившихся в вере (наряду с А. Карташевым, Н. Глубоковским, С. Безобразовым, Л. Зандером, С. Троицким, И. Арсеньев [1, с.57]). Марк Раев пишет о заметном влиянии некоторых русских философов (П.И.Новгородцева, П.В.Струве, Н.О.Лосского, М.О.Гершензона, В.С.Соловьёва и др.), которое прослеживается в творчестве Флоровского [9 С.268]. Тем паче, что со многими из них наш герой даже дружил, несмотря на разницу в возрасте (например, с С.Н.Булгаковым, Н.А.Бердяевым, Л.И.Шестовым [3, с.57-54]). И если принять за характерную черту русской религиозной философии то, что она была «рецепцией и одновременно критикой немецкой классической философии», то, безусловно, Флоровского можно отнести к данной традиции [2, с.11].

Свою антропологию Флоровский выстраивает из богословия «неопатристического синтеза». И это вполне закономерно для мыслителя, состоящего в сане священника (напомним, в 1932 году состоялось его рукоположение [3, с.44]). Флоровский в русле восточнохристианской логики идёт через понимание Бога к пониманию человека, а не наоборот, что характерно для теологии западной. При этом его метод «скорее христоцентричный, чем тринитарный» [12, с.312]. Именно через аналогию с богочеловечеством Христа, подобно многим отцам Церкви, Флоровский решает антропологическую проблему. Человек, созданный «по образу и подобию Божию», подобно Христу является «единой ипостасью в природах» [19]. При этом проводятся параллели между ипостасью и личностью, природами и душой и телом человека. Человек как бы наделён «двойным гражданством», являясь одновременно жителем «двух миров» - духовного и физического (материального). И в этом смысле «человек есть некая амфибия, то есть двойное существо», - о чём он пишет в работе «Воскресение мёртвых» ([15] , именно поэтому мы вынесли данное утверждение и в заглавие нашей публикации). Таким образом, Флоровский отрицает жёсткий антропологический дуализм, предлагая свой вариант психосоматического монизма.

Анализ антропологической проблематики у Г.В.Флоровского следует рассматривать в контексте извечной для христианства полемики дихотомистов и трихотомистов. Напомним, дихотомисты говорили о двусоставности человека (тело, душа), а трихотомисты – о трёхсоставности (тело, душа, дух). Сам о. Георгий выступает скорее с позиции первых, акцентируясь на двух составляющих человеческого естества: духовной и телесной. Как отмечает ещё один представитель школы неопатристического синтеза, о. Иоанн Мейендорф, среди Отцов никогда не было единомыслия в решении данного вопроса, несмотря на то, что с IV века заменяется понятие духа понятием разума [8, с.204]. Так, св. Иустин, св. Иринея Лионский, Тертуллиан, св. Ефрем Сирий были трихотомистами [5; с. 25]. С позиции дихотомистов выступали св. Климент Александрийский [26], Св. Максим Исповедник [11, с.109; 8, с.204], св. Иоанн Дамаскин [26], св. Кирилл Александрийский, блаж. Феодорит, св. Иоанн Златоуст, св. Василий Великий, св. Афанасий Александрийский, Немезий Емесский, св. Анастасий Синаит, преп. Макарий Египетский, преп. Симеон Новый Богослов [6], блаж. Августин, вслед за которым дихотомизм утвердился во всей западноевропейской теологии [5]. Ещё один «неопатролог» архим.

Киприан Керн замечает, что спора дихотомистов-трихотомистов вообще фактически не существовало: «Писатели древности не задерживались на этой теме и легко пользовались обеими схемами» [6, с.247].

Итак, человек, по Флоровскому, двусоставен. Однако, каким образом душа и тело сосуществуют в человеческой личности? Здесь Флоровский вновь обращается к святоотеческому понятийному аппарату, используя аналогию «ипостасного единства», в котором две природы соединены, но не слиты. Подобный подход распространился ещё среди Отцов во времена христологических споров. Как во Христе в равной степени представлены Божество и Человек, так в человеке соединяются душа и тело. В своих статьях «Воскресение мёртвых» [15], «Долина смертной тени» [16], «О бессмертии души» [19], «О смерти крестной» [21] и других работах подверг критике сведение человека к одной составляющей – телесной, чувственной, физической или духовной, психической. Критику антропологического редукционизма мы обнаруживаем ещё в ранней, юношеской публикации Флоровского – рецензии на книгу В.Штекеля «Что на душе таится...» [24]. Сама постановка «извечного вопроса философии» («что первично - сознание (дух) или материя?») в такой форме для нашего героя всегда казалась некорректной. Например, тут можно упомянуть уже одну из первых его работ - рецензию на монографию С. Аскольдова «Алексей Александрович Козлов», - в которой юный Флоровский подвергает критике «универсальный панпсихизм» известного русского персоналиста [23, с.654-655]. «Тело без души лишь труп, а душа без тела – лишь призрак», - напишет Флоровский позже [19]. Нельзя сводить богатство личности к одной из двух природ. Равно так же, как и нельзя наделять одну природу характеристиками другой (например, как это делали стоики и эпикурейцы, выдвигая учение о телесности души). Недопустимо рассматривать их как две независимые и изолированные друг от друга единицы, наделённые автономным бытием (здесь возникает проблема психофизического параллелизма [15]). Ошибочно сводить человека лишь к сознанию, разуму, субъекту, душе, что характерно для многих христианских мыслителей. Корни этого Флоровский находит в платонизме, орфизме, да и вообще в эллинизме, который «телом скорее всегда гнушался» [15]. Сказывается здесь и иерархическая картина космоса, характерная для эллинского мировоззрения, согласно которой не только телесное рассматривается как упадочная, нечистая сфера существования, да и сама душа представляется, например, у Плотина, многоуровневой, где нижний её пласт отвечает за сферу чувственности (здесь мы обращаемся к интерпретации платонизма и неоплатонизма доцента Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета Виктора Петровича Лега, которая, на наш взгляд, созвучна к их трактовке у самого Флоровского [7, с.35]). У античного человека, как отмечает Флоровский, страх нечистоты превалирует над страхом греха [15], в отличие от христианства, где нечистота фактически приравнивается к понятию греха (достаточно вспомнить слова из Канона покаянного: «яко свинья лежит в калу, так и я греху служу...»)

Несмотря на то, что христианство разделяет многие положения, сходные с платоническими (например, учение о бессмертии души, иерархическая картина мира и т.д.), однако, по словам Флоровского, ещё сам апостол Павел отверг «соблазн развоплощения». «Ибо не хотим совлечься, но облечься, чтобы смертное было поглощено жизнью» (2-е Посл. к коринф. 5: 4 [цит. по 15]). Так, Флоровский, подобно Тертуллиану, приходит к своеобразному «оправданию плоти» [15]. Для античных современников христиан сама доктрина о воскресении как восстановлении того, к чему и так относиться с безразличием, казалась безумием. Неслучайно того же апостола Павла философы называли «суесловом», а христиан Цельс называл не иначе как филосакрами («любителями плоти»), в то время как к докетам (еретикам I-II вв., отрицавших реальность земного воплощения Христа, крестных страданий и воскресения как противоречащих учению о бесстрастности и неограниченности Бога), относились с явным сочувствием [15]. Но именно догмат о воскресении мёртвых как восстановлении цельности личности в единстве души и тела, а не о бессмертии души, Флоровский, подобно, например, Этьену Жильсону, считает центральным в христианском учении [19]. Показательно, что сама Церковь в христианской экклесиологии именуется Телом Христовым.

Тело в рассматриваемой концепции, - неотъемлемая и неслучайная часть человеческой личности, также аксиологически значимая, как и душа. С помощью тела человек объективируется в материальном мире. И здесь позиция Флоровского в каком-то роде близка высказыванию его современника Мерло-Понти: «Тело является якорем, закрепляющим нас в мире, и одновременно способом нашего обладания миром» [4] Для Флоровского «опыт воплощённой жизни» – единственная возможность познать самого себя человеку, подвергнуть эмпирическому анализу [15]. И в этом прослеживается созвучие позиции феноменологов и его включённость, таким

образом, в современный ему философский дискурс.

Флоровский отчасти соглашается и с платониками (и в этом проявляется антиномичность его концепции). Если выстраивать антропологию через его христологию, то мы невольно натываемся на понятие «**кассиметрического диофизитизма**» [17]. Уравнивание «двух природ» наш герой считал главным поражением восточного (антиохийского) богословия [17]. По аналогии с христологией для Флоровского душа является всё-таки ведущим началом [15], но при этом не поглощающим, не довлеющим, не смешивающимся (подобно тому, как Христос есть Воплощённое Слово, а не Богоносный человек). Душа, является творческим началом, «разумным», «самодеятельным», «самосознательным». Вместе с тем эти качества обретают возможность реализации лишь в теле. Поэтому душа нуждается в теле. Они дополняют друг друга. Двойственность человеческой природы у Флоровского не переходит в тот мучительный конфликт, знакомый многим христианским мыслителям. И в этом его позиция близка к антропологии Леонтия Византийского [6, с.201].

Бытие человека в теле в некотором роде, - это «деградировавшее» бытие, но это лишь касается тела человека после грехопадения. Сами по себе душа и тело не являются благом или злом – таковыми их делает выбор человека. Потому человек – это всегда человек «в потенции». После грехопадения именно телесность была поражена – на ней стало проявляться деструктивное действие времени в виде изменчивости, тления и смерти.

Следует обратить внимание на то, что христианская аскетика принципиально отличалась от античной. Если для эллина аскеза – освобождение от плоти, то для христианина – освобождение плоти, её очищение от греха и преображение, достижения состояния «тела духовного». Ведь плоть Адама, согласно христианской доктрине, до и после грехопадения отличалась. И Христос, по Флоровскому, воспринял, вочеловечившись, плоть в том состоянии, в котором она пребывала до греха (хотя о. Георгий отрицал саму идею «иллюзорности», «обманности» крестных страданий Иисуса, что было свойственно афтародокетам VI века). После воскресения телесность не восстановится в своём абсолютно тождественном прежнему (земному) состоянии. Тело восстанет, по Флоровскому, «переплавленным» (саму смерть он сравнивает с горном [15]), не подвластном деструктивному действию времени. «В воскресении телесности упраздняется всякая текучесть и изменчивость и вся полнота её как бы стягивается» [15]. Сама смерть не была сотворена Богом, как и зло, – они являются своеобразным онтологическим «излишком» [18]. Их возможность была допущена самим фактом существования свободы воли человека. Но только для человека из всей твари смерть является противоестественной. Гибель животных и растений – «только естественный момент становления рода». Для «бессловесных» смерть – лишь закономерное прекращение частного существования особи. Смерть человека – это смерть личности, которая изначально находилась в привилегированном положении в мире, не подвластная космическим циклам [19]. Со смертью физического тела в каком-то смысле гибнет весь человек (здесь Флоровский в некотором роде соглашается с Аристотелем). Ведь человек – это соединение души и тела. Потому, став после грехопадения смертным, человек превратился фактически в «недочеловека» [19]. Таким образом, проблема смерти - не только в проблема экзистенциальная, но и онтологическая, ведь в человеке деградирует и умирает вся природа, весь космос. И потому страх смерти обоснован и оправдан.

Вместе с тем конечность земного существования, временный распад органического единства души и тела – не только «самораскрытие греха», но и проявление «милосердия Божия», не позволяющего человеку увековечиться в падшем состоянии. Поэтому здесь есть место и надежде на грядущее восстановление полноты личности [21], даже возможности скачкообразного выхода через веру, подвиг, любовь, веру и добродетель из единого деструктивного потока времени, «просветы в вечность» (хотя Флоровский достаточно осторожно, особенно в зрелый период своего творчества, относился к идее дискретного времени, загнанного внутрь человека, в частности у экзистенциалистов [20]). «В своём внутреннем и творческом самоопределении мы не связаны формально со схемой времени. В познании и любви мы выходим за пределы времени, осуществляя сверхвременное во временном», - замечает он в «Воскресении мёртвых» [15]. Флоровский говорит о выходе «за рамки своего времени» в «порядке оценки» и в «порядке действия» как проявлении подлинной свободы и творчества [13, с.196]. Но это не только преодоление временности, но и о преодолении собственно человеческого как характеристики некоторой предельности. Тут обнаруживается определённое созвучие, хотя совершенно в ином контексте, ницшеанской концепции «сверхчеловека». Подобно барону Мюнхгаузену, вытянувшего себя из болота за волосы, человеку на пути к Богу и к обретению подлинного Я надлежит превзойти

самого себя – ему предстоит «сверхчеловеческая цель и предел, что он должен превзойти человеческую меру или «меру естества» [17].

Есть надежда восстановления полноты не только внутри личности, ведь личность – не замкнутое в себе бытие, не непроницаемая монада Лейбница. Личность открыта. Она способна к восприятию благодати и динамичному восхождению, общению с Творцом, в конечном итоге к воссоединению с Ним, к обожению. То есть не только преодолению самоотчуждения, но и богоотчуждения. Здесь Флоровский опирается на святоотеческую идею, согласно которой «Сын Божий стал сыном человеческим, чтобы сыну человеческому стать Сыном Божиим». Однако, соединение личности человеческой с Личностью Божественной, есть не дезиндивидуализация, но **сверхперсонализация**, сохранение «целокупности личности» (термин, используемый св. Максимом Исповедником [11, с.103]). Это не превращение человеческой природы в нечто принципиально иное, а некое «размыкание человеческой самодостаточности», которое так и не сумели, по Флоровскому, постичь антропологические минималисты (Аполлинарий и монофизиты [17]).

Таким образом, на основании концепции «человека-амфибии» можно выявить общий пафос персонализма Г.В.Флоровского. В своём анализе проблемы двусоставности, «двумерности» человека данный мыслитель выходит далеко за рамки антропологии, затрагивая вопросы онтологии, аксиологии и т.д. Также мы попытались показать, что Флоровский в своих рассуждениях предстаёт не только в роли богослова, но и философа и вписан в современный ему философский дискурс (в частности, было выявлено своеобразное «созвучие» с некоторыми феноменологическими идеями относительно телесности).

Безусловно, формат публикации не позволяет развернуть всю панораму антропологии, персонализма Флоровского и многие вопросы требуют дальнейшего более детального анализа.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Аржаковский А.А. Журнал «Путь» (1925-1946): Поколение русских религиозных мыслителей в эмиграции [Текст] / Аржаковский А.А. . — К.: Феникс, 2000. — 656 с.
2. Астапов С.Н. Отрицательная диалектика в русской религиозной философии первой половины XX века [Текст] / Астапов С.Н. — Ростов н/Д.: РИИЯЗ, 2009. — 224 с.
3. Блейн Э. Жизнеописание отца Георгия [Текст]/ Блейн Э., пер. Д.Ханова// Г.В.Флоровский: священнослужитель, богослов, философ. Общ.ред. Ю.П.Сенакосова. — М.: Прогресс, Культура, 1995. — С.17—240.
4. Васильева Т.И. Тело и культура [Эл. ресурс] / Т.И. Васильева. — Режим доступа: antropology.ru/ru/texts/vasiljeva_ti/phillife2000_016.html.
5. 5) Калугин С. Дух, душа и тело [Эл. ресурс] / С. Калугин. — Режим доступа: www.cofe.ru/blagovest/list.asp?heading=31&NA=135.
6. Керн Киприан, архим. Антропология св. Григория Паламы. — К.: Об-во любителей православной литературы, Издательство им. св. Льва, папы Римского, 2006. — 434 с.
7. Лега В.П. Плотин, патристика и современные апологетические очерки [Текст]/ Лега В.П.. — М.: Издательство Православного Свято-Тихоновского Православного ин-та, 2002. — 124 с.
8. Мейендорф И. Византийское богословие. Исторические тенденции и доктринальные темы/ Мейендорф И., [пер. с англ. В.Марутинка]. — Мн.: Лучи Софии, 2001. — 336 с.
9. Раев М. Соблазны и разрывы: Георгий Флоровский как историк русской мысли [Текст]/ Раев М., [пер. Я.Кротов] // Г.В.Флоровский: священнослужитель, богослов, философ / [Общ. ред. Ю.П.Сенакосова]. — М.: Прогресс, Культура, 1995. — С.241—306.
10. Сидоркин В. Общая характеристика современной православной теологии [Эл. ресурс] / В. Сидоркин. — Режим доступа: abk-sofia.blogspot.com/2010/10/blog-post.html.
11. Струговщиков Е. Тейяр де Шарден и православное богословие [Текст] / Е. Струговщиков, предисл. Илларион Алфеев, епископ Венский и Австрийский. — М.: FAZENDA «Дом надежды», 2004. — 256 с.
12. Уильямс Дж. Неопатристический синтез Георгия Флоровского [Текст]/ Уильямс Дж., [пер. К.Боголюбова] // Г.В.Флоровский: священнослужитель, богослов, философ / [Общ. ред. Ю.П. Сенакосова]. — М.: Прогресс, Культура, 1995. — С. 307—366.
13. Флоровский Г.В. В мире исканий и блужданий [Текст] / Флоровский Г. В. // Флоровский Г.В. Из прошлого русской мысли / [Сост. Сенакосов Ю.П., Колеров М.А]. — М.: Аграф, 1998. — С.172—204.

© *Дорожко І. І.*

14. Флоровский Г.В. Византийские отцы V-VIII веков [Текст]/ Флоровский Г.В. — Мн.: Издательство Белорусского Экзархата, Харвест, 2006. — 336 с.
15. Флоровский Г.В. Воскресение мёртвых [Эл. ресурс] / Г. В. Флоровский — Режим доступа: www.krotov.info/library/f/frolov/voskres.html.
16. Флоровский Г.В. Долина Смертной Тени Эл. ресурс]/ Режим доступа: www.krotov.info/library/f/frolov/dolina.html.
17. Флоровский Г.В. К истории Эфесского собора / Г.В. Флоровский// Путь.—№33. — 1932. — Апрель — С.73—77.
18. Флоровский Г.В. Ночная тьма [Текст]/ Г.В.Флоровский //Флоровский Г.В. Избранные богословские статьи. — М.: Пробел, 2000. — С.201—209.
19. О бессмертии души [Эл. ресурс] / Г.В. Флоровский. — Режим доступа: www.krotov.info/library/f/frolov/rovsky_009/html.
20. Флоровский Г.В. О последних событиях [Эл. ресурс] / Г.В. Флоровский. — Режим доступа: www.adnuz.info/tl_files/reading_room/o_poslednih_sobitiayah.
21. Флоровский Г.В. О смерти крестной [Эл. ресурс] / Г.В. Флоровский. — Режим доступа: www.krotov.info/library/f/frolov/cross.html.
22. Флоровский Г.В. Пути русского богословия [Текст]/ Г.В. Флоровский — Мн.: Издательство Белорусского Экзархата Московского Патриархата, —Харвест, 2006. — 608 с.
23. 23) Флоровский Г.В. Рецензия на книгу С. Аскольдова Алексей Александрович Козлов. — М.: Путь, 1912.// Богословский вестник, 1912.- Т.4.-№11. — С.654-656.
24. Флоровский Г.В.Рецензия на книгу «Что на душе таится...» Д-ра В. Штекеля [Текст] / Флоровский Г.В.// Известия Одесского библиографического общества при Императорском Новороссийском университете. Т.1.1911-1912 гг. — Одесса: Центральная типография, 1913. — С.318-320.
25. Черноморець Ю.П. Загальна характеристика сучасної православної теології [Эл. ресурс] / Ю.П.Черноморець. — Режим доступа: theology.in.ua
26. Чуксин Н.Я. Душа, дух и моя ненаучная теория [Эл. ресурс] / Н.Я. Чуксин. — Режим доступа: zhurnal.lib.ru/c/chuksin_n_j/soulspirit.shtml.

Дорожко І. І. – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології Харківського національного педагогічного університету імені Г. Р. Сковороди.

УДК 37.013.73:392.3

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ

Пафос філософського дослідження неможливий без оперття на велику історико-філософську культуру, на спадщину наукових досягнень природи людини, сім'ї, родини, феноменології родинного виховання. Л. С. Виготський, видатний психолог, повторював французьке прислів'я – «відійти, щоб далі стрибнути». Мається на увазі заглибитись у найпотамніші джерела існування людини, сім'ї, родини.

Ключові слова: феноменологія, інтенціональність, рефлексія, людина, родина.

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАННЯ

Пафос философского исследования невозможен без опоры на великую историко-философскую культуру, на наследство научных достижений природы человека, семьи, феноменологии семейного воспитания. Л. С. Выготский, выдающийся психолог, повторял французскую поговорку - "Отойти, чтобы дальше прыгнуть". Имеется в виду углубление в самые источники существования человека, семьи.

Ключевые слова: феноменология, интенциональность, рефлексия, человек, семья.

PHENOMENOLOGY OF FAMILY EDUCATION

Pathos of philosophical research is impossible without its basement on the great historical and philosophical culture, on the heritage of scientific achievements of human nature, of family, of family education's phenomenology. L. S. Vyhotsky, a prominent psychologist, repeated French proverb - "To leave

for overjump". It means to deepen into the most hidden sources of human, family's existence..

Keywords: *phenomenology, intentionality, reflection, man, family.*

Учити і учитися потрібно тому, до чого прихильна людина: це дає сердешний спокій й задоволення собою, своїм становищем, своєю статтю, як писав Сковорода. Заслугують на увагу, погляди Г.С.Сковороди з того, що усякий мусить пізнати свою натуру, свої схильності, так і у вихованні дітей. Треба, казав він, пізнати натуру й схильності дитини й розвинути їх – це й зробить дитину потім щасливою, бо дасть їй душевний спокій. Як дитина родилася і живе у здоровому чесному сімействі, тоді їй, родженій на добро, не складно буде прищепити добро, честь і науку. Натура – це єдиний і справжній учитель. Не перешкоджай їй, а тільки розчищай доріжку. Не научай яблуню, як їй родити яблучка: вже сама натура її сьому навчила. Зроби тільки для неї огорожу од свиней, одріж колючки, познімай гусінь. «Коли б вона навіть була дуже проста і незначна, то й тоді у серцеві кожного чоловіка і в сій убогій хатці – під його убогою одежиною (тілом) можна знайти свого царя, свій дім, своє зачало вічності» [2, с.208].

Пафос філософського дослідження неможливий без опертя на велику історико-філософську культуру, на спадщину наукових досягнень природи людини, сім'ї, родини, феноменології родинного виховання. Л.С.Виготський, видатний психолог, повторював французьке прислів'я – «Відійти, щоб далі стрибнути». Мається на увазі заглибитись у найпотаємніші джерела існування людини, сім'ї, родини.

Що таке людина, як подумаєш про це? Велика розумом людина та не може осягнути вона всіх чудес землі. Дивіться, як все мудро влаштовано на світі: як небо влаштовано, або як сонце, або як місяць, або як зірки, і тьма і світло і земля як на водах покладена, Господи, завдяки волі Твоїй! А звірі, а птиці різні, а риби всілякі! І цьому диву подивуємося, як створено людину і які різні й багатолікі людські обличчя; і якби всіх людей зібрати, то кожен має свій вид і образ обличчя. І тому подивуємося, як птиці небесні із раю-вирію летять і перш за все до нашого дому, але не поселяються в одній країні, а сильні й слабкі розлітаються по всіх землях, щоб наповнилися щебетом ліси й поля. Все це дано людям на користь, на їжу і на радість їм. І знов скажемо: великі блага послані нам, грішним людям. Ті ж птиці небесні, коли їм звелено, то заспівають і звеселяють людей, а коли ні то, маючи і мову свою, оніміють.

Прочитавши отсі слова, діти мої, похвалить Творця всього земного й небесного.

Володимир Мономах висловив свої погляди на завдання доброго християнина, відповідального за долю держави у «Поученні дітям».

«Поучення» – це важливий документ часу, але й образ світогляду тодішньої України. Воно залишається актуальним і сьогодні, бо має понад часову вартість, змінивши те, що слід змінити, з огляду на нові обставини [12, с.128].

Феноменологія, феноменологічний метод, за твердження Е.Гуссерля, допомагає осягнути сутність речей, а не факти. Феноменологія визначається «як перша наука», як наука, яка досліджує принципи свідомості та знання.

Феноменологія є одним із значних філософських напрямів ХХ століття. Вона заснувала цілий спектр власних інтерпретацій і вплинула на такі напрями сучасної думки, як соціологію, герменевтику, екзистенціалізм. Засновником феноменології вважається німецький філософ Е. Гуссерль, його послідовниками – М. Хайдеггер, М. Шелер, М. Мерло-Понті, А. Шюц.

Е.Гуссерль продовжує традицію декартівського апіоризму, він намагається створити «трансцендентальну феноменологію». У трансцендентальній феноменології суб'єктність є умовою пізнання, а свідомість – це особливе місце буття у зв'язках, певних відношеннях.

За Е. Гуссерлем, свідомість завжди активна, вона спрямована на внутрішній світ, тим самим підводячи до того, що судження – це завжди судження про щось, і так само сприймання – сприймання чогось. Він вивів поняття інтенціональності, яка є властивістю свідомості. Властивістю свідомості є рефлексія, яка розкриває поняття інтенціональності. Свідомість утворює сенс, або значення предмета. Сенс є відношення, яке не дорівнюється речам, почуттям, висловлюванням.

Рефлексія виступає як інструмент пізнання. Рефлексія, в її традиційному філософсько-психологічному розумінні – це здатність встати у позицію «спостерігача», «дослідника» по відношенню до своїх дій, думок. В. Лефевр, за рахунок культурологічного аспекту розширює розуміння рефлексії. Він вважає, що рефлексія – це здатність стати в позицію дослідника до іншого «персонажу», до його дій та думок. Таке розуміння рефлексії походить із фіхтеанської методології «Я» – «НЕ Я» і дозволяє побудувати цілісний предмет дослідження, за рахунок зв'язків, що входять до об'єкта, дозволяє виявити рефлексію як феномен, що визначає специфіку взаємовідношень

об'єктів дослідників [5,с.42].

У питаннях дослідження рефлексії, у будь-якій раціональній установці виникає тенденція розчину об'єктивації того над чим рефлектує особистість. Цей досвід пов'язаний з розкриттям сутності мислення завдяки грецьким дослідникам.

Рефлексія виникає із волі переконати самого себе, а не із доброї віри та посилення на авторитет. Рефлексія висуває питання, щоб одержати упевненість у своїй позиції, вона розчиняє тотальність, в якій сама безпосередньо знаходиться, «ізолює аспекти, точки зору» і разом з тим утримує їх як ізолюване, оскільки вона відмовляється від накопиченого, щоб зробити найважливішими інші аспекти, і так вона розвиває повноту позиції, спочатку, як точку зору, щоб потім досягти значного розуміння [6].

У безмежній саморефлексії здійснюється перевірка кожної позиції, яка формується у особистості, усвідомлюється проблематика Я і діалектика всього суб'єктивного буття.

Профеноменом нашої душі є те, що вона спрямовує свідомість на світ, на речі, які знаходяться поза свідомістю і одночасно повертає його на душу.

У нашій свідомості існує самосвідомість, предметна інтенція (особливість свідомості бути спрямованою) повертається одночасно назад «рефлектує» душу, і робить її тим, що ми називаємо – я, сам, особистість [6].

Теоретичні положення даного підходу базуються на наступних методологічних засадах:

1. розвиток рефлексії обумовлений становленням, розвитком і зміною форм самосвідомості (Л. І. Божович, І. С. Кон, В. С. Мухіна, В. І. Слободчиков).
2. становлення рефлексії в онтогенезі визначається рівнем розвитку мисленнєвої діяльності особистості (В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін, А. М. Матюшкін, Ж. Піаже).

Рефлексія, точніше, як ми до неї ставимось, не є засобом руху, а виступає як ідея руху, а виступає як ідея руху змістовних полів свідомості, руху знакового простору самої свідомості. Аргіогі (гіпотетично) ми можемо визначити як розвиток мотиваційних та адаптивних здібностей індивіда. Рефлексія є інструментом пізнання, рефлексія є форма існування свідомості, є ідеологія мислення. Рефлексія є зв'язок мого «Я» з моїм «Я», «моєї свідомості» з моєю «свідомістю, та через це з уявленнями» про світ [5,с.42].

Завдання нашого дослідження полягає в тому, щоб визначити поняття «рефлексія», визначити процедури рефлексії, тобто визначити рефлексію як вид мисленнєвої діяльності, дослідити особливості рефлексивного підходу до філософських аспектів у площині родинного виховання, тобто описати рефлексію як площину діяльності свідомості особистісного «Я».

Вперше, наукове обґрунтування поняттю «рефлексія» дав Р. Декарт. Розроблена Р. Декартом (1596-1650рр.) раціоналістична теорія самосвідомості передбачала звуження свідомості, передусім, до актів мислення. Р. Декарт визначає самосвідомість як здатність рефлектувати над власним мисленням, над власними актами мисленнєвої діяльності.

Слід зазначити, що Р. Декарт ототожнював рефлексію зі здатністю індивіда зосереджуватись на змісті своїх думок, абстрагуючись від зовнішнього.

Сучасні наукові дослідження, зокрема С. М. Кетька показують, що декартовські дослідження мають статус онтологізації функції мислення, виділення духовної складової свідомості не тільки як знака божого, але і як результат відображеного світу.

На думку Г. П. Щедровицького, більш цілісна картина акту рефлексії була представлена у дискусії Дж. Локка (1632-1704р.р.) та Г. Лейбніца (1646-1716р.р.).

Дж. Локк визначав рефлексію як джерело особливого знання, коли спостереження індивіда спрямовані на внутрішні дії свідомості, тоді як відчуття мають своїм предметом зовнішні аспекти. Даний умовивід Дж. Локка розділяє поняття «рефлекс» та «рефлексія».

Рефлексія – це джерело знань, що породжене на підставі внутрішнього досвіду.

У працях І.Канта (1724-1804р.р.) визначається тенденція на закріплення психологічної природи рефлексії, свідомості як її джерела.

Нові ідеї у розвитку поняття «рефлексія» розкриваються у працях І. Г. Фіхте (1762-1814р.р.). З одного боку, у своєму дослідженні «Факти свідомості» він розвиває ідею Дж. Локка та Г. Лейбніца про рефлексію, яка спрямована на внутрішні дії свідомості, розвиває думку І.Канта про розподіл знань, на їх причетність до способів пізнання.

З іншого боку, він визначає, що за умов зовнішнього сприймання, свідомість ототожнює здобуті апріорні знання із зовнішнім світом.

Завдання рефлексії, на його думку, зняти цю ототожнюваність за рахунок універсалізації

знань.

На сучасному етапі у дослідженні рефлексивних підходів та рефлексивних процесів здійснюється аналіз філософських, історичних, психолого-педагогічних аспектів «рефлексії».

В. А. Лефевр (Каліфорнійський університет) визначив систему, яка є одночасно рефлексивною та самоорганізуючою як саморефлексивну та запропонував використовувати схеми такої системи для з'ясування деяких моментів функціонування і розвитку найпростіших колективів, таких як сім'я, родина.

Уявлення, що інтерпретуються як колективні, можуть визначатися за наступними ознаками (вони належать усім членам будь-якої соціальної групи): ознаки передаються наступним поколінням, нав'язуються окремим особистостям, викликаючи почуття страху, тривоги, поваги і т.д.

Це здійснюється не тому, що уявлення передбачають колективний суб'єкт відмінний від індивідів, включених у соціальну групу, а тому, що вони виявляють риси, які не має можливості усвідомити та зрозуміти у парадигмі одного індивіда.

Л.Леві-Брюль наводить приклад, щодо мовленнєвих актів індивідів. А саме, про мову, яка існує у свідомості особистостей, і які спілкуються на цій мові, виступає соціальною реальністю на підставі сукупності колективних уявлень. Мова існує у минулому, майбутньому і нав'язує себе кожній з цих особистостей.

Колективні уявлення мають свої власні закони, які не можуть бути досліджені, якщо мова йде про первісних людей. Необхідно підкреслити той факт, що дослідження здійснює цивілізований індивід [7, с.9].

Проблема психологізму в мовознавстві цікавила науковців ще здавна. Починаючи з XVII ст. у психології розуміння людьми один одного розглядалось як один із показників розвитку мислення. Тому мовленнєве мислення стали розуміти як особливу форму психічного процесу, що виробилася завдяки розвитку власне комунікативних засобів і самої мовленнєвої діяльності.

Таким чином, мовознавство поступово відчувало на собі потребу в допомозі з боку психології, остаточно виробивши думку, що мова – вже історично сформоване явище. Цю потребу відчув і видатний український філолог-славист О. О. Потебня. У 1862 році побачив світ його ґрунтовний твір «Думка і мова», який має важливе значення і в наш час. Адже книга містить в собі загальнотеоретичні проблеми, що стосуються історії розвитку мови та мислення в їх взаємозв'язку. Цей взаємозв'язок О. О. Потебня передав так: «Психологія, як і будь-яка наука, вимушена користуватися мовою, а мова і не речовинне означає словами, що спочатку виражали підпорядковане почуттям».

Отже, для створення слова, його розуміння та передачі іншому занадто мало просто буквосполучень. Процеси, пов'язані з мовою, набагато складніші, ніж просто процес вимови слів. На цьому наголошує і О. О. Потебня: «Сила не у словах, а в тому, що при такому погляді дається можливість визначити психо-механічний процес виникнення складних явищ з найпростіших стихій і законів, що керують ними...» [9, с. 43].

Таким чином, будучи засобом вираження думок людей у процесі спілкування, мовлення стає основним механізмом їх мислення. Мовлення виступає засобом аналізу й синтезу, порівняння й узагальнення предметів і явищ дійсності. Люди за допомогою мови пред'являють один одному, а тому й самі собі об'єктивний зміст предметного світу.

О. О. Потебня зауважує на тому, що «Мова – це створення народу» [9, с.36]. І створювалась вона на основі людського життя, пристосовувалась до нього, змінювалась з ним, виконувала його функції. Процес цей не зупиняється. Процес розвитку мови буде відбуватись доки існуватиме народ, її носій: він буде створювати нові слова на означення понять і явищ, вживати вже існуючі і не забувати давно створені слова і вирази, якщо вони стануть у пригоді. Так, українським народом і досі вживаються «іскрометні скарби мовної образності», відображаючи людські почуття, або якусь дію, процес розкриваючи особливості зовнішності людини, її вдачі, взаємини людей тощо [11, с. 3].

Так, дійсно, всі стійкі сполучення слів – від слова до речення – «виступають як явище соціально зумовлене, апробоване спільною свідомістю носіїв мови» [10, с.11]. Вони живуть тисячоліттями і знаходять застосування в різних ситуаціях людського буття, родинного виховання, будучи, за влучним визначенням В. І. Даля, «цвітом народного розуму».

Слід зазначити, що як Аристотель, так і Г.Гегель розглядають сім'ю в якості основи соціалізації. За Г.Гегелем, розуміння сім'ї є соціально-психологічним, ніж біологічним, у порівнянні з аристотелевським визначенням.

Питання родинного виховання в історії філософії досліджувалось такими мислителями як Платон, Аристотель, Ж.-Ж. Руссо, І.Кант. Феноменологію родинного виховання ми маємо на меті

дослідити через комплексний аналіз сім'ї. У праці «Філософія права», Г.Гегель вказує на те, що сім'я, як безпосередня субстанційність духу має своїм визначенням єдність – любов.

Любов означає взагалі усвідомлення єдності одного з іншим, а не ізолюваності окремого індивіда для себе. Першим моментом любові є те, що індивід не хоче бути самотійною людиною для себе. За умов наявності самотійності, він відчуває недостатність та неповноту. Наступним моментом (другим) – індивід відчуває себе в особистості іншого, володіє в іншому значимістю, – і це зв'язок зворотній.

Любов є, одночасно, виникненням та розв'язанням протиріч, у якості вирішення протиріч, любов – моральне єднання [3, с.209].

Сім'я має завершення у наступних позиціях:

1. в образі свого безпосереднього поняття такого, як шлюб;
2. у зовнішньому власному бутті, у власності та володінні майном, турботу про них;
3. у вихованні дітей та розпаді сім'ї.

За умов характеристики кожної позиції окремо - першою висхідною позицією є брак. Безпосередньо брак включає:

1. момент природної життєвості, а саме як субстанційне відношення життєвості постає в її тотальності, у якості дієвості роду і його процесу;
2. у свідомості лише внутрішнє, те що має індивід, таким чином у своєму існуванні лише зовнішня єдність природних родів передбачає духовну єдність, усвідомлену любов.

Шлюб визначається, як правова моральна любов, в ньому не враховується швидкоплинне, залежне від настрою і просто суб'єктивне [3, с.210].

Феноменологія родинного виховання має на меті дослідити принципи свідомості, знання про генезу соціальних спільностей: рід, сім'ю, плем'я, народність.

Соціальні спільності виникають природно-історичним шляхом, без волі людей. Тривалий час, спільності людей досліджувались без урахування історичних аспектів їх діяльності, конкретних обставин суспільно-історичного досвіду.

Історично, первинними спільностями людей були сім'я, рід, плем'я, громада. Ці соціальні спільності забезпечували функціонування та розвиток виробництва засобів до існування, форм їх обміну, розподілу та споживання. Пізніше, на підставі родоплемінного суспільства з'являються класи та народності.

Російський історик В.Ключевський писав про те, що на фізіологічних основах кровних зв'язків будувалася первісна сім'я. Сім'ї, що виходили з єдиного кореня, утворювали рід, другий кровний союз, до складу якого входили вже релігійні та юридичні елементи, шанування засновника роду, авторитет старійшини, спільне майно, кругова самооборона (родова помста). Рід через народження розростається в плем'я, генетичний зв'язок якого виявляється в спільності мови, спільних звичаях та легендах, племені чи з племен шляхом поділу, об'єднання та асиміляції складався народ, коли до зв'язків етнографічних приєднувались моральність, усвідомлення духовної єдності, виховане спільним життям та спільною діяльністю, спільністю історичної долі та інтересів. Нарешті, народ стає державою, коли почуття національної єдності відбивається у зв'язках політичних, у єдності верховної влади і закону. В державі народ стає не тільки політичною, а й історичною особистістю, з більш-менш означеним національним характером і усвідомленістю свого світового призначення.

Сім'я – це група кровних родичів, члени якої зв'язані між собою спільністю побуту, відповідальністю, економічними відносинами. Сім'ї поділяються на два основних типи: просту та складну. Проста складається з однієї шлюбної пари з дітьми або без дітей (мала, індивідуальна, нуклеарна). Складна – складається з кількох простих сімей (розширена, нерозділена, братська).

Група кровних родичів утворюють таке об'єднання, як рід. Вони ведуть своє походження по материнській чи батьківській лінії, мають спільне родове ім'я.

На підставі первісного людського стада виник рід, на зламі нижнього й верхнього палеоліту як осередок суспільного співжиття та регулювання шлюбних відносин.

У системі родових відносин ірокезів, Л.Морган виокремив такі основні риси:

1. рід обирає старійшину чи вождя й може звільнити його з цієї посади;
2. регулює шлюбні стосунки;
3. слідкує за рівним поділом майна померлих членів роду;
4. здійснює взаємодопомогу, захист та кровну помсту;
5. має своє ім'я, спільне місце поховання й демократичні збори [1, с.439].

Плем'я включає декілька родів, визначається територіально, економічно, культурно. Плем'я

має свої традиції, єдину племінну мову, самосвідомість.

Існування стійких пережитків племінних стосунків відоме до теперішнього часу, такі як північно-американські індіанці, туареги, курди, афганці, масаї.

Родоплемінні відносини відзначаються стійкістю, підтвердженням даного факту виступають народності Кавказу, Казахстану. Родоплемінні відносини досить стійкі, але поступаються сімейним відносинам. Рід, не мав майнових відносин, а плем'я, за умов зміни характеру діяльності, вже не існувало без них.

Родоплемінні стосунки зумовлюють виникнення двох різнопланових спільностей: народність і суспільні класи [1, с.440].

Перспективи подальших розвідок даного напрямку ми вбачаємо у дослідженні родинного виховання у площині української філософської традиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В.П. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія: Підручн. Для вищ. навч. закл. / В.П.Андрущенко, Л.В.Губерський, М.І.Михальченко. — [Вид. 3-є, випр. та доп]. — К.: Генеза, 2006. — 656 с.
2. Багалій Д.І. Історія Слобідської України / Передмова, коментар В.В.Кравченка; [Художник, упоряд. іл. В.О.Ріяка]. — Х.: Дельта, 1993. — 256 с.
3. Гегель Г.В.Ф. Філософія права. — М.: Мысль, 1990. — 503 с.
4. Зимняя И.А. Педагогическая психология. Учебник для вузов. Изд. второе, доп., испр. и перераб. — М.: Издательская корпорация "Логос", 1999. — 384 с.
5. Кетько С.М. Единство рефлексии, мотивации и адаптации в сознании личности / [С.М.Кетько и др.] — Челябинск: Филиал МПГУ, 2005. — 232с.
6. Култаева М.Д. К.Ясперс "Техники мышления", Философская мысль, 2003.
7. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении. — М.: Педагогика — Пресс, 1994. — 608 с. — (Серия: "Психология: Классические труды").
8. Научный журнал "Вопросы психологии" — №6, — 2005.
9. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. — К., 1993. — С. 39—79.
10. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. — К.: Наукова думка, 1973. — 279 с.
11. Ужченко В.Д. Вивчення фразеології в середній школі: Посібник для вчителя. — К.: Рад. школа, 1990. — 175 с.
12. Хрестоматія: тисячоліття хрещення Руси-України / [ред.-упоряд.Л.Храплива- Щур та ін.]. — Ф.-Т.:Філядельфія-Торонто, 1986. — 319 с.

Іванов О. О. – аспірант кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

УДК: 122/129 + 130.3

ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Стаття присвячена розгляду проблем здоров'я людини як складової частини її буття. Аналізуються поняття, пов'язані зі «здоров'ям».

Ключові слова: здоров'я, спосіб життя, тіло, тілесність, рівновага.

ЗДОРОВЬЕ ЧЕЛОВЕКА В КОНТЕКСТЕ СОЦИАЛЬНОЙ ФИЛОСОФИИ

Статья посвящена рассмотрению проблем здоровья человека как составляющей части его бытия. Анализируются понятия, связанные со здоровьем.

Ключевые слова: здоровье, способ жизни, тело, телесность, равновесие.

HUMEN HEALTH IN THE CONTEXT OF SOCIAL PHILOSOPHY

The article is devoted to the review of human health as the part of human being. The concepts connected to health are analyzed.

Keywords: health, lifeway, body, physicality, balance.

Сьогодні все більш високе положення у ієрархії цінностей людини починає займати здоров'я, а одними із найважливіших питань у наш час є питання його підтримання та збереження протягом життя.

Соціально-політична ситуація на теренах нашої країни є недостатньо сприятливою для вирішення багатьох проблем людського життя. У порівнянні з епохою СРСР неналежна увага приділяється широкому переліку питань. Серед них – питання формування загальнонаціональних ціннісних орієнтацій, естетичного світогляду, так і проблеми здоров'я, благополуччя, рівня життя та ін. Кожен конкретний індивід самостійно несе відповідальність перед собою і суспільством за те, ким він стане і які соціальні функції виконуватиме. З огляду на вищесказане, доречними будуть слова Ж. П. Сартра про приреченість людини на свободу.

Якщо підходити до розгляду речей та явищ буття дуалістично, то у будь-якому негативному, на перший погляд, явищі можна побачити і позитив. Але як бути людині – відносно здоровій чи з явними проблемами у цій сфері – в країні, де медицина ще не досягла належного сучасного рівня, де популяризація здорового способу життя ще не є потребою суспільства та особистості, де екологізація промисловості залежить від фактору людської свідомості і совісті і т.ін.? Знову ж таки – шукати вихід у "приреченні на свободу", а чи, перефразовуючи класика екзистенціалізму, – визволяти «свободу від приречення»? Від самої людини, і тільки від неї залежить підтримання та збереження її здоров'я протягом життя. Держава ж лише гарантує «мінімальний мінімум» в плані матеріального забезпечення, а також мінімум ініціативи щодо створення насправді ефективної та безпечної, здоров'єзберігаючої медичної галузі.

Що ж тоді робити звичайному мешканцю нашої країни? Зрозуміло, що покращувати і підтримувати своє здоров'я самотужки. Але як? Вилікуватись самотужки від хронічної хвороби, або ж берегти здоров'я від впливу згубних факторів – складне завдання. Для його вирішення потрібно дослідити феномен людського здоров'я, розбити його на складові частини, знайти важелі впливу на нього і т.д.

Метою нашої статті є цілісне осмислення здоров'я людини. А завданнями статті, відповідно, постають аналіз здоров'я як складного феномену, розгляд здоров'я у контексті суміжних категорій.

Здоров'я – термін, що широко використовується у різноманітних сферах людського життя. Філософський словник не дає визначення поняття «здоров'я» як філософської категорії. Тому ми вважаємо, що це питання потребує більш уважного розгляду, адже здоров'я протягом тисячоліть було і залишається об'єктом розгляду мислителів.

Як свідчить аналіз теоретичних джерел, дослідженню здоров'я приділяється значна увага вітчизняних та зарубіжних вчених (Башмакова, Кливер, Копа, Ларионова та ін.). Проте, не зважаючи на актуальність даного питання, вважається, що на сьогодні не існує чітких та загальноприйнятих підходів до його дефініції. Причиною цього, на нашу думку, є широкий спектр проявів здоров'я як соціально-духовного феномену і оцінка його з різних точок зору. Здоров'я може бути предметом розгляду медицини, психології, філософії, соціології, культурології, педагогіки, економіки, біотехнології та екології. А точніше, даний феномен часто розглядається на перетині кількох наук. До прикладу, його можна поставити у центр кола, куди, як на перехресті, будуть впіратись медицина, соціологія, економіка, а відтак і фармацевтична індустрія, котра у великій мірі своїм існуванням завдячує біотехнології.

Дослідження сучасних вчених спрямовані на формування концепцій здоров'я та хвороби, відслідковують зв'язки між соціальним, духовно-моральним та біологічним. Як наслідок – завдяки значній увазі дослідників до людського здоров'я, на наукових горизонтах починає поступово проглядатись відносно автономна наука – філософія здоров'я, яка не є синонімом валеології. Проте, існують певні труднощі, з котрими стикаються вчені при створенні теорії здоров'я, адже «питання побудови загальної теорії здоров'я концептуально і методологічно пов'язане з розробкою проблеми цілісної теорії людини» [10, с.114].

Згідно зі статутом ВООЗ, прийнятим у 1946 році, здоров'я людини – це стан, що характеризується не тільки відсутністю хвороб та фізичних дефектів, але і стан повного благополуччя у фізичному, душевному і соціальному аспектах [9]. Щодо цього, ми вважаємо цікавою з філософської точки зору думку упорядника одного з психологічних словників – П. Гуревича. Вчений не погоджується із визначенням здоров'я як відсутності хвороб. Він припускає, що здоров'я пов'язане із духовністю, аргументуючи тим, що завдяки здатності відчувати, людина контактує із зовнішнім світом і є тісно поєднана з іншими організмами та природою. А наша духовність, як він вважає,

породжується відчуттям єднання з більш широким світом, ніж наш власний.

Досить вагомою, на нашу думку, є точка зору про неможливість відмежування здоров'я психічного від здоров'я фізичного через відсутність будь-яких межових критеріїв для фізичної оцінки здоров'я психічного. П. Гуревич зазначає, посилаючись на К. Ясперса: «Дати точне визначення поняттю «здоров'я» – задача, котру неможливо вирішити, притримуючись уявлень про людську природу як про принципово незамкнуте буття» (К. Ясперс) [5, с.250]. Очевидно, що здоров'я є надзвичайно широким поняттям, що ускладнює можливість дати якнайзагальніше, так і найсуттєвіше його визначення.

Оскільки суть здоров'я проявляється через феномени, ми вважаємо за необхідне пояснити такі поняття як тіло, тілесність, спосіб життя, стиль життя, якість життя, рівень життя, хвороба та ін. Зважаючи на те, що категорія «тіло» має різноманітні значення, нас цікавить прояв сутності людського тіла через біологічне, психічне та соціальне.

Але у контексті нашого дослідження ми надаємо перевагу розумінню тіла людини у суто матеріальному аспекті. Як певної біологічної структури, котра функціонує, підкоряючись визначеним біохімічним законам. Ми вважатимемо людське тіло за матеріальну оболонку людини. Застосовуючи термін «тіло» матимемо на увазі, що він охоплює лише матеріальне, окреме від свідомості чи інших нематеріальних структур, притаманних людині. Для зручності у нашому дослідженні проведемо чітке розмежування біологічного (матеріального) у людині із нематеріальним (свідомісним, духовним).

Тіло людини є одним із найбільш досліджуваних об'єктів сьогодення, що сприяло формуванню поняття тілесності як філософської категорії. До прикладу, А. І. Кавалеров вважає, що основною передумовою існування людини є життя її тіла [2, с.51].

Загалом, сучасні вчені пропонують розглядати людину як істоту біосоціокультурну, як систему, що самостійно організується та розвивається. Вони звертають увагу на неможливість застосування у такому контексті поняття «тіло», як природного елемента нашої самості. На заміну йому пропонується поняття «тілесність» [4, с.2].

На наш погляд, ця точка зору може претендувати на об'єктивність, адже поняття тілесності є більш широким. Воно містить у собі не тільки біолого-фізіологічну складову, але й торкається соціокультурного аспекту. Проявлення внутрішньої суті людини у матеріальному світі здійснюється, зрозуміло, за допомогою тіла. Але тіла не як чисто фізичного об'єкта, не як шматка біологічної матерії, а як складної високоорганізованої системи. Системи, котра пов'язана як із соціальним буттям людини, так і з її духовним станом. Це і заключає в собі поняття тілесності.

Дати чітку дефініцію тілесності дуже складно, адже це поняття пов'язане з великою різноманітністю проявів людського буття. Тому неможливо одним дослідженням, котре спрямоване на відносно вузьке коло проблем, дослідити феномен тілесності.

Осмыслиючи поняття «спосіб життя» у соціологічно-філософському аспекті, зауважимо, що він разом з поняттям «умови життя» охоплює перелік типових для індивіда, соціальної групи, суспільства видів життєдіяльності

Дефініція «спосіб життя» складається із двох частин: «спосіб» і «життя». Перша частина означає поліваріантність прояву певної сутності. Тобто, при потребі висловити думку є наступні варіанти здійснення даного акту: усно, письмово, за допомогою мови жестів, міміки і т.п. Ми можемо надати перевагу одному із варіантів. Поняття «життя» у контексті наведеного прикладу можна порівняти із сутністю. Письменницький талант, як сутність, в процесі творчої діяльності реалізується у формі новели, п'єси, роману чи есе. Так само і у світлі філософії здоров'я, маючи справу зі здоровим способом життя, як іпостасю людського існування, можна, переважно, вибирати активний відпочинок, читання відповідної літератури, дотримання дієтичних принципів у харчуванні, і, водночас, відкидати проведення вільного часу перед телевізором, споживання алкогольних напоїв та тютюну. Отже, спосіб життя – це закономірне надання суб'єктом, соціальною групою, суспільством переваги певним способам взаємодії зі світом.

Е. Фром у своїй праці «Здорове суспільство» визначає три основні умови лікування індивідуальної патології – це стремління щодо подолання страждання, усвідомлення страждання та зміна «практики життя» [11]. І хоча ця робота автора присвячена психічному здоров'ю суспільства, дані умови можна спроектувати і на категорію індивідуального здоров'я.

Вітчизняний лікар-кардіолог М. Амосов вважає, що для позбавлення від недуги не можна повністю покладатись на медицину. Вчений наполягає на активності індивіда у подоланні хвороби. Лікарі, на думку науковця, можуть допомогти у критичний момент. Іноді – навіть, і вилікувати хворобу. Але завжди необхідно покладатись на себе. Щодо набуття здоров'я академік говорить:

«Лікарі лікують хвороби, а здоров'я необхідно здобувати самому тренуванням [1]. Для тренування вчений висуває разом з харчовим раціоном та фізичною культурою, також керування своєю психікою.

П. Юркевич наголошував на необхідності самостійного формування свого здоров'я, критикуючи пасивність індивіда: «...парубок, збагачений даними з біології, вступає в життя. Проти пагубних звичок дурної пристрасті він має пілюлі, що покращують здоров'я; злякисні язви руйнує цілющою маззю. Значення помірної дієти, прогулянок і освіжаючих ванн вже не таке для нього зрозуміле, тому що тут необхідна активна сила волі, а не пасивний прийом речовин» [6].

Навіть при хороших результатах медичної терапії, необхідні вольові зусилля людини для того, щоб утримати досягнуті показники на певному рівні в нормі. Для цього необхідним є ведення відповідного способу життя, за словами Е. Фрома – «практики життя». Для цього потрібне усвідомлення свого страждання та усвідомлення причин, що породили недуг. Тільки зрозумівши це, людина буде здатною стати на шлях видужування.

На нашу думку, зміні фізіологічного стану, передують зміна способу життя. Останній, у свою чергу, залежить від соціальних, моральних та інших чинників. Проте ці чинники впливають на людину опосередковано, проходячи інстанцію душевно-духовної складової людини. Якщо ступінь подібності негативного чинника є високим по відношенню до внутрішньої суті людини, то це може стати причиною зміни способу життя. Останній, у свою чергу, завдяки систематичності повторення одних і тих же, патогенних для здоров'я процесів, здатний переводити нематеріальні чинники у якість тіла людини. Тобто, спосіб життя виступає певним трансформатором нематеріального у фізичне. Спосіб життя є точкою взаємоперетворення між духовним та біологічним у бутті людини.

Стикаючись із невиліковним захворюванням, котре не призводить до летального наслідку, людина постає перед проблемою формування нового способу життя, котрий буде покликаний забезпечити максимальне пристосування індивіда у нових умовах. Людина, у такому випадку, стає жертвою певного протиріччя. Суть його полягає у тому, що індивід не хоче приймати факт наявності хвороби у своєму онтологічному просторі. Кількість варіацій людського відношення до хвороби є великою: наприклад людина бажає позбутися хвороби усіма можливими способами, котрі не дають бажаного результату, і водночас ігнорує потреби, задоволення яких вимагає недуга. Або людина продовжує вести свій попередній ритм життя, котрий деструктивно впливає на її здоров'я і на перебіг хвороби.

Виникає своєрідне відчуження людини від самої себе. Людина по факту є хворою, але не сприймає хворобу серйозно. На наш погляд, необхідно уточнити, що ми не маємо на увазі стану справ, коли хвороба у психологічному аспекті не створює перепон для повноцінної соціальної та творчої реалізації особистості. Ми звертаємо на ситуацію, коли поява феномену хвороби висуває перед індивідом певні вимоги дисциплінарного характеру, дотримання котрих, як мінімум, здатне убезпечити його від розвитку можливих ускладнень захворювання.

Появу хвороби можна розглядати як прихід вчителя, котрий покликаний допомогти людині засвоїти життєвий урок. Хворого, котрий відстає у ієрархії своїх цінностей здоров'я назад, можна порівняти із нездібним школярем, котрого не переводять у наступний клас, через низький рівень засвоєння матеріалу.

Тим не менше, дійсність існує за певними законами, відповідно до яких вищевказане відношення до хронічного захворювання, спонукає до розвитку ускладнень. Зрозуміло, що останні часто можуть призводити і до летального.

Людина є істотою мислячою, що ставить її в умови необхідності свідомого управління своїм життям. За Гегелем, якщо цілісність організму руйнується відходом певного органа чи системи від всезагального принципу існування, то вона (цілісність) відновлюється шляхом переходу хворобою в гостру форму (якщо це є можливим). Якщо ж перехід у гостру форму є неможливим через особливості перебігу хронічного захворювання, то відновити цілісність якраз і здатний спосіб життя. Він формується з урахуванням необхідності дотримання певних правил поведінки зі своїм організмом.

У такому випадку, якщо повне відновлення здоров'я є неможливим, то повернення здоров'я, як стану рівноваги, якраз і може бути забезпечене виробленням пристосувального механізму, або іншими словами, відповідного способу життя.

Останній є досить аморфним поняттям. Дослідники у контексті філософії здоров'я звертають увагу на здоровий спосіб життя, котрий може бути дуже індивідуальним і різнитися в залежності від соціальних, біологічних та інших факторів. Ми вважаємо можливим припустити, що спосіб життя є проміжним явищем, котре зв'язує духовний та матеріальний світи людини.

Спосіб життя є багатограним, багатовимірним явищем. Його можна розглядати як з позицій філософії здоров'я, так і оцінювати соціальний, культурологічний, історичний та інші аспекти. Будучи предметом розгляду філософії здоров'я, спосіб життя виконує здоров'єрегулюючу функцію, а також є відображенням світоглядних принципів та соціобіологічної суті людини.

Щодо стилю життя, то соціалістична доба трактувала його, як соціально-психологічну категорію, котра виражає тип поведінки людей. Стиль життя, на відміну від більш широкого поняття способу життя, охоплює суб'єктивну сторону людської життєдіяльності – мотиви, вчинки, щоденна поведінка, форми і орієнтації рішень.

А. Коваль визначає стиль життя як специфічний для конкретного індивіда онтологічний феномен, що являє собою систему способів опосередкування особистістю зовнішнього та внутрішнього світу [3].

Отже, стиль життя є більш вузькою категорією, ніж категорія способу життя. Стиль життя сфокусований більше у поле психології поведінки людини, опосередковуючи внутрішній і зовнішній світи індивіда. Через призму філософії здоров'я, стиль життя, на нашу думку, стоїть ближче до біосоціальної суті людини, адже стиль життя є ближчим до типу поведінки, котра безпосередньо регулюється біологічним та проявляється у соціумі.

Якість життя філософська думка соціалістичної доби трактує як можливість задоволення матеріальних та культурних потреб людей. На нашу думку, до цього переліку необхідно додати здатність до соціальної та творчої реалізації, а також відсутність фонового тілесного дискомфорту.

Рівень життя показує ступінь, міру задоволення тих самих безпосередніх потреб людини.

Вважалось, що якість та рівень життя у поєднанні із економічними факторами формують умови способу життя людей. Такий погляд на цю проблему є зміщеним у соціально-економічну сторону. Ми вважаємо, що до умов, котрі взаємодіють зі способом життя людини, належать серед інших також духовно-моральна характеристика суспільства, рівні освіти та освіченості у суспільстві, аксіологічний вимір суспільства.

Привертає увагу бачення українським філософом Г. Сковородою справедливості та рівноваги. У його байці «Кріг та Лінкс» автор показує перевагу діалектичного сприйняття світу над метафізичним. «Століття і століття, країна і країна, народ і народ, місто і село, юність і старість, хвороба і здоров'я ... мають свої власні вигоди» [7, с.96], – пише філософ. В даному підході проглядається дуалістичний принцип та закон збереження енергії, адже будь-який негатив, слідуючи думці автора, урівноважується позитивом. Якщо наявний якийсь недолік, то він врівноважується перевагою. Якщо земля неродюча, то повітря більш здорове. Де менше лікарів, там менше хворих. Де менше друзів – менше ворогів, – вважає філософ.

Розглядаючи вищевказане у контексті філософії здоров'я, визріває думка, що будь яка хвороба є чимось таким, що врівноважує щось інше на шальках терезів – якщо розглядати людину як систему, котра перебуває в рівновазі. І коли образно спростити таку систему до терезів, то очевидно, що виникненню недуги передують втрата терезами рівноваги через збільшення ваги однієї зі сторін. Цим якраз і вмотивований прихід хвороби, котра символічно стає на легшу шальку, щоб відновити втрачену рівновагу.

Припустимо, існує якась уявна людина, котра прагнучи ідеалу, намагається культивувати у собі виключно лише те, що відповідає еталону позитивного. Вона придушує у своєму внутрішньому світі будь-які натяки на те, що не підпадає під критерій позитивного. Зрозуміло, що такий людині було б нелегко існувати у реальному світі. Адже її символічні терези не перебували б у рівновазі. Врівноважувальні фактори приходили б у життя такої людини ззовні. Ці фактори, зрозуміло, займали б місце негативного у її ієрархії цінностей.

Ми погоджуємось із думкою, що людину можна розглядати як метасистему, котра включає в себе величезну кількість більш простих підсистем, котрі, взаємодіючи між собою, взаємодіють і з іншими системами, зовнішніми по відношенню до конкретної людини. Прослідкувати весь набір причинно-наслідкових зв'язків та обробити колосальний масив даних, на сьогодні є неможливим, залучаючи засоби системного аналізу. Але, використовуючи загальні підходи синергетики, можна припустити, що хвороба стає фактором, котрий оберігає метасистему від руйнування.

Для наочності, звернемося до арсеналу законів неорганічної хімії. Згідно із принципом Ле Шательє, зовнішня дія на систему, що знаходиться у стані рівноваги, приводить до зміщення цієї рівноваги у напрямку, в якому ефект даної дії послаблюється. Ми вважаємо, що цей принцип є універсальним і справедливим, при незначній трансформації, для широкого спектру проблем. Якщо до реакційної суміші, додати продукт реакції, то змістившись у бік вихідних реагентів, положення

© **Калінін В. Ю.**

рівноваги сприятиме появі більшої кількості вихідних реагентів. І навпаки. Тому по аналогії, якщо людина культивує у собі надмірну позитивність, рівновага зміщується у такому напрямку, при якому ситуація стає сприятливою для появи негативності.

«Від надмірності народжується пересичення, від пересичення – нудьга, від нудьги – душевне засмучення, а хто цим страждає, того неможливо назвати здоровим» [8, с.190], – пише український любомудр Г. Сковорода.

Отже, феномени здоров'я та хвороби є такими, що пронизують людську сутність та її буття від витоків до периферії. Складність цілісного осягнення здоров'я та хвороби спричинена необхідністю розгляду великої кількості онтологічних аспектів життя людини. Очевидно, здоров'я є феноменом, на котрий впливає спосіб життя, і цей феномен пов'язаний зі станом рівноваги та гармонії. Хвороба ж приходиться у якості наставника, покликаного навчити людину цю рівновагу досягти та підтримувати. Здоров'я людини, будучи інтегрованим у її соціальне буття, впливає як на здатність реалізації особистості, так і є об'єктом впливу соціуму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амосов Н. М. Моя система здоров'я / Н. М. Амосов. — К. : Здоров'я, 1997. — 56 с.
2. Кавалеров А. И. Быт в контексте человеческого бытия / А. И. Кавалеров // Наукове пізнання: методологія та технологія. — № 2(27). — 2011. — С. 50 — 55.
3. Коваль А. В. Категорія "стиль життя" та її соціокультурна експлікація : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / А.В. Коваль. — Київ, 2002. — 19 с.
4. Косяк В. А. Людина та її тілесність у різних формах культури: досвід філософської інтеграції : автореф. дис. на здобуття наук ступеня д-ра філос. наук : спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури» / В. А. Косяк. — Київ, 2006. — 36 с.
5. Психологический словарь / [Под. общей науч. Ред. П.С. Гуревича]. — М.: ОЛМА Медиа Групп, Образование, 2007. — 800 с. — (ОЛМА ПРЕСС).
6. Сакральная педагогика сердца Памфила Юркевича. Хрестоматия научно-христианской педагогики / [Сост. и введ. В.И. Ильченко]. — Луганск: Глобус, — 2000. — 400 с.
7. Сковорода Г. Сочинения в двух томах / [Сост., перев., И. В. Иванько, М. В. Кашуба]. — Т. 1. — М.: Мысль. — 1973. — 511 с.
8. Сковорода Г. Сочинения в двух томах / [Сост., перев., И. В. Иванько, М. В. Кашуба]. — Т. 2. — М.: Мысль. — 1973. — 486 с.
9. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я / (ВООЗ, Міжнародний документ від 22.07.1946) — режим доступу до документу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_599.
10. Философия здоровья / [отв. редактор А.Т.Шаталов] — М., 2001. — 242 с.
11. Фромм Э. Здоровое общество. Догмат о Христе / Эрих Фромм; [пер. с нем.]. — М. : АСТ : Транзиткнига, 2005. — 571 с.
12. Юлина Н. С. Физикализм: дивергентные векторы исследования сознания / Н. С. Юлина // Вопросы философии.. — № 9. — 2011. — С. 153 — 166.

Калінін В. Ю. — аспірант кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

УДК: 321

КРИТИКА ДЕЯКИХ ПОЛОЖЕНЬ МАРКСИЗМУ СВІТ-СИСТЕМНИМ АНАЛІЗОМ

Стаття присвячена розгляду деяких основних положень класичного марксизму скрізь призму світ-системного підходу. Визначено концептуальні елементи вчення Карла Маркса, які були змінені та переосмислені. Зокрема, це стосується одиниці аналізу та визначальних рушійних сил. Також проаналізовано європоцентричний характер марксистського вчення.

Ключові слова: світ-система, європоцентризм, торгівля, ядро, периферія, напівпериферія.

КРИТИКА НЕКОТОРЫХ ПОЛОЖЕНИЙ МАРКСИЗМА МИР-СИСТЕМНЫМ АНАЛИЗОМ

Статья посвящена рассмотрению некоторых основных положений классического марксизма через призму мир-системного подхода. Определены концептуальные элементы учения Карла Маркса, которые были заменены и переосмыслены. В том числе это относится к единице анализа и определяющих движущих сил. Также было проанализировано европоцентричный характер марксистского учения.

Ключевые слова: мир-система, европоцентризм, торговля, ядро, периферия, полупериферия.

THE CRITIQUE OF SOME MARXISM'S STATEMENTS WITH WORLD-SYSTEM APPROACH

The article considers some provisions of classical Marxism through the prism of the world-system approach. The conceptual elements of Karl Marx's work were defined, which were replaced and rethought in world-system perspective. Particularly it relates to the unit of analysis and defining the driving forces. It has been also analyzed Eurocentric character of Marxism.

Key words: world-system, Eurocentric, trade, core, periphery, semi periphery.

Одним з сучасних критичних соціально-політичних теорій є світ-системний аналіз, який користується значним інтелектуальним попитом серед представників широкого кола гуманітарних дисциплін. У свою чергу будь-який впливовий дослідницький підхід опирається на попередні роботи, які прийнято класифікувати як класичні. Світ-системний аналіз в даному випадку не є винятком та позиціонує себе як неомарксистська теорія.

В той же час звернення уваги на дане коріння дивним чином доволі обмежено розглядається як серед представників даного напрямку, так і в критичній літературі. Зокрема, один з лідерів світ-системного підходу Іммануїл Валлерстайн визначив, що в середовищі соціальних досліджень існувало чотири основоположні дискусії, які заклали базу для появи цього напрямку. Серед них прийнято виокремлювати наступні теми: результати роботи Економічної Комісії ООН з Латинської Америки, щодо «азіатського способу виробництва» між вченими-комуністами, перехід від феодалізму до капіталізму між західноєвропейськими істориками та «тотальні історія» викладена французької школою «Анналів».

Доволі важко було б заперечити роль вищезазначених дискусій як передумов виникнення світ-системного аналізу. В той же час викладені аргументи скоріше відповідають логіці викладення матеріалу запропонованого самим Іммануїлом Валлерстайном, аніж цього популярного напрямку досліджень. Тому було б доречно проаналізувати положення вчення Карла Маркса та Фрідріха Енгельса в контексті світ-системного підходу. Зокрема, наголосити на критиці та інтерпретації гіпотез марксистського вчення.

Як було вже зазначено, світ-системний підхід є однією з сучасних неомарксистських теорій, що виникла та отримала свій первинний розвиток в США. Саме поняття неомарксизму в соціально-політичній думці цієї північноамериканської країни було введено економістом Полом Бараном. До речі, його вважають вчителем Андре Гундера Франка, останній під його впливом захопився лівими ідеями, й згодом став одним з найвпливовіших постатей світ-системного аналізу. Відповідно до ревізії марксистських положень Пола Барана, захоплення держав периферії державами ядра було передумовою індустріалізації, а не її наслідком [5, с. 689].

Початковим пунктом для критичного огляду вчення Карла Маркса та Фрідріха Енгельса може стати зміна одиниці аналізу. Відповідно до перших національна держава є єдиним, провідним актором, в контексті якого уможлиблюється розгляд тогочасних суспільних процесів. Зокрема, держава визначається як інструмент експлуатації, як інструмент пригноблення для пануючих класів. Окрім того, процеси здебільшого мають ендогенний характер, отже розвиток відбувається всередині держави. Світ-системна перспектива пропонує якісно інший погляд на підбір одиниці аналізу. Це виступає певна наднаціональна структура (якщо використовувати термінологію марксистського підходу) - світ-система, яку варто розуміти не як увесь світ, а лише той, що включений у загальносвітовий поділ праці. Хоча Іммануїл Валлерстайн зауважує, що введення поняття «світ-система» є лише семантичною заміною поняття держави. В той же час «...вона звільняє нас від центральної конотації, яке отримало суспільство у зв'язку з «державою» [с. 114, *Время мира*].

Валлерстайн]. Іншими словами, поняття держави змушує нас розглядати процеси, як ті що відбуваються всередині країни, доволі часто обмежуючи ширший огляд.

Слід зазначити, що світ-система не завжди є тотожною світу реальному, тобто тут мається на увазі географічно обмежений регіон, який характеризується єдиною виробничою системою. Наприклад, такою світ-системою декілька разів виступав регіон Середземного моря. Щодо сучасності, то на сьогодні функціонує капіталістична світ-економіка.

«...капіталістичний спосіб виробництва це властивість цілісної світ-системи, а не окремих її частин» [7, с. 184]. Відповідно до цього положення обрання за одиницю аналізу національну державу є хибним від початку, оскільки партикулярне в дослідженні видається за універсальне.

Таким чином, відповідно до світ-системного підходу, аби результати дослідження були релевантними необхідно виходити на наддержавний рівень.

Говорячи щодо визначальних процесів, Карл Маркс та Фрідріх Енгельс наголошували на способі виробництва. Його можна визначити наступним чином: «Спосіб виробництва матеріального життя обумовлює соціальні, політичні та духовні процеси життя загалом» [6]. Дане поняття було заміщено в світ-системній перспективі на торгівлю та поділ функцій у товарообмін на далекі відстані. Іншими словами, відповідно до положень концепцій Імануїла Валлерстайна та Андре Гундера Франка, торговий обмін стає процесом, що обумовлює соціальні, політичні та духовні процеси життя суспільства. Капіталізм постає як історична система, пріоритетом якої є нескінчене накопичення капіталу, а способом його реалізації є торгівля. Слід зазначити, що дана інновація була привнесена лідером Другої школи «Аналіз» Фернаном Броделем. Проте не варто виключати з лексику світ-системного підходу спосіб виробництва, просто провідне місце було надано власне торгівлі.

Сам собі обмін та торгівля мають значну історію, яка значно перевершує вік капіталізму, принаймні за версіями класичного марксизму та світ-системного аналізу. В даному випадку корисним буде наведення прикладу Фернана Броделя щодо визначення наявності капіталістичних відносин у торгівлі в минулі століття. Індикатором виступала спільність цінностей для сторін обміну, тобто для корінних жителів Південної та Центральної Америки золото не було цінністю, як для європейців. В той час як для європейців особливої цінності не мали буси. Звідси обидві сторони обмінювали дещо малоцінне на цінні речі. Саме тому чи може бути доречним називати обмін (торгівлю) капіталістичними, якщо вони відбувається поза ціннісною спільністю.

Повертаючись до однієї з класичних тез марксизму – держава є інструментом експлуатації, варто зазначити, що сама експлуатація відповідно до поглядів Карла Маркса та Фрідріха Енгельса відбувається в межах однієї держави. У свою чергу представники світ-системного підходу виносять цей феномен на світову арену. Зокрема, в цьому контексті використовуються такі наступні терміни: ядро, напівпериферія та периферія. Вони стають основоположними для визначення осьового поділу праці в світ-економіці.

Аналізуючи змістовну складову термінологічного ряду ядро-напівпериферія-периферія слід зазначити їх взаємопов'язаність, яка полягає у визначенні за рівнем виробництва продукції власне рівень умовно кажучи держави. В той же час, дана термінологія скоріше співвідноситься до продукції, проте, як правило, її використовують щодо держав, де відбувається виробництво цієї продукції. Проте варто пам'ятати, що коректніше говорити про периферійні процеси поділу праці в державі, аніж називати країну периферійною.

До ядра можна умовно віднести ті держави, які отримують найбільший прибуток шляхом монополізації ринку (за версією Імануїла Валлерстайна та Фернана Броделя). Нерівномірний обмін відбувається через не співмірність витрат на виробництво, в першу чергу щодо заробітної плати. Оскільки товари країн ядра коштують значно дорожче порівняно з товарами держав периферії, то відбувається перехід надлишкової вартості на користь перших.

Якщо з термінологічною парою ядро-периферія більш-менш зрозуміло, то термін напівпериферія має певні особливості. Оскільки даний термінологічний ряд пов'язаний перш за все з осьовим поділом праці, то з'являється питання щодо наявності особливого виду продукції для держав напівпериферії, проте такого виду продукції не існує. Держави, які можна віднести за поділом праці до напівпериферії, виробляють приблизно рівну кількість товарів, що характерні для країн периферії та ядра. Проте особливість полягає в наступному: вони експортують товари ядра в держави периферії, а товари периферії в держави ядра [4].

Звідси, через осьовий поділ праці постає взаємозв'язок між регіонами ядра, напівпериферії та периферії. Цей взаємозв'язок реалізується в сучасній світ-системі через економічні відносини

результатом, яких є процес перифералізація, тобто утворення нових та розширення вже наявних периферійних районів. Слід зазначити, що: «Периферійний не означає маргінальний в сенсі несуттєвого» [8, с. 13]. Іншими словами, без наявності однієї зі сторін буде відсутній капіталістичний розвиток, який характеризує сучасну світ-систему.

В даному випадку представник світ-системного аналізу Роберт Бах критикує обмеженість аналізу Карла Маркса щодо суспільно-політичних процесів. «Маркс звертає увагу скоріше на ядро світ-економіки, ніж на цілісну систему» [7, с. 184]. Як приклад, ілюструється позиція Карла Маркса щодо азійського способу виробництва, який виступає особливою суспільно-економічною формацією характерною для держав Азії та деяких країн Східної Європи. Оскільки в середині XIX століття знання щодо неєвропейських країн було досить обмежене, то звідси не було можливості проаналізувати структурні і функціональні особливості розвитку «східних цивілізацій» та їх взаємозв'язок з європейськими державами. Таким чином, аналіз Карла Маркса в першу чергу стосувався так званих західноєвропейських країн, які становили регіон ядра. В той же час вивчення країн напівпериферії та периферії було досить поверховим, проте це було більше зумовлено тогочасною системою знань, яка склалася також під впливом сучасної капіталістичної світ-системи.

Зазначаючи даний недолік, Роберт Бах прагне окреслити перспективи подальших досліджень. Зокрема, намагатися визначити позиції та процеси, які відповідають периферії та напівпериферії.

Таким чином, відповідно до поглядів представників світ-системного аналізу, відкидати периферію при аналізі світових процесів є не тільки недоречним, але й методологічно хибним кроком, який був зроблений. Намагаючись оминати помилки попередників цей підхід прагне охопити цілісність сучасної капіталістичної світ-системи. Іншими словами, характерною рисою світ-системного аналізу є холізм.

Оскільки в останні десятиліття розвиток наукового знання скоріше відповідає фрагментарним тенденціям, аніж дійсно інтеграційним, то світ-системна перспектива заслуговує особливої уваги.

Слід зазначити, що наукова творчість Карла Маркса та Фрідріха Енгельса значною мірою була визначена в контексті панівних ідей XIX століття, які цілком вписувалися в просвітницьку парадигму. Зокрема, варто розглянути ідею виключності Європи та ідею прогресу.

Звертаючи увагу на те, що Карл Маркс розглядав лише ядро, яке в дійсності було презентовано Європою, можна зробити висновок щодо європоцентричності класичного марксизму. Зокрема, Іммануїл Валлерстайн зазначає щодо його теоретичних розробок наступне: «...європоцентризм не тільки легітимний, але й в деякому сенсі є обов'язковим» [2]. Вищенаведену цитату можна пояснити просвітницьким змістом епохи, в яку жив видатний теоретик. Тобто, в ретроспективі тогочасних дискурсів абсолютна віра в прогрес та провідну роль технологій стверджувала першість «Європи» у світі. Неєвропейські народи, у свою чергу, мали наслідувати пройдений шлях або взагалі зникнути.

Хоча з часів написання класичних творів Карла Маркса та Фрідріха Енгельса пройшло чимало років, сам світ-системний підхід не зміг оминати аналогічних звинувачень. Зокрема, концепція Іммануїла Валлерстайна була піддана критиці навіть з боку власних колег. Серед основних опонентів виступили Андре Гундер Франк, Баррі Джиллс та Самір Амін.

В своєму прагненні створити «неєвропоцентричну» концепцію, Андре Гундер Франк намагався оминати помилки свого колеги в роботі «Повернення на схід: глобальна економіка в азійську епоху». Проте ряд дослідників, зокрема Георгій Дерлуг'ян зауважують, що європоцентризм автор замінив на китаєцентризм. Оскільки в його роботі ілюструється виникнення та розвиток сучасної нам світ-системи в Китаї, а період Нового часу (так зване становлення Європи) постає лише як тимчасовий перехід процесів ядра до нового регіону. Відповідно до позиції Андре Гундера Франка, сьогодні ми можемо спостерігати повернення першості регіону до Азії, а власне — до Китаю.

В даному випадку більш конструктивну альтернативу пропонує єгипетський дослідник Самір Амін, який аналізує процеси Африки та інших країнах третього світу. У своїй роботі «Євроцентризм» цей автор детально розкриває даний феномен та акцентує увагу на деякі підводні камені щодо проблеми появи виключеного значення європейського регіону.

Ідея прогресу як лінійного розвитку по висхідній була провідною в епоху Просвітництва. В цьому напрямі марксизм повністю відповідав «духові часу». Не вдаючись до детального розгляду марксистської історіософської концепції, необхідно визначити певні основоположні позиції. Карлом Марксом та Фрідріхом Енгельсом була запропонована концепція поступального розвитку людства через суспільно-економічні формації. На основі узагальнення історії розвитку людства було виокремлено наступні етапи: первісний, рабовласницький, феодальний, капіталістичний та

комуністичний. Остання формація постає вінцем суспільного розвитку людства.

Іммануїл Валлерстайн пропонує розглядати вчення Маркса через дві концепції, які є взаємовиключені або як він пише: «..є два Маркса» [2]. Відповідно до першого підходу, варто говорити про існування багатоманітних соціальних реальностей, кожна з яких має власну унікальну структуру та функціонує в окремому світі, що визначається власним способом виробництва. З іншого боку, можна визначити в його роботах лінійний підхід до історичного процесу, який має всезагальний детермінуючий характер. Тут Іммануїл Валлерстайн зауважує, що здебільшого вивчення Маркса відбувається за другою концепцією. Відповідно до неї визначенні марксистом історичні закони обмежують евристичний потенціал способів виробництва. Саме тому виникає парадокс азійського способу виробництва, який не вписується в загальну концепцію, хоча претендує на окреме існування.

Слід зазначити, що в світ-системному аналізі відбулася певна еволюція ідей щодо визначення майбутнього. В період становлення та раннього розвитку цього підходу більшість його теоретиків стверджували неминучість приходу соціалізму. Проте згодом Теренс Хопкінс та Іммануїл Валлерстайн перейшли до інших теоретико-методологічних засад, а власне до нелінійного розвитку. Вони стверджують, що у світ-системі відсутня певна метамета, хоча в той же час її розвиток відбувається в контексті певної власної логіки. Коли система опиняється в кризі, яка була спровокована внутрішнім нездоланими протиріччями, визначити майбутню систему та подальший розвиток фактично нереально, внаслідок відсутності параметрів майбутньої системи. Іншими словами, історія, в широкому сенсі цього слова, не має жодної мети, проте в створених структурах (світ-системі) можливо визначити певні цілі та механізми їх реалізації.

Отже, світ-системна теорія, критикуючи положення класичного марксисту, знову відтворює європоцентристський характер. Навіть ті представники, які намагаються вийти за межі існуючого «трафарету», натрапляють у пастку подібних місцевих шаблонів. В той же час історіософський аспект марксистського вчення був критично переосмислений світ-системним аналізом. Було запропоновано цікаві ідеї щодо основ функціонування глобальних соціальних структур суспільства та їх розвитку.

В статті був наданий критичний огляд деяких аспектів марксистського вчення з позицій світ-системного аналізу. Зокрема, останній підхід стверджує значний обмежений пізнавальний потенціал національної держави в контексті не лише сучасних процесів, але й історичних обставин в цілому. Тому внаслідок теоретичних конотацій та відносно пересічну роль національної держави було замінено на світ-систему. Особливо важливою теоретичною підвалиною виступила зміна рушійних сил зі способу виробництва на торгівлю як процесу, що обумовлює функціонування всіх сфер суспільного життя. В цьому контексті було розкрито осьовий поділ праці, який виступає результатом торгового процесу в сучасній капіталістичній світ-системі. Також було підкреслено ідеї європоцентричності та історичного детермінізму як недоліків марксистського вчення. В той же час хоча лінійна ідея розвитку була повністю розкритикована та замінена на нелінійну концепцію, але для самого світ-системного аналізу європоцентризм залишається нездоланною перепоною.

Загалом, спроби визначення сучасних теорій через порівняння з класичними підходами дозволяють продемонструвати певну еволюцію наукового знання. Саме тому звернення до спадщини Карла Маркса та Фрідріха Енгельса в контексті розвитку світ-системного підходу не просто дозволяє розкривати сутнісні риси останнього, але й допомагає переглянути евристичні можливості класичних теорій, які в силу багатьох причин не були помічені у свій час. Певна потреба перегляду марксистських тез не тільки в контексті власного вчення, але з відновленням конотацій непрочитаного Карла Маркса відкриває простір для майбутніх досліджень. Таким чином, визначене проблемне поле досі залишається відкритим та актуальним для подальшого опрацювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV — XVIII ст. У 3-х т. Том 3. Час світу [Пер. з фр. Григорій Філіпчук]. — К.: Основи, 1998. — 631 с.
2. Валлерстайн И. Маркс и история: плодотворное и неплодотворное прочтение [Электронный ресурс] / Иммануил Веллерстайн. — Режим доступа: avtonom.org/old/lib/theory/wallerstein/marxhistory.html?q=lib/theory/wallerstein/marx-history.html.
3. Валлерстайн И. Маркс и слаборазвитость / И. Валлерстайн // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2008, 1 — с. 50-67.

© **Константинова Т. В.**

4. Валлерстайн И. Миросистемный анализ: Введение / Иммануил Валлерстайн [Пер. с англ. Н. Тюкиной]. М.: Издательский дом "Территория будущего", 2006. — 248 с. — (Серия "Университетская библиотека Александра Погорельского").
5. Веем Х. Теория зависимости. Динамические последствия экономической отсталости // Теория и методы в современной политической науке: Первая попытка теоретического синтеза / Под ред. С.У. Ларсена; [пер. с англ. Е.А. Жуковой]. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2009. — с. 685.-706.
6. Маркс К. К критике политической экономии [Электронный ресурс] / К. Маркс — Режим доступа: <http://www.esperanto.mv.ru/Marksismo/Krit/krit-00.html>
7. Bach R.L. On the Holism of a World-System Perspective// World-Systems Analysis: Theory and Methodology // Edit. By I. Wallerstein, T.K. Hopkins. - Beverly Hills: Sage, 1982. — pp. 159—180.
8. Hopkins T., Wallerstein I. Patterns of development of the Modern World-System // World-Systems Analysis: Theory and Methodology // Edit. By I. Wallerstein, T.K. Hopkins. — Beverly Hills: Sage, 1982. — pp. 41—82.
9. Hopkins T. Notes on Class Analysis and the World-System // World-Systems Analysis: Theory and Methodology // Edit. By I. Wallerstein, T.K. Hopkins. — Beverly Hills: Sage, 1982. —pp. 83—90.

Константинова Т. В. – аспірантка кафедри політології Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

УДК: 321.04

СУТНІСТЬ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ ЗА ДЕМОКРАТІЇ

У статті проаналізовано феномен політичного вибору, визначено його характеристики в умовах демократичного політичного режиму. Розглянуто аспекти політичного вибору, які стосуються виборчих кампаній, формування та реалізації владного рішення у процесі публічної політики.

Ключові слова: політичний вибір, плюралізм, раціональний вибір, демократичний політичний режим.

СУЩНОСТЬ И ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ВЫБОРА ПРИ ДЕМОКРАТИИ

В статье проанализирован феномен политического выбора, определены его характеристики в условиях демократического политического режима. Рассмотрены аспекты политического выбора, касающиеся избирательных кампаний, формирования и реализации властного решения в процессе публичной политики.

Ключевые слова: политический выбор, плюрализм, рациональный выбор, демократический политический режим.

THE ESSENCE AND FEATURES OF POLITICAL CHOISE IN DEMOCRATIC POLITICAL REGIME

Article analyzes the phenomenon of political choice, its characteristics in the democratic political regime. The aspects of policy choices relating to election campaigns, development and implementation of the power solution in the process of public policy are reviewed..

Keywords: political choice, pluralism, rational choice, democratic political regime.

Політичні процеси сучасності актуалізують необхідність дослідження політичного вибору. Передусім, йдеться про зовнішньополітичні та внутрішньополітичні чинники, які обумовлюють роль та місце політичного вибору у ході взаємодії влади та суспільства в Україні.

До зовнішньополітичних чинників можна віднести процеси глобалізації (у її економічному, технологічному, політичному, екологічному вимірах) та розвитку інформаційних технологій. Під

впливом глобалізаційних процесів зростає відповідальність політичних акторів за вибір напрямку політики, за безпеку, у тому числі – екологічну, яка у сучасному світі стосується не лише окремої країни, а людства в цілому.

В умовах глобалізації політичний вибір виходить за кордони національних держав, з'являються транснаціональні актори.

Інформаційні технології утворюють нові механізми вибору (електронне голосування, електронна демократія), розширюють простір політичного вибору, можливості участі громадян у процесі формування політичного рішення.

Щодо внутрішньополітичних чинників політичного вибору, то слід відзначити особливості процесу демократизації в Україні, які стосуються владних інститутів та громадянського суспільства.

Саме у процесі переходу від радянської тоталітарної системи до демократичної організації політичного простору відбувається становлення політичного вибору, як феномену суспільного життя.

У недемократичних політичних режимах роль політичного вибору зводиться до формальної участі громадян у безальтернативних виборах (радянський феномен «вибори без вибору»), тобто вибір в умовах тоталітаризму виконує функцію імітації реального вибору. У процесі демократизації українського суспільства нагальним завданням стає створення умов для політичного вибору, серед яких особливої актуальності набувають наступні:

- свобода слова у мас-медіа, яка повинна поєднуватись із відповідальністю медіа за об'єктивне та повне інформування громадян;
- наявність політичного плюралізму та формулювання політичними елітами реальних альтернатив політичного розвитку;
- активна позиція громадян, інституцій громадянського суспільства та політичних партій (концентрація «відповідального громадянина»);
- дотримання принципу розподілу влади;
- відкритість органів державної влади та місцевого самоврядування, їх підзвітність суспільству та ін.

Проблема політичного вибору, як невід'ємної складової демократичної політичної системи з точки зору політичної науки та теорії політичного управління досліджувались у роботах таких зарубіжних та вітчизняних авторів, як В. Бакуменко, М. Бучин, М. Головатий, Д. Істон, Г. Лассуел, Ч. Ліндблом, Д. Марч, Ю. Мірошніченко, С. Наумкіна, Л. Пал, В. Парсонс, Г. Саймон, Д. Стоун, В. Ребало, О. Шаян, П. Шляхтун, Д. Яковлев та ін.

Дослідження політичного вибору належать до проблемно-орієнтованого напрямку та дозволяють комплексно проаналізувати вплив конституційних факторів, діяльності інституцій влади та громадянського суспільства, виборчих змагань, груп інтересів на процес формування демократичної політичної системи.

Демократичні перетворення у посткомуністичних країнах неможливі без розширення простору політичних свобод громадян, можливостей вибору у будь-якій сфері життя – від електорального вибору до вибору зовнішньополітичного курсу. При цьому специфіка політичного вибору залежить від конкретної історичної, соціально-економічної ситуації, культурних та національних особливостей, традицій взаємодії влади та суспільства. Теорія політичного вибору має враховувати національні інтереси, але при цьому внутрішні і зовнішні умови вибору держави мають формуватися на ґрунті визначальних трендів цивілізації, таких, як глобалізація, верховенство права, свобода вибору, політичний плюралізм, забезпечення справедливості тощо.

Сучасний політичний розвиток незалежної України переводить проблему політичного вибору у розряд найактуальніших завдань політичної науки, міждисциплінарних досліджень. Розкриття механізму політичного вибору в умовах переходу до демократії має сприяти раціоналізації політичного простору, підвищенню ефективності прийняття та реалізації владних рішень, політичного управління в цілому.

У процесі політичного вибору наочно проглядається наявна у суспільстві та владних структурах система політичних цінностей, норм та інтересів, пануючих політичних сил, реальних політичних акторів. Політичний вибір може виступати в якості індикатора реальних політичних інтересів, що дає можливість визначити його як один із головних чинників впливу на темп та напрямки демократичних перетворень.

У ХХ столітті, одним із перших проблему політичного вибору у контексті формування публічної політики розглядав американський автор Гарольд Лассуел. Вирішуючи практичне завдання поєднання у публічній політиці впливу науки, бізнесу та бюрократії, Г. Лассуел визначив етапи у

впровадженні політики, до яких включив дослідження політичної проблеми, її оцінку та вирішення.

На усіх етапах важлива роль належить політичному вибору – від правильної методології аналізу, врахуванні експертної думки до вибору напрямку вирішення проблеми.

Розуміння політичного вибору було поглиблено у теорії «обмеженої» раціональності Герберта Саймона. У процесі прийняття політичного рішення він виокремив вибір, як окремих раціональний крок (поряд із дослідженням проблеми та розробкою рішення), який має вирішальне значення для політики.

Подальший розвиток політичної думки, який враховував зміни у політичній реальності демократичного процесу прийняття політичних рішень та реалізації публічної політики, дозволив сформувати раціональну модель політичного вибору, яка включає етапи визначення проблеми, формулювання реальних альтернатив її вирішення, їх раціональна оцінка (наявність ресурсів, баланс витрат та вигоди та ін.), вибір варіанту політики, впровадження політики та оцінка її результатів.

Запропонована модель «етапів» політичного вибору, з її варіаціями від Г. Лассуела та Г. Саймона до А. Вілдавські та Д. Істона зазнавала постійної критики з боку представників альтернативних підходів.

Зокрема, серед критиків можна виділити теорію Чарльза Ліндблома, відомого представника «інкременталізму». Ч. Ліндблом вважав, що ці моделі не враховують взаємоз'язку між етапами та не відображають того, як насправді діє процес здійснення політики. Вироблення політики, на його думку, це складний інтерактивний процес без початку і кінця, на який визначальним чином впливають вибори, бюрократія, політичні партії, а також бізнес, нерівність та обмеженість політичного аналізу [1, с. 39].

Критики моделі раціонального вибору вважають, що «реальний світ значно складніший і не становить набору чітких етапів, фаз або циклів... суттєво перебільшує раціональну природу політики і створює неправдиву картину процесу, який не є конвеєрною стрічкою, де встановлення порядку денного відбувається на одному кінці, а впровадження й оцінювання – на іншому» [1, с. 87].

У процесі реалізації політичного вибору необхідно враховувати, що політика – це динамічна сфера, яка розвивається від одного етапу до іншого, вона не завжди піддається емпіричному випробуванню. Політичний вибір частіше стосується політичних еліт та бюрократії, тобто спрямований «згори – вниз» і часто не враховує громадську думку; суспільство реально може вплинути на політику під час виборчих змагань.

На сучасному етапі політична діяльність включає багато рівнів, взаємодіючих акторів, вона складається з безлічі унікальних політичних ситуацій та сфер управління, що ускладнює моделювання політичного вибору на основі раціональних принципів.

Особливості політичного вибору відрізняються в залежності від концепцій демократії та форм її втілення в умовах конкретної країни. Історично першою формою демократії була класична ліберальна демократія, яка пов'язувала політичний вибір із індивідуальною свободою громадянина.

Відповідно до ідеї індивідуальної свободи та політичного вибору, «ліберальна демократія на перший план ставить громадянську свободу як незалежність особистого життя індивіда від політичної влади. Забезпечення громадянської свободи ґрунтується на реалізації передусім особистих прав і свобод індивіда: права на життя й недоторканність особи, права на свободу і на спротив насильству, права на власність і вільну економічну діяльність, свобод приватного життя – недоторканності житла, таємниці листування, свободи пересування й вибору місця проживання тощо. А наявність в індивіда політичних прав і свобод надає йому можливість брати участь у здійсненні державної влади, впливати на державу з метою задоволення особистих і спільних інтересів і потреб» [3].

Ідея представницької демократії полягає у дотриманні принципів конституційності та обмеження політичної влади, тому свобода політичного вибору громадянина проявляється не повною мірою і прямо, безпосередньо, а делегується представникам, які в процесі здійснення політичного вибору виражають цю волю і несуть відповідальність.

Для плюралістичної демократії однією із головних умов виступає вироблення механізмів балансу інтересів множинних суспільних груп через вибір та представництво економічних, професійних, регіональних, культурних, релігійних інтересів. До проблем політичного вибору в умовах плюралістичної демократії слід віднести наступне. По-перше, дотримання принципу балансу інтересів через державну політику підтримки певних суспільних груп суперечить одному із головних принципів демократичного вибору – рівності громадян та їх свободі. По-друге, відбувається перенесення ваги політичного вибору з індивідуальних акторів до колективних – політичних партій та

громадських організацій.

Концепція демократії участі, безумовно розширює прострі політичного вибору та сприяє участі громадян у процесі прийняття та реалізації політичних рішень, здійснення влади. Забезпечення раціональності у прийнятті рішень та реалізації політичного вибору громадянами неможливе без підвищення економічного благополуччя, освітнього та культурного рівня суспільства, залучення широких суспільних верств до вирішення державних справ. Відповідно, освічена й добре інформована громадськість здатна здійснювати ефективний демократичний контроль через механізм загальних виборів і представницьке урядування.

Концепція демократії участі передбачає, що «широке залучення освічених громадян до участі у здійсненні влади, децентралізація політичних рішень, громадський, контроль над їх прийняттям сприятимуть досягненню справжньої рівності і свободи, як найважливіших засад демократії. Зважаючи на неможливість переходу до прямої демократії, прихильники партисипітарної демократії пропонують змішану форму політичної організації, в якій би поєднувались елементи прямої і представницької демократії. На їхню думку, демократія участі — це пірамідальна система з прямою демократією в основі та представницькою демократією вище від неї» [3].

Але, незважаючи на ґрунтовні політологічні та міждисциплінарні дослідження, можна стверджувати, що проблема вибору у процесі переходу від авторитаризму до демократії не знайшла достатнього висвітлення у вітчизняній науковій літературі.

Розглядаючи проблему політичного вибору саме у цьому контексті, можна виділити наступні її особливості:

- відсутність протягом тривалого історичного періоду традицій вільного політичного вибору на території України (Російська імперія, радянський період);
- патерналізм населення, сподівання на державу у вирішенні політичних та економічних питань. Широкі суспільні верстви не завжди усвідомлюють власні реальні політичні інтереси, віддаючи право формувати порядок денний для суспільства представникам невеликих, але добре організованих груп інтересів, які володіють та можуть застосовувати широкий спектр політичних технологій з метою отримання концентрованих зисків за рахунок неорганізованої та погано інформованої більшості;
- відсутність ідеологічної структурованості суспільства, боротьба не ідеологій чи програм політичного розвитку, а іміджевих виборчих технологій;

На кожному із етапів владного рішення політичний вибір ускладнюється об'єктивними факторами, які пов'язані із процесом переходу до демократії, становленням демократичної політичної культури. Так, на першому етапі процесу розробки та впровадження політичного рішення необхідно обрати шлях ідентифікації політичної проблеми, який є складовою урядової стратегії.

На думку української дослідниці О.Шаян тут застосовується «аналітична процедура структуризації та формулювання політичної проблеми, яка, зазвичай, є складовою більш ширшої стратегії, що має на меті окреслити межі суспільного феномену, що розглядається, подати причини його виникнення. У результаті політичного змагання зацікавлених сторін, що виборюють право на включення до урядового порядку денного власного трактування причинно-наслідкових зв'язків та меж політичної проблеми утворюється проект політичного рішення. Етап цілепокладання становить собою політичний та інтелектуальний процес у результаті якого проблеми, що стоять у порядку денному уряду, розглядаються у першому читанні, в результаті чого за ними встановлюються цілі. Етап впровадження політичного рішення передбачає використання мультиплікаційних моделей, які часто є уніфікованими, що не дозволяє враховувати місцеву специфіку і тим самим знижує дієвість політичних рішень. Однією з найефективніших стратегій врахування місцевої специфіки є кооптація потенційних опонентів даного рішення до процесу його впровадження із урахуванням їх інтересів. Методикою, що дозволяє отримувати інформацію про наслідки впровадження політичного рішення є оцінювання» [2, с. 48].

Отже, процес політичного вибору присутній на усіх етапах політичного рішення в умовах демократичного політичного режиму: ідентифікації проблеми, обрання шляху її вирішення, цілепокладання, впровадження, оцінювання та модифікації політики.

Необхідною умовою розвитку політичного вибору для підвищення ефективності управління в умовах демократичного переходу виступає не лише оптимізація політичної взаємодії на макрополітичному рівні «Президент – уряд – Верховна Рада», але і розвиток місцевого самоврядування, перерозподіл повноважень між обласними адміністраціями та органами місцевого самоврядування населення, громадський контроль за діяльністю місцевого самоврядування.

© **Кравцов Ю. С.**

Таким чином, успіх демократичних перетворень залежить не лише від діяльності політичних лідерів, становлення інститутів державної влади та інституцій громадянського суспільства, якості політичних еліт та незалежних мас-медіа. Одним із визначальних факторів у процесі переходу до демократії стає формування та інституціоналізація процедур політичного вибору та умов його реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Парсонс В. Публічна політика: Вступ до теорії й практики аналізу політики / В. Парсонс; пер. з англ. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — 549 с.
2. Шаян О. Л. Розробка та впровадження політичних рішень у демократичному суспільстві / О. Шаян. — Дис. на здобуття наук. ступеня к. політ. н. за спеціальністю 23.00.02 — політичні інститути та процеси. — Київський національний університет імені Тараса Шевченка — К., 2005. — 18 с.
3. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки) / П. П. Шляхтун. — К.: Либідь, 2002. — 576 с.

Кравцов Ю. С. — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та права Дніпродзержинського державного технічного університету.

УДК: 112 + 337.0 + 334.0

ЗМІНИ У ПРАВОВОМУ ПОЛІ ОСВІТИ ЯК ВИМОГА ЗМІНИ РЕАЛЬНОСТІ

Автор аналізує теоретичні основи сучасної правової реальності, що змінилася. З філософської позиції розкриваються фактори формування правового поля освіти в умовах становлення нового історичного типу суспільства, у нашому випадку – інформаційного. Аналізується процес трансформації сучасного українського суспільства, коли в ньому відбувається докорінна зміна ролі права, що набуває рис основного ціннісного орієнтиру, однієї з фундаментальних суспільних засад.

Ключові слова: право, правове поле освіти, інформаційне суспільство.

ИЗМЕНЕНИЯ В ПРАВОВОМ ПОЛЕ КАК ТРЕБОВАНИЕ СМЕНЫ РЕАЛЬНОСТИ

Автор анализирует теоретические основы современной правовой реальности, которая изменилась. С философской позиции раскрываются факторы формирования правового поля образования в условиях становления нового исторического типа общества, в нашем случае – информационного. Анализируется процесс трансформации современного украинского общества, когда в нем происходит коренная смена роли права, что приобретает черты основного ценностного ориентира, одного из фундаментальных общественных принципов.

Ключевые слова: право, правовое поле образования, информационное общество.

CHANGES IN LEGAL FIELD AS A REQUIREMENT OF REALITY'S CHANGE

An author analyses theoretical basis of modern legal reality which has changed. Factors of educational legal field forming in conditions of new historical type of society (informative) development are reviewed from philosophical position. The process of transformation of modern Ukrainian society with ground change of law's role which is going to become a main value vector or one of fundamental social principles is analyzed.

Keywords: law, educational legal field, informational society.

Формування правового поля освіти є однією із головних детермінант ефективного функціонування і розвитку державного управління неперервною освітою в Україні.

Становлення нормативно-правового освітянського поля ще продовжується, головне в цьому питанні – відповідність європейським та світовим стандартам на рівні законів, відображення державницької позиції щодо підвищення професіоналізму працюючих осіб завдяки безперервній освіті.

Метою нашого дослідження є з'ясування стану законодавчого забезпечення функціонування і розвитку системи неперервної освіти в Україні та механізму державного управління нею.

У межах колишнього СРСР Україна не мала власного правового освітнього поля. Закони, норми, правила, які регулювали життєдіяльність освітянської галузі, відтворювали й повторювали загальну ідеологію колишнього СРСР. Зусиллями працівників Міністерства освіти і науки, відповідних наукових, освітянських та державницьких інституцій на сьогодні Верховною Радою України прийняті й діють закони «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність». До внутрішніх та зовнішніх пріоритетів у становленні освітянського правового поля слід віднести: вплив головних орієнтацій у розбудові української держави; створення демократичного суспільства; усебічне забезпечення прав і свобод людини; шанування національних прав усіх народів; повноцінний політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток народу України; побудова правової держави; підготовка людини до життя у відкритому суспільстві; інтеграція загальнонаціональної ідеї із загальноцивілізаційними духовними орієнтаціями [4; 216-225.].

Закони, що регулюють відносини в освітянській галузі, мають бути демократичними, спонукати до творчості, вибору моделей і технологій навчання, виховання, сприяти самовизначенню учасників навчально-виховного процесу. Освітянське правове поле повинно надавати громадянам реальні демократичні права і свободи щодо здобуття повноцінної освіти, участі їх в організації та управлінні освітою та самоосвітою. Освітнє законодавство має утверджуватися як ринково спрямоване, сприяти становленню особистої відповідальності, мобільності особистості щодо прийняття рішення, вибору варіантів реалізації власної свободи у сферах суспільного виробництва. Освітянські закони повинні не тільки регулювати питання вибору типу чи виду навчального закладу, змісту навчальних дисциплін чи курсу, але й характеру самого навчально-виховного процесу, матеріального забезпечення учнів та студентів, їх працевлаштування, соціального захисту випускників тощо. Нинішній проект закону «Про вищу освіту» має спрямовувати освіту в широкому миротворчому розумінні на перспективу розвитку цивілізації, а також на націю- і державотворення.

У процесі демократичної трансформації сучасного українського суспільства в ньому відбувається докорінна зміна ролі права, яке поряд з інструментальним значенням набуває рис основного ціннісного орієнтиру, однієї з фундаментальних суспільних засад. Оскільки в сучасному українському суспільстві стійкі стереотипи поваги до права, на жаль, відсутні, потрібне більш фундаментальне обґрунтування ролі права в житті людини і суспільства та відповідне орієнтування політики. Від міри адекватності такого обґрунтування залежить спрямованість і ефективність як реформування суспільства в цілому, так і здійснення правової реформи як складової частини трансформаційних процесів зокрема.

Перефразовуючи відомий афоризм Гегеля, можна сказати наступне: «Кожен народ має той правопорядок, який він заслуговує». Соціальний порядок породжується соціальною культурою людей, що включає у себе зокрема їх політичну, економічну, правову, моральну культуру.

«Правова криза в Україні є перманентною, вона стала «інститутом запуску» інших національних криз — політичної, влади та управління, демографічної, економічної, моральної тощо. Одночасно правова криза підсилювалась і продовжує посилюватись політичною та іншими видами криз, створюючи загальну системну кризу в державі [13]. Вона, з одного боку, є «рукотворною» і за всіма ознаками «вписується» в процеси, які у світі отримали назву «керований хаос». З іншого боку, ця криза стала однією з перших в світі, яка свідчить, що цивілізація досягла вершини в своєму спіральному розвитку і розпочалися зворотні процеси — регрес» [7].

Ознаки кризи правопорядку в Україні сьогодні очевидні. Її виток, на наш погляд, слід шукати у кризі правової культури громадян. Правова культура формується під впливом не будь-якої юридичної освіти чи будь-якого юридичного досвіду, а саме залежно від характеру (типу) освіти чи досвіду, тобто лише завдяки певному типу юридичної освіти і досвіду. А це, в свою чергу, визначається відповідною соціальною реальністю, яка і детермінує типи духовної парадигми.

Сьогодні як ніколи виникає потреба в нових методологічних підходах, які б дали можливість поглянути на право як на найважливіший елемент людського буття, особливу реальність, що має

складну структуру і власну логіку функціонування і розвитку. Особливе значення послідовних теоретичних досліджень, які виходять на філософський рівень, полягає в постійній критиці існуючого і в обґрунтуванні нових тенденцій розвитку. Тому осмислення правової реальності як суперечливої єдності всіх сторін такого явища, як право, є одним з актуальних завдань філософії права.

З появою неklasичної парадигми соціального знання, коріння якої сягає феноменології Е. Гусерля і В. Дільтея (середина ХХ ст.), сформувалось уявлення про конституюючу діяльність суб'єкта як частину об'єктивного світу. В центр уваги нової суб'єктивістської парадигми були поставлені не об'єктивні процеси соціальної упорядкованості, а порядок, який формується у свідомості суб'єкта у процесі інтерпретації ним соціальної дійсності. Людина не відображає у своїй свідомості світ, а конструює його; і у такий спосіб наповнює іншим смислом, який обумовлюється належністю суб'єкта до певного типу культури, соціального, ціннісного контекстуального простору [1, с. 206].

Радикальний онтологічний поворот в сучасній соціальній філософії, в результаті якого проблематика свідомості, мислення, пізнання, науки виявилася проблематикою буття, його процесуальності, його структурності, складає одну з головних характеристик сучасності. Важливою є необхідність відповісти на питання, *хто* відтворює і відбудовує форми буття, в яких суб'єктних взаємодіях і ситуаціях вони відтворюються, змінюються, проектується і конструюються [5, с. 9].

В останні роки інтенсивно розробляються поняття віртуальної реальності [6, 9, 12] і одночасно з цим ідея віртуалізації суспільства [3]. Поняття "віртуальний" все частіше уживається в більш широкому контексті. Наприклад, тривко увійшли до ужитку не тільки такі словосполучення, як "віртуальне співтовариство", але й "віртуальна корпорація", "віртуальні гроші", "віртуальна демократія", "віртуальне навчання" і т.п., які тісно зв'язані з правовою реальністю, і мають правовий зміст. Дійсно виникла і розвивається вже згадувана нами вище нова організація соціального життя комунікаційного середовища - віртуальна реальність.

На думку автора теорії «віртуального суспільства» А. Бюля, з розвитком технологій віртуальної реальності комп'ютери з обчислювальних машин перетворилися на універсальні машини по виробництву «дзеркальних» світів. У кожній підсистемі суспільства утворюються «паралельні» світи, в яких функціонують віртуальні аналоги реальних механізмів відтворення суспільства: економічні інтеракції, політичні акції, юридичні дискурси законів, дій в мережі Інтернет, і т.п. Процес заміщення за допомогою комп'ютерів реального простору як локусу соціального відтворення простором віртуальним Бюль називає віртуалізацією [3].

Дослідниками проблеми віртуальності, зокрема Корсунцевим І. Г., зазначається, що сама по собі дійсність, як природна, так і соціальна, може вишиковуватися за принципом вкладених подібно до матрьошок реальностей [6, с. 155]. Так, наприклад, державу можна розглядати як віртуальний суб'єкт, що існує в своїй власній віртуальній дійсності, каркас якої складають закони і рішення, що приймаються органами влади, причому цей каркас держава вільна змінювати, як захоче. Проте, для господарюючих суб'єктів закони держави не є віртуальними, вони об'єктивні і обов'язкові для виконання. Продовжуючи по аналогії, Майнцер К. зазначає, що господарський суб'єкт творить своє віртуальне середовище, яке для його співробітників і підрозділів буде об'єктивним. Тобто в наявності своєрідна ієрархія реальностей, які є генетично спорідненими і утворюють різноманітність [10, с.52].

У протилежність актуальній дійсності, що виражає цілісність, стабільність і завершеність, віртуальна реальність є джерелом відмінності і різноманіття. Таким чином, віртуальність є феноменом, іманентним самій структурі буття, що утілює можливість творчої, генеруючої діяльності. Багато в чому це пов'язане з тим, що віртуальна реальність будується за принципом "зворотного зв'язку", що дозволяє здійснити максимальне входження людини в інформаційний простір. Причиною віртуалізації сучасного суспільства є об'єктивна потреба в переході інформаційно-комунікаційних технологій на новий якісний рівень, а також іманентна людині потреба в творчості, в створенні нової реальності, таких світів, по відношенню до яких вона була б деміургом [6, с. 49-54].

Зміни у соціальній реальності супроводжуються змінами і в праві освіти. Як підкреслює Максимов С. І., в умовах подолання ідеологічного диктату і масштабності завдань, які стоять перед суспільством, сучасна вітчизняна юриспруденція дедалі частіше звертається до філософського обґрунтування розв'язання її проблем, що вимагає значної світоглядно-методологічної переорієнтації на основі визнання людини найважливішою соціальною і правовою цінністю. [11, с. 3-4]. Найбільш актуальною проблемою змін у правовій освіті є корегування моделі професійної підготовки фахівців – юристів, яка нині практично має «доганяючий» характер і здійснюється «від практики», що могло б бути допустимим для стабільного правового суспільства, зі сталими професійними традиціями і

стабільним соціальним порядком. Для українського суспільства і держави, які перебувають у стані реформування, базова підготовка юриста всіх кваліфікаційних рівнів має спиратися на підготовку юриста широкого профілю, що дасть можливість забезпечити академічну та професійну мобільність фахівця., така модель має призвести, з одного боку, до формування широкого світогляду фахівця-юриста, а з другого боку, має включати в себе вимоги до обсягу знань та навичок у певних видах юридичної діяльності.

Нагальна необхідність реформи юридичної освіти є суспільною потребою. В юридичних вузах, зокрема, Росії, вже тривалий час читають лекції студентам з цих дисциплін, випускають фахівців з конституційного права. А в базових класичних університетах України, на жаль, до цього навіть не підійшли. Тому що навчальні програми побудовані так, що, наприклад, в Київському Національному університеті імені на юридичному факультеті 58 годин присвячено архаїчній «квазидисципліні» організації діловодства на четвертому курсі, а про курс законодавчої техніки і законотворення студенти навіть не чули [7].

Відомий авторитетний вчений А. Селіванов вказує, що попит з боку найдинамічніших галузей господарського комплексу, соціальної і культурної сфер життєдіяльності суспільства потребують формування інноваційних форм і рівнів юридичної освіти, підготовки фахівців-юристів на основі корекції змісту і характеру юридичної освіти, орієнтацію на потреби соціального розвитку [15].

Поглиблення міжнародних аспектів юридичної освіти, розробка навчальних програм, інших матеріалів, які спрямовані на інтеграцію вищої юридичної освіти України в Європейський та світовий освітній простір, участь у загальних європейських проектах з провідними вузами Європи також, на наш погляд, допоможе подолати не конкурентоспроможність українських ВНЗ на європейському і світовому ринках освітніх послуг, проголошує провідний вчений В. Тацій [16].

Інтеграція економік різних країн, міжнародного економічного ринку, глобальні проблеми людської цивілізації, зобов'язання України щодо гармонізації національного законодавства з міжнародним, приєднання України до Лісабонської конвенції «Про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні» з необхідністю викликають до життя низку практичних заходів на шляху інтернаціоналізації вищої юридичної освіти. Інтернаціоналізація як процес міжнародної орієнтації вузів має у своїй основі три основні елементи: наявність міжнародного компонента в змісті навчальних планів і програм, міжнародну мобільність студентів і професорів, наявність програм технічного співробітництва і взаємодопомоги.

Відповідно змінюється і завдання юридичної науки. Вона намагається осмислити залежність права від людини. Посилення процесів глобалізації у сучасному світі та перспективи побудови гуманістичної, ліберально-демократичної цивілізації відіграли роль суттєвих стимулів до інтеграційних пошуків, спрямованих на теоретичні побудови, здатні «примирити» позитивістський і природноправовий напрями у розвитку сучасного правознавства. Пошуки розгортаються у площині інтегративного праворозуміння, точніше інтегрального типу праворозуміння. Причому інтегральний підхід застосовується у найширшому розумінні слова - від інтеграції, яка здатна подолати предметні полярності в середині всіх типів праворозуміння, до інтеграції, спрямованої на нову, загальнонаукову методологічну єдність позитивістських, природноправових і соціологічних пізнавальних моделей. В останній позиції, звичайно, не йдеться про створення єдиної універсальної теорії права, а виключно про вектор розвитку правової думки у третьому тисячолітті, вважає авторитетний правник П. Рабінович [14, с. 2-16].

Мова йде про персоніологічну динаміку осмислення проблем класичної юридичної науки, гуманізацію юридичних знань. Немає потреби доводити, що гуманізація можлива винятково за умови реалізації певного міждисциплінарного комплексу. Це пов'язано з природою самого пізнання соціальної дійсності, що передбачає певний взаємозв'язок смислових структур і яке здатне змістовно розкритися на міждисциплінарному рівні. Ефективність інтегративного праворозуміння буде визначатися концептуальними рамками тієї загальнонаукової парадигми, методологічний потенціал якої стане на заваді еkleктичному (механістичному) поєднанню різних типів праворозуміння, результати якого навряд чи можна назвати науковими. У такому аспекті зростає роль категорії права як інструмента наукового пізнання. Прикладом відповідного рівня міждисциплінарності є синергетика. Синергетичні моделі принципово не механістичні [10, с. 58]. Найголовніше, що дає синергетика гуманітарним наукам - це інший спосіб осмислення моделей соціальної реальності на основі нелінійного мислення (нової нелінійної епістемології) [10, с. 60]. Йдеться про принципово нові підходи у розумінні потенційних можливостей розвитку системи категорій правової науки, як великої відкритої системи.

© *Кравчик А. С.*

Таким чином, на наш погляд, зміни у правовій освіті є запорукою того, що право стане регулятором життя індивіда, а не перешкодою, завадою на його шляху реалізації своїх особистих завдань. В сучасних умовах саме правова освіта може стати найважливішим чинником розвитку особи, становлення громадянського суспільства і демократичної правової держави, громадяни якої зможуть жити в соціально-правовій згоді один з одним і з державою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания / [Пер. с англ. Е. Руткевич]; Моск. филос. фонд. — М.: Academia-Центр; Медиум, 1995. — 323 с. — (Первые публикации в России)..
2. Иванов Д.В. Виртуализация общества / Д.В. Иванов.— СПб.: Петерб. востоковедение, 2000. — 96 с.
3. Иванов Д. Общество как виртуальная реальность / Д. Иванов // Информационное общество: Сборник М. 2004. — С. 354—359.
4. Ідеологія формування правового поля освіти // Наук.-освіт. потенціал нації: погляд у ХХІ ст. / [авт. кол. : В. Литвин (пер.), В. Андрущенко, А. Гуржій [та ін.]]. — К.: Навч. кн., 2004. — Кн. 3 : Модернізація освіти.
5. Кемеров В.Е. Введение в социальную философию: Учебник для вузов. Изд. 4-е, испр. — М.: Академический Проект, 2001. — 314 с.
6. Корсунцев И.Г. Философия виртуальной реальности / И. Г. Корсунцев // Виртуальная реальность: Философские и психологические аспекты. М., 1997. — С. 49—54.
7. Костенко О.М. Криза правопорядку і реформація юридичної освіти [Електронний ресурс] / О.М. Костенко. — Режим доступу: <http://h.ua/story/182828/>.
8. „Круглый стол”: проблемы современного правопонимания // История государства и права. — 2003. — №6 — С. 2—16
9. Литвинцева Л.В. Виртуальная реальность: анализ состояния и подходы к решению / Л.В. Литвинцева, С.Д. Налитое // Новости искусственного интеллекта. — 1995. — № 3. — С. 24—90.
10. Майнцер К. Сложность и самоорганизация. Возникновение новой науки и культуры на рубеже века / К. Майнцер // Вопросы философии. — 1997. — №3. — С.48—61.
11. Максимов С.І. Правова реальність як предмет філософського осмислення // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, Харків 2002 — 35 с.
12. Носов Н.А. Виртуальная реальность / Н. А. Носов // Вопросы философии, — 1999, — № 10, с.152—164
13. Перець В. Правова криза / В. Перець, В. Степанова, Д. Руденко. - Всеукраїнська газета Персонал-плюс. — № 22 (375) 2-8 червня 2010 року.
14. Рабінович П. Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи / П. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. — 2002. — №4.
15. Селіванов А. *Практика сьогодні не сприймає ситуацію, яка створилася [Електронний ресурс]: Матеріали круглого столу «Юридична освіта в Україні потребує негайної реформи».* — Освіта України. — Режим доступу: <http://ukrosvita.at.ua/publ/1-1-0-52>.
16. Тацій В. *Неналежно підготовлені юристи – це небезпека і для держави, і для суспільства [Електронний ресурс]: Матеріали круглого столу «Юридична освіта в Україні потребує негайної реформи».* — Освіта України. — Режим доступу: <http://ukrosvita.at.ua/publ/1-1-0-52>.

Кравчик А. С. – доцент Одеського філіала Європейського університета,

УДК: 774+511.32+112

СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД В СОЦИОЛОГИИ УПРАВЛЕНИЯ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ПАРАМЕТРИЧЕСКОЙ ОБЩЕЙ ТЕОРИИ СИСТЕМ

В результате применения системной методологии в виде параметрической общей теории систем А. И. Уёмова была осуществлена теоретико-системная экспликация социологической

концепции Ч.Бернарда.

Ключевые слова: кооперация, личность, организация, параметрическая общая теория систем.

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД В СОЦІОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ З ТОЧКИ ЗОРУ ПАРАМЕТРИЧНОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ СИСТЕМ

В результаті застосування системної методології у вигляді параметричної загальної теорії систем А. І. Уймова була здійснена теоретико-системна експлікація соціологічної концепції Ч. Бернарда.

Ключові слова: кооперация, особистість, організація, параметрична загальна теорія систем.

SYSTEM APPROACH IN THE ADMINISTRATIVE SOCIOLOGY FROM THE POINT OF VIEW OF PARAMETRIC GENERAL SYSTEM THEORY

The system-theoretical explication of Chester Barnard's sociological conception was done by the means of the Avenir I. Ujomov's Parametric General System Theory.

Key words: cooperation, person, organization, Parametric General System Theory.

Традиционно учебники по социологии управления начинаются с определения “организации” Честера Бернарда и упоминается, что он – основатель системной школы в социологии организации. Никто при этом не замечает анахронизма: первые работы Л.фон Бергаланфи [1-2] — основателя General System Theory (общей теории систем) — появились после 1945 г., тогда как главная работа Ч.Бернарда «The Functions of the Executive» («Функции руководителя») [3], из которой все цитируют вышеупомянутое определение, вышла в свет в 1938 г. Таким образом Ч.Бернард основал системную школу в теории управления раньше, чем появился системный подход как таковой. Несмотря на это, «Функции руководителя» Ч.Бернарда — просто кладезь системных интуиций и прозрений, взятых непосредственно из практики: 40 лет он проработал управленцем на телефонную компанию Bell Telephone System. Их необходимо вычитать оттуда, формально эксплицировать и приобщить к общему ходу развития системного движения мысли на данном этапе.

Целью данной статьи является продемонстрировать фундаментальную системность мышления Ч.Бернарда в его главной работе по социологии управления, вооружившись Параметрической общей теорией систем (ПОТС) и его формальным аппаратом - языком тернарного описания (ЯТО), основные положения которых будут конспективно изложены ниже.

Параметрический вариант ОТС [4-9], разработанный Одесской школой системных исследований академика А. И. Уёмова, базируется на двух тройках категорий: «*вещь-свойство-отношение*» и «*определённое-неопределённое-произвольное*». *Вещь* – всё то, что может быть описано или то, на что может быть указано. *Свойство* – это такая вещь, которую приписывают *другой вещи* в качестве характеристики, причём сам акт приписывания **не** изменяет *эту другую вещь*. Когда мы, например, приписываем вещь «лень» в качестве свойства Манилову – герою известной повести, – то мы, тем самым, его не изменяем, а только открываем больше его подлинную сущность. *Отношение* – это такая вещь, которую приписывают *другой вещи* в качестве характеристики, при этом сам акт приписывания изменяет *эту другую вещь* и выводит наше внимание за пределы *этой другой вещи* к третьим вещам. Отношение конструирует новые вещи. Написание, разработанное для формализации элементов системного описания в языке ЯТО, принято следующее (так называемые «правильно построенные формулы» – ППФ - этого, специально созданного для формализации элементов системного описания, языка – ЯТО): «*вещь*» пишется внутри круглых скобок, «*свойство*» – справа от круглых скобок, «*отношение*» – слева от них. Здесь действует позиционный принцип, в соответствии с которым один и тот же символ имеет разное значение в зависимости от места написания и, будучи поставленный внутри круглых скобок, будет означать, что мы имеем дело с *вещью*, слева – со *свойством*, справа – с *отношением*, подобно тому, как в арабской системе счисления число один на первом месте значит количество единиц, а на четвёртом – количество тысяч: «1001». «*Определённое*» - категория, связанная с заданностью чего-либо как заранее известного. Для написания в ЯТО используется символ **t** от английского определённого артикля the. «*Неопределённое*» связано с отсутствием какой-либо информации об объекте, кроме факта её наличия. На ЯТО - это **a** (английский неопределённый артикль). «*Произвольное*» - синтез определённого и неопределённого (корень слова «воля»): неопределённость выбора соединяется с конечностью числа возможностей этого выбора. На ЯТО – **A**, от английского **any**. Обобщённые ППФ ЯТО имеют следующий вид: (A)A, A(A), (A*)A,

$A(*A)$, $[A]$, $\{A\}$, $\{A,A\}$, $\{A \cdot A\}$. Кроме этого, вместо A можно последовательно подставлять также a и t . Это значит, что вместо каждой из восьми обобщённых ППФ, приведенных выше, появиться девять конкретных ППФ: $(A)A$ – «произвольная вещь обладает произвольным свойством», $A(A)$ – «в произвольной вещи установлено (или ей приписано) произвольное отношение», $(A^*)A$ – инверсная формула, когда экспликация идёт в противоположную сторону, т.е. от произвольного свойства за скобками к произвольной вещи внутри скобок (что обозначено звёздочкой): «произвольное свойство присуще произвольной вещи», $A(*A)$ – также инверсная формула, обозначающая: «произвольное отношение присуще произвольной вещи», $[A]$ – концептуальное замыкание, которое трансформирует суждение в понятийную конструкцию (т.е. из предложения в деепричастный или причастный оборот), $\{A\}$ – фигурные скобки, отделяющие одни ППФ от других, а также применяющиеся для того, чтобы избежать разночтения в интерпретации сложных формул, $\{A,A\}$ – свободный список ППФ как простое их перечисление, где не существенен порядок и их связь, $\{A \cdot A\}$ – реистический синтез, т.е. связанный список ППФ, где существенен их порядок и связь. Конкретные ППФ, получаемые путём последовательной подстановки a и t вместо каждого вхождения A . Тогда получим вместо, например, первой обобщённой ППФ такие конкретные ППФ: $(A)a$, $(A)A$, $(A)t$, $(a)a$, $(a)A$, $(a)t$, $(t)a$, $(t)A$, $(t)t$. Тождество в ЯТО различают замкнутое и открытое. Замкнутое тождество формализуется с помощью йота-оператора, который обозначается греческою буквой ι .

Существует два типа определения системы. В одном случае «система» определяет тип отношений, реализуемых на вещах, образующих эту систему. Тип отношений, реализуемый в системе, задаётся заранее заданным свойством этих отношений, которое является *системообразующим свойством* и называется концептом системы. Сами отношения, у которых есть свойство, выраженное концептом, являются *системообразующими отношениями* и называются структурой системы. Вещи, на которых реализована структура, составляют субстрат системы. **Концепт, структура и субстрат** представляют собой три аспекта системного описания всякого объекта, носящие название *системных дескрипторов*. На ЯТО они будут выглядеть следующим образом. Концепт t – это заранее заданное, т.е. определённое свойство отношений, реализуемых в системе. Отношения, составляющие структуру, являются неопределёнными, т.е. a , т.к. кроме как их свойством, выраженном концептом, они никак больше не определяются. Их может быть неопределённо много или одно - число не входит в тройку базовых категорий ЯТО. Вещи, т.е. субстрат, на которых реализованы отношения структуры, являются произвольными, т.к. мы сами подбираем их под эти системообразующие отношения: $([a(*\iota A)])t$. Формализация понятия «система» является главным достижением параметрического варианта ОТС. Дефиниция¹ системы имеет следующий вид:

$$(\iota A) \text{ Система} = \text{df } ([a(*\iota A)]) t \text{ (I)}$$

Произвольные вещи ιA (читается: йота-а) имеет свойство «быть системой» (стоит справа от круглых скобок), если, по определению (=df – от лат. definitio), может быть найден, точнее, заранее выбран или задан определённый объект t (концепт системы), который приписывается в качестве свойства отношениям a (структура системы, которая выражается символом неопределённого объекта), установленным в тех же самых произвольных объектов ιA (субстрат системы, где нюанс «тот же самый» выражен йота-оператором замкнутого тождества ι).

Существует также тип системного описания, двойственный по отношению к (I), при котором заранее задаётся не определённое системообразующее свойство, но отношение, которое будет представлять собой реляционный концепт, а не атрибутивный концепт, как в (I). Тогда это отношение, выраженное реляционным концептом, «вырезает» уже из всего многообразия свойств лишь те, которые могут удовлетворить этому заранее заданному отношению, выраженному реляционным концептом. Такие свойства будут составлять атрибутивную структуру, т.е. совокупность системообразующих свойств, а не отношений, т.е. реляционную структуру, как в (I). А вещи, которым эти свойства могут быть присущи, по-прежнему образуют субстрат, но теперь их подбирают не под отношения структуры, а под свойства.

$$(\iota A) \text{ Система} = \text{df } t ([(\iota A^*) a]) \text{ (II)}$$

Произвольные вещи ιA (читается: йота-а) имеет свойство «быть системой» (стоит справа от круглых скобок), если, по определению (=df – от лат. definitio), может быть найден, точнее, заранее

¹ Данное определение, приведенное в [4], является схемой определений, уже имеющихся в области теории систем [10].

выбран или задан определённый объект **t** (реляционный концепт системы), который приписывается в качестве отношения свойствам **a** (атрибутивная структура системы, которая выражается символом неопределённого объекта), установленным в тех же самых произвольных объектах **IA** (субстрат системы), где нюанс «тот же самый» выражен йота-оператором замкнутого тождества **i**.

Системные описания **(I)** и **(II)** являются двойственными друг по отношению к другу подобно тому, как двойственны такие аксиомы евклидовой геометрии как «две точки определяют прямую» и «две прямые определяют точку». Они также являются дополнительными (комплементарными), т.е. исключают друг друга, но тем не менее оба вместе необходимы для исчерпывающего описания положения дел. Дополнительными, например, являются исследования поведения животных и изучение анатомии их внутренних органов. Например, если системно описать лекцию по схеме **(I)**, то можно выбрать концепт «передача знаний», который «вырезает» из всех отношений только те отношения, которые обладают этим свойством, например, весь спектр отношений «преподаватель-студент» и т.д. Сами студенты вместе с преподавателем образуют субстрат системы «лекция». По схеме системы **(II)** выберем реляционный концепт - заранее заданное отношение «второй закон Ньютона»: **F=ma**. Это отношение реализуется на таких свойствах, как «сила», «масса», «ускорение», которые являются физическими величинами и образуют атрибутивную структуру. Те вещи, которым присущи эти свойства, есть субстрат системы. Или реляционный концепт «эксплуатация» задаёт классовую систему рабовладельческого, феодального или буржуазного общества в марксизме. Атрибутивной структурой будут все свойства, удовлетворяющие этому отношению. Субстратом будут конкретные классы, которые могут обладать этими свойствами.

Системное описание объекта имеет три этапа. На первом этапе выбирается концепт, причём это делается заранее и его функция аналогична системе отсчёта в физике, где её выбирают ещё до начала любых построений. Её выбор определяется самим исследователем исходя из удобства вычислений или других факторов, которые он считает целесообразным принять во внимание. На втором этапе выбор концепта «вырезает» из всего многообразия возможных отношений только те из них, которые обладают этим заранее заданным свойством, выраженным концептом. Эти отношения - структура. (Отношения бывают трёх видов: отношения «К», отношения «В», отношения «МЕЖДУ»). На третьем этапе системного описания подыскиваются вещи, на которых можно было бы «осуществить», «установить», «реализовать» или «приписать» эти отношения. Эти вещи составляют субстрат. Итак:

КОНЦЕПТ → СТРУКТУРА → СУБСТРАТ.

Системный подход утверждает, что не существует чётко разграниченных классов, отличающих системы от не-систем. Всё может быть описано в качестве системы: системное описание универсально. ПОТС исходит из того, что любая вещь обладает бесконечным числом свойств и отношений, и каждое из них в принципе может выступать в качестве концепта (атрибутивного или реляционного), то любой объект может быть описан в качестве системы бесконечным числом способов: системное описание плюралистично. Каждый объект может являться системой относительно одного системообразующего свойства или отношения (концепта I или II), и не являться ею относительно другого: системное описание относительно.

Исходные положения своей социологии управления Ч.Бернард сформулировал так: «Отдельный человек обладает рядом качеств, которые обозначаются словом “личность”. Это а) действие/деятельность или поведение, возникшее в силу б) психологических факторов, в соответствии с с) ограниченными возможностями выбора, что приводит к формированию d) цели. а) Важным свойством людей является деятельность; наблюдаемая деятельность носит имя “поведение”. Если нет деятельности – нет и личности. б) Мы будем считать, что поведение людей является результатом действия психологических факторов, т.е. сочетание, итога или остатка тех физических, биологических и социальных факторов, которыми обусловлена личная история человека и его нынешнее положение по отношению к внешней среде» [3, с.14]. Как будет убедительно нами показано ниже, в этих словах в явном виде представлены все три аспекты системного описания **системной модели II**: реляционный **концепт t**: цель, атрибутивная **структура a**: психологические факторы, на которых реализуется концепт и **субстрат IA**: действие/деятельность, которая и является личностью.

$$(IA) \text{ Личность} = df t ([(IA^*) a]) \quad (1)$$

Концепт, по Ч.Бернарду, представляет собой «мотивы: желания, потребности, побуждения...» «Мотивы» представляют собой схемы психологических факторов, влияющих на поведение людей...» [3, с. 19]. Схема – это и есть определённое отношение (реляционный концепт **t**) психологических

факторов как свойств (атрибутивная структура **a**), реализующихся на субстрате – поведении (“наблюдаемой деятельности”) людей **IA**. Подтверждением того, что именно мотивы являются реляционным концептом и того, что мысль Ч.Бернарда точно движется в фарватере системной модели П, служат следующие слова автора: «Мотивы описываются с помощью цели. Если чьё-либо действие направлено на то, чтобы получить яблоко, мы говорим, что мотив этого действия – получить яблоко... Мотив – удовлетворение потребности или “разрядка” напряжения, возникающего в результате воздействия каких-либо факторов» [3, с.19]. Чтобы уточнить мысль Ч.Бернарда о том, что «ограниченные возможности выбора приводят к формированию цели», распишем концепт подробнее: □

$$(IA) \text{ Личность} \square =df \square (t) \{ \diamond a \rightarrow \dot{L}t \} \{ (IA^*) a \} \quad (2),$$

где учтено, что «процессы принятия решений в основном представляют собой приёмы сужения возможностей выбора». Таким образом, «чтобы сделать выбор, необходимо ограничить возможности» [3, с.15], что и отражено внутри фигурных скобок в качестве свойства концепта: в квадратных скобках $\diamond a$ - «возможно а», стрелочка импликации («если..., то...»), затем идёт оператор ограничения \dot{L} , который обозначает «только...» (например, $\dot{L}t$ — яблоко, как в вышеприведенном примере Ч.Бернарда). «Один из возможных способов принятия решения о том, что следует делать, состоит в том, чтобы найти причины, по которым чего-то делать не следует» [3, с.15]. Здесь в явном виде эксплицирован процесс Принятия Решения (ПР) как ограничение совокупности возможностей (ПР имеет структуру понятия, поэтому выражение стоит в квадратных скобках), которых бесконечное количество, поэтому их мы обозначили символом неопределённого объекта **a**. Импликация подчёркивает процессуальный характер ПР, в отличие от характера психологических факторов, структурно определяющих личность. В (1) личность рассматривается как «уникальное сочетание физических, биологических и социальных факторов, обладающее в ограниченной степени возможностью выбора. Такова личность, за пределами организации, человек в целом» [3, с.17], т.е. взятый в своей экзистенциальной тотальности. Но «люди, как участники конкретных кооперативных систем рассматриваются с точки зрения их *чисто функциональных аспектов, как фазы кооперации*. Их кооперативные усилия деперсонализированы, т.е. социализированы» [3, с.17]. Более того, «эти два аспекта не исключают один другого; **я хочу сказать, что рассматриваю человека и как функцию, и как личность**. Речь идёт о разных аспектах, которые могут *присутствовать одновременно*, и в кооперативных системах *они всегда присутствуют одновременно*. Выбор конкретного аспекта зависит от объекта исследования. Когда мы рассматриваем кооперацию как систему, включающую деятельность двух или более числа человек, то имеет значение функциональный, или процессный, аспект личности. Когда мы рассматриваем личность как объект кооперативных функций, то нам больше подходит другой, индивидуальный аспект... Если люди являются участниками какой-либо произвольной кооперативной системы, то **они имеют с ней двойную связь — функциональную**, или внутреннюю, которая может прерываться, и **индивидуальную**, или внешнюю, которая носит непрерывный характер. В контексте функциональной связи некоторые действия человека представляют собой лишь часть вне личной системы действий; в контексте внешней связи человек находится вне кооперативной системы, он отделён от неё или противопоставлен ей. Эта **двойственная трактовка человека** необходима и на практике, и для целей нашего исследования» [3, с.17-18]. Поразительная догадка Ч.Бернарда о двойственной природе личности полностью коррелирует с двойственностью моделей системного описания в Параметрической. Это даёт нам в руки мощный козырь системного представления функциональной личности как функции кооперации. Двойственной системной моделью является:

$$\{ (IA) \text{ Личность-в-Организации} \} =df \{ ([a (* IA)]) t \} \quad (3)$$

где атрибутивный **концепт t** как заранее выбранное свойство системообразующих отношений: *цель организации*, реляционная **структура** как совокупность этих отношений **a**, обладающих свойством, выраженным концептом: **эмерджентные (присущие только в контексте целого, т.е. организации) отношения личности внутри организации (адаптация, кооперация) и субстрат IA: действие / деятельность в организации — орг. поведение**, которое и является личностью в контексте организации. Ч.Бернард:

«Люди в индивидуальном аспекте, внешнем по отношению к любым кооперативным системам, выбирают, станут ли они присоединяться к той или иной конкретной кооперативной системе. Выбор происходит на основании 1) сиюминутных целей, желаний и побуждений (мотивов), 2) тех внешних по отношению к человеку альтернатив, которые он считает допустимыми для себя. Организация возникает в результате модификации действий индивида посредством контроля над

этими двумя категориями или воздействия на них. Намеренный, сознательный и специализированный контроль над этими категориями составляет суть функции руководителя» [3, с.18]. Чтобы уточнить концепт этой двойственной системы (3), необходимо принять во внимание, что «кооперация возникает, как способ преодолеть ограничения на то, что может сделать отдельный человек... Ограничение представляет собой функцию ситуации в целом, если рассматривать ситуацию с точки зрения цели... Ограничения осознаются только тогда, когда цель кажется в принципе достижимой... *Преодоление ограничений есть способ достичь какой-то цели*» [3, с.24-25]. Таким образом, концепт личности-в-организации представляет собой прямую противоположность концепту системы (2): там было сужение возможностей как ПР, а здесь — расширение, как преодоление ограничений или «кооперация»:

$$(IA) \text{ Личность-в-Организации} \square = df ([a(*IA)]) \{(t) [\dot{L}t \rightarrow \diamond a]\} \quad (4),$$

где внутри фигурных скобок в качестве свойства атрибутивного концепта: в квадратных скобках оператор ограничения \dot{L} , который обозначает «только...», затем идёт стрелочка импликации («если..., то...»), а потом $\diamond a$ - «возможно а», как преодоление ограничений, что всегда является возможностью, т.е. вызовом.

«Кооперация может возникнуть только в том случае, если она способна достичь того, что не способен сделать отдельный человек. Соответственно кооперация возникает, как способ преодолеть ограничения на то, что может сделать отдельный человек» [3, с.24]. Таким образом, уточняя систему (4), можно сказать, что личность-в-организации находится всегда во взаимодействии (реистическом синтезе, когда две вещи мысленно объединяют друг с другом — ЯТО-оператор «точка умножения») с другими личностями. Тогда возможности как преодоление ограничений равны кооперации, равные, в свою очередь, взаимодействию двух личностей:

$$\diamond a = df (IA) \text{ Кооперация} \square = df u\{(IA) \text{ Личность}\#1\} \{(IA') \text{ Личность}\#2\} \quad (5)$$

Если подставить это выражение (5) в систему (4), получим:

$$(IA) \text{ Личность-в-Организации} \square = df ([a(*IA)]) \{(t) [\dot{L}t \rightarrow \diamond a]\} = df \\ = df ([a(*IA)]) \{(t) [\dot{L}t \rightarrow (IA) \text{ Кооперация}]\} = df \\ = df ([a(*IA)]) \{(t) [\dot{L}t \rightarrow u\{(IA) \text{ Личность}\#1\} \cdot \{(IA') \text{ Личность}\#2\}]\} \quad (6),$$

где синтез двух систем личностей можно далее расписать исходя из (3):

$\{(IA) \text{ Личность}\#1\} \cdot \{(IA') \text{ Личность}\#2\} = d\{([a1(*IA1)]) t1\} \cdot \{([a'2(*IA'2)]) t'2\} = df \{ ([a1 \cdot a2] (*IA1 \cdot IA2)) \} \{t1 \cdot t2\} \quad (7)$, где взаимодействие происходит на трёх системных уровнях: 1) на уровне концепта: $\{t1 \cdot t'2\} = df T$ - по Ч.Бернарду, кооперативное взаимодействие предполагает единство целей всех личностей, т.е. синтез концептов даёт одну общую цель T, вокруг которой должны сплотиться все участники организации;

2) на уровне структуры: $\{a1 \cdot a'2\} = df \text{ аорганизации}$ - единая структура психологических факторов, из которых составлен коллектив организации как структурное целое, например, общий психологический климат, общий социальный опыт и т.д.; и 3) на уровне субстрата: $\{IA1 \cdot IA'2\} = df \text{ IAорганизации}$ - единая система общего стандарта (писанного и неписанного) поведения в организации (формальной и неформальной), т.е. система социального действия.

Кооперация как взаимодействие, по Ч.Бернарду, бывает двух типов: взаимодействие типа «человек-человек», которое мы уже рассмотрели в (7) и взаимодействие типа «человек-группа». Последнее будет иметь вид:

$$(IA) \text{ Кооперация «человек-группа»} = df \{(IA) \text{ Личность}\} \cdot \{(IA') \text{ Группа}\} = df \\ = df \{ ([\{алич \cdot a'груп\} (*IAлич \cdot IA'груп)]) \{tлич \cdot t'груп\} \} = df \\ = df \{ ([\{алич \cdot \Sigma a'j\} (*IAлич \cdot \Sigma IA'j)]) \{tлич \cdot \Sigma t'j\} \} \quad (8)$$

где Σ — суммирование по $j=1, \dots, N$ — членов группы, т.е. взаимодействие с каждым из N членов группы на уровне 1) концепт личности и концепт группы:

$\{tлич \cdot \Sigma t'j\} = df \{tлич \cdot t'1\} + \{tлич \cdot t'2\} + \{tлич \cdot t'3\} + \dots + \{tлич \cdot t'N\}$; 2) структурно: $\{алич \cdot \Sigma a'j\} = df \{алич \cdot a'1\} + \{алич \cdot a'2\} + \{алич \cdot a'3\} + \dots + \{алич \cdot a'N\}$; 3) на уровне субстрата: $\{IAлич \cdot \Sigma IA'j\} = df \{IAлич \cdot IA'1\} + \{IAлич \cdot IA'2\} + \{IAлич \cdot IA'3\} + \dots + \{IAлич \cdot IA'N\}$.

(9)

Исходя из всего выше сказанного, можно написать ЯТО-выражение для организации, т.е. дать теоретико-системную экспликацию знаменитого определения организации Ч.Бернарда:

$$\{(IA) \text{ Организация}\} = df \{ ([\text{аорганизации} (*IAорганизации)]) \text{Торганизации}\}, \text{ точнее} \\ \{(IA) \text{ Личность-в-контексте-кооперации-группы из N членов}\} = df$$

$$=df \{ ([\{ \text{алич} \cdot \text{а'груп} \} (* \{ \text{Алич} \cdot \text{А'груп} \}) \}) \{ \text{тлич} \cdot \text{т'груп} \} \} =df$$

$$=df \{ ([\{ \{ \text{алич} \cdot \text{а'1} \} + \{ \text{алич} \cdot \text{а'2} \} + \{ \text{алич} \cdot \text{а'3} \} + \dots + \{ \text{алич} \cdot \text{а'N} \} \} (* \{ \{ \text{Алич} \cdot \text{А'1} \} +$$

$$+ \{ \text{Алич} \cdot \text{А'2} \} + \{ \text{Алич} \cdot \text{А'3} \} + \dots + \{ \text{Алич} \cdot \text{А'N} \} \}) \} \{ \{ \text{тлич} \cdot \text{т'1} \} + \{ \text{тлич} \cdot \text{т'2} \} +$$

$$+ \{ \text{тлич} \cdot \text{т'3} \} + \dots + \{ \text{тлич} \cdot \text{т'N} \} \} \}.$$

Таким образом, системная методология Параметрической ОТС даёт неоценимые до сих пор возможности для экспликации как теоретических положений социологии управления Ч.Бернарда, так и теоретизации огромного числа других концепций в любой области человеческих знаний.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Бергаланфи Л. фон. История и статус общей теории систем / Людвиг фон Бергаланфи // Системные исследования. Ежегодник, 1973 / [под ред. Д.М. Гвишиани, В.Н.Садовского и др.]. — М. : Наука. 1973. — 230 с. — С.152—180.
2. Бергаланфи Л. фон. Общая теория систем — критический обзор / Людвиг фон Бергаланфи // Исследования по общей теории систем. — М. : Наука. 1969.
3. Бернард Ч. Функции руководителя: власть, стимулы ценности в организации : [монография] / Честер Бернард ; пер. с англ. В Кошкина. — М., Челябинск : Социум, ИРИСЭН, 2012. — XXXII + 333 с. — (Серия: “Актуальная классика менеджмента”)
4. Уёмов А.И. Системный подход и общая теория систем : [монография] / Авенир Иванович Уёмов. — М. : Мысль, 1978. — 272 с.
5. Уёмов А., Сараева И., Цофнас А. Общая теория систем для гуманитариев: учебное пособие. / Авенир Уёмов, Ирина Сараева, Арнольд Цофнас. ; [под общ. ред. А. И. Уёмова]. — Варшава : Wydawnictwo Uniwersytas Rediviva, 2002. — 276 с.
6. Уёмов А.И. Основы формального аппарата параметрической общей теории систем / Авенир Иванович Уёмов // Системные исследования. Методологические проблемы. Ежегодник 1984 / [под ред. Д.М. Гвишиани, В.Н.Садовского и др.]. — М. : Наука, 1984. — 365 с. — С.152—180.
7. Avenir I. Uyemov. The Ternary Description Language As A Formalism For The Parametric General System Theory. \ International Journal of General System, 1999, Part 1: Vol. 28 (4-5), pp. 351-366.
8. Avenir I. Uyemov. The Ternary Description Language As A Formalism For The Parametric General System Theory. \ International Journal of General System, 2002, Part 2: Vol. 31 (2), pp. 131 — 151.
9. Avenir I. Uyemov. The Ternary Description Language As A Formalism For The Parametric General System Theory. \ International Journal of General System, 2003, Part 3: Vol. 34 (8), pp. 545 — 579.
10. Садовский В.Н. Основания общей теории систем: Логико — методологический анализ : [монография] / Владимир Николаевич Садовский. — М. : Наука, 1974. — 265 с.

Лисоколенко Т. В. – кандидат философских наук, доцент кафедры философии, социально-политических и правовых наук Славянского государственного педагогического университета.

УДК 141.78+80:1

СМЫСЛОВОЕ СОДЕРЖАНИЕ ЯЗЫКОВОЙ ИГРЫ Л. ВИТГЕНШТЕЙНА И К. АПЕЛЯ

В статье рассматривается языковая игра как спорный элемент философского наследия Л. Витгенштейна и К. Апеля. В центре анализа находится плюральность языковых игр Л. Витгенштейна и "идеальная" языковая игра К. Апеля.

Ключевые слова: идеальная языковая игра, философия языка, языковая игра, язык.

СМИСЛОВИЙ ЗМІСТ МОВНОЇ ГРИ Л. ВІТГЕНШТЕЙНА І К. АПЕЛЯ

В статті розглядається мовна гра як спірний елемент філософської спадщини Л. Вітгенштейна і К. Апеля. У центрі аналізу знаходиться плюральність мовних ігор Л. Вітгенштейна та "ідеальна" мовна гра К. Апеля.

Ключові слова: ідеальна мовна гра, філософія мови, мовна гра, мова.

SEMANTIC CONTENT OF WITTGENSTEIN'S AND APEL'S LANGUAGE GAMES

The language game as an arguable element of philosophical heritage of L. Wittgenstein and K. Apel was investigated in this article. The plurality of language games of L. Wittgenstein and an «ideal» language game of K. Apel are in the centre of analysis.

Key words: *an ideal language game, language philosophy, a language game, language.*

Актуальность выбранной темы обусловлена возросшим интересом к языковой проблематике в различных отраслях гуманитарного знания. И философия в этом плане не является исключением, что связано с лингвистическим поворотом, привлечшим внимание к сущности языка как социально-философской категории и стимулировавшим развитие социолингвистики в целом. Все большей популярности набирают, как попытки осмыслить роль языка в процессе человеческой жизнедеятельности, так и поиски ответов на вопрос о сущности прагматики различных типов языковых игр. Сегодня при помощи языковых конструкций, поливариантности их интерпретаций, осуществляются различные спекуляции с языком, которые можно считать языковыми играми как в широком смысле – игры науки, культуры, политики, так и в узком – определенные игры конкретных социальных групп в повседневной жизни в рамках различных социальных институтов. В свете этого как нельзя, кстати, звучат слова Ф.Ницше о том, что: «значение языка для развития культуры состоит в том, что в нем человек установил особый мир наряду с прежним миром, – место, которое он считал столь прочным, что стоя на нем, переворачивал остальной мир и овладевал им» [8, с.23].

Поскольку категория "языковая игра" является достаточно "разноликой", то для ее разностороннего анализа необходимо исследование, как лингвистической литературы, так и философской. Исходя из этого, источниками данной статьи послужили разноплановые исследования, среди которых необходимо выделить как непосредственно работы К. Апеля [1,2,3] и Л. Витгенштейна [4], так и ряд других как философских, так и междисциплинарных работ В. Завгороднюка [5], М. Макарова [7], Ю. Прохорова [11], Дж. Остина [9] и др. известных исследователей.

В данной статье речь пойдет об определенных моментах соприкосновения философских позиций Л.Витгенштейна и К.Апеля в контексте проблематики сущности языковых игр. И если с личностью Л. Витгенштейна, который считается основоположником концепции языковых игр все понятно, то закономерно возникает вопрос: почему же ему в оппозицию выбран именно Карл Апель? И здесь, конечно же, следует сказать о том, что идеи Л.Витгенштейна «во многом послужили не только "философии обыденного языка" <> но и оказали серьезное влияние на многие современные постмодернистские и герменевтические подходы» [12, с. 366], одним из репрезентентов которых и является К.Апель. Однако он далеко не полностью разделял мнение Л.Витгенштейна по многим вопросам его концепции языковых игр, что связано с тем, что он, в отличие от Л.Витгенштейна, сосредоточился на поиске фундаментальных абсолютных параметров языка, а не на репрезентации его уникальности и плюральности.

Базируясь на этом положении, *цель* данной статьи заключается в проведении компаративного анализа сущности понимания языковой игры Л.Витгенштейном и К.Апелем. Ставя задачу, таким образом, мы имеем возможность отследить как схожие моменты в их понимании сущности языковой игры, так и найти их противоположные позиции, что само по себе будет способствовать расширению границ интерпретации языковой игры.

Поскольку понятие языковой игры относится к философии постмодерна, то необходимо дать общий смысл его трактовки. Итак, в постмодернистском понимании языковыми играми принято считать те, которые «являются наиболее существенной формой презентации языка как в процессе овладения им <>, так и в процессе ставшей языковой динамики» [10, с. 1023]. В современном общественно-гуманитарном знании языковые игры рассматриваются как "социальная реальность", обеспечивающая социальный порядок и социальное взаимодействие. Именно такие игры позволяют анализировать речевую реальность как социальную в игровой плоскости, очерчивая речевые возможности социокультурного опыта субъекта.

Говоря о языковых играх необходимо указать также на разность позиций в их понимании. Бинарность подходов демонстрирует М. Макаров в работе «Основы теории дискурса», выделяя позитивистский и интерпретативный подходы, суть различия которых заключается в следующем. Позитивистский анализ языковых игр отстраняет исследователя, делая его зрителем, наблюдателем,

желающим постичь абсолютную истину, « \diamond при этом он исходит из представления социального мира как единообразной упорядоченной системы \diamond » [7, с.48]. Интерпретативный подход, в свою очередь базируется на анализе, где наблюдающий – сам выступает в роли участника всех социальных процессов. Конечно, оппозиции при понимании языковых игр этим не исчерпываются, что и будет продемонстрировано при раскрытии особенностей понимания сущности языковых игр Л.Витгенштейном и К.Апелем.

Именно Л. Витгенштейн положил начало осмыслению языка как игры: «весь процесс употребления слов в языке можно представить и в качестве одной из тех игр, с помощью которых дети овладевают родным языком. Я буду называть эти игры "языковыми играми" \diamond "Языковой игрой" я буду называть \diamond единое целое: язык и действие, с которым он переплетен» [4, с.227]. Таким образом, язык в данном случае можно понимать как различные операции со словами в конкретных социальных ситуациях. Фундаментальное положение, подводящее его к этому, заключается в осознании того, что язык определяется не структурно, а эмпирически, т.е. выполняемой им ролью в социуме. Язык для Л.Витгенштейна является не чем-то замкнутым, а выступает как: «лабиринт путей. Ты подходишь с одной стороны и знаешь где выход; подойдя же к тому самому месту с другой стороны, ты уже не знаешь выхода» [4, с.337]. Одним из основных становится вопрос о социальных практиках, наделяющих сами высказывания смыслом. Язык у Л.Витгенштейна существует для обеспечения процесса социального взаимодействия, можно сказать даже процесса коммуникации. К.Апель же, в свою очередь, подходит к анализу языка в контексте исследования герменевтической проблематики, рассматривая при этом акты языковой коммуникации как языковые игры, участники которых выступают друг для друга текстом, так как очень важно, чтобы каждый интерпретатор, создавая свое новое содержание истолковываемого, был понят верно. Само коммуникативное пространство как «совокупность сфер речевого общения» [11, с.113] имеет своей предпосылкой особый языковой консенсус, раскрывающийся через принятые в данном социуме языковые и прагматические правила. Понимание предусматривает обоюдную реконструкцию высказываемых текстов и является также необходимым регулятивным принципом коммуникации. Поэтому на первый план в концепции К.Апеля выдвигается ее герменевтическая составная, которая определяет понимание как взаимопонимание участников коммуникации. И сам собой напрашивается вопрос: откуда мы знаем, что нас поняли правильно? Для этого существуют определенные правила, или, как о них говорит К.Апель, консенсусы. Л.Витгенштейн указывает на то, что мы сами обучаем друг друга правилам языковых игр. В «Философских исследованиях» это представлено на множестве примеров. Так, он пишет и о том, что мы сами обучаем ребенка новому "болевому поведению", тем самым включаем, встраиваем его в общепринятые рамки данного социума, заставляя его "играть" по определенным, установленным правилам. Согласно позиции Л.Витгенштейна, наличие самих правил в языке раскрывает практическую сущность языка, которая связана как с культурным, социальным, так и ситуационным контекстом. Л. Витгенштейн утверждает: «игра становится именно шахматной игрой благодаря всем ее правилам, \diamond где осуществляется связь между смыслом слов "Сыграем партию в шахматы!" и всеми правилами игры? Ну, в перечне правил игры, при обучении игре в шахматы, в ежедневной практике игры» [4, с. 334-335]. Языковые игры Л.Витгенштейна, согласно К.Апелю, конституируются неким правилом поведения единства языкового употребления, конкретной ситуацией. И в действительности, Л.Витгенштейн этого не отрицает, заявляя: «следовать правилу, делать сообщение, давать задание, и играть партию шахматы – все это *практики* (применения, институты)» [4, с.336] (курсив мой – Т.Л.). Ставя знак равенства между значением и употреблением, он акцентирует внимание на том, что язык – это не статическая система, а динамическая, которую следует понимать как различные вариации использования слов в конкретных социальных контекстах, где само означаемое живет лишь в употреблении. То есть, если следовать за мыслью Дж.Остина, одного из основоположников теории перформативных актов, Л.Витгенштейн имеет в виду следующее: «если некто произносит \diamond высказывание, мы говорим, что тем самым он не просто говорит нечто, но делает нечто» [9, с.264].

Однако, К.Апель не совсем принимает позицию австрийского философа, особенно в контексте "ситуационных правил" языковых игр. Вводя понятие "идеальной языковой игры", выступающей условием возможности и значимости взаимопонимания, он акцентирует внимание на том, что процесс взаимопонимания априори связан с "конвенциональными" правилами, определяющими правила игры в социальном контексте. Данные правила являются своеобразными метаправилами, что говорит об их принадлежности, согласно К.Апелю, не определенным языковым играм, а к трансцендентальной языковой игре коммуникативного сообщества, выступающей своеобразным

базисом для всех других языковых игр: «эта \diamond языковая игра должна быть принципиально способной к принимающему участию во всех "данных" языковых играх» [2, с.228]. Именно на нее К.Апель возлагается контроль за соблюдением правил индивидами конкретного сообщества.

Вводя понятия идеальной языковой игры, К.Апель ограждает себя от поиска ответа на вопрос: как долго могут существовать установленные правила языковых игр? Опираясь на позицию Л.Витгенштейна, можно предположить, что сама стабильность и длительность существования правил зависит и определяется конкретным социальным институтом определенного общества. Участникам социальной действительности принадлежит как право легитимации и интерпретации знания, так и изменения правил игр. Согласно Л.Витгенштейну, правила и технику игры необходимо менять тогда, когда субъекта либо перестали понимать окружающие, либо когда не все пошло так, как было задумано инициатором конкретной игры. Другими словами, возможно, в данных случаях происходит смена аспекта видения проблемы (и научной, и бытовой). У Л.Витгенштейна это нашло выражение в примере смены зайца уткой (3-У-голова) «Я вижу две картины. На одной из них 3-У-голова в окружении зайцев, на другой – уток» [4, с.495]. К.Апель, акцентируя внимание на том, что человеку хоть и приходится играть по правилам существующей, доминирующей в данном обществе языковой игры, но эти же правила и изменяет сам человек, как субъект революционного процесса. «Для отдельного человека должно быть, возможно, вводить новые правила, которые не подлежат проверке в существующем коммуникативном сообществе на основании "парадигмы" существующей языковой игры» [3, с.253]. Происходит изменение самой парадигмы языковой игры в контексте смены целостной научной парадигмы. Из этого сам собой напрашивается вывод о том, что наша реальность не просто структурирована языком – правила языковых игр, их изменения демонстрируют нам то, каким образом мы видим реальность. Наделяя свою "идеальную" игру широким спектром полномочий, К.Апель е дает ответ на вопрос: как именно эта игра осуществляет функцию контроля: «Эта идеальная языковая игра предвосхищается каждым, кто следует правилу» [3, с.253]. Таким образом, можно предположить, что данная идеальная языковая игра выступает неким социальным фактом нашей действительности, могущим существовать, пока не изменится доминирующая в данном обществе парадигма.

Саму трансцендентальную языковую игру К.Апеля можно сравнивать с позицией "раннего", тяготеющего к логическому позитивизму, Л.Витгенштейна относительно статуса языка, которую он репрезентирует на страницах своего "Логико-философского трактата". Пытаясь придать нашим словам ясность, Л.Витгенштейн, допускает расчленение сложных языковых конструкторов на более простые, образующие некие атомы языка, которые соответствуют элементарным предложениям или фактам. В этой представленной упорядоченной картине языка, где ничего не существует просто так: каждое слово имеет свой смысл, каждая пропозиция выражает и передает регламентированное положение вещей. Л.Витгенштейн пытается найти, построить определенные схемы, лабиринты, которые помогли бы сделать мысль ясной и понятной. Но, уже впоследствии он отходит от этой позиции, считая ее чем-то нереальным. В том же духе К.Апель стремится подвести все языковые игры под четкую схему созданной им "метаязыковой" игры.

Исходя из плюральности социального бытия, Л. Витгенштейн говорит о том, что языковые игры образуют своеобразную семью, включающую в себя сложную систему взаимоотношений, которые во многом накладываются друг на друга, имеют множество сходств. Л. Витгенштейн, однако, не доводит до логического завершения сходство языковых игр, оставляя не решенной проблему отыскания единого фундамента для них, а лишь останавливается на их феноменологическом сходстве. Против только лишь феноменологического сходства языковых игр выступает К. Апель, заявляя, что: «Витгенштейн не сумел уловить ни собственно исторического момента в понимании, ни опосредованности в промежутке между распадающимися и вновь возникающими языковыми играми» [1, с.102]. Согласно К.Апелю, общий элемент всех языковых игр заключается в том, что вместе с обучением одному конкретному языку, с социализацией в определенной "форме жизни" происходит «обучение единственной языковой игре. \diamond При этом обретается компетенция для осуществления рефлексии над собственным языком или формой жизни и для осуществления коммуникации со всеми другими языковыми играми» [3, с. 253].

Поскольку для К.Апеля имеет большое значение именно герменевтическое понимание смыслов, он критикует Л. Витгенштейна за то, что он в "Философских исследованиях" не поднял вопрос о самой структуре языковой игры. К. Апель утверждает, что герменевтические языковые игры, вместе с той игрой, которая их интерпретирует, образуют единство языковой игры. «Смысловое содержание языковой игры истолковывается в герменевтической языковой игре; между двумя

языковыми играми должно установиться единство диалога» [1, с.95].

Саму языковую игру, по Л.Витгенштейну, необходимо принимать как своего рода данность, на которую мы хоть и можем влиять, но полностью изменить не можем, так как это единое целое и есть наша жизнь. А язык, в связи с этим, представляет собой собственную форму жизни: «представить же себе какой-нибудь язык – значит представить некоторую форму жизни» [4, с.232]. Отказываясь от пассивного статуса языка, Л.Витгенштейн возводит понятие формы жизни к понятию коллективной философии, которая включает в себя все языковые игры и всевозможные социальные практики. К.Апель в принципе имеет схожую позицию, его "трансцендентальная языковая игра" выступает как фундаментальная предпосылка аналитической философии языка и даже «может служить базисом отвечающей духу времени трансформации классической философии в терминах языка» [3, с.254].

И все же, какое место во всей трансцендентальной прагматике К. Апелья занимают языковые игры. К.Апелья, конечно же, не удовлетворяет акцентирование внимания Л.Витгенштейна на плюральном значении роли языковых игр в обществе, он выступает против мнения фундатора языковых игр о том, что каждая вещь вне игры не имеет и названия. Поэтому, возможно, находим у него попытку сконцентрировать свое внимание на фундаментальном положении языка и главных сущностях языковых игр, их значении, приведшего его в итоге к единству языковых игр (в основании с герменевтической). При этом существуют и другие подходы к рассмотрению смысловой прагматики языковых игр. Например, Ж.-Ф. Лиотар, позиция которого несколько отличается от предложенной К.Апелем, так как он связывает прагматику игры с легитимацией социальных связей. Ж.Лиотар, задавая вопросом: как происходит легитимация в постсовременную эпоху? Отвечает – через различные операции с языком, через различные типы языковых игр, которые теперь, после многочисленных "языковых" трансформаций, наблюдаются в литературе и науке. Выдвигая на страницах своей книги «Состояние постмодерна», положение о том, что эпоха метанарративного механизма легитимации знания уже прошла, Ж. Лиотар утверждает наличие множества различных языковых игр, существование которых обусловлено тем, что они представляют собой один из основных элементов, делающих возможным общественное взаимодействие. Таким образом, мы видим, что тот апелевский акцент на идеальной сущности игры, стоящей на ступеньку выше от всех других языковых игр, у Ж.Лиотара смещен на акцентировании главенствующей роли языковой игры при легитимации социальных связей в процессе наррации. Согласно Ж.Лиотару, нарративная форма знания « \diamond допускает внутри себя множественность языковых игр» [6, с.55]. Исходя из чего, можно говорить, что Ж. Лиотар, отталкивался от понимания рассказа как обретаемого смысла в самом процессе наррации. Именно с нереализованностью этого подхода Ж.Лиотар и связывал кризис философии, пытавшейся проводить линию полной легитимации знания, что, попросту невозможно, т.к. « \diamond мы оказываемся в области террора, где социальная связь разрушается» [6, с.100]. Однако, современный исследователь В.Завгороднюк, рассматривая эту проблематику, говорит о том, что акцентирование внимания философов постмодернистской ориентации на равнозначности и несовместимости языковых игр, отрицание наличия любого метадискурса обрекает философию «або на деструкцію в найбільш радикальних версіях, або на трансформацію у герменевтику, культурну антропологію тощо у більш поміркованих варіантах прощання з філософією» [5, с. 70]. Продолжая свою мысль, В.Завгороднюк обозначает, что в последнее время появились попытки объединить модернистское и постмодернистское интерпретирование языковых игр. И с этим трудно не согласиться, так как в данном смысле можно рассматривать и философскую позицию К.Апелья, не отрицающего положения Л.Витгенштейна о разнообразии языковых игр в коммуникационном сообществе, и пытающегося, в тоже время, поставить их в зависимость от своей "идеальной" языковой игры. Само понимание К.Апелем языковой игры, скорее всего, базируется именно на объединении метадискурсивного понимания языковых игр и их рассмотрении как плюрального концепта.

В целом, смысловое содержание языковой игры у Л.Витгенштейна и К.Апелья имело под собой различные основы. В которых Л.Витгенштейн исходил из несовместимости прагматики языка, его уникальности, К.Апель – из общей значимости трансцендентальной языковой игры для любого дискурсивного пространства. Сходным все же является их понимание языковых игр как тех важнейших элементов, которые обеспечивают процесс социального взаимодействия и взаимопонимания в социуме.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Апель К.-О. Витгенштейн и проблема герменевтического понимания / К.-О. Апель // Трансформация философии; [пер. с нем. В.Куренной; Б.Скуратова] — М.: Логос, 2001. — С.61—102.
2. Апель К.-О. Коммуникативное сообщество как трансцендентальная предпосылка социальных наук / К.-О. Апель // Трансформация философии; [пер. с нем. В.Куренной; Б.Скуратова] — М.: Логос, 2001. — С.193—236.
3. Апель К.-О. Трансцендентально-герменевтическое понятие языка / К.-О. Апель // Трансформация философии; [пер. с нем. В.Куренной; Б.Скуратова] — М.: Логос, 2001. — С.237—262.
4. Витгенштейн Л. Философские исследования / Л. Витгенштейн // Языки как образ мира. — М.: АСТ; СПб.: Terra Fantastica, 2003. — С.220—546.
5. Завгороднюк В.П. Лінгвістичний поворот і філософія постмодернізму / В.П.Завгороднюк // Гуманітарний вісник: всеукр. зб. наук. праць. Число 18. — Черкаси: ЧДТУ, 2012. — Вип.2. — С.61—71.
- a. 6. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар; [пер. с фр. Н.А. Шматко] — М.; СПб.: Алетейя, 1998. — 160с.
6. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. — М.: Гнозис, 2003. — 280с.
7. Ницше Ф. Человеческое, слишком человеческое: Книга для свободных умов / Ф.Ницше; [пер. с нем. С.Франка]. — СПб.:Азбука, 2012. — 384с.
8. Остин Дж. Три способа пролить чернила: философские работы / Дж. Остин; [пер. с англ. В.Кирющенко] — СПб.: Алетейя, 2006. — 335с.
9. Постмодернизм. Энциклопедия. Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. — 1040 с.
10. Прохоров Ю.Е. Действительность. Текст. Дискурс / Ю.Е. Прохоров. — М.: Флинта: Наука, 2006. — 224с.
11. Соина И. Ю. Лингвистическая теория «философии языка» / И. Ю. Соина // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. — К.: ВІР УАН, 2012. — Вип. 58(№3). — С. 365—369.

Лопуга О. І. – старший викладач кафедри культурології філософського факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

УДК : 130.1

ДУХОВНА КУЛЬТУРА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Частина II

У статті розглядаються проблеми духовного розвитку молоді, питання формування нової людини, нових ціннісних орієнтацій, які мають універсальне значення і повинні охопити весь виховний процес.

Ключові слова: *молодь, цінності, духовна культура.*

ДУХОВНАЯ КУЛЬТУРА СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЁЖИ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБЩЕСТВА

Часть II

В статье рассматриваются проблемы духовного развития молодежи, вопросы формирования нового человека, новых ценностных ориентаций, которые имеют универсальное значение и должны охватить весь воспитательный процесс.

Ключевые слова: *молодёжь, ценности, духовная культура.*

SPIRITUAL CULTURE OF STUDENT YOUTH IN CONDITIONS OF SOCIETY'S TRANSFORMATION

Part II

The paper addresses the problem of spiritual development of young people, the question of forming the new man, new values that have universal value and should cover the entire educational process.

Keywords: youth, values, spiritual culture.

Сьогодні постала всесвітня криза: економічна, політична, духовна. І найбільш болючішою стає духовна криза, яка найбільш впливає на молоде покоління, яке формується, набуває досвіду, пізнає світ, а разом з тим шукає сенс свого життя і саме під впливом гострих конфліктів в духовній сфері. Наша держава ставши на шлях незалежності, самостійності почала втілювати безліч реформ, програм, але мало було втілено на відродження духовної сфери, яка є фундатором до успішного розвитку держави. І найперше цю духовність потрібно розвивати у молоді, яка стане головним носієм культури, яка сформує свої ідеї, погляди, переконання, цінності на основі духовності, а отже на загальнолюдських цінностях. У вітчизняному науковому світі різні теорії розвитку духовної сфери суспільства. Зокрема, заслуговує на увагу для аналізу сучасного стану суспільства щодо розвитку цінностей суспільства праця Ю.П.Сурміна «Ціннісні процеси пострадянського суспільства: методологічний аспект», де автор розглядає проблеми ціннісного розвитку після розпаду Радянського Союзу. «Переоцінка цінностей являє собою відкритий процес, коли не тільки переглядається значущість окремих цінностей у системі, а й відбувається зміна самої системи цінностей. Саме такий процес переживає сучасна Україна, коли відбувається перехід від цінностей авторитарно-патерналістської держави до цінностей ліберально демократичного суспільства, від класових цінностей до національних цінностей. Переоцінка цінностей включає в себе кілька хворобливих складових: відмова від старих цінностей, освоєння нових цінностей, конкуренцію і боротьбу цінностей, спроби їх поєднання. Важливо і те, що відбувається зміна самих систем оцінювання. ...Швидше молоде покоління соціалізує старше, ніж старше – молоде. Для молоді держава дедалі більше розглядається як інститут свободи і забезпечення самореалізації» [1, с. 93-94,96]. А Г.Ситник вдало підкреслив, що розвиток духовності народу має базуватися «на гарантійному поєднанні загальнолюдських та специфічних національних цінностей України» [2, с. 373]. Також заслуговує на увагу для висвітлення та розуміння проблем розвитку духовної культури в Україні фундаментальна праця В. Андрущенко, Л. Губерського та М. Михальченка «Культура. Ідеологія, Особистість: методолого- світоглядний аналіз», у якій висвітлюються та аналізуються проблеми взаємозв'язку культури, ідеології та особистості. Молоде покоління є рушійною силою сучасного світу. У наш час молодь мобільна і гнучка, її відкрито весь суспільний простір і наскільки вона активно залучена в суспільні процеси все залежить від неї. Це проявляється великою кількістю молодіжних об'єднань та організацій різного напрямку. Проблема молоді, на нашу думку, полягає у неудосягненій системі соціального захисту молоді, а допомога з боку держави дуже потрібна, як держава буде ставитися до молоді таку віддачу вона отримає. Молодь в процесі дорослішання та соціалізації, переходу від навчання до зайнятості, створення сім'ї тощо сама намагається вирішити свої проблеми. Так, Л.Кияшко вважає, що головна проблема молоді є їх особистісна незахищеність, а також суспільна нестабільність, яка спостерігається зараз, вона зазначає, що «новий етап суспільно-історичного розвитку України характеризується соціально-економічною нестабільністю, що неодмінно позначається на формуванні всіх рівнів свідомості, індивідуально-психічному стані та властивостях особистості. Суспільна нестабільність спричинює індивідуально-психічні прояви тривожності, фрустрації, агресії, втрату надії й сенсу буття, політичний нігілізм...» [3:158].

Формування особистості молодої людини здійснюється сьогодні під впливом декількох відносно автономних соціальних факторів, найголовнішими з яких є: сім'я(родина), школа, вуз, друзі, організації чи групи за інтересами, засоби масової інформації. Всі ці фактори міняють психологію, характер молодої людини, формують особистість, але її ціннісний світ все ж залишається нестабільним, несформованим. Адже у неї невеликий життєвий досвід, невизначені соціальні ролі, вона не впевнена в своєму соціальному статусі. Молодь – невід'ємна частина будь-якого суспільства. Їй притаманні категоричність суджень, відсутність достатнього досвіду, максималізм, вона не сприймає норми і регламенти, відмовляється від соціальних канонів, утверджує життєву альтернативну позицію, для неї головне новизна, динамічність, стремління до нових креативних ідей. І тому система цінностей у молодих людей носить автономний характер, разом з тим їм притаманна

переоцінка цінностей, бо їх моральні погляди тільки складаються. Молодь стоїть перед життєвим вибором, вона шукає свого місця в соціальній структурі і в особистому житті. Тому створюються молодіжні організації, де молодь направляє свої бажання бути не як всі, привертати увагу, виразити протест, а можливо і для подолання розпаду, невпевненості, відсутності цілі в житті. В нашу епоху, в якій відбувається переоцінка цінностей в нових умовах соціального життя, а також дестабілізація в державі веде до прагматизму та індивідуалізму, де кожен за себе. «Канув в історію міф, що «молодим всюди у нас дорога». Неможливість задовольнити потреби за рахунок хорошого навчання, добросовісної і чесною праці формує у одних невпевненість. А у інших – цинічне відношення до життя, установку: «гроші не пахнуть», що сприяє до злочинної поведінки. Так звана ринкова економіка жорстка до людей, особливо до слабких і непристосованих до тягарів життя, які звикли до постійної опіки. В умовах соціально-економічної кризи..., у винятково складній ситуації опинилися багато юнаків та дівчат. Стан невизначеності в майбутньому, необхідність платити за здобуття освіти, зростання безробіття, зневажливе ставлення уряду до життєвих турбот підрастаючого покоління приводять до «запрограмованого неблагополуччя молоді» [4, с. 99]. У дослідженні проведеному мною в ОНУ ім. І.І.Мечникова цінності вивчалися за допомогою запитань: «Що на Вашу думку є найціннішим у житті?» Аналіз отриманих відповідей дозволяє зробити такі висновки: самим цінним для молоді є здоров'я, сім'я, робота, кар'єра, матеріальне благополуччя (гроші, житлові умови тощо), друзі. В систему цінностей увійшли друзі, які відіграють важливу роль в житті молодої людини. Як ми бачимо, в ієрархії цінностей посідають особистісні інтереси, біологічні і матеріальні потреби, молодь хвилює приватне життя, матеріальна забезпеченість. Задоволення своїх інтересів привело до процесів індивідуалізації, а також до свободи молоді, турботи виключно за своє власне, а не суспільне життя. Поняття свободи не ототожнюється із всездозволеністю, а із свободою думки, поглядів, вибору, це свобода, яка дає можливість реалізувати себе, повністю проявити себе і самоудосконалюватись. Але деякі молоді люди не вміють користуватись цією свободою і повертають її в погане русло. Звідси і падіння духовності. Отже, ми бачимо, що створилась нова система цінностей, яку виробила сучасна молодь, і яка постала від модернізації, автоматизації та глобалізації життя, і являється моделюючою по відношенню до всього суспільства, і ці нові цінності, які несуть з собою руйнування стереотипів минулого, авторитарної системи, повинні сприйматися разом із усталеними цінностями, що саме і обумовить становлення соціалізації молодої людини. Молодь не тільки не хоче, але і не може жити цінностями минулого, на її інтелектуальному, виховному, психологічному рівні вони не сприймаються, вони їм чужі і не зрозумілі, пройшла переоцінка цінностей в зв'язку з новою постмодерністичною парадигмою, радянські цінності за якими жили і можливо ще і живе значна частина старшого покоління, які згідно з Поппером, жили в закритому суспільстві, були орієнтовані на авторитарно встановлені зразки, змінилися у бік капіталістичних цінностей, а отже постала нова людина, а разом із нею нова молодь, яка прагне свободи вибору, думки, бачення, відкритого діалогу, самореалізації, має свою точку зору на все, може за себе постояти і не примириться з формулою «так треба», як усі, на її місце постала формула «так хочу», як Я.

Можна помітити ще одну особливість молоді, а саме направленість на новизну, самостійність, на творчі пошуки нових культурних цінностей, на нові звершення, які зв'язані із психічними властивостями молодості. Молодь не приймає шаблонів минулого, життєві цінності батьків і намагається виділитися, керуватися своїми виробленими установками.

Однією із найважливіших сфер життя для молоді є сфера дозвілля, що являється основною сферою життєдіяльності молоді, необхідною передумовою для формування її духовного життя. Основними елементами дозвілля є відпочинок, активна фізична діяльність, розваги, спілкування з друзями, самоосвіта, творчість та інше. «Молода людина іде у дозвілля як у захисний панцир, тільки тут вона істинно вільна, і в цьому значенні вільний час розуміється нею буквально – не як час, не заняття справами, а як час «для свободи». ...Рівень і спрямованість молодіжного дозвілля, яке, хочемо ми цього чи ні, визначає основну життєву установку молодої людини» [5, с. 62]. Як сучасна молодь проводить свій вільний час? Мною проведено невеличке соціологічне опитування серед студентів ОНУ ім. І.І.Мечникова. Було опитано 300 студентів. На першому і другому місці у них займає спілкування з друзями, перебування в соціальній мережі, третє місце зайняття спортом, в кінці рейтингу іде самоосвіта, відвідування суспільних організацій, молодіжних об'єднань, угруповань, кіно, кафе, нічних клубів. Як ми бачимо із опитувань, зараз все більше важливим фактором, що впливає на становлення особистості молодої людини є комп'ютерні технології. В науковому колі розбилися на дві точки зору: противники віртуального простору, та його прибічники. Противники вказують на те, що соціальна мережа впливає на розвиток агресивних та деструктивних форм

поведінки людини в реальному житті. Прибічники трактують, що вона радикально змінила характер нашого спілкування і способу знайомства, а також стала доступною люба інформація, за допомогою, якої можна здійснювати самоосвіту, розширити свій кругозір. Очевидно, що не можна наполягати на однозначності цих суджень, бо комп'ютерні технології як шкідливі так і корисні. Справа зовсім не в їх користі чи шкідливості, а в тому, як і ким, з якою ціллю вони використовуються. Водночас відвідування музеїв, виставок, театрів, читання художньої літератури, що потребує інтелектуального сприйняття не є поширеним способом в рейтинговій системі проведення вільного часу.

Ще одна сфера, на яку потрібно звернути увагу це молодіжні субкультури. Вони автономні, закриті і не здатні витіснити чи замінити традиційну культуру. Основою субкультури може бути стиль одягу, музики, політичні погляди, манера поведінки, жаргон, різні інтереси, погляди і смаки тощо. Всі вони різні за своїм характером і відбивають специфіку поглядів молодих людей на оточуючий світ, демонструють реальний плюралізм думок і моделей поведінки. Це такі субкультури як: емо, скіни, байкери, готи, джанглісти, кібер-готи, металісти, моди, панкі, рокери, рейвери, репери, скінхеди, фолкери тощо. Ці «субкультури не виникають спонтанно. На культурну поведінку молоді великий вплив дає інституціональна культура дорослих. Існують цілі індустрії молодіжної музики і моди. Люба хвиля молодіжного руху в рамках субкультури використовується ринковою економікою для отримання прибутків за допомогою масового виробництва» [6, с. 9]. Молодь шукає в них не тільки емоційно-морального, але й розважального змісту. Їх можна назвати своєрідною культурою в культурі, яка формує внутрішній світ особистості, але не зважаючи на так звану автономію субкультури, молодь в ній губить свою індивідуальність, повністю відчиняється нормам та інтересам групи. Багато вчених трактують головну особливість молодіжних субкультур – це відчуження від старшого покоління, його цінностей, зразків, неможливість самореалізації в сім'ї, в школі, в формальних суспільних об'єднаннях, а також відсутність взаєморозуміння, розходження у поглядах з оточуючими людьми. З. В. Сікевич виділяє чотири напрямлення молодіжного субкультурного руху: «приналежність до діяльності тої чи іншої групи може виражати спосіб провести час, соціальну позицію, спосіб життя, альтернативну творчість» [7, с. 98]. Ці субкультури в деякій мірі маргінальні по відношенню до суспільства, мають елементи соціальної дезорганізації. Молодь йде в субкультуру щоб здобути однодумців, досягти взаєморозуміння, а також самоідентифікуватися. Але основна причина, на нашу думку, це звичайно неприйняття і нерозуміння молодої людини сім'єю, учбовим закладом, однолітками, і тому підліток починає підсвідомо шукати те середовище в якому він зможе бути собою, де його приймуть таким, яким він є, де його зрозуміють, де його все дозволено.

Про сучасну молодь можна почути різні думки і судження, вона являється предметом дискусій і суперечок. Одні дослідники підкреслюють її позитивні сторони, вказуючи на інтелектуальність, досвідченість, широкий діапазон інтересів. Інші вказують на душевну кризу, великий раціоналізм і утилітаризм, жорстокість, бездуховність, безвідповідальність. Так, можна погодитись із одними і іншими дослідниками. Молодь не вірить, що здатна якимось чином вплинути на прийняття рішень, які пов'язані із життям рідного району, міста, держави. На жаль, не вистачає заінтересованості, здорового патріотизму. Багато дослідників вказують на інфантилізм молоді, як характерну проблему нашого століття, яка породжує правопорушення, злочинність, алкоголізм, наркоманію. «Серед причин розповсюдження психологічного інфантилізму спеціалісти називають акселерацію, раннє статеве дозрівання при запізній соціальній зрілості і повній самостійності життєзабезпечення» [8, с. 47]. В даний час декілька мільйонів молодих людей живе з ВІЛ/СНІДом. Проблема наркоманії, алкоголізму і смертності дуже гостро стоїть сьогодні, багато молоді покинуло Батьківщину в пошуках роботи, багато молодих дівчат (жінок) вивезені у сексуальне рабство. Погіршення умов життя, руйнування інфраструктури, зменшення внутрішнього валового продукту тощо ведуть до росту емоційних перевантажень, протиріч в сім'ї, аморальної поведінки, дитячої безпритульності, злочинності. Дуже вдало Б.О.Ручкін вказав на тенденцію розширення процесу десоціалізації та маргіналізації молоді, а також на «зростаючий шар маргіналів, які перетворюються в люмпенізований шар (бідні, волоцюги, бомжі і т. д.). Ряди нижчого класу активно поповнюються із шарів інтелігенції і службовців. До кожної соціальної групи в більшій чи меншій мірі належить молодь... Володіючи соціальними ознаками різних спільнот, вони розрізняються за матеріальними можливостями, ціннісними орієнтаціями, способу та стилю життя. Аналіз показує, що важливою характеристикою сучасної російської молоді являється збільшене розшарування за соціально-економічними показниками. ...Збільшується кількість молодих людей, які ведуть асоціальний, аморальний спосіб життя. В силу різних причин і в різній ступені до них відносяться: інваліди, алкоголіки, волоцюги, «професійні бідні», особи, які відбували покарання у виправно-трудовах закладах. ...Проходить люмпенізація і

криміналізація молоді» [9, с. 91,92]. Це стосується і нашого українського суспільства. Розповсюдження серед молоді девіантної поведінки є саме показником економічної кризи. Але не потрібно звинувачувати тільки економічну кризу, бо покращення матеріального стану як в суспільстві, так і в сім'ї автоматично не підвищить морально-духовний стан людини. Подолати бездуховність не можна тільки матеріальним забезпеченням, для цього потрібно багато факторів, і одним із головних являється виховання особистості на духовно-моральних засадах, за яких людина здатна вийти за межі вітальних проблем, усвідомити сенс свого існування, тобто самореалізуватися, щоб вибудувати свою дорогу та стратегію екзистенційного проекту. Адже тільки за таких умов можливий перехід до інноваційної людини, яка здатна усвідомити життя за ради загальнолюдських вартостей. Отже, по-перше, економічна криза, яка охопила не тільки наше суспільство, але і цілий світ, суттєво впливає на молодь. По-друге, ще одна проблема, яка впливає на її формування: останні кілька років українська молодь масово і цілеспрямовано отруюється слабоалкогольними напоями і тютюном, модифікованими продуктами і т.д., все це веде до фатальних наслідків людства. По-третє, нинішня система влади не має чіткої програми щодо підтримки молоді, на державному рівні ідуть розробки та втілюються безліч програм, які не дають ефективних змін. На сьогоднішній день у молоді не має ніякої перспективи, вона відчуває свою неповноцінність. У неї не має можливості заробляти гроші, хоча бажання у молоді велике, адже вона сповнена сил та енергії, бо рівень зарплати у нашій країні розраховано так, щоб ледве вистачало лише на їжу і одяг. Кожна молода людина знає, що вона працюватиме все життя, але все одно не купить собі квартиру чи достойної машини, не зможе поїхати десь в подорож на відпочинок за кордон, якщо не переступить закон. По-четверте, ЗМІ дають спотворену картину світу, диктують визначені модою стереотипи, шаблони, які в деякій мірі є аморальними, спрямовані на дезорієнтацію молоді, на її духовне розкладання. По-п'яте, традиції України канули в минуле, а народна творчість стала раритетом. Також відійшли теми національного самовдосконалення і патріотизму, а патріотизм був завжди рушійною силою в становленні держави, він виводить націю на якісно новий рівень розвитку і формує її. Молодь мало знає про історію свого народу, культуру, звичаї, обряди. Адже не знаючи свого минулого ми не побудуємо яскраве майбутнє, тільки на міфології та на усній народній творчості можна відродити духовність. Знищення традицій і забуття народної культури, не усвідомлення їх глибинного смислу та значення завжди ототожнювалося із занепадом нації. Сучасні вчені стверджують, що у 21 столітті основне протистояння буде не між економічною сферою, а між культурною. По-шосте, низька моральність, бездуховність, відсутність культури все більше утверджується як норма повсякденного життя. Боротьба за виживання стає критерієм багатьох молодих людей. Молодь розуміє, що надіятися потрібно тільки на самого себе, тому росте недовіра до органів державної влади, судової влади, правоохоронним органам. Проблема виживання стала основною в нашому складному суспільстві, а особливо для молодого покоління. «В свідомості і поведінці молоді посилюється прагматизм, стремління до матеріального благополуччя, орієнтація на підприємництво. Культ грошей піднявся на перше місце в ієрархії ціннісних орієнтацій в значній частині молоді, що відбило як особливості часу, так і різне розуміння життєвих перспектив молодими людьми: гроші виступають як умова задоволення потреб не тільки у розвагах, але і в духовному зростанні, саморозвитку. Має значення комерціалізація сфери молодіжного дозвілля, туризму, спорту, яка все менш доступна для середньо- і малозабезпечених молодих людей, молодих сімей. Цим скорочуються можливості для засвоєння світу в формі гри, самодіяльного мистецтва, подорожі і т.д. Долаючи ці перешкоди, молодь в значній своїй частині прагне до самозабезпечення» [10, с. 31]. У зв'язку з самозабезпеченням особистості освіта стала пріоритетною життєвою цінністю, головним критерієм не тільки для інтелектуального розвитку, а стверджувати особисту професійність, впевнено йти по життю із вибраною ціллю, а також як досягнення успіху, здобуття престижної професії, забезпечення матеріально себе в майбутньому. «Екзистенційний пріоритет України – це, таким чином, переорієнтація освітянських зусиль не тільки на те, що і як має бачити молодь. Головне тут ще й куди має дивитися, із неодмінним при цьому задоволенням індивідуальних запитів; аби врешті-решт у кожного вселявся дух упевненості та віри у власні сили, у свою життєву здатність та значущість. ...нинішній пріоритет освіти – це навчання людей конструктивному мисленню та розвиток їхніх сутнісних сил, аби кожен мав можливість бути вислуханим та почутим [11, с. 113]. Отже в складних сучасних умовах проблема духовної культури молоді є дуже важливою. Тому, що саме від духовної культури молоді залежить авторитет нашої держави, формування загальнолюдських цінностей, стійких життєвих орієнтацій, які необхідні для адаптації молоді в складному сучасному світі. Треба також відмітити, що духовна культура зараз знаходиться в кризовому стані, як і саме суспільство. Значимість культурного розвитку населення, а

особливо молоді для успішної реалізації соціальних проектів і вихід із кризи не в повній мірі усвідомлюється органами управління, а з іншого боку, комерціалізація культурного прогресу, все більш помітний відхід від норм і цінностей елітарної культури до масової культури, найбільш яскраво проявляється в електронних засобах масової інформації, також не може не відбитися на системі установок, орієнтацій і культурних ідеалів молоді людини. Від цього ми спостерігаємо бездуховність молоді, відсутність важливих моральних принципів, появу контркультурних субкультур, які приводять до деградації як духовної, так і інтелектуальної.

Молодь 21-го століття – це покоління, яке сформувалось на демократичній основі, на свободі, гласності, індивідуалізмі, капіталістичних цінностях, які мають умовний характер та основному критерію це звичайно на постмодерністичній парадигмі та новій світоглядній парадигмі науки, де «людина XXI століття по-новому осмислює свою історію в контексті Всесвіту, що еволюціонує. У рамках цієї парадигми людина самоусвідомлює себе не всепереможним героєм, що урочисто вступає в «світле майбутнє», про яке за всіх часів марили творці метафізики тотожності, а номадою, яка блукає по безмежних просторах Гераклітового всесвіту. ...На власному досвіді наш сучасник переконався в тому, що фундаментальна наука, ініційована нею індустрія наукомістких технологій та різноманітні технології організації мас можуть діяти не тільки благотворно, а й згубно. Людина дедалі більше втрачає свою екзистенційну свободу. Людська суб'єктивність у повноті всіх її вимірів (тобто здатність думати, розуміти, діяти, самоздійснюватися тощо) після її інтегрування у павутиння інтелектуально-комп'ютерних мереж стає, з одного боку, дедалі могутнішою, а з іншого – дедалі відкритішою, незахищенішою, прозорішою для зовнішніх технологічних вторгнень. У підсумку суб'єктивність людини стає дедалі залежнішою від грибниці соціальних взаємодій, що розростається, від тканини глобальних інформаційних, генетичних, нейронних, молекулярних систем. ...Людина втратила впевненість у тому, що вона знає, як жити, почувати, мислити, діяти у світі систем, що самоорганізуються, як приборкати світ, як відстояти у ньому свободу своєї суб'єктивності. Свобода для людини перетворилася на нерозв'язану проблему» [12, с. 23-24, 34].

На основі наших досліджень, можна зробити висновок, що молоді люди, які проживають на території України, по-перше, все більше усвідомлюють себе громадянами демократичної держави, знають свої права, можуть відстояти свою точку зору. По-друге, вибір який стоїть завжди перед молоддю, і що вона обере, буде відігравати важливу роль у подальшій долі людини. По-третє, індивідуальне начало все ж домінує і дає можливість зрозуміти, що молода людина здатна самостійно приймати рішення і розраховувати сама на себе, а плюралізм думок і бачень, дають можливість вибрати свій особистий стиль життя, який притаманний способу мислення індивіда. По-четверте, прагматизм та домінування особистого над колективним викликані постмодерністичною парадигмою, яка постала, де на першому плані це боротьба за виживання. По-п'яте, сфера дозвілля є важливою фазою розвитку і формування молоді, де основним є спілкування, розваги, самоосвіта, і якій потрібно з боку держави надати важливого значення. По-шосте, науково-технічний прогрес привів до прискорення розумового розвитку та мобільності молодих людей, раніше формується логічна пам'ять, молодь легко користується поняттями, категоріями, доступністю будь-якої інформації. По-сьоме, молоді люди розрізняються не тільки за віковою категорією, але й за особливою субкультурою, соціальним статусом, мовою, модою, стилем життя, манерою поведінки тощо. Характерним для них є відсторонення від старшого покоління, від його цінностей і норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сурмін Ю.П. Ціннісні процеси пострадянського суспільства: методологічний аспект. / Ю.П. Сурмін // Зб. наукових праць Української Академії державного управління при Президентові України: Сучасні проблеми державного управління / [За заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева]. — К.: Вид— во УАДУ, 2003. — Вип.1. — 320 с. с. 87— 98.
2. Ситник Г. Національні цінності як основа прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави / Г. Ситник // Вісник національної академії державного управління при Президентові України. — 2004. — №2. — с.369— 374.
3. Голіна І.В. Чи надіються сучасні молоді громадяни України жити в демократичному суспільстві / І.В.Голіна, Л.О.Кияшко // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України Науково— теоретичний журнал Академії педагогічних наук України, — № 3— 4 (60—61), — К.: Педагогічна преса, 2008. — с.158— 166.
4. Лисовский В.Т. Динамика социальных изменений / В. Т. Лисовский // Социс. — 1998. — №5. — с.98— 104.

© *Ляльчук К. М.*

5. Сикевич З.В. Молодежная культура: «за» и «против»: Заметки социолога / З.В. Сикевич. — Л.: Лениздат, 1990. — 260 с.
6. Левикова С.И. Молодежная культура / С.И. Левикова. — М.: «Вузовская книга», 2002. — 360 с.
7. Сикевич З.В. Молодежная культура: «за» и «против»: Заметки социолога / З.В. Сикевич. — Л.: Лениздат, 1990. — 260 с.
8. Сикевич З.В. Социальное бессознательное / З. В. Сикевич, О. К. Крокинский, Ю. А. Поссель. — СПб.: Питер, 2005. — 267 с.
9. Ручкин Б.А. Молодежь и становление новой России / Б. А. Ручкин // Социс. — 1998, — №5, — с. 90— 98.
10. Луков В.А. Проблема обобщающих оценок положения молодежи / В.А. Луков // Социс. — 1998, — №8, — с.27— 36.
11. Терещенко Ю. Світ обертається навколо творців нових цінностей / Ю.Терещенко // Віче. — 2001, — №6, — С. 108— 125.
12. Лук'янець В.С. Філософія сучасності. Прорив за обрій метафізики тотожності: стаття перша / В.С. Лук'янець // Філософська думка. — 2002, — №4, — С.16— 35.

Ляльчук К. М. – кандидат философских наук, доцент Кафедры философии естественных факультетов Одесского национальній университет имени И. И. Мечникова

УДК 100.7 + 100.37

ПРОБЛЕМА КОНФЛИКТА В СЛОЖНЫХ СОЦИАЛЬНЫХ СИСТЕМАХ

В статье рассматривается практически не исследованная проблема места конфликта в сложных социальных системах конца XX – начала XXI столетий. Такой подход к пониманию конфликта автор связывает с современными представлениями о сложных системах, которые получили свое развитие со второй половины XX века. Важно то, отмечается в статье, что в таких системах даже в состоянии равновесия возможны значительные конфликты с далеко идущими последствиями. В связи с этим автором дается расширенная характеристика таких систем, в том числе с точки зрения моделирования и теории катастроф. Рассматривается также взаимодействие различных аспектов поведения сложных социальных систем.

Ключевые слова: *социальный конфликт, сложная социальная система, моделирование конфликтов, теория катастроф, поведение сложных социальных систем.*

ПРОБЛЕМА КОНФЛИКТУ В СКЛАДНИХ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМАХ

У представленій статті розглядається практично не досліджена проблема місця конфлікту у складних соціальних системах кінця XX – початку XXI століть. Такий підхід до розуміння конфлікту автор пов'язує із сучасними уявленнями про складні системи, які отримали свій розвиток із другої половини XX століття. Важливим є те, помічається у статті, що у таких системах навіть у стані рівноваги можливі значні конфлікти із витікаючими з них наслідками. У зв'язку з цим автором дається розширена характеристика таких систем, зокрема, з точки зору моделювання та теорії катастроф. Розглядається також взаємодія різноманітних аспектів поведінки складних соціальних систем.

Ключові слова: *соціальний конфлікт, складна соціальна система, моделювання конфліктів, теорія катастроф, поведінка складних соціальних систем.*

THE PROBLEM OF CONFLICT IN DIFFICULT SOCIAL SYSTEMS

The problem of a place of the conflict in difficult social systems of the end of XX – beginning of XXI centuries that almost had not been is reviewed in this article. The author connects such approach to the understanding of conflict with modern ideas of difficult systems which have been developing from the second half of the XX century. It is important that even in an equilibrium state the considerable conflicts to far-

reaching consequences are possible in such systems. In this regard the author gives the expanded characteristic of such systems, including from the point of view of modeling and the theory of accidents. Interaction between various aspects of behavior of difficult social systems are considered also.

Keywords: *social conflict, difficult social system, modeling of the conflicts, theory of accidents, behavior of difficult social systems.*

Согласно общепринятым взглядам, социальный конфликт представляет собой столкновение различных социальных групп в борьбе за свои интересы. Субъектами конфликта могут быть индивиды, группы и организации (партии, государства и т.п.). Сами конфликты могут быть как насильственными, так и мирными, как быстротекущими, так и длительными.

В мировой литературе существует много интересных концепций, теорий и моделей социальных конфликтов [см. 4; 5; 3; 9; 14; 10; 7; 8; 12], но мы выделим из них в первую очередь направление, созданное Льюисом Козером [6]. Причиной нашего интереса к этому направлению служит то, что в данной статье мы стремимся исследовать не только разрушительные, но и созидательные стороны социального конфликта.

Козер рассматривает конфликт как процесс, который при определенных условиях может не разрушать, а сохранять "социальный организм", поддерживая его равновесие и приспособляемость к изменяющейся среде. Конфликт может содействовать более четкому разграничению между группами, способствовать централизации принятия решений, укреплять единство группы, усиливать социальный контроль.

Рассматривая причины конфликтов, Козер приходит к выводу, что они возникают тогда, когда существующая система распределения дефицитных ресурсов перестает считаться законной. Это ведет к пересмотру взаимоотношений между различными слоями социальной системы, в первую очередь между самыми богатыми и самыми бедными. Результатом такого пересмотра может быть как разрушение существующей системы, так и ее эволюция в пространстве и времени, которую иногда называют сдвигами состояний равновесия.

Считая такой подход к изучению конфликта плодотворным, мы хотим связать его с современными представлениями о сложных системах, которые получили свое развитие во второй половине XX века. В выступлении на «Форуме 2000: Тревоги и надежды на пороге нового тысячелетия, Прага, 3-6 сентября 1997 г.» И.Валлерстайн заметил: « Мне представляется, что (социум) первой половины XXI века по своей сложности, неустойчивости и вместе с тем открытости намного превзойдет все, виденное нами в веке XX-м. ... Мы не знаем, станет ли пришедшая на смену новая система (или системы) лучше или хуже той, в которой мы живем ныне. Но что мы действительно знаем, это то, что переходный период будет грозным временем потрясений, поскольку цена перехода крайне высока, его перспективы предельно неясны, а потенциал воздействия небольших изменений на итоговый результат исключительно велик» [2; 10; 13; 16].

Социум, о котором говорил И. Валлерстайн, относится к числу очень сложных систем. Все такие системы являются открытыми нелинейными системами, элементы которых связаны положительными и отрицательными обратными связями. «Социальная система ... является нелинейной, так как взаимодействия между членами общества могут иметь каталитический эффект. В каждый момент времени возникают флуктуации, которые могут подавляться или усиливаться временем» [10, с. 33]. В таких системах даже в состоянии равновесия возможны значительные конфликты с далеко идущими последствиями.

Дадим расширенную характеристику таких систем.

1. Поведение сложных систем нелинейно. В отличие от линейных систем, в которых отклик на внешнее воздействие пропорционален силе этого воздействия, причем коэффициент пропорциональности близок к единице, в нелинейных системах коэффициент пропорциональности может значительно отличаться от единицы. Поэтому малые воздействия на нее могут вызвать большие изменения в ней, а большие воздействия могут оставить систему почти неизменной.

Примером того, как малое воздействие может иметь большие последствия, может служить эффект резонанса (резонáнс ([лат. resonare](#) — откликаюсь) - явление резкого возрастания амплитуды вынужденных колебаний в системе, которое наступает при приближении частоты внешнего воздействия к некоторым значениям, определяемым свойствами самой системы). «Может быть, в реальных системах... слабое резонансное воздействие скажется действеннее, чем в тысячи раз более сильное, но не согласованное со свойствами системы» [8, с. 43].

Характерное для нелинейных систем явление резонанса может, в частности, усилить

последствия первоначально небольшого социального конфликта. Такой конфликт может инициировать социальную катастрофу, если система готова к этому внутренне.

Но дело не только в резонансах. Традиционный переход к управлению социальными процессами основывается на линейном представлении о функционировании общества. Согласно такому представлению, результат управляющего воздействия прямо пропорционален приложенным усилиям. Чем больше усилий и затраченных ресурсов, тем больше результат. Но для нелинейных систем это может оказаться неверным. Для таких систем следует искать такой режим поведения, при котором относительно скромные усилия могут привести к значительным желаемым результатам. Это режим, в котором «нелинейная система особенно чувствительна к воздействиям, согласованным с ее внутренними свойствами ... Понимание способов воздействия на сложные системы и последствий таких воздействий – конечная цель их исследований» [там же].

2. Огромную роль в сложных нелинейных системах играют недетерминированные случайные изменения, или хаос. Природа хаоса различна в естественных и социальных системах. В естественных системах хаос связан с диссипацией (рассеиванием) энергии. В общественных системах хаос связан с ростом индивидуальной свободы, при которой единственным ограничением поведения индивида является неущемление им свободы других индивидов.

Наличие хаоса существенно для всех сложных нелинейных систем. В отличие от простых (линейных) систем, в которых хаос служит инструментом разрушения, в сложных системах хаос может быть источником нового спонтанного порядка, возникающего без видимой внешней причины. Это позволяет говорить об эффектах *самоорганизации* в сложных системах. Иначе говоря, сложная нелинейная система, в отличие от простых систем, способна сама себя строить. Теория самоорганизации имеет свой собственный язык, содержащий такие понятия, как аттракторы, бифуркации, фракталы, детерминированный хаос и т.п.

3. Важную роль в сложных системах играют бифуркации, или ветвления возможных продолжений эволюции сложной системы. Бифуркации делают будущее такой системы неопределенным. «Возможно несколько путей развития сложного объекта. Будущее неоднозначно определяется настоящим (начальными условиями), его нельзя предсказать, опираясь только на предшествующий опыт. Оптимальный путь развития надо выбирать, его нужно вычислять, им нужно управлять» [11, с. 36].

В каждый данный момент времени реализуется только одна из возможных альтернатив будущего поведения, все остальные образуют потенциальную структуру сложной системы. Когда реально существующая альтернатива теряет устойчивость (т.е. становится неустойчивой; неустойчивость означает чувствительность данного состояния системы к малым случайным воздействиям (флуктуациям)), то она пополняет потенциальную структуру системы, а одна из потенциальных альтернатив реализуется, направляя эволюцию системы по новому пути. При этом реализоваться может только то, что уже заключено в потенциальной структуре нелинейной системы. Это позволяет, в частности, объяснить, почему в результате политического и социального конфликта образуются новые социальные структуры (например, в феврале 2011 г. в Египте, в арабском мире в целом).

4. *Сложные системы* имеют критическую область управляющих параметров. Вдали от этой области поведение системы линейно. Вблизи оно становится нелинейным: малым внешним воздействиям может соответствовать значительное изменение поведения всей системы. Поэтому знание области критических значений управляющих параметров весьма существенно.

5. Сложные системы являются эволюционирующими системами, способы поведения которых могут *внезапно изменяться во времени*. Сами изменения альтернативны, т.е. они могут происходить различными путями.

6. В сложных нелинейных системах изменяется и понятие равновесия, устойчивость которого в социуме поддерживается такими механизмами, как вознаграждения и санкции, законы, моральные установления, традиции и т.п., что порождает представление об обществе как об интегрированной системе с высокой степенью консенсуса. Но если в линейных системах равновесие понимается как некоторый баланс сил, уравнивающих друг друга, то в нелинейных системах возникает весьма подвижное нелинейное равновесие, содержащее как стабилизирующую, так и дестабилизирующую стороны. «Застывший конфликт» можно рассматривать как неотъемлемую часть нелинейного равновесия.

Поведение таких систем в ряде случаев можно моделировать средствами современной математики (например, теории игр) и получать при этом нетривиальные результаты. Например,

конфликт двух сторон может на первый взгляд ввиду своей остроты расцениваться как антагонистический, тогда как в процессе моделирования может обнаружиться необходимость *кооперации* усилий участников конфликта [3]. Длительное взаимодействие противоборствующих сторон может создать «баланс сил, который открывает возможность сотрудничества» (Р.Ауман) [Цит. по: 9, с. 2].

Но это происходит не всегда. Если «цель противника – агрессия и захват, миротворчество становится опасным и вредным. Ни Наполеон, ни Гитлер не были заинтересованы в мире со своими соседями, и потому попытки умиротворить их приводили к обратному результату. Во второй мировой войне Гитлер виновен не больше, чем Чемберлен, который объявил своим согражданам после Мюнхена, что привез мир... Это создало у Гитлера убеждение, что Англия отказывается воевать» [там же].

Весьма интересным может стать применение к изучению преодоления социальных конфликтов моделей и методов математической теории катастроф. Это теория скачкообразных изменений, возникающих в виде внезапного ответа системы на плавные изменения внешних условий. Приведем интересный отрывок из книги В.Арнольда «Теория катастроф». Рассматривается нелинейная социальная система, находящаяся в устойчивом состоянии, которое считается обществом «плохим» по отношению к некоторому целевому состоянию, признаваемому «хорошим». Начинается «перестройка» системы посредством движения к лучшему состоянию. По мере движения от худшего состояния к лучшему сопротивление изменяемой системы растет, текущее положение дел становится хуже. «По мере приближения к самому плохому состоянию на пути перестройки сопротивление, начиная с некоторого момента, начинает уменьшаться, и как только самое плохое состояние пройдено, не только полностью исчезает сопротивление, но система начинает притягиваться к лучшему состоянию. Величина ухудшения, необходимая для перехода в лучшее состояние, сравнима с финальным улучшением и увеличивается по мере совершенствования системы. Слабо развитая система может перейти в лучшее состояние почти без предварительного ухудшения, в то время как развитая система в силу своей устойчивости на такое постепенное непрерывное улучшение не способна. Если систему удастся сразу, скачком, а не непрерывно перевести из плохого устойчивого состояния, достаточно близко к хорошему, то дальше она сама собой будет эволюционировать в сторону хорошего состояния» [1].

Во многих случаях в сложных социальных системах происходит сближение экономического и социального поведения. Так, стоимость товаров и услуг, которая первоначально была чисто экономической категорией, постепенно становится социально детерминированной величиной в процессе создания так называемой «новой стоимости».

Исходным пунктом возникновения такой «новой стоимости» является создание товаров и услуг с индивидуализированными, а не однотипными потребительскими характеристиками. Внешне это выглядит как изменение в технологии производства и оформления внешнего вида товара, как придание ему большей привлекательности. На глубинном уровне это означает возникновение ситуации, позволяющей потребителям *выбирать* между функционально близкими товарами, руководствуясь собственными предпочтениями и величиной располагаемого дохода. Процесс этого выбора *влияет* на стоимость и рыночные цены таких товаров.

Первым проявлением этого влияния является отрыв величины «новой» стоимости от величины средних или иных «необходимых» издержек. Стоимость товара, а не только его цена, становится переменной величиной, значение которой определяется *изменяющимся индивидуальным отношением* потенциальных потребителей к этому товару. Иначе говоря, она становится индивидуализированной знаковой ценностью (sign-value), отражающей смещение устремлений человека от первичных потребностей (needs) к желаниям вторичного плана (wants, desires), переход от массового потребления к групповому (статусному), а затем и к индивидуально неповторимому потреблению. Присвоением такой индивидуализированной ценности личность стремится выразить себя в потреблении [см., например: 15]. Можно считать, что такая стоимость *создается* в процессах обмена, в отличие от среднезатратной стоимости, которая создается в процессе производства и только *проявляется* в обменных процессах. Тем самым новая стоимость превращается из чисто экономической сущности в социэкономическую сущность, имеющую как экономическую, так и социальную составляющие.

Таким образом, подводя итоги вышесказанному, можно утверждать, что взаимодействие различных аспектов поведения сложных социальных систем создает дополнительный синергетический (системный) эффект, способный придать новое качество поведению таких систем.

© *Маруцак О. В.*

Важно то, что в таких системах даже в состоянии равновесия возможны значительные конфликты с далеко идущими последствиями.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Арнольд В.И. Теория катастроф / Владимир Игоревич Арнольд.—М.: Наука, 1990.—С. 100 — 101.
2. Валлерстайн И. Неопределенность и творчество: исходные положения и выводы // Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века. [Пер. с англ. под ред. В.И. Иноземцева] / И. Валлерстайн. — М.: Логос, 2003. — С. 5 — 13.
3. Воробьев Н. Теория игр / Н. Воробьев // Философская энциклопедия в 5-ти томах / [Под ред. Ф.В. Константинова].— М.: Сов. энциклопедия, 1970, т. 5.—С. 208-210.
4. Гришин Н.В. Конфликт / Н.В. Гришин // Всемирная энциклопедия: Философия. [Гл. научн. ред. Грищанов А.А.]. — М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001.—С. 505-506.
5. Здравомыслов А.Г. Конфликт социальный / А.Г. Здравомыслов // Новая философская энциклопедия в 4-х томах / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд; Научно-ред. совет: предс. В. С. Степин, заместители предс. А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов. — М.: Мысль, 2001. — Т. 2.—С. 301-303.
6. Козер Л.А. Функции социального конфликта / Л.А. Козер // Американская социологическая мысль: Тексты / [Под ред. В. И. Добренькова].—М.: Издание Международного Университета Бизнеса и Управления, 1996.—С. 542 — 556.
7. Курдюмов С.П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем / Курдюмов С.П. — М.: ИПМ им. М.В.Келдыша АН СССР, 1990.—№45. — (Препринт / ИПМ им. М.В.Келдыша АН СССР).
8. Курдюмов С.П., Малинецкий Г.Г. Синергетика — теория самоорганизации: Идеи, методы, перспективы / С.П. Курдюмов, Г.Г. Малинецкий // Знание.—1983.—№ 2. — 64 с.
9. Майстровой А. Моменты истины / А. Майстровой // Век.—2010.—№ 41—42. — С. 12—14, 15—17.
10. Пригожин И. Природа, наука и новая рациональность / И. Пригожин // Знание: философия и жизнь.—1991.—№ 7.—С.32—35.
11. Самарский А.А. Вычислительный эксперимент и научно-технический прогресс / А.А.Самарский // Информатика и научно-технический прогресс.—М.: Наука, 1987.—190 с.
12. Сачков Ю.В. Конструктивная роль случая / Ю.В. Сачков // Вопросы философии.—1988.—№5. — 82 — 94.
13. Седов Л.А. Равновесие социальное / Л.А. Седов // Современная западная социология: Словарь / [Сост. Ю.Н. Давыдов и др]. — М.: Политиздат, 1990.—С. 28.
14. Сидорина Т. Философия кризиса / Т. Сидорина.— М.: Флинта: Наука, 2003. — 456 с.
15. Lash S. Sociology of Postmodernism / S. Lash.— L.: Routledge and Kegan Paul., 1990. — 216 p.
16. Toward a General Theory of Action. Ed by Parsons T. and Shils E. / Talcott Parsons, Edward A. Shils.— Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1951.—P. 395.

Маруцак О. В. — аспірант кафедри філософії і соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

УДК 300.3+301+930.1

РОЛЬ ТА МІСЦЕ ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В ЗАГАЛЬНОМУ ПЛІНІ ІСТОРИЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕОРІЙ

З'ясовано епістемологічні передумови впровадження в історичні дослідження такого феномену, як «історична пам'ять». Показані як мікроінтелектуальні передумови, пов'язані конкретно з еволюцією історичної науки в другій половині ХХ ст., так і макроінтелектуальні, пов'язані з глибокою трансформацією гуманітарної думки в цілому.

Ключові слова: історична пам'ять, винайдення традиції, «кінець історії», розпад часу прогресу.

РОЛЬ И МЕСТО ИССЛЕДОВАНИЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ В ОБЩЕМ ТЕЧЕНИИ ИСТОРИЧЕСКИХ И СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИХ ТЕОРИЙ

Выявлены эпистемологические предпосылки внедрения в исторические исследования такого феномена, как «историческая память». Показаны как микроинтеллектуальные предпосылки, связанные конкретно с эволюцией исторической науки во второй половине XX ст., так и макроинтеллектуальные, связанные с глубокой трансформацией гуманитарной мысли в целом.

Ключевые слова: историческая память, изобретение традиции, «конец истории», распад времени прогресса.

ROLE AND PLACE OF RESEARCHES OF HISTORICAL MEMORY IN THE GENERAL FLOW OF HISTORICAL AND SOCIO-PHILOSOPHICAL THEORIES

The epistemological pre-conditions of introduction into historical researches of the phenomenon of «historical memory» are found out. Both micro-intellectual pre-conditions relating concretely to the evolution of historical science in the second half of the XX century and macro-intellectual, related to deep transformation of humanitarian thought generally are shown.

Keywords: historical memory, invention of tradition, «the end of history», disintegration of time of progress.

Інтерес до колективних уявлень (соціолог Еміль Дюркгейм) та колективної психології (Густав Лебон, Габріель Тард), що намітився ще в XIX ст., неминуче повинен був з'єднатися з дослідженнями в області пам'яті. Так пам'ять з точки зору колективного, а також зв'язків індивідуального і колективного, опинилася в центрі уваги психології та соціальних наук. Цікаві, але значною мірою забуті роботи включають, наприклад, книгу Стефана Чарновського, учня Е. Дюркгейма, що була присвячена дослідженню ролі культу Святого Патріка в Ірландії і пов'язаних з ним колективних спогадів і ритуалів у підтриманні ірландської ідентичності (1919); дослідження психолога Поля Жане, який підкреслював соціальний характер пам'яті, нерозривний зв'язок її з розвитком мови та представляв пам'ять специфічною дією, відмінною від автоматичного повторення, що призводить до утворення навичок (1927); висновки психолога Льва Виготського про те, що пам'ять набуває розповідної форми і цілком сформована культурними впливами (1929) [17]. Особливе місце в ряду подібних робіт належить працям Мориса Хальбвакса, французького вченого першої половини XX століття, представника школи Дюркгейма. У серії своїх статей про рушійні сили суспільної пам'яті (1925, 1941, 1950 (посмертно)), він робить наголос на соціальній зумовленості індивідуальної пам'яті та говорить, що пам'ять завжди виростає з групи, згуртованість якої вона підтримує. І саме для аналізу цієї суспільної складової автор використовує поняття «соціальні рамки» [15]. Хальбвас вводить у науковий обіг поняття «колективна пам'ять», яка представляється йому сукупністю спогадів, які суспільство в ту чи іншу епоху здатне відтворити у відповідності зі своїми духовними потребами. Паралельно з Хальбваксом природу і функції колективних спогадів вивчав в 1920-і роки Абі Варбург, німецький історик мистецтва. Варбург називає увесь фонд зображень і жестів, яким володіють і Захід, і Схід, а також той механізм, за допомоги якого вони з цією культурною спадщиною управляються, «соціальною пам'яттю», а саму культурну спільність - «співтовариством тих, що згадують» [1]. Деякі дослідники пов'язують теорію рушійних сил колективної пам'яті Хальбвакса з теорією антрополога Едварда Еванса-Прічарда, що досліджував способи функціонування соціальних та політичних інститутів племені нуер – одного з нілотських народів, - з метою відтворення моделі колективної пам'яті (1940) [16, с. 192]. Інші учені помітили схожість між дослідженнями Хальбвакса і англійського психолога Фредеріка Бартлетта. Експерименти Бартлетта, якого зазвичай вважають першим сучасним психологом, що звернувся до вивчення соціальної природи пам'яті, показали вирішальну роль групи в динаміці індивідуального запам'ятовування (1932) [17]. Роботи Хальбвакса довгий час відкидалися, але згодом, приблизно з 1980-х рр., здобули друге народження та стали сприйматися з бурхливим захватом істориками, які виявили в них керівні принципи своїх власних досліджень. Історики, слідом за Хальбваксом, прагнуть показати, що колективна пам'ять служить одним з «регуляторів соціальної поведінки», одним з механізмів підтримки в стабільному стані певної групової ідентичності» [10]. Колектив, проте, адаптуючи нові явища та ідеї, повинен періодично проводити переінтерпретацію минулого. Тому пам'ять постійно переструктурується під тиском модерних історичних репрезентацій – відповідно до поточних потреб і реалій, фактично перетворюючись на інституціоналізовану історичну пам'ять.

Патрик Хаттон, автор однієї із засадничих праць з історичної пам'яті (1993) [16], пише, що історики, починаючи з кінця 1970-х (Філіп Аріес) – на початку 1980-х рр. (Морис Агульон), почали вивчати історію пам'ятних практик (політики комеморації), які вони бачили як механізми політичної влади. На цьому благодатному ґрунті дослідники перемкнули свій історіографічний інтерес від політичної історії до культурної політики, від ідеології до символічних образів минулого, що служили цілям політичної пропаганди. Образи минулого, через які утверджується нова ідеологія, а не ідеї і події самі по собі, служили їм найважливішим матеріалом.

Далі автори подібно до Ерика Хобсбаума і його п'ятьох колег – чия багатоцитована антологія «Винайдення традиції» (1983) [3] є одним із прикладів перших кроків в цьому напрямі – продовжили тенденцію десакралізації традиції, шляхом зведення її до образів, через які вона була представлена. Винайдені традиції, згідно тези Хобсбаума, мають очевидні соціальні і політичні функції. Нові суспільства, чи кардинально трансформовані старі, які створюють нову культуру, замінюють історичну реальність штучно винайденими традиціями, що надають ілюзію зв'язків з минулим. Відбувається пошук ритуалів, церемоній, будь-яких інших прийомів, які зв'язують групу з минулим, а також націлені на «формалізацію» нових практик. До таких прийомів Хобсбаум відносить встановлення нових свят, викладання по нових шкільних підручниках, спортивні змагання, пошук нових героїв і символів – що обумовлює появу нової архітектури, а також масове зведення пам'ятників. Або, що буває частіше – переосмислюються вже наявні оповідання і потрібні герої та події минулого за допомоги традиції включаються в контекст сьогодення.

Недавнє зусилля здійснене П'єром Нора в його амбітному проекті «Місця пам'яті» (1984-1992), з метою документувати історію колективної пам'яті Франції, розкритої через її репрезентації, стверджує Хаттон, є вінчаючий момент в даній науковій традиції.

Перший нарис цих ідей Нора опублікував в колективній збірці «Нова історія» (1978), за яким прослідувала серія книжок «Місця пам'яті». Ідея книг у 1990-ті рр. знайшла послідовників в різних європейських країнах, зокрема, в Нідерландах, Італії, Німеччині. Нора і його колеги вважають, що пам'ять нації прикріплюється до так званих місць пам'яті. Це точки кристалізації колективної пам'яті та ідентичності: емблеми, пам'ятники та будівлі, інституції, девізи та історичні особистості. Вчорашні мнемонічні місця є сьогодні орієнтирами для істориків, що локалізують на карті безліч образів минулого, які коли-небудь з'являлися. «Нора ретроспективно простежує спочатку образи французької республіки дев'ятнадцятого століття, потім образи французької нації сімнадцятого і вісімнадцятого століття і, нарешті, ...образи народної культури середньовічної Франції... Описуючи виявлені тут образи, історики змушені визнати, що в деяких випадках мнемонічні місця можуть представляти різні, часом незв'язані між собою традиції, так як ці місця використовувалися неодноразово і абсолютно по-різному» [16, с. 45, 48-49].

Даний огляд треба доповнити згадкою про ще одну знакову роботу, що ставить загальнозначущу проблему відносин між історичним пізнанням та традиціями колективної пам'яті. У своїй роботі «Пам'ятай. Єврейська історія і єврейська пам'ять» (1982) [7] історик Йозеф Єрушалмі на прикладі долі єврейського народу порушує питання про розрізнення історичної традиційної та історичної наукової пам'яті. Вчений застосовує до історичного пізнання термін «історіографія» та відзначає, що остання «не є спробою відновити пам'ять, а являє собою дійсно новий рід пам'яті» [12, с. 557], так як представляє колективне минуле, з яким вже утрачено живий контакт. Заслуга Єрушалмі полягає у тому, що він звернувся до питання про силу дії історії, як науки, на всяку колективну пам'ять, що представлена будь-якою традицією. Так, згідно думки Єрушалмі, у ХІХ ст., з розвитком проекту Юдаїки, на зміну традиційної «провіденціальної концепції» єврейської історії (складання якої ніколи не залежало від істориків) «приходить поняття світської історії» [12, с. 556], яка заснована на історичному обґрунтуванні усіх істотних позицій традиції та розгортається в площині реальності наукової історичної пам'яті.

Таким чином, слід констатувати, що в історіографії 1980-х – початку 1990-х рр. намітився прорив до досліджень пам'яті: історики сконцентрували увагу на вивченні різних форм історичної пам'яті та механізмів її конструювання, тим самим започаткувавши новий жанр історичної науки.

Проте, треба зазначити, що до сих пір ще не достатньо вивчене питання про епістемологічні передумови впровадження в історичні дослідження такого феномену, як «історична пам'ять».

На нашу думку, поява інтересу до теми пам'яті у істориків була підготовлена передумовами різного типу. Наша мета – показати серед цих передумов як мікроінтелектуальні, пов'язані конкретно з еволюцією історичної науки в другій половині ХХ ст., так і макроінтелектуальні, пов'язані з глибокою трансформацією гуманітарної думки в цілому.

Огляд основної критичної літератури з даної проблеми дає нам можливість виділити декілька аспектів інтелектуальної культури 1960-1970-х рр., що створили теоретичне підґрунтя для вивчення історичної пам'яті.

П. Хаттон зазначає: інтерес істориків до проблеми пам'яті був значною мірою інспірований істориками ментальностей, роботи яких у 1960-ті рр. оживили французьку історіографію. Як помітив П. Нора, один з першовідкривачів в цій області, проблема пам'яті піднімає сьогодні перед історіографією питання, які минуле покоління істориків зв'язувало з ментальностями [16, с. 32-33].

До кінця XIX ст. у світовій історіографії панувала політична історія: у центрі уваги знаходилася держава та її правителі, а переважаючою формою історіописання була розповідь про значні події та значних людей. Політична історія засновувалася на позитивістському розумінні історії як послідовного та логічного процесу. У перші десятиліття нового XX століття Карл Лампрехт в Німеччині, Люсьєн Февр та Марк Блок у Франції, Льюїс Нам'єр та Річард Товні в Англії повели боротьбу проти старої, подієвої історії. До 1950-х рр. склалася нова парадигма у світовій історичній науці - «нова історія»: історія структур, а не подій, історія економічна і соціальна, історія «великої тривалості» (*la longue durée*, за виразом Фернана Броделя)» [9, с. 26]. За свідченням визнаного метра французької історичної науки Жоржа Дюбі, в 1960-і роки французькі історики, розчарувавшись «в можливостях економічної історії», що вивчала «структури», але була «знеособленою», втратила із виду реальну, живу людину, звернулися до вивчення історії ментальностей, ідейна основа якої була закладена в роботах Л. Февра і М. Блока, провідних учених «школи Анналів» [9].

Історики ментальностей запропонували перемістити центр тяжіння в дослідженнях від історії «героїв», правителів, державних діячів, мислителів – «до історії повсякденного життя різних соціальних прошарків і груп, пересічних людей суспільства в цілому» [5]; вони спробували відійти від вивчення пануючих ідеологічних систем та звернулись до аналізу тих ментальних форм та колективних уявлень, що визначали ставлення людей до світу та до самих себе.

Загальною для істориків ментальностей та істориків пам'яті виявилась тенденція деідеологізації знання. Проте перші були сконцентровані на пошуку уявлень і понять, що вирішально визначають свідомість і поведінку людини, але що лежать «нижче» пануючих ідеологічних систем. А інші – на викритті цих ідеологічних систем, що конструюють соціальну реальність, включаючи минуле, сьогодення та майбутнє. Хоча звернення до досліджень стереотипів мислення дозволило історикам прокласти дорогу в історію колективних ментальностей, вони рідко коли зв'язували це з обговоренням природи традиції (виключення складають окремі роботи М. Блока [2] та Ф. Арієса [16, с. 228-255]). Це потенційно давало змогу наблизитися до механізмів колективної пам'яті.

Ще одним кроком на зустріч історичним дослідженням пам'яті були методологічні новації в історичній науці, пов'язані з вивченням історії та культури неєвропейських народів. Британський історик Гвін Принс, оцінюючи погляд останньої генерації вчених на неєвропейську історію, твердить, що кожен європейський дослідник в колоніальну епоху описуючи неєвропейські суспільства підходив до них з щоразу новим наперед заданим образом про ці народи, їх суспільну структуру, модель влади, вигадуючи їхнє минуле. Починаючи з 1970-х рр. нове покоління дослідників, застосовуючи суворіші міждисциплінарні й лінгвістичні вимоги, заперечили основні європейські колоніальні догмати історії цих народів. Вчені піддали сумніву попередні дослідження неєвропейських суспільств, стверджуючи, що у колоніальному контексті звістки про соціальну структуру та функціонування влади в цих культурах найчастіше дослідниками наново винаходилися. Умисно з пропагандистською метою, чи неумисно, через недоліки в методології [11, с. 160-162]. Принс зауважує, що застосування цієї ідеї істориками є важливим методологічним запозиченням європейської історіографії з неєвропейської історії. І для прикладу наводить роботу Девіда Кеннедайна, одного із авторів збірника «Винайдення традиції», в якій вчений спробував переосмислити міфи британської монархії. Зокрема, розглядаючи шляхи зміни та розвитку контексту й виконання королівських ритуалів, Кеннедайн розвінчав образ Англії 1800-х рр. як «модерного», «індустріального», «сучасного» суспільства, що його підтримували соціологи [3, с. 124-191].

В критичних джерелах висловлюється одностайна думка про очевидний вплив на дослідження пам'яті методів теоретиків постструктуралізму. Постструктуралізм атакував концептуальні основи лінійної історичності, утверджуючи думку, що минуле постійно міняє свою форму в дискурсі сьогодення, що є найважливішим елементом культурної практики, і тим самим підвищив інтерес до взаємозв'язку історії, пам'яті та влади. На думку Мішеля Фуко, образ минулого в дискурсі сьогодення не стільки являє собою дійсний образ минулого, що склався на основі спогадів, які збереглися, скільки є реконструкцією цього минулого; він передає нові ідеї, які не мають жодного зв'язку з цим

минулим, але відповідають поточним потребам [14]. У рамках такого історичного аналізу традиція, з її претензією створення історичної спадкоємності, виявляється фальсифікацією.

Ірина Савельєва у статті «Перехрестя пам'яті» [13] зауважує, що у ряді досліджень французьких постструктуралістів семіотичної школи (Ролан Барт, Юлія Кристева, Жак Деррида та ін.) «нав'язування суспільству “буржуазної картини світу” шляхом створення відповідної текстової реальності розглядалося як основна прагматична функція історичних творів, і ця концепція, що поширювалася не лише на тексти, але і на інші знакові системи зіграла важливу роль, що переорієнтує в підході до проблеми соціального запасу знання про минуле». Проте Савельєва висловлює думку, що нова для істориків тема – історична пам'ять – розвивається ними завдяки тривалому активному використанню сучасного інструментарію ряду соціальних і гуманітарних дисциплін, «пов'язаних з проблемами акумуляції суспільством знання про соціальну реальність і можливостями свідомого управління цим процесом». Так, свідчить Савельєва, «нові евристичні можливості для історичних досліджень виникли в результаті розвитку соціологічної концепції знання, згідно якої формування знання є соціальним процесом, а під “реальністю” розуміється все, що вважається реальністю в тому або іншому суспільстві». Потрібна була тільки зміна загальнонаукових акцентів, «внаслідок чого інтерес цілого ряду істориків перемкнувся з ідеологічно насичених текстів на пропагандистські образи і символи».

Таким чином, огляд аналізу інтелектуальних умов, при яких історики почали звертатися до питання пам'яті, наводить на наступні висновки. У 1960-1970 рр. в рамках декількох підходів в філософії та соціально-гуманітарному знанні з'явилися теорії, від яких залишався лише один крок до досліджень проблем історичної пам'яті. Проте слід говорити про більш глибокі загальнонаукові зміни, що зумовили чергову ревізію епістемологічних підстав історичної науки та впровадження такого феномену, як історична пам'ять в історичні дослідження. Спробуємо розглянути ці глобальні епістемологічні зрушення, що призвели до означеної трансформації у мисленні істориків.

Історик Павло Крилов, говорячи про парадигми вивчення неофіційної пам'яті, висловлює важливе, на нашу думку, спостереження про те, що як колись і усна історія, дослідження пам'яті «починалися під знаком опозиції об'єктивістському академічному дискурсу». Соціолог Софія Чуйкіна взагалі пише про те, що «апеляція до “пам'яті” серед дослідників і освіченої публіки зазвичай свідчить про кризу наукового знання» [10].

Поза сумнівом, вивчення усними істориками соціальної пам'яті прожитого досвіду спочатку мало «політичний» відтінок альтернативи. На противагу ідеї про «кінець індивідуума», прибічники цього методу стверджували процес суб'єктивізації в соціальних групах, викликаючи «свідків історії» з нижчих класів, з числа знедолених або переможених, що не мають привілею влади або статусу. Критикуючи шкільну політичну та соціальну історію як спосіб «розуміти і приймати те, яким чином виник соціально-політичний лад, при якому вони [школярі] живуть» [10], цей підхід дозволяв реалістичніше відтворювати минуле, протистояти сталим міфам і штампам, ставити під сумнів «офіційну версію».

Перших усних істориків у 1950-1960-ті рр. здебільшого цікавив запис досвіду так званої «звичайної» робочої людини, жіноча історія чи історія темношкірих, що були не задокументовані чи записані вкрай погано. Усна історія стала важливим джерелом «історії знизу» (напрямок, що зародився в історіографії наприкінці 1960-х рр. [11, с. 39-56]), що було схвалене та підтримане соціальними істориками всього світу. «І до цього дня для усної історії в західноєвропейських країнах характерні як приналежність більшості фахівців до лівого крила політичного спектру, так і їх опозиція офіційним інститутам історичної науки» [10].

З точки зору деяких філософів, варіанти «альтернативної історії» і «історичних викриттів» є свідченням вкорінення у буденній свідомості наших днів концепту «кінця історії». Розгалуження в історії виявляються неймовірно затребуваними масовою свідомістю і стають предметом розгляду як в професійній історії, так і в численних варіантах альтернативної історії і криптоісторії. Проте, нескінченні історичні сенсації вказують не на затребуваність історії в масовій свідомості, а як раз навпаки – на недовіру до «офіційних» версій історії [4]. «Попитом» користуються тільки ті варіанти історії, які руйнують традиційне сприйняття. «Винайдені традиції» в цій ситуації можна сприймати як реалізацію даної тенденції в рамках професійної історії.

В цьому сенсі цікавою є думка філософа та історика Миколи Копосова, який пише про те, що історія сьогодні знаходиться в стані кризи, яка зазвичай вбачається в розпаді «великих наративів». «Поняття загальної історії, що склалося у XVIII ст. [в епоху Просвітництва], виступало як “збиральне” поняття, що узагальнювало окремі приватні історії... Навпаки, в наші дні прогрес

розпався на декілька паралельних ліній розвитку. Безліч темпоральностей замінила єдину темпоральність лінійного історичного часу – часу прогресивного розвитку людства» [8, с. 125].

Отже, сучасну кризу історії Копосов пов'язує з крахом ідеї прогресу, базовою для проекту Просвітництва. Останній ґрунтувався на технократичній вірі в прогрес, «вірі в пізнаваність, пояснювальність і керованість світу. Соціальні науки (і історія як одна з них) глибоко інтеріоризували цю віру. Звідси їх прагнення наблизитися до моделі природничих наук» [8, с. 128]. Але трагічний досвід світових війн та тоталітарних режимів, неможливість пояснити зміну світової економічної кон'юнктури у 1970-ті рр., поступовий занепад, а згодом і крах комуністичної ідеології підірвали віру в можливість управляти історією, відкривши її закони.

Історики змушені були переглядати та змінювати своє бачення власної методології та інтерпретації. Для прикладу, у 1950-ті й 1960-ті рр. економічні і соціальні історики віддавали перевагу в поясненні соціальних змін економічним (марксизм) чи географічним (Ф. Бродель) чинникам, чи демографічним рухам («мальтузіанські моделі»). Починаючи з 1970-х рр., як твердить Джованні Леві (один із теоретиків мікроісторії), історики наголошують на вирішальному значенні стратегій і практик пересічних людей, щоразу стають готовими до визнання «контрфактичності» [11, с. 28, 119-141].

В інших соціальних науках, особливо у соціології, як зауважує Копосов, мають місце паралельні процеси відмови від глобальних теорій: антиструктуралістське повстання, що почалося відходом від функціоналізму в американській соціології 1950-1960-х рр. перейшло в повсюдне заперечення структуралізму, марксизму та психоаналізу у 1970-1980-ті рр. [8, с. 82]. Філософ Вадим Ємелін зв'язує оформлення у кінці 1960-х рр. в самостійну ідейну течію постструктуралізма, як методології культурного аналізу (Ж. Деррида, М. Фуко, Р. Барт), з остаточним розчаруванням «в можливості насильницького перевлаштування світу згідно з “великими історичними проектами” починаючи з проекту Маркса і закінчуючи проектом Маркузе» [6] (про вирішальну роль маргінальних груп в соціально-політичному перетворенні буржуазного суспільства). Паралельно розкладанню глобальних пояснювальних схем розвитку в різних областях гуманітарних досліджень складаються цікаві нові підходи, однак вони не вписуються в жодний загальний проект.

Таким чином, внаслідок розпаду часу прогресу, що «був розпадом усієї системи часових координат ідеології Просвітництва», в гуманітарних дисциплінах в останній третині ХХ століття відбулися глибокі загальнонаукові зміни. Вони виявилися у поступовому відході від лінійних, стадіальних теорій та формуванні принципово нових полів знання. Останні ж засновані на усвідомленні того, що суспільне буття занадто мінливе і набагато складніше, ніж його теоретичні моделі. Важливо, що в історичній науці ці тенденції виявилися найбільш показово. Численні напрями історичної думки останніх двох-трьох десятиліть – постмодернізм, лінгвістичний поворот, нові інтелектуальна та культурна історії, новий історизм, мікроісторія, усна історія, прагматичний поворот – «проголошували або “кінець історії”, або навпаки, її відродження для нового життя, але в сильно зміненому вигляді» [8, с. 120]. Одна з подібних сучасних спроб оновлення історії належить дослідникам історичної пам'яті. В перспективі перед філософами та істориками стоїть задача спробувати зрозуміти цей феномен, оцінити його вплив на прогрес історичної науки. Це, зрештою, дасть відповідь на питання, яке місце досліджень історичної пам'яті в розвитку сучасної історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арнаутова Ю. А. Культура воспоминания и история памяти / Ю. А. Арнаутова // История и память: Историческая культура Европы до начала Нового времени / [Под ред. Л. П. Репиной]. — М.: Кругъ, 2006. — С. 47—55.
2. Блок М. Феодальное общество. Том I. Часть первая, книга II. Глава третья. Коллективная память // Марк Блок. Апология истории или ремесло историка; [Перевод Е.М. Лысенко, примечания и статья А. Я. Гуревича]. — М.: Наука, 1986. — С. 150—164.
3. Винайдення традиції / За ред. Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера; [Пер. з англ. М. Климчука]. — К.: Ніка-Центр, 2010. — 448 с.
4. Гвоздецкая О. А. Историческая сенсация и недоверие к истории в массовом сознании последних десятилетий / О. А. Гвоздецкая // Эсхатос: философия истории в предчувствии конца истории. — Одесса: ФЛП «Фридман А.С.», 2011. — С. 267—279.
5. Гуревич А. Я. Проблема ментальностей в современной историографии [Електронний ресурс] / Арон Яковлевич Гуревич. — Режим доступа: <http://ec-dejavu.ru/m/Mentalites.html>
6. Емелин В. А. Постмодернизм: в поисках определения [Електронний ресурс] / Вадим Анатольевич Емелин. — Режим доступа: <http://emeline.narod.ru/postmodernism.htm>

© **Маслий О. Н.**

7. Йерушалми Й. Х. Захор. Еврейская история и еврейская память // Йосеф Хаим Йерушалми; [Перевод с англ. Рафаила Нудельмана]. — Москва, Гешарим: Мосты культуры, 2004. — 168 с.
8. Копосов Н. Е. Хватит убивать кошек! Критика социальных наук / Николай Евгеньевич Копосов. — М.: Новое литературное обозрение, 2005. — 248 с.
9. Кром М. М. Историческая антропология. Пособие к лекционному курсу / Михаил Маркович Кром. — СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2010. — 214 с.
10. Крылов П. Обретение исторического слуха: парадигмы изучения неофициальной памяти [Электронный ресурс] / Павел Крылов. — Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2005/74/kry27.html>
11. Нові підходи до історіописання / За ред. Пітера Берка; [Пер. з англ. Т. Портнова, А. Портнов]. — К.: Ніка-Центр, 2010. — 368 с.
12. Рикёр П. Память, история, забвение / Поль Рикёр; [Пер. с франц. И. И. Блауберг, И. С. Вдовина, О. И. Мачульская, Г. М. Тавризян]. — М.: Издательство гуманитарной литературы, 2004. — 728 с.
13. Савельева И. М. Перекрестки памяти / И. М. Савельева // Хаттон П. История как искусство памяти; [Перев. с англ. В. Ю. Быстрова]. — СПб.: «Владимир Даль», 2003. — С. 398—421.
14. Фуко М. Археология знания / Мишель Фуко; [Пер. с фр. С. Митина, Д. Стасова]. — К.: Ника-Центр, 1996. — 208 с.
15. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / Морис Хальбвакс; [Пер. с фр. и вступительная статья С. Н. Зенкина]. — М.: Новое издательство, 2007. — 348 с.
16. Хаттон П. Х. История как искусство памяти / Патрик Хаттон; [Перев. с англ. В. Ю. Быстрова]. — СПб.: «Владимир Даль», 2003. — 424 с.
17. Olick J. K., Robbins J. Social Memory Studies: From “Collective Memory” to the Historical Sociology of Mnemonic Practices / J. K. Olick and J. Robbins // Annual Review of Sociology. — 1998. — Vol. 24. — P. 105—140.

Маслий О. Н. – кандидат педагогических наук, полковник, заместитель начальника по учебной работе Одесской военной академии.

УДК: 167/168:164

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВОЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЛОГИСТИКИ

В статье рассматриваются традиционные методологии, применяемые при анализе логистических систем в военной сфере, а также анализируется возможность использования в данных исследованиях синергетического подхода.

Ключевые слова: *военно-экономическая логистика, логистическая система, логистическая деятельность, синергетическая методология.*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВОЄННО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЛОГІСТИКИ

В статті розглядаються традиційні методології, що використовуються при аналізі логістичних систем у військовій сфері, а також аналізується можливість використання у цих дослідженнях синергетичного підходу.

Ключові слова: *військово-економічна логістика, логістична система, логістична діяльність, синергетична методологія.*

METHODOLOGICAL BASIS OF MILITARY-ECONOMICAL LOGISTICS

This article explores traditional methodology applied in analysis of logistic systems of military sphere, and it's analyzed an ability of usage of synergetic approach.

Keywords: *military-economic logistics, logistic system, logistic activity, synergetic methodology.*

Общество Украины планирует и заказывает силовым структурам услуги в форме: постоянной

готовности и возможности эффективной защиты жизненно важных интересов личности, общества и государства от внутренних и внешних угроз. Эти услуги требуют, во-первых, затрат на материально-техническое обеспечение, в соответствии с потребностями всех силовых структур государства и, во-вторых, на оплату труда военнослужащих. Все это в свою очередь ведет к необходимости усовершенствования экономических отношений между государством и его силовой структурой, эти отношения должны быть организованы таким образом, чтобы обеспечить возможность силовым структурам иметь высокую организационную готовность выполнять надежно и качественно государственные заказы по минимально возможным для общества ценам.

Сегодня остро назрела необходимость создания новой модели взаимодействия силовой структуры государства с экономикой, политикой и обществом. Однако в настоящее время отсутствуют основательные теоретические разработки такого взаимодействия. Что создает необходимость исследования всех аспектов данной проблематики. Одним из таких аспектов является решение вопросов военно-экономической логистики. Дело в том, что материальные потоки, двигаясь от первичного источника сырья через цепь производственных, транспортных и посреднических звеньев к конечному потребителю, постоянно увеличивается в стоимости. Использование логистики в военном деле позволит достичь следующего экономического эффекта: снижение запасов на пути движения материальных потоков, сокращение времени прохождения товаров по логистической цепи, снижение транспортных расходов, сокращение затрат ручного труда и соответствующих расходов на операции с грузом и многое другое.

В ситуации, когда экономическая наука не располагает знаниями о методах научного формирования сопряженной с ней системы материального обеспечения всех силовых структур, которые бы отвечали современным требованиям, исследование методологических основ военной логистики является нужным и необходимым делом.

Актуальность данной темы заключается в том, что сегодня мы наблюдаем методологическое несовершенство военно-экономической науки, в том числе отсутствие моделей развития военной экономики, имеющих не только исследовательское, но и практическое значение.

Цель данной статьи рассмотрение базовых методологических концепций военно-экономической логистики и возможности использования ею новой методологии.

Военно-экономическая логистика определяется нами как научно-практическое направление хозяйствования, заключающееся в эффективном управлении материальными, и, связанными с ними информационными и финансовыми потоками в военной сфере. Военно-экономическая логистика представляет собой широкий диапазон деятельности, связанный с эффективным осуществлением планирования тылового и технического обеспечения; разработкой и усовершенствованием способов управления материальными потоками; руководством материальным, техническим и информационным обеспечением в мирное и военное время; определением стратегий и технологий физического перемещения материальных ресурсов, многоуровневое прогнозирование объемов перевозок; ведением отчетности по наличию, перемещению и качественному состоянию материально-технических средств по службам тыла, организации контроля относительно законности их затрат.

Прежде чем перейти непосредственно к методологическим основам военно-экономической логистики, определим что, собственно, мы понимаем под методологией. Понятие «методология» происходит от слова «метод». В соответствии с наиболее общими определениями, приведенными в различных словарях, слово «метод» определяется как способ достижения той или иной цели. Таким образом, термин «методология» нами определяется, как структурированная совокупность взаимосвязанных методов, служащих для достижения некоторой целостной системы целей.

За длительный период своего существования логистика уже наработала определенные методологические воззрения, позволяющие ей достаточно эффективно функционировать все это время. Рассмотрим основные методологические концепции являющиеся базисом военно-экономической логистики, применение которых позволяет: прогнозировать материальные потоки; создавать интегрированные системы управления и контроля; разрабатывать системы логистического обслуживания; оптимизировать запасы и многое другое.

Современная теория логистики в концептуальном плане базируется на четырех методологиях: системном анализе, кибернетическом подходе, исследовании операций, прогностике.

Алесинская Т. В. описывает следующую логическую последовательность использования указанных научных направлений при анализе, синтезе и оптимизации логистических систем.

1. Логистическая цель с движущимися по ней сквозными потоками объективно представляет собой сложную логистическую систему, т.е. может быть исследована средствами общей теории

систем.

2. Логистические системы являются искусственными, динамическими и целенаправленными. Для таких систем актуальны проблемы управления, задачи анализа и синтеза управляемых и управляющих систем, которые могут быть изучены, решены и смоделированы методами кибернетики.

3. Если речь идет о системе управления, то возникают задачи выбора оптимального решения и оценки эффективности управления. Решение этих задач обеспечивают методы исследования операций.

4. Любая организационно-экономическая деятельность, а значит и управление логистическими потоковыми процессами немыслимы без перспективного их планирования, без научно обоснованных прогнозов параметров и тенденций развития внешней среды, показателей логистических процессов в логистических системах и др. Такие задачи решаются на основе методов и принципов прогностики [1].

Рассмотрим каждый из этапов более подробно.

Итак, логистическая система представляет собой сложноорганизованную систему, состоящую из большого количества взаимосвязанных и взаимодействующих элементов, изучение такой системы наиболее эффективно при использовании системного анализа.

Согласно системной методологии, системой называется та физическая реальность, по отношению к которой необходимо принять решения (любые естественные и искусственные объекты). В процессе системного анализа, как отмечает В. Н. Спицнадель, создается абстрактная и концептуальная система, описываемая с помощью символов или других средств, которая представляет собой определенное структурно-логическое устройство, цель которого – служить инструментом для понимания, описания и возможно более полной оптимизации поведения связей и отношений элементов реальной физической системы [8]. В нашем случае прототипом для создания абстрактной системы выступает вся логистическая деятельность. В данной деятельности и соответствующей ей абстрактной системе устанавливается взаимооднозначное соотношение между элементами и их связями. В этом случае оказывается возможным, не прибегая к экспериментам в реальности, оценить различного рода рабочие гипотезы относительно целесообразности тех или иных действий, пользуясь соответствующей абстрактной системой, и выработать наиболее предпочтительное решение.

Эффективность системного анализа при исследовании логистической системы связана с тем, что он не только предусматривает органическое сочетание аналитического расчленения проблем на части и исследования связей и отношений между этими частями, но также делает особое ударение на рассмотрение целей и задач, общих для всех частей, и в соответствии с этим осуществляется синтез общего решения из частных решений. Как утверждают разработчики системного анализа, методы анализа и синтеза в нем взаимно переплетаются, при осуществлении аналитической процедуры постоянно обращается внимание на способы объединения отдельных результатов в единое целое и влияние каждого из элементов на другие элементы системы.

Применение системного анализа к военно-экономической логистике позволяет: определить и упорядочить элементы, цели, параметры, задачи и ресурсы логистической системы; определить структуру, выявить внутренние свойства логистической системы, определяющие ее поведение; выделить и классифицировать связи между элементами логистической системы, выявить нерешенные проблемы, факторы неопределенности, влияющие на функционирование; формализовать слабоструктурированные проблемы, раскрыть их содержание выделить перечень и указать целесообразную последовательность выполнения задач функционирования логистической системы и отдельных ее элементов; разработать модели, характеризующие решаемую проблему со всех основных сторон и позволяющие предвидеть возможные варианты действий и т.п.

Как уже было сказано, для логистической системы актуальны проблемы управления, в рассмотрении данных проблем наиболее эффективным показывает себя кибернетический подход.

С точки зрения кибернетического подхода управление логистической системой рассматривается как совокупность процессов обмена, обработки и преобразования информации включающая три подсистемы: управляющую систему, объект управления и систему связи.

Информация об управляемом объекте и внешней среде воспринимается управляющей системой, перерабатывается в соответствии с той или иной целью управления и в виде управляющих воздействий передается на объект управления. Таким образом, вырабатываются практические методы управления материальными потоками сырья, комплектующих, материалов, товаров, а также сопутствующими этим процессам потоками информации и финансов.

Анализ логистической системы по средствам кибернетического подхода позволяет организовать деятельность в военной отрасли таким образом, чтобы выполнение таких задач как, обеспечение в нужное время, в нужном количестве, требуемого качества, в нужном месте, с минимальными затратами, всегда было приоритетным.

Так как эффективность функционирования логистической системы в значительной степени определяется качеством повседневно принимаемых решений, то немаловажным является этап исследование операций.

Исследование операций – это методология применения математических количественных методов для обоснования решений задач во всех областях целенаправленной человеческой деятельности. Методы и модели исследования операций позволяют получить решения, наилучшим образом отвечающие целям организации. Основной постулат исследования операций состоит в следующем: оптимальным решением (управлением) является такой набор значений переменных, при котором достигается оптимальное (максимальное или минимальное) значение критерия эффективности (целевой функции) операции и соблюдаются заданные ограничения [1]. Предметом исследования операций в логистике являются задачи принятия оптимальных решений в логистической системе с управлением на основе оценки эффективности ее функционирования. Этап исследования операций также включает в себя такой метод как моделирование. Моделирование – процесс исследования реальной логистической системы, включающий построение модели, изучение ее свойств и перенос полученных сведений на моделируемую систему.

Важным моментом в функционировании логистической системы является перспективное планирование. Прогностика – наука о законах и способах разработки прогнозов динамических систем. Прогноз – научно обоснованное суждение о возможных состояниях (в количественной оценке) объекта прогнозирования в будущем и/или альтернативных путях и сроках их осуществления. Прогнозирование основано на принятии различного рода допущений, необходимых для планирования действий в условиях неконтролируемого будущего.

Итак, выше рассмотрены основные методологические концепции, которыми руководствуется логистика. Однако теория познания не стоит на месте, и сегодня появляются новые достаточно разработанные и действительно показывающие себя на практике методологии. Хотелось бы, при анализе логистической системы, рассмотреть эффективность такого, довольно популярного сегодня направления, как синергетика.

Синергетика – это направление междисциплинарных научных исследований, устремлённое на раскрытие универсальных механизмов самоорганизации сложных систем любой природы.

Почему нам кажется, что именно синергетическая методология, из всех имеющихся сегодня, наиболее подходящая для решения логистических задач? Дело в том, что синергетика, как пишет Князева Е. Н., основана на идеях системности или, можно сказать, целостности мира и научного знания о нем, общности закономерностей развития объектов всех уровней материальной и духовной организации, нелинейности (многовариантности и необратимости) развития, глубинной взаимосвязи хаоса и порядка (случайности и необходимости). Синергетика дает новый образ мира. Этот мир сложно организован. Он открыт, т.е. является не ставшим, а становящимся, не просто существующим, а непрерывно возникающим миром. Он эволюционирует по нелинейным законам. Последнее означает, что этот мир полон неожиданных поворотов, связанных с выбором путей дальнейшего развития [5, с. 15]. Именно такой нам представляется логистическая система, к тому же она обладает характеристиками, которые дают возможность представить её в виде синергетической модели.

Для того чтобы представить логистическую систему в виде синергетической модели воспользуемся выделенными и систематизированными Будановым В. Г. методологическими принципами синергетики. Автором предлагается 7 основных принципов: два принципа, Бытия и пять Становления. Два структурных принципа Бытия: гомеостатичность, иерархичность. Они характеризуют фазу «порядка», стабильного функционирования системы, её жесткую онтологию, прозрачность и простоту описания. Пять принципов Становления: нелинейность, неустойчивость, незамкнутость, динамическая иерархичность, наблюдаемость. Они характеризуют фазу трансформации, обновления системы прохождение ею последовательных этапов: путем гибели старого порядка, хаоса испытаний альтернатив и, наконец, рождение нового порядка [2, с. 49].

Касаемо наблюдаемой в логистической системе гомеостатичности, то это явление связано с поддержанием программы функционирования системы в некоторых рамках, позволяющих ей следовать к своей цели. Так как логистика представляет собой управление всеми видами потоков

(материальными, людскими, энергетическими, финансовыми и др.), существующими в экономических системах, то основной её целью является оптимизация этой деятельности: в кратчайшие сроки и с наименьшими затратами обеспечить передвижение материальных потоков от исходного пункта к пункту назначения. На каждом этапе логистической цепи ставятся те или иные цели, однако все они в совокупности устремлены к достижению глобальной, системной цели. Цель-программу поведения системы в состоянии гомеостаза в синергетике называют аттрактором (притягиватель). Аттракторы существуют только в открытых диссипативных (рассеивающих энергию) системах, т.е. структурах далеких от равновесия. Так, жизнедеятельность логистической цепи поддерживается постоянным притоком информации, материальных и финансовых потоков. Без постоянной прокачки вещества и энергии система перестанет существовать. Цель-программа логистической системы – организовать поставку в нужное время, в нужное место, в нужном количестве, нужного качества и по минимально возможным ценам.

Логистическая система иерархична, все её элементы структурированы в различные уровни. Какую бы мы логистическую систему ни рассматривали (производственную или работающую в сфере обращения), её структура образована следующими функциональными областями.

1. Транспорт. При логистическом подходе транспорт включает перевозку груза от поставщика до потребителя, с предприятия на склад, со склада на склад, доставку со склада потребителю. Основными характеристиками транспорта являются стоимость и надежность.

2. Складское хозяйство. Включает в себя размещение материалов в складских помещениях для хранения, управление складской переработкой, упаковку и др.

3. Запасы. Выполняют буферную роль между транспортом, производством и реализацией. Запасы позволяют экономично и эффективно функционировать всей системе. Величина производственных запасов должна быть оптимальна для всей системы. Запасы продукции позволяют системе быстро реагировать на изменение спроса и обеспечивают равномерность работы транспорта.

4. Информация. Любая логистическая система управляется при помощи информационной и контролирующей подсистем. С их помощью передают заказы, требования об отгрузке и транспортировании продукции, поддерживают уровень запасов.

5. Другие функциональные области. К ним относятся: управление материальными ресурсами, распределением продукции и контроль над материалопотоком в процессе продвижения продукции.

5.1. Кадры. Важный составной элемент системы логистики. Их подбору и подготовке придается большое значение.

Согласно синергетической теории элементы связываясь в структуру, передают ей часть своих функций, степеней свободы, которые теперь выражаются от лица коллектива всей системы, причем, на уровне элементов этих понятий могло и не быть. Так, изменение или замена одного из элементов структуры влечет за собой, различные по характеру, но обязательные изменения системы в целом. Характер изменений зависит от того какой именно элемент претерпел изменения и в каких условиях это произошло.

Итак, гомеостатичность и иерархичность – это два принципа относящиеся к фазе Бытия, т.е. фазе условного состояния порядка, зачастую наиболее продолжительной по времени, чем остальные фазы. Следующая фаза – это фаза Становления. Именно в этот временной период система претерпевает существенные изменения, появление новых качеств системы либо ломку старой структуры и формирование новой усовершенствованной, адаптированной к изменившимся условиям. При этом различают порождающие принципы становления (нелинейность, неустойчивость, незамкнутость) которые являются необходимым и достаточным условием для рождения нового порядка, и конструктивные принципы становления (динамическая иерархичность, наблюдаемость), которые описывают сборку, детали и конструкцию процесса становления, а также его понимание наблюдателями и сопряжение со средой.

Что касается обнаружения принципов незамкнутости, нелинейности и неустойчивости в логистической системе, то они проявляются в следующих характеристиках системы:

— во-первых, логистическая система открыта, она непрерывно обменивается информацией и веществом с окружающим миром, при разработке логистических целей ни в коем случае нельзя пренебрегать фактом взаимодействия с другими системами действительности. Так, функционирование военно-логистической системы будет испытывать влияние не только экономической системы страны составной частью которой является, но и влияние со стороны политической системы (так как приходится согласовывать действия со многими министерствами и ведомствами) и социальной системы (так как необходимо учитывать потребности граждан, с

которыми в той или иной мере приходится контактировать). Именно открытость (незамкнутость) позволяет логистической системе эволюционировать от простого к сложному, усложняя свою структуру за счет обмена информацией, веществом и энергией с другими системами.

— во-вторых, в логистической системе мы часто можем наблюдать, что результат непропорционален усилиям, целое не есть суммой его частей и тому подобные вещи, именно так проявляется принцип нелинейности. Так, логистическая система представляет собой не просто сумму составляющих её технических, экономических, информационных звеньев сюда же добавляется и множество связей между указанными элементами, а число связей в системе растет на много быстрее числа самих элементов. Крайне нелинейный характер также носят и человеческие отношения, в частности, и отношения между людьми, задействованными в логистической деятельности. Нелинейна всегда и задача принятия решения, выбора. Важным моментом, как отмечалось ранее, в логистической деятельности является прогнозирование. Зачастую прогнозы не отвечают ожиданиям, это объясняется тем, что история нелинейный процесс она многовариантна и к ней не всегда применимы стереотипы свойственного нам линейного мышления. В то же время, синергетика не призывает полностью отказаться от быстрого линейного прогнозирования, она лишь предлагает ограничить область его применимости.

— в-третьих, логистическая система неустойчива. На языке синергетики это выглядит так: выполнение принципов нелинейности и незамкнутости, при определенных условиях, позволяет системе покинуть область гомеостаза и попасть в неустойчивое состояние, такое состояние неустойчивости выбора принято называть точкой бифуркации. Именно в этой точке даже сколь угодно слабыми воздействиями можно повлиять на судьбу системы. На примере логистической системы неустойчивость может быть представлена следующим образом. Экономический кризис, разразившийся в стране, затронул все сферы деятельности общества, в том числе и деятельность в сфере военной логистики. Отношения с внешними системами, как и внутри системы претерпевают изменения. Логистическая деятельность оказывается в неустойчивом («подвешенном») состоянии, перед лицом выбора: как именно строить дальнейшие отношения; какие элементы можно упразднить, а какие добавить; какому направлению оказывать предпочтение; как организовать управление и т.д. Причем большинство решений в таких ситуациях продиктованы именно сложившимися условиями, а не просто выказывают волеизъявление управленческого аппарата. Это и есть точка бифуркации, момент, когда решается дальнейшая участь системы.

После бифуркационного этапа наступает время сборки и сопряжения. Здесь действуют принципы динамической иерархичности и наблюдаемости.

Этап динамической иерархичности представляет собой переход от хаоса к порядку – рождение параметра порядка, выбор среди альтернатив и есть явление структуры. Это принято называть самоорганизацией. В этот период происходит формирование новой структуры. Так, претерпевшая разрушительные влияния экономического кризиса логистическая деятельность под влиянием различных факторов подходит к рождению новой структуры, новых отношений внутри логистической цепи. И как уже отмечалось – это продиктовано не чьей либо волей, а необходимостью и естественным развитием событий. Единственное на что в данном процессе возможно повлиять сознательно, так это на выбор сделанный системой в точке бифуркации.

Важным акцентом синергетической теории является принцип наблюдаемости. Принцип наблюдаемости подчеркивает ограниченность и относительность наших представлений о системе в конечном эксперименте. Как пишет Буданов В. Г. – «Мы приводим аргументы и объяснения из арсенала культурно-исторических доминант, в которых воспитаны, или научных парадигм, которым следуем, авторитетов, которым верим» [2, с. 62]. Другими словами, большинство людей анализируют ситуацию только на основе имеющегося их личного опыта, либо опыта предшественников, активно сопротивляясь принятию факта, не укладывающегося в общепринятые нормы. Синергетическая теория обращает внимание на то, что наше восприятие реализуется через призму индивидуальности, а это в свою очередь сказывается на объективности восприятия действительности. Касательно логистики выше описанный факт надо учитывать при организации, проектировании и прогнозировании логистической деятельности.

Представленный анализ логистической системы с помощью синергетического подхода является очень кратким, и носит преимущественно характер обоснования возможности применения данной методологии в исследовании логистических систем. Мы не сомневаемся, что при более детальном анализе логистической деятельности, на конкретных примерах и с конкретными данными это методология даст позитивные результаты. Что позволит обратить внимание на ранее неучтенные

© *Маиталер А.А.*

факты, даст возможность составить целостное представление об логистической деятельности, поспособствует принятию более взвешенных решений, определит границы прогнозирования, позволит спроектировать модель наиболее приближенную к реальности.

В то же время, надо помнить, что логистическая наука находится на стыке экономики, кибернетики, математики, менеджмента, психологии и социологии, поэтому вполне рациональным будет использование всей совокупности методов, теорий и видов анализа, которые разработаны и применяются в этих сферах для решения общих или локальных задач которые стоят перед логистикой. Среди всего спектра методов нельзя выделить более или менее важные. Каждый из них на определенном этапе играет свою значимую роль в достижении поставленных целей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Алесинская Т. В. Основы логистики. Общие вопросы логистического управления. Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2005. [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://booksterier.ru/materials/logistika/T_v__alesinskaja_osnovu_logistiki.html.
2. Буданов В. Г. Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании. [Изд. 3 доп.] / В. Г. Буданов. — М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. — 240 с.
3. Викулов С. Ф. Некоторые парадигмальные проблемы военной экономики и финансов в исследованиях последних лет / С. Ф. Викулов // Вооружение и экономика. Электронный научный журнал — 2009 — № 3 (7) — [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.mil.ru/info/1070/51205/index.shtml>.
4. Время логистики. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://logisticstime.com/>.
5. Князева Е. Н. Одиссея научного разума. Синергетическое видение научного прогресса / Е. Н. Князева. — М. : Знание, 1995. — 228 с.
6. Логистический учебный центр [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.ec-logistics.ru/logistics.htm>.
7. Московченко В. М. Методология логистического формирования общей системы материального обеспечения силовой организации государства / В. М. Московченко // автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.05 — экономика и управления народным хозяйством (логистика). На заседании диссертационного совета Д 212.237.08 при Санкт-петербургском государственном университете экономики и финансов. — 2001. — 36 с.
8. Спицнадель В. Н. Основы системного анализа / В. Н. Спицнадель. — СПб.: «Изд. дом «Бизнес-пресса», 2000. — 326 с.

Маиталер А.А. – кандидат філософських наук, докторантка Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України.

УДК: 130.2

ЛЮДИНА В «МАСОВІЙ КУЛЬТУРІ» СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА: КОНТЕКСТ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

В статті досліджується проблема смислу буття людини в умовах «масового суспільства», «масової культури». Показано переорієнтацію стратегій мислення суспільного життя в контексті філософії постмодернізму.

Ключові слова: «масова культура», «масове суспільство», постмодернізм, симулякр, знак, гіперреальність, дискурс, інформаційне суспільство.

ЧЕЛОВЕК В МАССОВОЙ КУЛЬТУРЕ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА: КОНТЕКСТ ПОСТМОДЕРНИЗМА

В статье исследуется проблема смысла бытия человека в условиях «массового общества», «массовой культуры». Показано переориентацию стратегий мышления общественной жизни в контексте философии постмодернизма.

Ключевые слова: «массовая культура», «массовое общество», постмодернизм, симулякр, знак, гиперреальность, дискурс, информационное общество.

HUMAN IN THE MASS CULTURE OF MODERN SOCIETY: CONTEXT OF POSTMODERNISM

The article examines a problem of sense of human existence in conditions of «mass society», «mass culture». It is shown the new orientation of thinking strategies and social life in the context of philosophy of postmodernism.

Keywords: «mass culture», «mass society» postmodernism, simulacra, sign, hyper reality, discourse, information society

Вступ. Дослідження інформаційної епохи засноване на всебічному аналізі економічних, соціальних і культурних аспектів сучасного світу показує, що постіндустріальний етап є більш високою стадією розвитку соціуму. Якщо в індустріальному суспільстві основним джерелом виробництва є кількісне зростання його факторів (праці, капіталу, природних ресурсів), разом з використанням нових джерел енергії, то інформаційну стадію розвитку характеризують принципово нові риси, зокрема якісна здатність оптимізувати поєднання і використання факторів виробництва на основі знання та інформації.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні залишається відкритою проблема можливості і соціально-економічної обумовленості існування культури в рамках інформаційного суспільства, де трансформувалась, ставши «атомізованою» і сама «маса», і культура, яка її обслуговує. Звертаючись до проблеми функціонування «культурної індустрії», М. Кастельс зазначає, що остання орієнтується, по-перше, не на задоволення креативних потреб особистості, а на «економіку здорового глузду» [3, с. 203]. По-друге, нові економічні форми достатньо стандартизовані, що передбачає досить істотну уніфікацію культурного продукту. І, по-третє, «метакультурна індивідуальність» Е. Тоффлера, котра стає суб'єктом нового типу культури і характеризується здатністю диференціювати поступаючу, так само має потребу в рекреації, сублимації і психологічному «розвантаженню», як і «масова людина». Про це свідчить той факт, що домінуюча стратегія в збагаченні культури, пов'язана з потенціалом нових комунікаційних технологій, спрямована не на області охорони здоров'я, освіти, а на розробку «величезної системи електронних розваг, яка приваблює найбільші інвестиції» [3, с. 346], – зазначає М. Кастельс.

Досліджуючи соціокультурну реальність, яка відповідає розвитку інформаційних стратегій, М. Кастельс зазначає, що ряд тенденцій розвитку інформаційного суспільства ще не стали широкою практикою. Дана обставина не дозволяє говорити про зазначені тенденції як про переважаючі, чітко оформлені і домінуючі. Так, зростання роботи через телекомунікації є «звичайним допущенням, яке торкається впливу інформаційної технології на великі міста, і останньою надією плановиків міського транспорту, майже готових примиритися з неминучістю мегапробок» [3, с. 343]. Великі плани пов'язуються з категоріями працівників, які стають все більш перспективними і відкривають можливість «деагрегації праці і формування віртуальних ділових мереж, що обумовлює диверсифікацію робочих місць, особливо для найбільш динамічного професійного сегменту населення» [3, с. 370-371].

Якщо говорити про вплив Інтернету на сучасну культуру і суспільство, то практика показує, що цей потенціал не завжди забезпечує нові структури соціальної комунікації. В новій інформаційній культурі, так само як і в будь-якому соціальному організмі, в тому числі і в тому, де виникла «масова культура», виокремлюються свої (власні) страти, які стають потенціальними виробниками і споживачами або «масової», або «елітарної» продукції. По-перше, у віртуальних спільнотах відбувається диференціація на «елітну множинність» і «масовану більшість» («бродячий натовп») [3, с. 343]. По-друге, М. Кастельс схильний вважати комп'ютерну комунікацію як належність виключно освіченої і економічно забезпеченої частини населення найбільш розвинених країн, частіше всього у великих, найбільш розвинених метрополісах, яка в глобальному масштабі виступає в якості еліти [3, с. 340].

Зазначимо, що М. Кастельс не звертається безпосередньо до проблеми «масової культури», однак його висновки відносно економічної, соціальної, культурної специфіки інформаційного суспільства показують, що «масова культура» як соціокультурний феномен активно існує у вигляді «індустрії розваг», а також в багатьох областях, пов'язаних із традиційним (стандартизованим) мисленням. Соціальною основою «масової культури» в інформаційній системі залишається та частина суспільства, яка відчужена від структур управління економікою нового типу і змушена відповідати стратегіям «підлеглості» і «включення у взаємодію», а також частина «технічної еліти»,

яка має можливість вибору між різними формами і типами культури. В якості соціальних передумов розповсюдження «масової культури» в інформаційному суспільстві виступають «напружений ритм діяльності, екзистенціальні проблеми, проблеми адаптації, проблема вільного часу, а також відсутність навичок і певного типу свідомості у частини суспільства, здатної сприймати складні проблеми і феномени високої культури» [4, с. 64]. Стосовно інформаційних технологій, то вони розвиваються в значній мірі як «технології розваг».

В контексті філософії постмодернізму, який характеризується принциповою відмовою від традиційних проблемних полів, класичних семантичних і аксіологічних пріоритетів, проблема «масовості» стає однією з центральних. В епоху постсучасності «масова культура» набуває особливого статусу: якщо для класичної філософії дихотомія «масового» і «елітарного» була основоположною ідеєю, яка визначала «поле» ціннісних значень і смислів культури, то в ситуації Постмодерну (філософії постмодернізму) дана опозиція руйнується, а сама «масова культура» виступає в якості повноправної культурної системи. В новому плюралістичному проекті межа між «елітарною» і «масовою» культурою розмивається, а процеси дифузії констатуються у всіх культурних компонентах: елітарному, масовому і народному. При цьому «масова культура» починає сприйматися не лише як розважальна, комерційна, але і як «повноправна та альтернативна — хоча і тривіально-побутова, професійно-ненормативна, площинно-невизначна» [4, с. 65], - складова сучасної культури.

Разом з тим демократизація культурного життя з його плюралізмом переваг, який «розмиває» специфіку естетичного і художнього, з його «розчиненням» мистецтва в повсякденності — процес внутрішньо суперечливий, в силу чого вимагає переосмислення. Зокрема, А. Крокер і Д. Кук пропонують замінити постмодернізм новою «гіперестетикою ультрамодернізму» [5, с. 154]. Постсучасність, заснована на змішуванні мистецтва і життя, художньої практики і теоретичного її осмислення, «другої природи» і «першої», постає в даній концепції як «тіло без органів» (Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі), «чисте занурення» (Ж.-Ф. Ліотар), «символічний досвід» (Ю. Крістова), «експериментальна культура» (Ж. Бодрійяр), а постмодерністський стиль життя – як «екзистенціальна паніка» [5, с. 65-68]. Особливостями світовідчування при цьому стають «турбота», «розчарування», «страх», «гнів», «байдужість». В подібному контексті технологічної експансії, наукової ейфорії і дегуманізації свідомості особливою цінністю наповнюється практика культур з «домінантою інтуїтивного» - а саме, культур примітивних, архаїчних. Тут первісний міф виступає в якості альтернативи сциєнтизму і раціоналізму сучасності, що підвищує «актуальний потенціал масової культури як одного з різновидів сучасної міфології» [4, с. 66-67].

В постмодернізмі провідні аспекти «масової культури» (її комерційна природа, гедонізм, мобільність реагування) переосмислюються в контексті «плюрального проекту». Зрозуміло, що основними проблемами стають проблеми «циркуляції інформації» – співмірність останньої з константною реальністю, вплив на особливості культури новітніх інформаційних систем; проблема співмірності «оригіналу» і «копії» в рамках нової естетичної парадигми як естетики вторинного; проблема тілесності, яка відображає «соматизацію свідомості» суб'єкта епохи Постмодерну, а також можливість її вирішення в комплексах «влади-свідомості» (М. Фуко) і через виявлення специфіки «мислення спокуси» (Ж. Бодрійяр) [4, с. 67].

Італійський філософ У. Еко, досліджуючи «екранну» культуру в рамках культури загалом, показує, що основна проблема пов'язана зі зміною способу трансляції інформації і полягає не в крайності її візуалізації, а в збереженні суб'єктом здатності до її критичного сприйняття та імунітету до її «переконуючої інтенції» [7, с. 37-38]. У. Еко вважає, що в недалекому майбутньому суспільство буде складатися, з одного боку, з людей, які не мають можливості перевіряти інформацію на предмет її відповідності образам і поняттям реального світу, які бажають одержувати готові визначення, а з іншого боку – здатних до її відбору і застосуванню. Перші – представники «візуальної культури», другі – еліта, комп'ютерно освічені носії «книжкової культури», яка збереже своє домінуюче положення як «засіб трансляції інформації» [7, с. 42].

Важливою особливістю «візуальної комунікації», на думку У. Еко, є здатність «іконічного знаку» відображати реальність не прямо («реалістично»), а через численні інтерпретації. Філософ переглядає лінгвістичну природу «знаку», і в цьому аспекті розгляду одержав можливість сприймати увесь світ як нескінченний, безмежний текст – метатекст – «космічну бібліотеку» (В. Лейч), або «словник», «енциклопедію» (У. Еко). Сама ідея «знаку», сам смисл його застосування полягає в потребі умовно означити те, що в даний момент у відчуттях відсутнє. Думку про те, що «знак» є, насамперед, відсутність об'єкта або «наявність, утворена із відсутності» [9, с. 104], або, більше того,

«вбивство речі, яку він заміщає», спочатку висловлює Ж.Дерріда, а потім розроблює Ю. Крістева. Свій крайній вираз вона знайшла у філософській позиції Ж.Лакана: «Саме світ слів утворює світ речей» [9, с. 65]. Прагнення культури до заміщення предметів (речей) знаками, які немов би «наповнюють недостатність, відсутність об'єктів через їх назви-означування, стає тією ситуацією, коли сама відсутність і породжує ім'я, в момент свого походження» [9, с. 69]. В такому контексті культура виступає як певна знакова сукупність, яка не лише заміщає, але й дублює світ. Тут включаються, відповідно, різні семіотичні системи, які відповідають двом типам знаків – «кінчним» і «конвенційним», які дублюють як світ (при цьому не тотожні йому), так і один одного. Отже, реальність, яка відтворюється «екраном» і сприймається як справжня, дійсна, дублююча дійсність, є результатом конвенцій. «Знаки» реальності виступають тут в якості «знаків», що репрезентують «умовну реальність», сконструйовану, опосередковану та інтерпретовану.

Подібна тотальна «семіотизація» буття і прагнення знакової сфери до здобуття статусу єдиної реальності виступає як принципова не співмірність того, що «означає» реальність, імітація, «симуляція» оригіналу. В контексті постмодерністської теорії сучасна ера «тотальної симуляції» розглядається як здатна породжувати цілий спектр соціальних феноменів – симулятивних по характеру, які не мають еквівалентів. Законом симулятивної трансформації підкоряються всі феномени соціальної і культурної сфери – предметний світ, влада, інформація, які «в рамках сучасної системи на відміну від класичної економії артикулюються не в дискурсі споживчої або мінової вартості, а в дискурсі вартості знакової» [4, с. 72]. Ця ідея є однією із системоутворюючих у філософії постмодернізму.

В концепції, запропонованій Ж. Бодрійяром, одиниця «несправжнього» смислу, який функціонує в культурі, одержала означення «симулякр». В своїй теорії Ж. Бодрійяр трактує симулякри як знаки без «денотатів», як знаки, автономні від «референтів», а симуляцію – як створення за допомогою моделей особливого типу умовної реальності – «гіперреальності», здатної до сумісності реальності з моделями симуляції. Автор виходить за рамки семіотичної проблематики і звертається до філософського (онтологічного) дискурсу, що дозволяє йому розглядати культуру не стільки як систему знаків, які опосередковують процес комунікації, скільки як своєрідну віртуальну систему, де дійсна (справжня) соціокультурна реальність «підміняється альтернативною симуляцією — гіперреальністю» [2, с. 6]. Іншими словами, обмін між «знаками» і «реальністю» призупиняється – знаки співвідносяться лише один з одним, утворюючи стимуляційну сферу – гіперреальність, яка складається виключно із знаків. «Більше не можна говорити ні про імітацію, ні про подвоєння, ні навіть про пародію. Справа йде про заміну реального знаками реального» [2, с. 342], – зазначає філософ.

Заміну реального «знаками реального» Ж. Бодрійяр розглядає як свідчення еволюції сучасної культури, яка відмовляється від парадигми «відображення реальності», приймаючи її симуляцію, де те, що зазначає, не співвідноситься з реальністю в принципі. Реальність, дубльована через репродуктивні матеріали, зникає, «але цим зруйнуванням вона і зміцнюється, перетворюється в реальність для реальності... гіперреальність» [8, с. 10]. На відміну від попередньої епохи в епоху Постмодерну засоби масової інформації (масмедіа) здійснюють симуляцію, яка характеризує сучасну культуру загалом: симуляція маси, історії, часу, простору, реальності і, відповідно, симуляцію комунікації, інформації і смислу. В цих умовах в якості провідної функції засобів масової інформації виступає їх здатність до формування гіперреального як реального без джерела і без реальності.

Ситуація зникнення «натурального» і підміна (заміна) дійсного (справжнього) світу світом «гіперреальним», всі об'єкти якого подані в своїй «іншій», симуляційній якості. Вона обумовлена, крім всього іншого, специфікою розгляду тілесності в широкому діапазоні: від розгляду її детермінованості соціокультурними комплексами «влади-знання» М. Фуко, через аналіз специфіки його функціонування в «параонтологічних мовних контекстах» Ж. Лакана, і теорією «тілесності текста» Р.Барта. А також «мислення спокуси», представленого концепцією Ж. Бодрійяра, в якого «актуальна» масова культура, апелюючи до психофізіологічних комплексів, переосмислюється як симуляційна реальність, де навіть «тіло» як остання «зупинка» спокуси «дискваліфіковане новими технологіями і перетворено в генетичний код» [1, с. 149].

«Масова культура» «десексуалізує» відносини, виступаючи у вигляді їх симуляційного суррогату, а «розкріпачене тіло», на думку Ж. Бодрійяра, пропонує себе у вигляді «нарцисичної перемінної», яка змінює закон і заборону, що «цензурували» статі і тіло ззовні. «Знакове обмеження» замінило «обмеження владне», а пуританський насильницький закон «Батька» («Отця»), який розповсюджувався насамперед на фізичну сексуальність, змінився «спокійною» репресією, що

здійснюється «на рівні символічного» [4, с. 78]. Сучасна «масова культура» імітує, симулює еротизм, де навіть оголене в еротичних шоу тіло, спеціально вкрите гримом, постає більш закритим, ніж в одязі, де тіло «аутоеротично прославляється», стає бажаним, але воно ж, освітлене яскравим світлом, прикрашене, сигналізує про «неможливість володіти ним» [1, с. 213]. Філософ зазначає, що у «функціональній естетиці» і масовій культурі «фетишистські знаки» в якості котрих виступають одяг, аксесуари, музика, техніка, дозволяють постати тілу завдяки «церемоніалу» більш «оголеним, ніж воно насправді голе» [1, с. 215-216].

У філософії М.Фуко проблема «тілесності» досліджується як взаємопов'язана з проблемою «влади-знання». Для цього «нова тілесність», яка визначає свої межі маніфестацією своєї «специфічної сексуальності», вимагає обмеженості, розділення з іншими, вимагає власної «вписаності» в процедури влади, які «обособлюють» і «охороняють» її тіло [1, с. 195].

Зазначимо, що з позицією М. Фуко інтенсивно полемізував Ж. Бодрійяр, який не вірить в раціональність влади, в її здатність управляти сексуальністю з метою збереження генофонду нації. Розгул, анархія сексуальності, яку представляє сучасна «масова культура» – лише ознака спільної хвороби, яка охопила світ в процесах глобалізації, від якої не врятують ні рецепти просвіти, ні соціальні проекти, ні «сексуальні революції». Теперішній час як час «після оргії» - період «родичання» людей, період «розгулу» масових форм культури. З точки зору М. Фуко змінити якість культури і звернутись до ідеалів гуманізму може лише насильне обмеження видовищ і владне управління сферою сексуального. Мислитель вважає, що вирішення питання про сексуальність в рамках культури з усіма її заборонами, табу, практиками аскези і самообмеження природним наслідком буде мати «повернення дійсної (справжньої) сексуальності та інтенсифікації всіх проявів суб'єктивності» [6, с. 232].

Таким чином, теоретичне осмислення «масової культури» було безпосередньо пов'язано з тими суспільними і культурними процесами, які і визначили специфіку функціональних проявів даного соціокультурного феномену. В рамках посткласичної концепції «масової культури» вона досить повно і послідовно викладена Х.Ортега-і-Гасетом, який в контексті «елітарної» і «масової» культури розглядає «масову» людину, обмежену в своїх креативних потенціях, котра прагне врятуватися від складностей реального світу в світі ілюзій. В концепціях К. Мангейма, Г. Аренд «масове індустріальне суспільство» розглядається як таке, що породжує культуру по своїм параметрам антагоністичну елітарній. Культура «масового суспільства» М. Горкгаймером і Д. Макдональдом означається як «масова культура» [4, с. 79-80], і саме з робіт цих авторів починається послідовне дослідження даного феномену.

В різних варіантах концепції «постіндустріального суспільства» «масова культура» перестає бути постійним об'єктом критики. Позитивно трактуючи «масове суспільство», його економіку, політику, соціальні і культурні інститути, Д. Белл, Ж. Фурастьє, А. Турен, Дж. Гелбрейт, А. Тоффлер, Г. Кан стверджували, що під впливом засобів «масової комунікації», «масового виробництва» і споживання, а також «масової культури» в сучасному суспільстві відбувається процес становлення економічної, соціальної, політичної і культурної гомогенності. «Омасовлення» при цьому одержало нове значення і почало розумітися як процес «усереднення» культури, при якому цінності, які лише належали еліті, стали доступні масам [4, с. 85].

В концепціях «інформаційного суспільства» найбільша увага відводилася інформації, інформаційним технологіям і засобам комунікації. В основі цих теорій, розроблених Е. Масудою, Дж. Белінгером, Т. Стоуньером, Е. Тоффлером, М. Кастельсом знаходиться уявлення про те, що провідною тенденцією розвитку сучасного суспільства, яке переростає в суспільство нового інформаційного порядку, є інтеграція новітніх масових інформаційних і комунікаційних технологій та існуючої соціальної системи. В працях М. Кастельса зазначається, що інформаційні технології розвиваються здебільшого як «технології розваг», а «масова культура» виступає в якості однієї з найбільш прибуткових галузей економіки і активно існує в багатьох областях, пов'язаних із стандартизованим мисленням. В сучасній культурі одержує легітимність лише те, що адаптовано під режим масмедіа і може бути представлено тільки при трансляції [3, с. 360-370].

Висновки. В рамках постмодерністської філософії заслуговують уваги дослідження стосовно здатності засобів масової комунікації довільно інтерпретувати об'єктивні фрагменти дійсності. Для прояснення сутності цих процесів постмодерністи вводять поняття «симулякр». Він показує, що сучасна культура в масовому варіанті виробляє незалежні від трансцендентних образів симулякри і формує на цій основі нову сферу перебування людини. В силу чого постає питання про статус людини та характер її буття в умовах «масового суспільства», «масової культури», тобто в сучасному

соціокультурному просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр. — М.: Добросвет, 2000. — 387 с.
2. Зенкин С. Н. Жан Бодрийяр: время симулякр / С. Н. Зенкин // Бодрийяр. Символический обмен и смерть. — М.: Добросвет, 2000. — 387 с.
3. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / [Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана]. — М.: ГУ ВШЭ, 2000. — 608 с.
4. Костина А. В. Массовая культура как феномен постиндустриального общества / А. В. Костина. — М.: Изд-во ЛКИ, 2008 — 352 с.
5. Маньковская Н. Эстетика постмодернизма / Н. Маньковская. — СПб.: Алетейя, 2000. — 347 с.
6. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / [Пер. с фр. В. П. Визгина и Н. С. Автономовой]. — СПб.: А-сад., 1994. — 408 с.
7. Эко У. От Интернета к Гутенбергу // Общество и книга: от Гутенберга до Интернета. — М., 2000. — С. 37 — 38.
8. Baudrillard J. Simulacres et simulation. / J. Baudrillard — Paris, 1981. — 272 p.
9. Lacan J. Ecrits: A selection / J. Lacan. — L., 1977. — P. 104.

Надибська О.Я. — доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії та соціальних дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ.

УДК 17 : 165 . 000167

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КАТЕГОРІЙ ОБ'ЄКТИВНОГО ТА СУБ'ЄКТИВНОГО В СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ

У даному дослідженні проаналізоване складне співвідношення між суб'єктивними та об'єктивними мотивами в соціальній реальності. Осмислено тенденцію орієнтації системи сучасних пріоритетів на об'єктивне знання як науково обґрунтоване та незалежне від суб'єктивних точок зору.

Ключові слова: соціальний простір, об'єктивне, суб'єктивне, свідомість, інформація, довіра, істина.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КАТЕГОРИЙ ОБЪЕКТИВНОГО И СУБЪЕКТИВНОГО В СОЦИАЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

В данном исследовании проанализировано сложное соотношение между субъективными и объективными мотивами в социальной реальности. Осмыслено тенденцию ориентации системы современных приоритетов на объективное знание как научно обоснованное и независимое от субъективных точек зрения.

Ключевые слова: социальное пространство, объективное, субъективное, сознание, информация, доверие, истина.

COMPARATIVE ANALYSIS OF SUCH CATEGORIES AS OBJECTIVE AND SUBJECTIVE IN SOCIAL SPACE

Difficult betweenness is analysed in this research by subjective and objective reasons in social reality. The tendency of orientation of the system of modern priorities on objective knowledge as scientifically grounded and independent from subjective points of view is considered.

Keywords: social space, objective, subjective, consciousness, information, trust, truth.

Постановка проблеми. Порівняно-недовгий шлях розвитку категорій суб'єктивного та об'єктивного змушує придивитись до них уважніше. Об'єктивне – це таке знання про реальність, що не залежить від людського сприйняття та залишиться таким, має людина якась уявлення про об'єкт чи ні. Суб'єктивність – це властивість не всієї природи, а тільки певної її частини, а саме, мислячих істот. Суб'єктивне віддзеркалює об'єктивне, породжуючи в нашій свідомості образи реальності. Об'єкт

протистоїть свідомості. Поняття об'єкту, а, таким чином, і об'єктивного з'явилося в європейській думці у XVIII ст., коли питання гносеології вийшли на новий рівень та з'явився сумнів в адекватності сприйняття світу людиною. Якщо узагальнити, можна сказати, що об'єкт є частиною зовнішнього світу, а суб'єктивне є визначенням внутрішнього світу людини.

Ми навмисно фіксуємо увагу на цих загальновідомих дефініціях, адже *мета статті* це – показати джерело сучасної проблеми й виявити, в якій формі суб'єктивне та об'єктивне постає в соціальному просторі та як можна використати отримані висновки в концептуальному означенні та перспективному осмисленні можливих заходів модернізації.

Актуальність роботи. Ми не даремно уточнили, що поняття об'єктивного та суб'єктивного стали актуальними тільки на початку нового часу, разом із розвитком епістемологічної теорії. Розділення на об'єктивне та суб'єктивне по суті діє тільки в сучасному західному світі, де уявлення про індивіда є антиномічними. За словами Норберта Еліаса, для всіх учасників соціального будівництва існує конфлікт між особистісними схильностями та вимогами соціального існування [5, с. 22]. Коли ми говоримо про соціальну реальність, нарівні повсякденної свідомості ми робимо висновок на користь першорядності об'єктивного критерію, що не залежить від особистої точки зору. При цьому природа згаданого об'єктивного теж потребує не банальної фіксації на рівні визначення з енциклопедії, а ретельного розглядання того, що саме на рівні суспільства може виявитись об'єктивним. Це не так очевидно, як здається на перший погляд.

Треба сказати в цьому контексті, що в останні десятиліття ми можемо спостерігати в філософії бажання відійти від загостреності на проблемі об'єкта/суб'єкта та питання, що вважалося найголовнішим в філософії – проблеми пізнаваності світу. Це робилося декількома представниками постструктуралізму, герменевтики, постмодернізму. Ми дозволимо собі піти слідом за відомим нідерландським філософом Франком Рудольфом Анкерсмітом [1], якій виділяє фігуру, що якнайкраще втілює ідею прощання з суб'єкт-об'єктивним сприйняттям світу. Це представник американської філософії прагматизму Ричард Рорті [2, с. 3]. Ричард Рорті заперечує теорію віддзеркалення та каже, що мова та реальність знаходяться постійно в стані творчої взаємодії, тому істина народжується кожного моменту наново. Не існує трансцендентального простору, де розміщено істину, до якої ми маємо продиратися крізь в'язницю мови, через феноменальні дані, що є для нашої свідомості єдиним можливим досвідом. Франк Рудольф Анкерсміт наслідує висновки Ричарда Рорті та каже про необхідність зменшення ролі епістемології в філософії та реабілітації поняття досвіду в аристотелівському сенсі. Отже, згаданий нами в інших частинах цієї роботи поворот від однобічності суб'єкт-об'єктивного бачення світу до диспозиції суб'єкт-суб'єкт на початку XX століття має продовження в сучасній філософії. Розуміння мови як єдиної реальності, даної нашій свідомості, що розвивалося на протязі XX століття (відштовхнувшись від теорії Людвіга Вітгенштейна), починає давати тріщину в останні десятиліття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, повертаючись до проблеми втілення об'єктивного та суб'єктивного в соціальній реальності, можна припустити, що якщо інтереси окремої людини спрямовані на задоволення її потреб, то інтереси суспільства повинні мати об'єктивний характер. Саме так здавалося мислителям доби Просвітництва. При цьому що саме в контексті розвитку соціуму матиме характер об'єктивного? Якщо ми придивимось до природи людини, ми зрозуміємо, що біологічні характеристики людини не змінювались вже багато тисячоліть, але суспільства, що створювались на різній території та в різні часи, демонструють нам настільки широкий розбіг варіантів, що здається дивним, що всі вони створені істотами одного й того самого біологічного виду. Якщо щодо різних територій можна передбачати вплив географічних, кліматичних чи якихось ще умов, то, коли йдеться про одну і ту саму територію, один и той самий народ, але різні часи, які об'єктивні умови мають впливати на політичні та соціальні зміни? В основі механізму складання соціального інтересу знаходяться безліч індивідуальних інтересів, причому соціальний інтерес якісно відрізняється від індивідуальних та не може бути інтерпретований просто як рівнодіюча. Отже, в основі формування соціального світу лежать індивідуальні, особистісні, випадкові інтереси, тобто суб'єктивна реальність.

З огляду на сказане нами вище слід визначити об'єктивні потреби людини. До них вочевидь відносяться потреби людини як біологічної істоти. А саме – потреба в харчуванні, помешканні, одязі, а також – умовно назвемо цю потребу біосоціальною – необхідність спілкуватись з партнерами в різноманітних процесах життєдіяльності.

Відмінність людини від тварини полягає й в тому, що тварина не веде господарської діяльності, й так само в тому, що людина здатна й повинна визначати функцію планування життя,

виводити цю функцію на рівень уявлення тривалої або короткотермінової перспективи. Як з точки зору об'єктивності чи суб'єктивності оцінити такі базові потреби як потреба в майні? Чи в більшому майні, ніж у інших людей? Чи потреба влади? Статусу? Об'єктивно людина не з'їсть все те, що вона може купити на гроші, чи не потребує дому в декілька поверхів – для того, щоб сховатися від негоди, їй не потрібне елітне житло. Так які це потреби? Суб'єктивні? Ні, нібито цілком об'єктивні, бо є продиктованими середовищем, в якому живе людина. Але ці вимоги середовища настільки різняться, що не можуть бути визнаними такими, що походять з об'єктивних потреб людини. З потреб, що спричинені її біологічною природою. Крім того, серед об'єктів світу є багато таких, що створені людськими руками, тобто спрямовувались суб'єктивною волею. Отже, вони не є цілком об'єктивними, тобто такими, що не залежать від волі людини. Таким чином, в соціальному середовищі розуміння категорій об'єктивного та суб'єктивного приймають дещо дивні форми. Деякі об'єктивні фактори соціального життя мають висхідний суб'єктивний характер. Можна навіть ризикнути визначити культуру як об'єктивну структуру, що підтримується суб'єктивними засобами – історично напрацьованими та загальноприйнятими факторами, що обмежують свободу індивіда.

Людина в великій мірі рухається життям, керуючись суб'єктивними мотивами, а ми вже мали можливість зазначити, що реально існують тільки мотиви окремих індивідів. І не буде правильним зводити все до природного пояснення будь-якого мотиву. Вище нами вже було зауважено, що в сучасній філософії можемо простежити дуже впливовий та продуктивний напрямок, якій вказує на односторонність суб'єкт-об'єктного сприйняття світу, та навіть стверджує, що новоєвропейська лінія розвитку філософії, що зациклилася на ідеї розробки гносеологічних питань, є хибною. Закликаючи повернутись до Аристотеля з його ідеєю досвіду, філософи цього напрямку реабілітують ідею суб'єктивності. Функція пізнання не є єдиною функцією людини, а завданням філософії не є тільки встановлювати відповідність наших знань до реальності. Абсолютизація такої позиції призводить до позірної об'єктивності, яка приховує хибність розуміння. Хибним є пояснювати феномен сприйняття лише дією наших органів відчуття. Ми не сприймаємо світ виключно завдяки даним, що потрапляють на нашу сітківку та таке інше.

Об'єктивність відмовляє в «онтологічності» людським відчуттям – а саме завдяки відчуттям ми переважно рухаємось життям. Чим є кохання з точки зору об'єктивності? Навіть на рівні повсякденної свідомості зрозуміло, що про об'єктивність тут не йдеться. Але ж саме кохання (в самому широкому сенсі цього слова) є головним двигуном діяльності людини, а, таким чином, і соціуму (отже ми вже зрозуміли, що не існує нічого окрім бажань конкретних людей). Байдуже суто науково роз'яснювати, що любові немає, що це фікція, психофізіологічний процес, виробка природних речовин наркотичного характеру організмом в певній ситуації. Що це пояснить нам про поведінку людини? Про життя соціуму? Нічого.

Коли ми говоримо про об'єктивне та суб'єктивне в соціальному просторі, ми не тільки маємо пам'ятати, що тут не завжди можна точно виділити об'єктивний та суб'єктивний моменти, а й те, яку термінологію краще використовувати. Традиційне розділення на суб'єкт та об'єкт в новоєвропейській філософії мало за мету виявлення умов максимального наближення до істини – тобто такої ситуації, при якій наше розуміння об'єкту максимально точно віддзеркалює його істинні характеристики. Сказане про характер соціальних цінностей та орієнтирів дозволяє нам зробити висновок про те, що філософська категорія «істина» в традиційному новоєвропейському сенсі не зовсім підходить до позначення соціальних феноменів. Коли ми кажемо «істина», маючи на увазі соціальні явища, ми тим самим визнаємо трансцендентальну сутність соціального та дивимось на суспільство з точки зору його відповідності якійсь сутності з «істинного світу», до якого нам треба еволюціонувати. Гносеологічна категорія істини передбачає відповідність нашого уявлення про об'єкт його істинній природі, тобто, істина об'єктивна. Категорія істини протилежна категорії помилки та не передбачає оціночних суджень, включення в визначення певного феномену елементів відношення до нього з боку суб'єкта. Оціночний аспект є характерним для іншої пари понять, що є близькими до попередніх, – правда та брехня. Для вивчення системи пріоритетів важливі ті аспекти засвоєння людиною картини світу, що відповідають саме оціночній позиції, отже, система пріоритетів базується на певній організації цінностей, що вони керують життям людини. Звернувши на це увагу, ми від початку фіксуємо неоднозначність вирішення питання про співвідношення об'єктивного та суб'єктивного в формуванні соціальних пріоритетів. В сфері соціального поняття об'єктивного та суб'єктивного дещо розминаються та втрачають своє початкове значення.

Спробуємо розглянути, які саме феномени набувають в масовій свідомості характеристик об'єктивного, що має статус доведеного або аксіоматичного в сучасній свідомості. Що сприймається

як об'єктивне? Наприклад, дані науки. Для сучасної людини слово науки є однозначним показником істинності представлених даних. Наведемо достатньо дивний приклад подібної довірливості, що може навіть шокувати людину, яка ніколи над цим не замислювалась. Ми хочемо нагадати про відомий експеримент з підкорення авторитету американського соціального психолога Стенлі Мілграма.

Експеримент було проведено в Єльському університеті та вперше описано в 1963 р. Завданням його було з'ясувати, наскільки людина готова завдати болю та навіть шкоди іншій людині, якщо це входить до службових обов'язків. В експерименті було продемонстровано нездатність більшості людей протистояти начальнику (в даному випадку – досліднику, одягненому в лабораторний халат). Стенлі Мілграм запланував цей експеримент, щоб з'ясувати, чому в роки Другої світової війни населення Німеччини, в основному добропорядні німці, були здатні на скоєння масових злочинів. Психолог припустив, що німці за природою схильні коритися, але перші ж експерименти, проведені в Сполучених Штатах виявили відсутність необхідності їхати експериментувати в Німеччину – рівень покори американців вразив самого експериментатора.

Сутність експерименту полягає в тому, що людині повідомляють, що вона бере участь в дослідженні зі з'ясування впливу покарання на здатність навчатися. Її завдання полягає в тому, щоб ставити запитання іншому учаснику експерименту (насправді актору, що грає свою роль) і в випадку неправильної відповіді натискати на кнопку, яка надсилає візаві маленький удар електричним струмом. С кожною неправильною відповіддю рівень удару збільшується. Організатори експерименту зі здивуванням з'ясували, що більшість учасників не зупинилися перед завданням очевидної шкоди іншій людині (актори показували, як їм боляче), хоча гроші за участь вони вже отримали та вільні були йти в будь-який момент. На ударі в 150 вольт актор-«учень» вимагає припинити експеримент, але експериментатор казав «вчителю»: «Експеримент необхідно продовжити. Продовжуйте, будь ласка». Якщо «вчитель» виявляв сумнів, експериментатор запевняв, що бере на себе всю відповідальність та відповідає за безпеку «учня». При цьому експериментатор жодним чином не погрожував «вчителю» та не обіцяв додаткової нагороди за продовження експерименту.

Засуджуючи експеримент, Еріх Фромм вказав на причини подібної покірності. Для наших цілей це має першочергове значення, адже в центрі дослідницької уваги в цьому параграфі якраз і перебуває проблема довіри або недовіри до об'єктивних наукових даних. Еріх Фромм привертає увагу до того, що вкорінена в сучасну свідомість довіра до беззаперечного авторитету науки як носія об'єктивно значимого знання призвела до того, що людина, навіть бачачи, що іншій людині заподіяно шкоду та відчуваючи власні моральні страждання, продовжує виконувати накази експериментатора. Варто завважити, що той самий експеримент, який проводився не в стінах університету, а на заводах чи майстернях, мав зовсім інші результати. Дану проблему розглядається як серйозну й в морально-етичному сенсі, адже повинні констатувати в сучасному світі об'єктивний факт абсолютизації знання як такого, знання як чиннику наукового поступу, «звільненого» від жодних моральних зобов'язань. Небезпека такої абсолютизації наукового експерименту як шляху до істини є тим більш очевидною, якщо брати до уваги її руйнівний характер, її морально руйнівний вплив на всіх без винятку учасників такого процесу здобуття наукових знань.

Звернення до такого матеріалу надає нам можливість зробити висновок про те, яке серйозне місце в сучасній свідомості посідає те, що людина вважає об'єктивним. В раціоналістичній традиції Західного світу останніх століть ретельно розроблялися методи управління суспільством, що спиралися б не на суб'єктивне бачення, а на висновки розуму. Демократія, що останні два століття крокує світом, взагалі спрямована на максимальний відхід від суб'єктивної точки зору – отже, пошук рівнодіючої багатьох точок зору, свобода слова, друку та зібрань, можливість публічно аргументувати власну точку зору покликані максимально зменшити долю суб'єктивності в існуванні держави. Авторитет науки, влади, що оперує тільки перевіреними даними, є необхідними елементами сучасної картини світу.

Слід наголосити на тому, що людина вимагає тільки об'єктивних даних та на їх основі буде власну картину світу. Ця настанова робить привабливим той матеріал, що оперує цифровими даними або посиланнями на думки авторитетних вчених чи експертів. При цьому в складному багатополярно-диференційованому світі сучасності будь-яка людина розуміє, що важко перевірити хоча б частину наданої інформації. Відтак сприймає її з іманентною довірою до джерела інформації. Таким чином, маємо констатувати, що схильність до об'єктивних даних є скоріш настановою сучасної свідомості, а не реальний спосіб пошуку матеріалу для будівництва картини осмислюваного світу.

Говорячи про співвідношення суб'єктивного та об'єктивного в соціальних пріоритетах, маємо

звернути увагу й на такий феномен, як своєрідна байдужість до істини, отже до об'єктивного, яку описують в останні десятиліття спеціалісти з соціальної філософії. Йдеться про так званий феномен «булшита», описаний професором Принстонського університету Гері Франкфуртом [4]. «Булшит» наповнює простір масової інформації, завважає Гері Франкфурт, це нескінчені потоки інформації, що не несе на собі жодного інформативного навантаження. Безліч глянцевого журналі, наповнених масою фактів, що не мають відношення до життя жодного з читачів та мають єдину мету – не дати виникнути інформативно-соціальної тиші. Ось що означає булшит. Зазвичай така інформація не має зв'язку з об'єктивно визнаною істиною, тобто не завжди вона відповідає дійсності. Численні історії з життя «селебрітіз» навіть не претендують на те, щоб здаватись правдоподібними. Що це, питає Франкфурт? Брехня? Ні, відповідає автор на власне питання. Брехня має на увазі приховання правди, отже, відштовхується від поняття правди. Авторів та користувачів «булшиту» не цікавить правда взагалі, їм байдуже, тільки б простір їхнього життя відтворювався. Отже, у зіткненні з «булшитом» правда опиняється в більшій небезпеці, ніж у зустрічі з брехнею. Тому що брехня будується на понятті правди (як викривлення правди), а «булшит» байдужий до правди, він живе з правдою в різних вимірах. «Булшит» – відтак – прямий симулякр об'єктивності, форма прямого соціокультурного тиску на індивідуальну та громадську свідомість. Його байдужість до правил моральності та етики у суспільному поведінні і є способом поширення цих норм поведінки та соціального поведіння в соціумі.

Таким чином, об'єктивне (репрезентоване в даному випадку правдою) в сучасних соціальних пріоритетах може виявлятися таким, що витісняється з «першого плану», зберігаючи видимість структуроутворюючого елементу. Отже, «булшит» складається нібито з об'єктивних даних – численні відомості про численних «селебрітіз», відомості про всі можливі катастрофи та кількість жертв, сенсації з усіх можливих областей сучасності та минулого. Все це нібито об'єктивно, оздоблено всіма ознаками об'єктивності (фото, відео, інтерв'ю з очевидцями та експертами тощо), але не має жодного відношення до життя користувачів такої інформації, отже, позбавлено справжньої інформативності. Об'єктивне опиняється спотвореним, що, мабуть, свідчить про відсутність категорії об'єктивного на другий план в сучасній свідомості. Це не означає автоматичної переорієнтації на суб'єктивне. Це, скоріш, ознака кризи співвідношення об'єктивного та суб'єктивного в сучасній парадигмі мислення та соціальних пріоритетів.

Сказане дозволяє зрозуміти, наскільки складною діалектикою об'єднані категорії об'єктивного та суб'єктивного, що беруть участь у будіванні соціальних пріоритетів.

Так, коли йдеться про вибір релігійних чи естетичних переконань, ми всі готові визнати за будь-яким індивідом право на вільне обрання власної точки зору, але ж коли йдеться про розвиток держави чи соціуму, ми вимагаємо об'єктивної інформації та саме на ній бажаємо будувати своє майбутнє. Вивчаючи розвиток та напрямки розвитку системи пріоритетів, дослідник має, якнайменше, чітко здавати собі справу в тому, що саме може бути позначене як суб'єктивне чи об'єктивне в картині світу.

Маємо завважити, що максимальне зближення суб'єктивного та об'єктивного інтересу працює на благо соціуму. Якщо ж суб'єктивні пріоритети декларуються другорядними на тлі інтересу соціуму як об'єктивного, суспільство заходить в тупик та приречене на кризу та навіть зникнення. Прикладами такого бажання знехтувати суб'єктивним пріоритетом є суспільство, в якому народилася поки що більша частина населення України. Радянська ідеологія чітко декларувала другорядність інтересів конкретної людини на тлі розвитку суспільства. Радянська молодь виховувалась на прикладах самопожертви на благо суспільства. Приклади Павла Корчагіна, що поклав життя на будівництво залізничної лінії, чи палаючого серця Данко, по якому пройшли ті, кому він освітлив шлях, були однозначно першорядними в системі виховання. Причому йшлося не тільки про те, щоб віддати життя, захищаючи Батьківщину (що природно та є складовою будь-якого процесу виховання в державі, що відчуває власну цілісність), але й про загибель підчас захисту соціалістичного майна. Кожен, наприклад, пам'ятає приклади шанування пам'яті тракториста, що пішов під лід разом з трактором, намагаючись зберегти народну власність. Подібних прикладів з виховного арсеналу тоталітарних держав можна навести дуже багато. І ми всі добре знаємо, чим закінчується для держави таке викривлення природної діалектики суб'єктивного та об'єктивного.

Але проблема не тільки в декларації максимальної поваги до суб'єктивних пріоритетів в будіванні пріоритетів соціуму, в пошуку пріоритету об'єктивного. Велику роль в реалізації об'єктивного інтересу соціуму відіграє стабільність та наявність діючої правової системи, що гарантує здійснення декларованих пріоритетів.

© **Огорокова В. В.**

Висновок. Підсумуючи зазначимо, що соціальний простір складається із суб'єктивних інтересів, які, в свою чергу, складають дещо більше, ніж просто суму суб'єктивних інтересів. Отже, можуть бути визначені як об'єктивний інтерес. Але максимальне зближення суб'єктивного та об'єктивного інтересу працює на благо соціуму. Нехтування суб'єктивними інтересами приводить суспільство до кризи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анкерсмит Ф. Р. Возвышенный исторический опыт [Текст] / Ф. Анкерсмит. — М. : Европа, 2007. — 612 с.
2. Рорти Р. Прагматизм без метода [Текст] / Р. Рорти // Логос. — 1996. — № 8. — С. 155 — 172.
3. Рорти Р. Философия и зеркало природы [Текст] : пер. с англ. / Р. Рорти / науч. ред. В. В. Целищев. — Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1997. — 320 с.
4. Франкфурт Г. On bullshit : логико-философское исследование о брехне [Текст] / Г. Франкфурт. — М. : Европа, 2008. — 120 с.
5. Элиас Н. Общество индивидов [Текст] / Н. Элиас. — М. : Праксис, 2001. — 336 с.

Огорокова В. В. – кандидат філософських наук, замісник декана історико-філософського факультету Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського».

УДК: 291.175 + 940.25 + 321.07

КРИТИКА РЕЛІГІЇ ТА ЦЕРКВИ В ПРОСВІТНИЦЬКІЙ ІДЕОЛОГІЇ ЯК ОДНА З ФОРМОУТВОРЮЮЧИХ ОЗНАК УТОПІЇ ХVІІІ СТОЛІТТЯ

В статті розглядається проблема формування західноєвропейської утопії в епоху Просвітництва, а саме одно з джерел – критика релігійних догматів. Автор статті звертає увагу на специфічність та значимість саме цієї критики в утворенні певного утопічного ідеалу, її широту охоплення майже всіх сфер суспільного життя. Разом з цим задля роз'яснення матеріалу розкриваються джерела цієї критики та пов'язані з нею такі явища духовного життя цього часу як деїзм та атеїзм. В якості основного джерела виступила праця «Заповіт» французького мислителя Жана Мельє.

Ключові слова: утопія, утопічний ідеал, релігія.

КРИТИКА РЕЛИГИИ И ЦЕРКВИ В ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ ИДЕОЛОГИИ КАК ОДИН ИЗ ФОРМООБРАЗУЮЩИХ ПРИЗНАКОВ УТОПИИ ХVІІІ ВЕКА

В статье рассматривается проблема формирования западноевропейской утопии в эпоху Просвещения, а именно один из источников – критика религиозных догматов. Автор статьи обращает внимание на специфичность и значимость именно этой критики в образовании определенного утопического идеала, её широту охвата почти всех сфер общественной жизни. Вместе с этим для разъяснения материала раскрываются источники этой критики и связанные с ней такие явления духовной жизни этого времени как деизм и атеизм. В качестве основного источника был использован труд «Завещание» французского мыслителя Жана Мелье.

Ключевые слова: утопия, утопический идеал, религия.

THE CRITIQUE OF RELIGION AND CHURCH IN ENLIGHTENMENT IDEOLOGY AS ONE OF FORMBUILDING SIGNS OF XVIII AGE UTOPIAS

The problem of formation of the West European utopia during the Age of Enlightenment, namely one of sources – criticism of religious doctrines is considered in the article. The author pays attention to specificity and to the importance of this criticism in formation of a certain utopian ideal, its width of a grasp of almost all spheres of public life. Together with it for an explanation of the material, sources of this criticism and such related phenomena of spiritual life of this time as deism and atheism are revealed. As a main source the work "Testament" of French thinker Jean Melye was used.

Keywords: utopia, utopian ideal, religion.

Епоха Просвітництва увійшла в історію європейської культури як окремий період соціокультурного розвитку, що відзначився певними зрушеннями та змінами майже у всіх сферах тогочасного людського життя. Просочена духом гуманізму просвітницька думка прагнула знайти шляхом теоретичних пошуків такий суспільний устрій, який забезпечив би найкраще сполучення суспільних та особистих інтересів. При цьому просвітники виходили з того, що за своєю природою всі люди рівні та в однаковій мірі здатні до засвоєння всій сукупності людських знань. Кожній людині повинні бути надані однакові з усіма іншими людьми права та кожний повинен нести однакові обов'язки. Саме такі ключові вимоги мислителів представляли собою той розумний та природний порядок, за який виступали суспільні діячі цього часу. Проте не всі просвітники доходили до єдиного розуміння низки питань, за своєю сутністю суперечливих. Так, неоднозначні думки можна помітити у вирішенні питання стосовно того, в чому ж повинний складатися суспільний устрій, що забезпечує розумний та природний порядок?; чи обов'язково заради цього потрібно ліквідувати приватну власність?; яка повинна існувати релігія за умов ідеального суспільного ладу? Причому, останнє питання викликало найбільшу частину розходжень, адже взагалі в просвітницькій ідеології не спостерігалось єдиного розуміння релігійних канонів, навіть критика філософами католицької церкви відрізнялася між собою за своєю масштабністю та поглибленням в релігійні принципи. Інакше кажучи вирішення питання існування релігії в утопічній державі залишалось відкритим. Кожний з мислителів мав свої думки на це питання, притримувався більш придатного для своєї соціально-філософської системи напрямку.

Неоднозначність відношення серед просвітників до вирішення означеної проблеми й по сей день становить одне з актуальних питань. Ґрунтовну основу актуалізації даного питання становлять такі обставини: по-перше, в історії подальших часів в основному приділяли увагу вивченню питань соціально-політичного характеру (яким має бути суспільство, що воно собою представляє, стан сімейних відносин за умов ідеального суспільства), питання ж функціонування релігії та й взагалі її існування виносилося на другий план; по-друге, яким чином в просвітницькій утопії можливе існування релігії теж не відзначилося жвавим інтересом серед дослідників. Лиш по окремо ми можемо помітити в науковій літературі роботи, що однобічно чіпляють це питання в межах розкриття соціально-філософської думки якогось мислителя епохи Просвітництва. Та, все ж, серед дослідників які поставили на певний рівень дану проблему слід відзначити таких як В. П. Волгін, О. В. Залманович, Г. С. Кучеренко, Г. М. Лівшиц, Х. Н. Моммджян, І. С. Нарський, К. Е. Ям [1, 3, 4, 5, 9, 10]. Досліджуючи явище просвітництва відмічені нами вчені неодноразово звертали увагу на значення критики релігії в процесі формування утопічного ідеалу держави, в якій суспільні відносини були б побудовані на засадах справедливості та соціальної рівності. Тому, з огляду на відмічені вище наукові підстави для подальшого дослідження метою нашої роботи стане розгляд того, як саме уявляли просвітники місце релігії в ідеальному суспільстві та головне, виявлення зв'язків між тогочасною критикою католицької церкви і утворенням соціальної утопії.

Перед початком аналізу формують ознаки утопічного ідеалу в критиці релігійних засад необхідно розкрити тогочасну ідеологічну ситуацію стосовно відношення до католицької церкви просвітників. Й тут ми можемо виявити два шляхи зародження несприйняття філософами релігійних догм. Перший з них міститься в концептуальних засадах просвітницької культури, що охопила майже всі сфери людського буття, зокрема погляди на людину та її місце в світі природи. Мова йде про те, що в основі всіх політичних вчень та програм Просвітництва знаходяться уявлення про людину як про природну істоту, яка володіє невід'ємними «природними правами», що цілком обумовлює концептуальну значимість в просвітницькій філософії поняття «людська природа». В руслі цих уявлень будуються ідеальні картини «істинного» людського суспільства, де «істинна» мораль – мораль природи, яка необхідна народам. Модель суспільства заснована на моделі природи, та ідеалом людини в очах просвітників становиться «син природи», якийсь «благородний дикун», який від народження наділений природними потребами і людським розумом, відчуттям поваги до себе та інших людей, прагненням до власної вигоди, тісно пов'язаної з вигодою всіх інших членів суспільства. Відтак, натхненні прагненням розумово пізнати природні начала людини, багато з просвітників передусім відійшли або підвергли суворій переоцінці корінну християнську догму про первородний гріх, про первозданну порочність людини та виходили, як правило, з раціональної тези про природжену доброту, добродійність людини та звідси про заслужене нею людське щастя. На зміну релігійному поясненню споконвічного буття людства прийшла розвинута просвітниками прогресивна гіпотетична концепція «природного стану». Проте, як зазначають дослідники, не всі з мислителів вірили в нього як в ранній етап історичного існування людей, але всі виходили з визнання природного

середовища та вічних природних атрибутів людини [13, с. 86]. Г. Б. де Маблі, досліджуючи місце природи в утворенні суспільства висловлювався таким чином: «... Я думаю, що люди вийшли з рук природи абсолютно рівними та вільними, без панування одних над іншими. Природа не створила королів, правителів, підданих, рабів – це очевидно, та вона нам уклала один закон: працювати, щоб бути щасливими. Доки люди залишалися в цьому становищі, їх права були такими ж широкими, скільки обмеженими були їх обов'язки. Все належало кожному з них, кожна людина була своєрідним монархом, який мав право на світову монархію» [6, с. 220]. Г. Б. де Маблі дуже добре показує нам, що в початковий період коли повністю панував «природний закон» як всезагальна міра свободи, людина перебувала в єдності з природою, володіючи всіма «природними правами». Інакше кажучи, згідно з просвітницькою ідеологією єдина свобода людини є в тому, що вона повинна керуватися лише законом природи. Від цього мислителі відштовхувалися в подальшому своєму дослідженні «істинних» підвалин соціально-політичних відносин, тим самим виходячи на релігійні принципи тодішнього західноєвропейського суспільства. Застосовані нами вирази Г. Б. де Маблі дуже добре фіксують такі обставини: по-перше, та наукова революція, яка охопила європейські країни у XVII столітті зробила перестановку духовних пріоритетів, що вилилося у збільшенні значення природи, матеріального світу в бутті людини та по-друге, що неминуче впливає з попереднього, на зміну однобічному відношенні до божественного начала у XVIII ст. відбулося становлення так званого деїзму. Серед відомих філософів дійств цього часу необхідно відмітити таких: Вольтер, Д. Аламбер, Руссо, Монтеск'є, Кондільяк. Тобто, збільшення ролі природи в формуванні людського суспільства та й взагалі людини тим самим змінило відношення до релігійних канонів, породило дещо інше на відміну від минулих часів відношення до місця Бога у світі.

Другою обставиною, яка мала великий вплив на збільшення критики католицької церкви виступають ті «підводні течії», що впливали з соціально-політичних поглядів. Для того, щоб зрозуміти всю важливість цієї обставини, слід зазирнути ще в епоху Середньовіччя, а саме віднайти картину існування католицької церкви в європейському світі. Як відомо, починаючи ще з епохи Середньовіччя католицька церква стала одним з основних інститутів феодального суспільства в європейських країнах. В політичному відношенні духівництво вважалося першою верствою феодального суспільства та разом з дворянством утворювало його привілейований шар, що возвеличувався над безправною третьою верствою, об'єднавчою в своїх рядах більшу частину населення. Єпископат впливав безпосереднє на політику, яка проводилася європейськими монархами. Так наприклад, у Франції у XVII – XVIII ст. вищі церковні сановники часами на довгі періоди становилися фактично правителями країни в ролі перших міністрів або регентів при неповнолітніх королях – ці пости послідовно займали кардинали Рішельє, Мазаріні, Флері. Велику політичну роль грали духівники монархів, їх фаворитів, які мали змогу постійно вселяти своїм підопічним ті погляди, які відповідали інтересам церкви. Найактивнішу роль в католицькому світі відігравали папи, які нерідко возвеличувалися до такого рівня, що мали можливість авторитарно диктувати свою волю різним європейським монархам. Церква вчила про божественне право феодальних правителів. Ієрархічна структура феодального суспільства розглядалася відповідною до «небесного» царства, а на землі церков свою власну ієрархію встановлювала за феодальним взірцем [3, с. 12]. Будь-яке посягання на основи феодально-абсолютистських порядків розглядалося церквою як гріх перед богом, порушення релігійних заповідей. Будь-який гріх в розуміння християнства є не що інше як символ одного і того ж духу – духу бунту. Не гріховною є лише воля до «спільного» та «єдиного», а не «по окремого», іншими словами, лише воля спрямована проти себе самої, воля до утримання від гріха, воля до покірності богу та смиренню. Б. Ф. Поршнев досліджуючи релігійні засади в суспільстві часів Середньовіччя звертає увагу на те, що ареною діяльності релігії було не стільки поле битви ... скільки так би мовити його далеке психологічне передпілля [12, с. 385]. Визнаючи не викоренилість гріховності людини, тобто обтяженість її первородним гріхом, визнаючи тим самим присутність сімені спротиву та повстання по всьому оточуючому середовищу, в кожному кроці та помислі селянина, християнство приглушувало в ньому дрібні паростки цього сімені загрозою страшного загробного покарання. Це було колосальної сили контргиснення релігійних канонів на психологію феодального селянина, що повсякденно умовами економічного життя спонукався до повстання. В нашому випадку наведені твердження Б. Ф. Поршнева хоча й про середньовічне соціальну психологію народних мас та все ж має велике значення, оскільки розкриває причини міцного спротиву просвітників XVIII століття проти багатьох а іноді повністю всіх релігійних засад. Таким чином ми бачимо, що пануючі соціально-політичні негаразди, нерівність людей, несправедлива законодавча влада знаходили в цей час своє обґрунтування та виправдовування в релігійних догмах.

Багато хто з просвітників навіть гадали, що низка соціальних несправедливостей та зловживань народжені самим релігійним світоглядом. Неможливо боротися проти існуючого соціально-політичного ладу, його правових та моральних установ не зриваючи з них ореол святості, богоданності та вічності [9, с. 74]. В цьому випадку відмічені вище основи соціально-політичного підходу до критики релігії в епоху Просвітництва обумовлюють поширення на той час атеїзму. Серед відомих мислителів (особливо французьких), які пропагували атеїстичні вчення являються Ж. Мельє, Ф. Буассель, С. Марешаль. Таким чином ми бачимо, що критика релігійних догм у XVIII столітті мала під собою величезне підґрунтя, що формувалося на протязі кількох століть. Й не дарма цей час увійшов в історію під назвою «просвітництво» - щоб нести світло людям, вигнати темряву з тогочасного соціального життя. Разом зі змінами в соціальній сфері необхідні були зміни в духовній культурі. Інакше кажучи без змін в релігійному середовищі неможливо було перетворити суспільство на ідеальних умовах, адже, як ми побачили католицька церкв виступала важливим підґрунтям тогочасного політичного життя.

З відміченої вище низки мислителів найбільше вирізнявся не лише у критиці християнської церкви а, головне для нашого дослідження, у створенні на цій основі утопічного ідеалу суспільного устрою французький кюре за життя Жан Мельє. В своїй праці «Заповіт», опублікованій вже після його смерті, автор надав нам приклад нищівної критики релігійних канонів, яка виражалася в його закликах до населення стосовно перетворення свого життя. На думку Х. Н. Моммджяна критичність по відношенню до релігії та церкви, та навіть їх відкинення, обумовлене тим, що Мельє як і всі інші французькі матеріалісти особливо виокремлював роль релігії та релігійних організацій в освяченні та захисті феодальних відносин та абсолютизму [9, с. 74]. В якості прикладу слугують відомі його сім доказів марності та хибності релігій, які він детально розкрив в атеїстичному за своїм характером «Заповіті»: Перший доказ марності та хибності релігій: вони – лише вигадка людини; Другий доказ марності та хибності релігій: сліпа віра, що лежить в основі всіх релігій, - джерело омани, ілюзій, обману; Третій доказ марності та хибності релігій, що виводиться з удаваних бачень та божественних одкровень; Четвертий доказ хибності релігій, який випливає з помилковості удаваних обітниць та пророцтв; П'ятий доказ неправдивості релігії, що витікає з оманливості її вчення та моралі; Шостий доказ неправдивості релігії, що випливає з виправдання і освячених нею зловживань, тиранії та пригнічення з боку знаті; Сьомий доказ неправдивості та оманливості релігій, що виводиться з помилковості самого уявлення людей про гадане існування богів; Восьмий доказ неправдивості релігій, що випливає з помилковості уявлень про дух та про безсмертя душі. В основі цих доказів лежить філософська система Мельє, яка ґрунтується на пропагуванні матеріалізму, проголошуючи матерію єдиною субстанцією. Все що існує є властивістю та формою існування цієї вічної та нествореної матерії. Ті чи інші форми свідомості є властивостями матерії, залежать від неї, сама ж матерія об'єктивна, існує поза та незалежно від якої не будь форми свідомості. Матерія в процесі безперервного та безкінечного свого розвитку породжує все багатство та різноманіття вічного Всесвіту. Вихідна філософська позиція Мельє виключає не лише ідею створення матеріального світу божественним духом, а й ідею першого поштовху, який начебто повідомляється матерії дійстичним богом. Дуже добре ці ідеї Мельє висвітлені у восьмому доказі марності та хибності релігій: «Передусім слід сказати відносно сподіваної духовності душі, що якби душа була духовною, як це стверджується, в ній не було б ні тіла, ні частин, ні форми, ні вигляду, ні протяжності, та, як наслідок, вона не являла б собою нічого реального, нічого субстанційного. Але душа є децю реальним та субстанційне, оскільки вона оживляє тіло та повідомляє йому силу та рух. Виходить, душа ... повинна бути тілом та матерією, повинна мати протяжність, бо ніщо реальне та субстанційне не може бути без тіла та протяжності. Очевидний доказ цього виявляється в тому, що неможливо скласти собі ніякої уяви про істоту, яка повністю не мала б тіла або матерії та протягу. ... Природа буття полягає саме в тому, щоб бути тілом та протягом; звідси виходить, що те, яке не має ні тіла, ні протягу, ніяким чином не є буттям» [7, с. 318]. Звідси виходить, що нестворене буття є незруйнованим. Матерія, що не має початку, не може мати кінця. Матерія та рух тісно взаємозв'язані. Інакше кажучи вчення Мельє про єдність матерії та руху відкидає ідею теїстичного та дійстичного бога, допущення існування будь-якої надприродної творчої сили.

Від принципів своєї матеріалістичної концепції мислитель крокує далі до критики релігійних догматів, не залишаючи при цьому місця для божественної мудрості, божественних сил. Поступово на протязі свого «Заповіту» Мельє викриває богословські премудрості, спростовує онтологічне, телеологічне та інші докази існування бога, відкриває софістичні основи цих доказів. Мислитель відтворює характерні риси різних релігійних вчень, які століттями вселяли людям фантастичні ідеї.

Та головне на що Мельє постійно звертає увагу це результативність діяльності церкви – омана, дезорієнтація людей, прагнення виправдати владу багатих та перешкодити простому люду знайти шляхи, які ведуть до кращого життя. Автор «Заповіту» стверджує, що жодне з моральних розпоряджень християнства не виконувалося та не виконується в повній мірі тими хто панує над народом. Про це можуть свідчити кроваві війни, які велись за ініціативою християнських королів, жорстке придушення ними народних повстань, розправи інквізиції з інакомислячими та багато іншого.

Продовжуючи в цьому напрямку Мельє закликає народи до активних дій – на скинення гнітючого правлячого політичного режиму для встановлення кращого соціального порядку. «... Дорогі народи!, - звертається він, - Зрозумійте ж: омани і забобони, релігія і тиранія ваших царів та всіх тих, хто керує вами від їх імені, є фатальною та проклятою причиною всіх ваших нещастя, тягарів, хвилювань та лих. Ви будете щасливішими, якщо позбавитеся того чи іншого нестерпного ярма, – гніту забобонів та гніту тиранії – і будете мати лише добросовісних та мудрих правителів. Якщо у вас мужнє серце і ви бажаєте звільнитися від ваших бід, то остаточно скиньте з себе гнобителів, стряхніть із себе за дружньою угодою гніт тиранії та забобонів, спільно з іншими скиньте всіх ваших священників, монахів та всіх ваших тиранів з тим, щоб поставити на їх місце добросовісних, розумних та далекоглядних правителів, здатних мирно керувати вами, добросовісно здійснювати правосуддя, ненастанно зберігати суспільний достаток та спокій людей, яким ви бажаєте безумовно та добросовісно підкорятися. Ваш добробут знаходиться у ваших руках. Ваше звільнення буде залежати лише від вас, якщо ви зможете домовитися один з одним. ... Тирані нічого не зуміли б зробити без них та без вас. Вони користуються вашими власними силами проти вас самих для того, щоб усіх вас, скільки б вас не було, зробити своїми рабами; вони скористалися б цими силами також для знищення всіх вас по черзі, якби яесь місто або провінція спробували б чинити їм опір та скинути з себе те ярмо. Було б зовсім по-іншому, якби весь народ, усі міста та провінції були однастайними і домовилися між собою, як звільнитися від спільного рабства, в якому вони знаходяться. Тоді тирані були б швидко усунені та знищені» [7, с. 356]. Завдяки таким рішучим діям суспільство може змінити свій лад на значно кращий та позитивний на відміну від існуючого. Й саме тут впливає на поверхню соціальної системи Мельє той ідеал суспільного буття, за який він так ратує. Основним принципом нового суспільства на його думку буде той закон, що всі люди рівні від природи, причому не тільки у правовому, а передусім у соціальному відношенні. Кожен громадянин має право жити, користуватися своєю природною свободою та участю у благах цього світу, але таке право на забезпечене існування поєднується з необхідністю праці на користь суспільства. Приватна власність ліквідується, всі маєтки, багатства та землі стають суспільним надбанням. Жителі міст, містечок, селищ єднаються у велику, тісну родину. Ці общини будуть мирно та планомірно спільно обробляти свою землю та разом використовувати продукти, здобуті у своєму оточенні власною працею. Всі сільські та міські общини заключають між собою вічний союз для взаємної допомоги та задоволення своїх потреб, оскільки без цього не може бути здійснене суспільне благо. Все належить общині, кожен відповідно до своєї спеціальності виконує для потреб общин, під керівництвом наймудріших та найдосвідченіших людей яку-небудь корисну та чесну роботу. Й хоча всі рівні, проте це суспільство – тільки людське суспільство, для здійснення своїх цілей, тобто для підтримки порядку та постачання своїх членів необхідними речами воно потребує у відомому суспільному розподіленні, відомій суспільній ієрархії. Ці розподілення та ієрархія повинні бути справедливими, не повинні занадто возвеличувати одних та принижувати інших. Таким чином, якщо кожен виконуватиме корисну та чесну роботу, а блага землі та продукти праці громадян будуть знаходитися в розумному завідуванні, то кожному буде всього вдосталь для життя у задоволенні та щасті. Дійсно, предмети, необхідні для підтримки життя людей, виробляються землею майже завжди в достатній кількості, а часто й у надлишку. В такому добропорядковому суспільстві людей не будуть хвилювати ніякі турботи про себе та своїх дітей. Обман та брехня зникнуть. Не будуть виникати ніякі процеси щодо власності, бо не буде виникати заздрість одних до одного. Ні вбивства, ні крадіжки не порушать життя общин. У цьому новому федеративному суспільстві не буде ніякої нової релігії, оскільки ідеали та віра в богів знову зроблять людей нещасними, а якщо при цьому буде знищена суспільна власність на майно, поверне їх до старого рабства. Значення повинно мати лише одне моральне правило, принципи якого – сутність справедливості та братерства. Повчаючи людей працювати для спільного блага та свободи, воно надає їм благородство думки.

Саме таким виступає суспільний ідеал Мельє, до здійснення якого за його ідеєю слід було прагнути людям. В своїй основі, як ми побачили, він містить утопічні риси, характерні для цього часу.

Критикуючи релігійні засади тодішнього суспільно-політичного життя Мельє сформував взірць досконалого соціального устрою в якому на місце релігії прийде справедливість, взаємна повага, добро. Специфікою утопічного ідеалу Мельє є те, що на відміну від інших мислителів-просвітників свого часу, які будували свої утопічні проекти на основі критики суспільного життя, він зумів побудувати свій взірць ідеального ладу на основі критики релігії та церкви. Хоча, тут можна додати, що з цієї критики все ж мислитель вийшов на суспільні відносини, порядок яких був схожим на існуючі в той час ідеї, мрії та бажання простого люду. Вдалиий розмах будови свого взірця суспільних відносин багато в чому обумовлені тим, що критика релігії має більш глибокі підвалини. Відмінністю цієї критики від соціальної є та обставина, що релігія як те вчення або явище духовного світу, що пронизувало тогочасне людське буття, надавало змогу розкрити негативні прояви у всіх сферах суспільного життя. Тому й зрозуміло, чому його обширний «Заповіт» під критичним поглядом на релігію містить масштабні зразки протиріч у політичній, соціальній, сімейній та духовній сферах. В даному випадку, той ідеал, до якого тяжіє автор праці набуває під собою більш міцне та навіть фундаментальне підґрунтя аніж інші утопічні проекти. До того ж слід додати ще й те, що з позиції утопічної думки, критика будь-яких основ суспільного життя вже сама по собі сприяє формуванню утопії, а саме утопічного ідеалу, значимість якого залежить від характеру його сприйняття суспільною свідомістю.

Таким чином, ми бачимо що у XVIII столітті утопія мала активне підживлення не лише з соціально-політичних критеріїв життя тогочасного західноєвропейського суспільства, а й з боку критики релігійних канонів. Причому, особливістю такого критицизму виступає те, що він веде свої коріння з соціально-філософської концепції взагалі епохи Просвітництва. Просвітницький раціоналізм сприяв значному розширенню утопічних меж виходячи за межі соціальної та сцієнтичної утопії. «Заповіт» Ж. Мельє лише ще раз підтверджує той факт, що утопія може формуватися не лише на основі реалій соціального буття, а й виходячи з критики релігійних засад суспільства. Тим, паче, критицизм саме останньої сфери суспільного буття дозволяє більш ґрунтовніше почерпнути джерела утопічного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волгин В. П. Развитие общественной мысли во Франции в XVIII веке / Вячеслав Петрович Волгин; АН СССР, Отделение истории. — М.: Наука, 1977. — 375 с.
2. Да скроется тьма! Французские материалисты XVIII века об атеизме, религии, церкви. — М.: Политиздат, 1976. — 303 с. — (Библиотека атеистической литературы).
3. Залманович А. В. Французские материалисты XVIII века об аморальности религии. — Тула: Тульский государственный педагогический институт имени А. Н. Толстого, 1970. — 160 с.
4. Кучеренко Г. С. Жан Мелье и французский материализм XVIII века / Г. С. Кучеренко. // Век Просвещения; под ред. Ф. Броделя, А. Губера и др.; АН СССР, Ин-т всеобщей истории, Высшая школа научных исследований VI секция. — М. — Париж: Наука, 1970. — С. 82 — 112.
5. Лившиц Г. М. Французские просветители XVIII в. о религии и церкви / Гилер Маркович Лившиц. — Минск: «Вышэйш школа», 1976. — 304 с.
6. Мабли Г. Б. де Б. О законодательстве или принципы законов / Габриель де Бонно Мабли. // Избранные произведения; [пер. с франц. Ф. Б. Шуваевой].—М.-Л.: Издательство АН СССР, 1950.—С. 39—161.
7. Мелье Ж. Завещание / Жан Мелье. — М.: Государственное Антирелигиозное издательство, 1937. — 735 с.
8. Морелли. Кодекс Природы или истинный дух ее законов / Морелли; [пер. с франц. М. Е. Ландау]; под ред. Ф. Б. Шуваевой. — М.: Изд-во АН СССР, 1947. — 300 с. — (АН СССР. Предшественники научного социализма. Под общ. ред. акад. В. П. Волгина).
9. Момджян Х. Н. Французское Просвещение XVIII в.: Очерки / Хачик Нишанович Момджян. — М.: Мысль, 1983. — 147 с.
10. Нарский И. С. Западноевропейская философия XVIII в. / Игорь Сергеевич Нарский. — М.: Высшая школа, 1973. — 302 с.
11. Поршнева Б. Ф. Мелье (1664—1729) / Борис Федорович Поршнева. — М.: Молодая Гвардия, 1964. — 240 с.
12. Поршнева Б. Ф. Феодализм и народные массы / Борис Федорович Поршнева. — М.: Наука, 1964. — 520 с.

© *Пальчинська М. В.*

13. Просветительское движение в Англии / под ред. Н.М. Мещеряковой. — М.: Изд-во МГУ, 1991. — 445 с.
14. Ям К. Е. Жан Мелье и французский атеизм XVIII в. / Кинельм Ефимович Ям. — М.: Мысль, 1979. — 135 с. — (Из истории свободомыслия и атеизма).

Пальчинська М. В. – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Одеського національного морського університету.

УДК: 321.02 + 316.3 + 1

PR-ТЕХНОЛОГІЇ У ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті розглядаються особливості використання PR-технологій у політичній сфері сучасної української держави. Ці технології можуть функціонувати не тільки як засоби маніпулювання масовою свідомістю, але й як інструменти, завдяки яким реалізуються певні задачі у сфері політики та державного управління.

Ключові слова: політичні технології, політична влада, засоби масової інформації та комунікації, побудова іміджу, державне управління.

PR-TECHNOLOGIES IN POLITICAL PROCESSES IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY

В статье рассматриваются особенности использования PR-технологий в политической сфере современного украинского государства. Эти технологии могут функционировать не только как средства манипулирования массовым сознанием, но и как инструменты, благодаря которым реализуются определенные задачи в сфере политики и государственного управления.

Ключевые слова: политические технологии, политическая власть, средства массовой информации и коммуникации, построение имиджа, государственное управление.

PR-TECHNOLOGIES IN POLITICAL PROCESSES IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY

The article deals with features of PR-technologies in the political sphere of the modern Ukrainian state. These technologies can functionate not only as means of manipulating of the mass consciousness, but also as an instruments through which certain tasks are realized in the sphere of politics and public administration.

Keywords: political technology, political power, media and communications, image building, public administration.

Актуальність обраної теми обумовлено тим, що одним з основних механізмів функціонування політичного інституту є технології управління, які передбачають, окрім інших механізмів, застосування політичних технологій, зокрема технологій піару. Це потребує визначення адекватних методів їх використання задля створення оптимальної моделі політичного управління в умовах сучасного українського соціуму.

Мета даної статті – розкрити особливості функціонування PR-технологій в політичному житті сучасної української держави.

Дослідженню політичних технологій присвячено праці західних та вітчизняних науковців, у яких аналізуються базові принципи застосування політичних технологій, формування політичного іміджу тощо. Серед науковців, які займалися аналізом політичних технологій, слід зазначити Бурдьє П., Лебона Г., Гарда Г., Кара-Мурзи С., Почепцова Г., Цуладзе А., Подшивалкіну В., Наріжного Д., Петрова О., Полторака В. та ін. Специфіка політичної системи сучасної України, перш за все, її транзитивність, стимулює подальшу теоретичну розробку проблеми обраної проблеми.

Політична сфера відіграє важливу роль у життєдіяльності суспільства, оскільки в ній реалізуються відносини соціальних груп та індивідів щодо утримання і використання влади з метою забезпечення своїх суспільно значущих інтересів і потреб, а також вироблення обов'язкових

управлінських рішень. Оскільки в демократичному суспільстві джерелом влади є народ, а втілення певного політичного курсу залежить від його волевиявлення (наприклад, вибори, референдуми та ін.), важливо, щоб політичні концепції та програми були підтримані електоратом. Тому різноманітні форми застосування ПР-технологій в політичних процесах обумовлені «необхідністю взаємодії політичної організації (сукупності суб'єктів політики) з масами» [10].

Слід зазначити, що існує взаємозалежність між політичним режимом та комплексом політичних технологій, які детермінуються ним. Застосування політичних технологій обумовлено, в першу чергу, такими факторами, як специфіка менталітету, рівень правової свідомості громадян, їх активність у політичному житті та ін., тому тип політичних технологій, що використовуються, характеризує ступінь розвитку політичної системи суспільства: більш розвинутих (демократичних) типам політичної системи суспільства відповідають більш досконалі типи політичних технологій.

ПР-технології іманентні будь-якому типу політичної діяльності, вони «являють собою окрему частину соціальних технологій, яка використовується у сфері політичної інженерії» [10]. Найчастіше їх застосовують в реалізації державної політики, а саме у процесі державного управління, у боротьбі політичних партій під час виборчого процесу, у реформуванні політичних комунікацій тощо: «Політичні технології постіндустріального суспільства набули особистісної орієнтації, стали спрямовуватися не тільки на задоволення соціальних, але й індивідуальних потреб, їх суб'єкти почали спиратися не тільки на групові, а й на особистісні мотиви, і використовувати їх» [5, с. 8].

Більшість західних дослідників «схильні визначати мету політичних технологій піару у рамках «маркетингової» концепції, в межах якої виборці ототожнюються із споживачами, політик та його програма — із символічним товаром, який необхідно просувати на політичному ринку за допомогою ЗМІ, використовуючи сегментацію електорату, апелюючи до цільових груп» [9, с. 204] (наприклад, П. Бурдье, який розробив та впровадив концепцію «політичного ринку» або «політичного поля», на якому функціонують відповідні виробники та споживачі політичної продукції) [1]. Такий підхід передбачає необхідність присутності об'єкту піару в медіа-ефірі та вплив на масову аудиторію за допомогою ЗМІ з метою забезпечення його позитивного висвітлення: «суть політичного брендінгу полягає у формуванні політичної ідентичності в інтересах суб'єкта управління, а саме — внесення до масової свідомості символів, які впізнають, значень, образів, здатних об'єднати людей» [10].

Застосування ПР-технологій завжди сприймалося неоднозначно. Зазвичай вони асоціюються із інструментом маніпулювання масовою свідомістю. Апелюючи до Г. Почепцова, можна навести приклад такого прийому, як «заміна цілей», метою якого є відвернення громадян з реально існуючих проблем на абстрактні (наприклад, теми голодомору та підняття патріотизму української нації, які обговорювалися в ЗМІ у термін президентства Ющенко, повинні були зняти акценти з таких актуальних соціальних проблем, як дуже низький прожитковий рівень пересічного українського громадянина, політична криза, яка існувала через протистояння між президентом та урядом та ін.): «Кінцевим результатом є формування «помилкової свідомості», тобто певно соціально-психологічного стану, коли люди перестають розуміти, що складає їх справжні інтереси» [8, с. 499].

У цьому контексті слід підкреслити, що політика — «це вид соціальної діяльності, який спрямовано на завоювання, утримання та використання влади» (політологія, підручник), тому політичній сфері іманентно властиве приховане керування. До того ж, специфіка держави як центрального елемента політичної системи суспільства полягає у тому, що їй притаманне право на легітимне насильство, яке передбачає можливість ігнорування інтересів та потреб окремих соціальних верств. Колективний характер цілей, які реалізуються в політиці, передбачає обов'язкове їх усвідомлення усіма членами соціальної спільноти, якими є держава, нація, соціальна група, партія та ін. Це вимагає використання спеціальних засобів передачі інформації, які здатні забезпечити координацію їх діяльності та впливати на формування громадської думки: «Відношення політика із його оточенням обумовлені не лише психологічними характеристиками лідера, але й особливостями політичної системи, ступенем її прозорості, рівнем політичної культури та демократизації суспільства, та, нарешті, неписаними бюрократичними законами та правилами» [12, с. 5].

Навіть на прикладі досвіду країн з розвинутою демократичною системою можливо зробити висновок, що політичних технологій в процесі керування суспільством уникнути практично неможливо: «Сучасна держава має у своєму арсеналі настільки потужні і різноманітні форми технологій політичного управління, впливу і маніпулювання, що це загрожує самій основі демократії — громадянському суспільству» [5, с. 9].

На цей час одним з провідних інструментів політичного маніпулювання є засоби масової інформації та комунікації, «тому для сучасного політичного процесу характерним є посилення

боротьби політичних груп за максимальний контроль над ЗМІ» [8, с. 496].

Одним із наочних прикладів можливостей політичного впливу на світову спільноту за допомогою ЗМІ є представлення в мас-медіа теми «арабської весни», зокрема ситуації у Лівії. США звинувачували уряд Лівії у негуманній політиці щодо громадян, які були позбавлені права на вираження протесту проти уряду Муаммара Каддафі та вільної реалізації своїх політичних прав, які передбачені «Декларацією прав людини та громадянина». Вони апелювали до порушень демократичних засад суспільства, обмежень політичних прав і свобод. Переважна більшість західних ЗМІ формувала образ агресора з Муаммара Каддафі та, використовуючи привід щодо допомоги мирному населенню, США почали воєнні операції у країні. Якщо проаналізувати ситуацію в усіх країнах, яких торкнулася «арабська весна», також є факти щодо жертв серед громадян, які виступали проти діючих урядів, однак саме Лівія привернула прискіпливу увагу з боку США тому, що є одним з провідних експортерів нафти на світовому ринку. У данному випадку, за допомогою ЗМІ та політичних технологій, США намагалися легітимізувати загарбання лівійських нафтових родовищ. У данному випадку було застосовано дуже ефективний прийом – створення «образу ворога».

Якщо проаналізувати діяльність ЗМІ в Україні, слід виокремити наступні провідні тенденції: по-перше, з приходом до влади президента Януковича та початком роботи діючого уряду, висвітлення резонансних подій стосовно політичної сфери суспільства та недоліків у функціонуванні політичної еліти підлягає цензурі, що суперечить закладеним у Конституції України демократичним принципам; по-друге, посилюється тенденція до монополізації медіа-поля.

Одним із найбільш наочних прикладів, який це ілюструє, є перехід з 2015 року українських медіа на цифрове телебачення, яке значною мірою сприяє збільшенню кількості ефірних каналів, поліпшенню якості їх роботи, а також дозволяє звільнити додаткові частоти для інших видів зв'язку. Однак в Україні цей процес може стати вирішальним у монополізації медіа-простору, оскільки одночасно із цим функціонування ЗМІ у «нецифровому форматі буде припинено...» [4]. У більшості європейських країн перехід до цифрового телебачення жорстко регламентувався з боку держави та міжнародних організацій за допомогою спеціальних законів або доповнень до діючих законів щоб запобігти утворенню монополій та максимально сприяти свободі слова та доступу громадян до інформації. В Україні ця сфера не контролюється належним чином, що може призвести до того, що «деякі медіа групи мають усі шанси вже до наступних виборів стати абсолютними монополістами в українському медіапросторі, а деякі – повністю з нього зникнути» [4]. Таким чином, саме медіа-монополісти зможуть контролювати той обсяг інформації, у тому числі політичної, яку отримують українські громадяни.

Як інструмент політичного маніпулювання, ПР-технології знеособлювані та передбачають вплив на масову аудиторію. У цьому контексті воля політичної еліти або окремої особистості нав'язується більшості. Технології політичного маніпулювання базуються на наступних факторах:

- впровадження у масову свідомість під виглядом об'єктивної інформації фактів, які бажані для певних соціальних груп;
- вплив за допомогою чинників, які викликають суспільний резонанс;
- реалізація прихованих цілей, досягнення яких пов'язане із підтримкою позиції певного суб'єкту або політичної сили [12, с. 14].

Для політичних партій та суспільно-політичних об'єднань взаємодія з суспільством є не менш важливою, ніж для органів державної влади, тому більшість політичних партій мають ПР-служби, які намагаються оптимізувати їх діяльність. Загальні вектори діяльності ПР-технологій як в органах державної влади, так і в політичних інститутах, які функціонують в сучасному соціумі, можна охарактеризувати наступним чином:

- налагодження зв'язків із громадськістю та іншими суб'єктами політичної системи;
- інформування громадськості щодо позицій держави, політичної партії, суспільно-політичного об'єднання, пояснення мотивів щодо прийняття певних рішень або дій;
- здійснення моніторингу суспільної думки задля виявлення цільової аудиторії конкретної політичної сили або особи, електоральних переваг та ін.;
- прогнозування тенденцій у соціумі, що можуть призвести до соціальних конфліктів або дестабілізації;
- формування відповідного іміджу суб'єктів політики [3, с. 64].

За цих умов в Україні зростає роль політичної реклами та іміджмейкерства, які базуються не стільки на раціональних аргументах, політичних, економічних та суспільних програмах, скільки на емоційному сприянні електоратом окремого актора політики. Одним із провідних базисів

функціонування ПР-технологій є те, що переважна електоральна більшість не має безпосереднього контакту з політичними суб'єктами «вона реагує на його образ, імідж, телевізійну картинку. Виборець скоріше реагує на певні ідеалізації... Він порівнює кандидата зі своїм ідеальним образом щодо того, яким повинен бути президент, депутат...» [10].

Згідно думки Г. Почепцова, операції щодо формування іміджу політика складаються з трьох наступних елементів:

- по-перше, це відбір тих характеристик, які аудиторія вважає найбільш важливими для кандидата на цей час;
- по-друге, впровадження цих характеристик в образ кандидата для подальшого асоціювання обраних рис саме з цим політичним суб'єктом;
- по-третє, «продаж» цього образу виборцю [10].

Цей механізм застосовується також при формуванні ПР-кампанії будь-якого політичного суб'єкта.

Таким чином, застосування ПР-технологій у політиці дозволяє формувати суспільну думку щодо окремої особистості політичного лідера, політичної сили або іміджу держави в цілому. Наприклад, такі суб'єкти політики, як політичні партії функціонують в умовах жорсткої конкуренції (мова йдеться про політичні системи, притаманні демократичному суспільству), тому вони повинні «бути динамічними та швидко реагувати на зміни у суспільстві задля утримання впливу на цільову аудиторію. Головна перевага політичних партій полягає у тому, що вони відмічають помилки у роботі державних інститутів та оперативно висувають нові методи удосконалення існуючої суспільної системи на політичний ринок» [10].

Однією з найбільш актуальних проблем політичного управління України є суперечності між необхідністю динамічного оновлення соціальних і політичних технологій, які б відповідали вимогам провідних європейських країн, та існуючими традиціями управління. Використання ПР-технологій, акцій політичного маркетингу, політичної реклами і іміджмейкерської діяльності значною мірою оптимізують ефективність управління суспільством, особливо для сучасної української держави, у якій гостро стоїть питання щодо пошуку адекватних методів розв'язання соціально-політичних проблем.

Політичний піар є відносно новою сферою практичної і теоретичної діяльності в Україні, а її освоєння і широке розповсюдження корелює із інтенсифікацією конкурентної боротьби в умовах становлення демократичного суспільства. Вивчення ПР-діяльності у виборчій сфері дозволяє виявити тенденції розвитку електоральної поведінки, механізми формування певних рис у політичних суб'єктів, на які налаштовані різні соціальні верстви, ступінь залежності окремих груп інтересів від нелегітимних ПР-технологій. Це дає можливість визначити правові механізми, які могли б сприяти використанню у виборчій кампанії легітимних засобів конкурентної боротьби та розробити рекомендації для вдосконалення законодавчої бази виборчого процесу. Досвід українських виборів засвідчує необхідність законодавчої регламентації питань, що стосуються застосування ПР-технологій, створення норм і правил виборчої боротьби, обмеження використання нелегітимних технологій піару, зокрема при формуванні іміджу політичного лідера.

Специфіка застосування технологій політичного піару в Україні полягає у тому, що вони орієнтуються переважно на так званий «чорний піар», найбільш поширеними прийомами якого є:

- непряма критика – до цільової аудиторії доносять факти, які викликають сумніви щодо конкурентів об'єкту піару, при цьому пряма критика відсутня;
- напад на найзначніші для цільової аудиторії риси конкурентів;
- негативна інформація стосовно діяльності конкурентів, або «креативний рефреймінг», сутність якого полягає у виборі такого ракурсу висвітлення фактів, коли вони викликають соціальний резонанс та потребують активних дій;
- розробка ланцюга послідовних подій, з яких буде складатися піар-кампанія (разові акції набагато менш ефективні, ніж комплексні);
- послідовний вплив відразу на декілька цільових аудиторій;
- використання адміністративного ресурсу (один з найбільш поширених методів, які застосовуються в Україні під час передвиборчих кампаній) та ін. [8, с. 496-497].

Проблема відповідності політичних технологій «правовим та моральним принципам залишається актуальною для будь-якого суспільства, однак для України вона набуває особливої гостроти і актуальності, тому що її вирішення є критерієм виміру тієї дистанції, яку суспільство долає на шляху від тоталітаризму до демократії, критерієм виміру суттєвого реформування суспільства» [5,

с. 11]. В сучасній Україні під час практичного використання політичних технологій, розроблених в умовах демократичного режиму. На жаль, такі атрибути демократії, як конституція, система поділу влади, проголошення свободи слова, друку, зборів, наявність вільної виборчої системи, проведення виборів і референдумів тощо, залишаються певною формальністю.

Проблема оптимального використання ПР-технологій у політичних процесах, які відбуваються у сучасній Україні, потребує ретельних досліджень. Україні необхідно адаптувати досвід інших країн, де процеси розробки та впровадження ПР-технологій мають вже напрацьовані методики. При аналізі аналогічних процесів в Україні потрібно враховувати специфіку української багатопартійності, рівень політичної культури громадян та політичної свідомості, стан розвитку громадянського суспільства, особливості формування політичного лідерства тощо.

Сучасний політичний ПР являє собою багатовекторне явище у політичній сфері, пов'язане із зростанням правової свідомості та культури громадян, що спонукає, у свою чергу, до зростання необхідності вивчення громадської думки, модернізації сфери зв'язків із громадськістю, ефективних методів піару, каналів комунікації, орієнтованих на адресні соціальні групи, а також політичного менеджменту. З'ясування базових принципів функціонування ПР-технологій в політичній системі дає можливість встановити співвідношення політичної ідеології, політичних реалій і особливостей національного розвитку та ідентифікувати ПР-технології як взаємодію чинника культурно-політичної життєдіяльності сучасного українського суспільства.

ПР-технології відповідають за актуалізацію певних політичних орієнтирів за допомогою інформаційного впливу, який цілеспрямовано використовується політичними акторами. У цій взаємодії суб'єкти політики пропонують суспільству певні ідеї, намагаючись їх визнання, а окремі елементи політичної системи суспільства впливають на формування і коригування цих ідей. У цьому ракурсі систему політичного піару можна представити за допомогою таких базових складових, як політичний менеджмент та політичний маркетинг.

Розгляд обраної проблеми дозволяє зробити наступні **висновки**.

Політичні технології відіграють важливу роль у системі управління суспільством. Кожному типу суспільства притаманний певний комплекс політичних технологій, які підпорядковуються видозмінам разом із суспільством та політичним режимом. Технології, які використовуються в практиці політичного управління в Україні, більшою мірою відповідають природі авторитарного режиму, що свідчить про відсутність в Україні низки демократичних принципів, відображених у Конституції.

Оптимізація політичних технологій, які функціонують у сучасному українському суспільстві, здатна позитивно вплинути на якість, ефективність і результативність державного управління і, таким чином, сприяти подальшій демократизації суспільства.

Характер відносин між такими елементами політичної системи, як держава та суспільство, вимагає не механічного запозичення технологій соціального і політичного управління, розроблених у сучасному демократичному соціумі, або їх адаптації до національних, культурно-історичних особливостей нашого суспільства, а вироблення специфічної, багато в чому унікальної, системи політичних і соціальних технологій.

Ефективний політичний менеджмент у сучасному суспільстві неможливий без використання ПР-технологій. Особливого значення він набуває в умовах активного залучення ЗМІ до процесів подальшого становлення громадянського суспільства в Україні. Тому обмеження діяльності ЗМІ або свідоме викривлення інформації у медіа-просторі суттєво впливають на ефективність діяльності політичної системи.

Використання ПР-технологій як важливої складової виборчого процесу в Україні набуває дедалі більшого значення, оскільки ПР-діяльність при створенні іміджу політичних суб'єктів спрямовується, у першу чергу, на переконання електорату в тому, що саме ця людина здатна зробити те, що самі громадяни безпосередньо зробити неспроможні. В українському суспільстві ефективне функціонування ПР-технологій у державному управлінні може бути забезпечено лише за умов підвищення рівня політичної свідомості та правової культури громадян, подоланню апатії щодо політичного життя країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурдьє П. Соціологія політики/ П. Бурдьє; [Пер. с фр.]Сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко./ — М.: Socio-Logos, 1993. — 336 с.
2. Вуйма А. Про чорний ПР [Електронний ресурс] / А. Вуйма. — Режим доступу:

- http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Gurn/vuima/index.php.
3. Ковлер А. Избирательная кампания: организация и методы работы / А. Ковлер. — М., 1995.
 4. Крайняк Ю. Цифровые разводы / Ю. Крайняк. //ЗН.Украина. — №31. — 02.09.2011.
 5. Наріжний Д. Аналіз політичних технологій та особливостей їх застосування в транзитивному суспільстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Д. Наріжний. — Дніпропетровськ, 2004. — 20 с.
 6. Наріжний Д. Технології управління в політиці: теоретичні аспекти // Актуальні проблеми державного управління. — 2002. — №3(9). — С. 123—135.
 7. Петров О.В. Социологические пиар-технологии в политике / О. В. Петров — К., 2007. — 288 с.
 8. Политология: учебник / [ред. В.А. Ачкасов, В.А. Гуторов]. — М.: Высшее образование, 2009. — 692 с.
 9. Полторак В., Петров О. Социологический механизм референдума: проблемы реализации // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2006. - №4. — С. 203-211.
 10. Почепцов Г.Г. Паблик рилейшнз для профессионалов [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://lib.socio.msu.ru/PR> для профессионалов. Почепцов Г.Г.
 11. Психология толп. — М.: Институт психологии РАН, 1999. — 416 с.
 12. Цуладзе А. Политические манипуляции, или покорение толпы / А. Цуладзе. — М.: Книжный дом "Университет", 1999. — 144 с.

Попов Є. О. – аспірант кафедри політичних наук Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського.

УДК: 060 +320 +303.375+301

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ НЕУРЯДОВИХ ІНСТИТУТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИКИ

У статті розглядаються теоретико-методологічні засади аналізу неурядових інститутів інтелектуального забезпечення політики. Визначено основні підходи до аналізу неурядових аналітичних центрів, відображенні їх переваги, обмеження та недоліки.

Ключові слова: політична аналітика, політичний консалтинг, політична експертиза, аналітичні центри, інтелектуальне забезпечення політики.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АНАЛИЗА НЕПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ ИНСТИТУТОВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПОЛИТИКИ

В статье рассматриваются теоретико-методологические основы анализа неправительственных институтов интеллектуального обеспечения политики. Определены основные подходы к анализу неправительственных аналитических центров, отражены их преимущества, ограничения и недостатки.

Ключевые слова: политическая аналитика, политический консалтинг, политическая экспертиза, аналитические центры, интеллектуальное обеспечение политики.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FRAMEWORK FOR THE ANALYSIS OF NON-GOVERNMENTAL INSTITUTIONS PROVIDING INTELLECTUAL POLICY

The article discusses theoretical and methodological framework for the analysis of non-governmental institutions providing the intellectual policy. The main approaches to the analysis of non-governmental think tanks, reflected their advantages, limitations and drawbacks.

Key words: political analyst, political consulting, political expertise, analytical centers, intelligent software policies.

Сучасна політологія розмежовує два основних напрямки політичної діяльності – управління та аналіз. Під управлінням розуміється робота над політичною ситуацією і вирішення соціальних, політичних, економічних та інших проблем в країні. Аналіз включає в себе пошук проблем та викликів, з якими зіштовхується країна, розробка шляхів вирішення проблем держави та суспільства. Першою частиною, як правило, займаються політики, другою їх радники. Виходячи із цього відокремлюють їх різні функції. Функцію політиків можна назвати управлінською, радників – інтелектуальною.

Функцію інтелектуального забезпечення політики у патріархальних суспільствах виконували особи особливо наближені до правителя такі як радники, візирі та ін. Їх кількість була обмежено, вплив заснований на неформальних відносинах з правителем, міг бути безмежним, і доволі часто маніпулятивним [1, с. 21].

У сучасних суспільствах функція інтелектуального забезпечення політики виконують найрізноманітніші експертні організації та структури: науково-дослідні організації, аналітичні центри, центри публічної політики, аналітичні відділи органів державної влади, спецслужб, аналітичні структури великих корпорацій, консалтингові фірми, PR-агентства та ін.. На відміну від відносин радника і правителя, відносини між політиками та експертними організаціями мають більш інституціоналізований і формалізований характер, вони засновані на професійних навичках і наукових знаннях. Більш того, експертні організації в сучасних політичних умовах можуть виступати в якості самостійних і автономних політичних акторів (суб'єктів політики).

Появі і розвитку експертних організацій сприяли процеси, пов'язані з переходом від патріархального суспільства до сучасної соціальної системи [2, с. 158]. Перехід до сучасності супроводжувався трансформаційними процесами диференціації, тобто, наростанням структурної складності.

Одночасно з процесами диференціації соціальної системи відбуваються процеси концентрації ресурсів усередині відокремлених підсистемах: в асоціаціях концентруються соціальні капітали; у культурній підсистемі – культурні капітали; в економіці – матеріальні ресурси; у держави – політичні ресурси. Елементи відповідних підсистем, вступають в боротьбу за володіння відповідними ресурсами та капіталами.

У патріархальному суспільстві приналежність до конкретного стану закріплювала статус або набір ресурсів члена цього стану, якими той міг розпоряджатися. У сучасних системах позиція чи статус соціального агента більшою мірою визначається історією його дій стосовно тих чи інших капіталів у різних соціальних підсистемах [3, с. 118].

В дослідженні становлення та розвитку аналітичних центрів особливу увагу слід приділити ускладненню культурної та політичної підсистем, а саме процесам секуляризації та демократизації.

Наростаюча професіоналізація і спеціалізація наукової діяльності відобразилася в появі соціальних наук та поділі науки на академічну і прикладну.

Розвиток прикладних досліджень та соціальних наук визначався потребою держави і суспільства в управлінні ускладненими соціально-політичними та економічними процесами. Досягнення і зростаючий авторитет науки зробили популярною ідею зробити науку корисною суспільству для досягнення його процвітання.

З часом, відносини між радниками-вченими і політиками формалізувались. З'явилися науково-дослідні інститути, на відміну від традиційних науково-освітніх установ і різноманітні експертних організацій, що спеціалізуються на інтелектуальному забезпеченні політичних рішень.

Одночасно з процесом професіоналізації, включення вчених, а потім і експертного співтовариства в процес прийняття політичних рішень відбувалися процеси демократизації, які привели до децентралізації і монополізації політичної системи. Поступово в політичний процес включилося все більше елементів соціальної системи, які стали повноправними суб'єктами політики [4, с. 356].

Завдяки процесам демократизації еволюціонувала система представництва, яка сприяла включенню політичних партій в систему державної влади. Ці процеси позначилися на розширенні виборчих прав громадян. Зростаюча роль великих корпорацій зумовили включення її до політичного процесу.

Відбулася подальша децентралізація політичного процесу у зв'язку з різким розширенням кола політичних акторів до структур громадянського суспільства. Новітні політичні актори, так само як і минулі, потребували експертного забезпечення своєї діяльності. Виходячи з цього, можна стверджувати що, попит на незалежну експертизу розширився.

Завдяки цим перетворенням і з'явилися аналітичні центри, які за своєю формою акумулювали прикладне політичне знання. Водночас, аналітичні центри стали компетентними у вирішенні складних політичних проблем при цьому стали достатньо автономними політичними акторами. Саме завдяки професіоналізації політичної діяльності і децентралізації політичної системи з боку політичної еліти та інших політичних акторів з'явився попит на таку форму устрою як аналітичні центри.

Країни Східної Європи та колишнього СРСР у 1980-1990-х роках зіткнулися з комплексом складних та масштабних проблем. Ці проблеми були викликані наступними чинниками:

- переходом до ринкової економіки;
- демократизацією політичних інститутів;
- інтеграцією в глобальну мережу економічних і політичних зв'язків.

В цих умовах виявилось, що існуючі державні інститути структури громадського суспільства мають слабку форму. Виходячи із цих умов, в країнах Східної Європи і колишнього СРСР з'явився попит на незалежну експертизу.

Автономізації експертних організацій та становленню і розвитку аналітичних центрів як суб'єктів політики сприяли такі фактори:

- розширення попиту на незалежну експертизу;
- багатосуб'єктність сучасних національних систем;
- відкритий і конкурентний характер демократичного політичного процесу.

Виникнення нових політичних акторів і включення їх в політичний процес зумовили підвищення попиту на незалежну експертизу та на актуальний супровід лобістської діяльності. Для виконання незалежної експертизи були створені аналітичні центри. Для супроводу лобістської діяльності виникли центри публічної політики. При чому, ефективність аналітичних центрів зумовила автономія від різних секторів суспільства. У центрів публічної політики, навпаки, ефективність діяльності зумовив зв'язок з конкретною соціальною групою, тобто, сектором суспільства який стає своєрідним ресурсом для центру.

Таким чином, аналітичні центри в їх нинішньому вигляді є продуктом процесів інституціоналізації наукової діяльності (професіоналізації та спеціалізації знань, зростання авторитету науки і наукових форм пізнання, концентрації інтелектуальних ресурсів науковим співтовариством) і децентралізації політичної системи. Якщо в результаті першого процесу експерти, зокрема аналітичні структури, виявилися включеними в процес прийняття політичних рішень, то другий процес відкрив можливість автономного впливу аналітичних центрів на політичний процес, визначив статус аналітичних центрів як суб'єктів політики.

З вищесказаного ясно, що характер здійснення функцій і становище осіб і структур, відповідальних за інтелектуальне забезпечення політики в політичній системі, пов'язані з рівнем інституціоналізації наукової діяльності, структурою політичної підсистеми (структурою політики) і ступенем складності, масштабності державних завдань.

Положення осіб та структур, відповідальних за інтелектуальне забезпечення політики, в патріархальних соціальних системах визначають низький ступінь інституціоналізації наукової діяльності (злитість наукових і донаукових форм знання, відсутність предметної спеціалізації областей знання тощо), умови централізованої (і навіть, іноді, надцентралізованої) політики. А в сучасній демократичній державі – високий ступінь інституціоналізації наукової діяльності (при зростаючій науковій спеціалізації і пріоритеті науки по відношенню до іншим способам пізнання – повсякденним, релігійним, містичним і пр.), диференційована і децентралізована політична система.

Слід зазначити, що розглянуті вище моделі історичних середовищ функціонування різних осіб та структур, відповідальних за інтелектуальне забезпечення політики багато в чому умовні, та не враховують специфіки конкретної країни та історичного періоду.

Однак розгляд запропонованих моделей як ідеальних типів, має свій пізнавальний сенс. Зокрема при вивченні розвитку аналітичних центрів в державах, що зазнають перехід від авторитаризму до демократії.

Центральна категорія аналізу в рамках даного підходу є поняття «інститут», під якими розуміються повторювані довготривалі формальні і неформальні норми, правила і процедури, які визначають контекст людського існування [5, с. 20]. Деякі дослідники під політичними інститутами розуміють також і «організації, розраховані на тривалий період, що передаються з покоління в покоління, як би у спадок», ототожнюючи їх з політичними структурами (парламент, уряд, суди, партії, бюрократія і т.п.). Політичні інститути впливають на вибір акторами стратегії своєї поведінки або того способу, яким вони прагнуть досягти мети [6, с. 162]. Згідно інституційному підходу вплив

політичних акторів визначається їх участю у формальних і неформальних процедурах, наприклад, беручи участь на різних стадіях процесу прийняття політичних рішень.

Представники інституційного підходу відмовляють аналітичним центрам у здатності надавати прямий вплив на прийняття того чи іншого політичного рішення, на вибір політичного курсу. Однак аналітичні центри мають значний вплив у процесі прийняття політичних рішень на стадії обговорення політичних альтернатив, встановлюють межі допустимих політичних дебатів, формують політичний дискурс. Все це призводить до того, що альтернативи, яких раніше у політичній пораді денному не було, розглядаються особами, що приймають політичні рішення. Стосовно до аналізу впливу аналітичних центрів прикладом, який ілюструє даний підхід, може служити робота Д. Ебельсона «Чи мають значення аналітичні центри? Оцінка вкладу інститутів публічної політики» [7, с. 165].

В рамках інституційного підходу особливу увагу слід приділити кількісному аналізу згадок аналітичних центрів у засобах масової інформації. Оскільки обговорення політичних питань і проблем у ЗМІ є однією з основних формальних процедур участі аналітичних центрів в демократичному політичному процесі. Такий аналіз дає змогу вимірювати рівень впливовості аналітичних центрів на політичний процес та інших акторів політики. Слід зазначити, що стосовно української політичної системи інституційний підхід має свої обмеження.

У дослідників сучасної української політології є одна спільна риса. Вони констатують слабкість та малу ефективність держави та інших українських політичних інститутів. В цих умовах, велику роль для аналізу сучасних українських реалій відіграють не інститути, а скоріше актори чи суб'єкти політики, які використовують інститути у своїх інтересах.

Слід зазначити, що суб'єктний підхід також має свої недоліки тому що він замикає увагу дослідника на поодиноких суб'єктах політики, залишаючи осторонь умови, в яких тим доводиться діяти.

Тому аналіз мозкових центрів слід започаткувати на поєднанні суб'єктного та інституційного підходів. Тобто, мозкові трести необхідно вивчати як політичних акторів, які володіють ресурсами і виробляють стратегії поведінки, але в певних рамках, умовах, включених у формальні та / або неформальні процедури.

Представники суб'єктного та інституційного підходів по різному підходять до аналізу ролі і місця аналітичних центрів у політичному процесі.

На думку представників структурного функціоналізму (Г. Алмонд, Дж. Пауелл та ін) близьких до інституціонального підходу політичний процес являє собою послідовну, внутрішньо пов'язаний ланцюг політичних подій і явищ, а також сукупність послідовних дій різних суб'єктів політики, спрямованих на завоювання, утримання, зміцнення та використання політичної влади в суспільстві. Політичний процес – це сукупна і послідовна діяльність соціальних спільнот, громадсько-політичних організацій і груп, окремих осіб, які переслідують певні політичні цілі. У вузькому сенсі політичний процес – цілеспрямована і пов'язана діяльність соціальних та інституціональних суб'єктів політики протягом певного проміжку часу по здійсненню політичних рішень.

При цьому аналітичні центри, як і інші політичні структури, беруть участь на деяких стадіях політичного процесу і виконують певні функції, замість інших інститутів чи доповнюючи їх, підтримує безпеку і цілісність політичної системи в цілому.

Мозкові центри беруть активну участь в політичному процесі на стадії формуванні політичного розвитку держави і формулювання політичних альтернатив. В рамках публічної дискусії аналітичний центр має можливість не тільки віднайти актуальну суспільну проблему, якій до цього не приділяли уваги, а й надати альтернативні варіанти вирішення і цієї нової проблеми і інших вже відомих проблем.

Аналітичні центри можуть брати участь і в здійсненні політичного курсу на етапі контролю над ходом виконання політичного рішення. Органи державної влади іноді замовляють мозковим центрам дослідження, які в режимі моніторингу звітують про:

- досягання головної мети політичного рішення,
- сприйняття громадянами політичного рішення.

Необхідність виправляти помилки які були здійсненні при виконанні цього рішення.

Крім того, аналітичні центри нарівні з іншими учасниками політичного процесу оцінюють результати державного рішення, але на відміну від інших політичних акторів, спираючись на експертний ресурс і статус незалежних інститутів.

Як вже було сказано вище, аналітичні центри беруть участь у виконанні системних функцій. Аналітичні центри виступають в ролі посередника:

між науковим товариством в цілому і політичними елітами;
громадянами, групами інтересів та політичними інститутами;
політичними партіями та суспільством.

Мозкові центри допомагають обмінюватися інформацією, тобто, здійснювати політичну комунікацію.

Існує кілька політичних інститутів, які виконують функцію комунікації в політичній системі. Наприклад, засоби масової інформації забезпечують основних учасників політичного процесу різного роду інформацією про факти та події поточної політичного життя, виступають в ролі посередника між елітами і широкою громадськістю. Проте в ході процесу прийняття політичних рішень і виборчого процесу основним політичним акторам необхідна також інформація іншого виду: прикладні дослідження і розробки, експертні знання про поточну політичну ситуацію, прогнози розвитку ситуації, або регіону, країни і т.п. Такого роду дані основним учасникам політичного процесу можуть надати експертні організації (аналітичні центри, центри публічної політики та ін.).

Застосування структурно-функціонального підходу для вивчення становища акторів в політичному процесі має певні обмеження.

1. Структурно-функціональний підхід виходить з моделі політичного процесу як поетапного вирішення політичних проблем. На практиці процес прийняття політичних рішень виявляється набагато складніше. Проходження формальних процедур приховує боротьбу політичних акторів і ідей [6, с. 29].

2. Структурно-функціональний підхід робить акцент на ролі політичних інститутів і структур, насамперед, на законодавчих, виконавчих і судових органах влади, інститутах громадянського суспільства. Проте політична практика показує, обмеженість даного підходу: часто політику визначають неінституційні політичні актори, неформальні політичні групи і т.п.

Перераховані вище обмеження структурно-функціонального підходу можуть бути нівельовані зверненням до суб'єктного підходу, яскравим і оригінальним представником якого можна вважати П. Бурдье [8, с. 94].

Політичний процес в рамках конструктивістського підходу розглядається як боротьба політичних акторів – «агентів поля політики» – за різноманітні ресурси, «капітали», концентрація яких дозволяє отримати «монополію на легітимне символічне насильство» [8, с. 226].

«Парламентські демократії вирізняються тим, що в них постійно триває боротьба за підтримку громадян, тобто їх лояльність та голоси. Ця боротьба є намаганням перебудови розподілу влади у суспільстві. Тобто, за легітимне використання державних монополій таких як право, міліція, армія та ін.. Головними дійовими особами у цьому контексті виступають політичні партії. Вони постійно мобілізують якомога більшу кількість прихильників для реалізації своєї мети – набуття політичної влади. Для того, щоб забезпечити цю тривалу мобілізацію партії повинні з одного боку, розробити і нав'язати уявлення про соціальний світ, який би задовольняв якомога більшу кількість громадян, з іншого боку, необхідно набувати владні пости [3, с. 113].

Представники конструктивістського підходу підкреслюють важливість функції виробництва ідей про соціальний світ, однак ця діяльність підпорядкована меті набуття влади. Тим не менш, виробництво ідей і концепції знайшло свою автономію в результаті появи великих політичних бюрократій звільнених професіоналів, а також інституцій. Бурдье виділяє наступні функції цих інституцій [3, с. 121]:

1. Функція відбору майбутніх політиків і їх навчання (селекція та підготовка професійних творців схем осмислення і вираження соціального світу, політичних діячів, політичних журналістів, високопоставлених чиновників).

2. Функція підвищення спеціальної компетентності політиків (підвищення ефективності майстерності політиків).

3. Функція інституціоналізації і легітимації поля ідеологічного виробництва. Тобто, кодифікація правил функціонування поля ідеологічного виробництва, а також набору знань і умінь, необхідних для того, щоб їх дотримуватися.

Аналітичні центри, поряд з академічними інститутами, є агентами поля ідеологічного виробництва». Тому перелічені вище функції можуть повною мірою бути віднесені і до аналітичних центрів. Тим не менш, П. Бурдье робить акцент на інструментарності функцій агентів поля ідеологічного виробництва. Наприклад, аналітичні центри надають «професіоналам» (політикам)

© **Постол О.Є.**

спеціальні техніки і практики, навчають необхідного набору знань і умінь, надають спеціальну інформацію і т.п. для маніпулювання «непрофесіоналами» (громадянами).

Таким чином, конструктивістський і структурно-функціональний підходи розглядають політичний процес як мінливу цілісність, що складається з багатьох частин. Проте структурно-функціональний підхід робить акцент на правильному функціонуванні політичних інститутів, їх ролі та функціях. Конструктивістський підхід спирається на взаємодію частин одного цілого, боротьби найрізноманітніших політичних акторів за обмежені ресурси та капітали.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Косолапов Н. Политика, экспертиза, общество: узлы взаимодействия / Косолапов Н. // Pro et contra. Том 8, №2. — М. : 2003. — С. 18—31.
2. Парсонс Т. Система современных обществ. / Т. Парсонс. — М.: Аспект Пресс, 1997— с. 270.
3. Бурдые П. Социология социального пространства / [Пер. с фр.]; общ. ред. и послесл. Н. А. Шматко / Москва : Институт экспериментальной социологии, 2005, — с. 288.
4. Рич Э., Уивер К. Пропагандисты и аналитики: «мозговые центры» и политизация экспертов / Рич Э., Уивер К. // Pro et contra. Том 8, № 2. — М. : 2003. — С. 64—89.
5. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / В. Меркель, А.Круассан. — М. : Полис, №1,2. 2002. — С.20.
6. Политическая наука: новые направления. / [Под редакцией Р. Гудина и Х.-Д. Клингеманна]. Научный редактор Е.Б. Шестопап. / М. : Вече, 1999. С. — 532.
7. 7 Do Think Tanks Matter? Assessing the Impact of Public Policy Institutes / . D. Abelson // Montreal: McGill-Queen's University Press, 2002. — С 163—165.
8. Бурдые П. Соціологія політики/ П. Бурдые; [Пер. с фр.]Сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко./ — М.: Socio-Logos, 1993. — 336 с.
9. Даль Р. Демократия и ее критики [Пер. с англ. Под ред. М.В. Ильина]. — Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003, — с 576.

Постол О.Є. — кандидат політичних наук, доцент, докторант кафедри політичних наук Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

УДК 141.72"19/20"

ФЕМІНІЗМ: ВИТОКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО СУЧАСНОГО ЕТАПУ

Досліджуються витоки сучасного фемінізму, розгортання суффражизму та його завершення. Висвітлюються проблеми, що спричинили другу хвилю фемінізму та основні феміністичні теорії, спрямовані на пояснення ключових понять фемінізму – стать, гендер, ідентичність, сексуальність, влада.

Ключові слова: фемінізм, суффражизм, перша і друга хвилі фемінізму, різновиди фемінізму, школи фемінізму, стать, гендер, гендерна ідентичність.

ФЕМИНИЗМ: ИСТОКИ И ОСОБЕННОСТИ ЕГО СОВРЕМЕННОГО ЭТАПА

Исследуются истоки современного феминизма, развитие суффражизма и его завершение. Освещаются проблемы, вызвавшие вторую волну феминизма и основные феминистические теории, направленные на объяснение ключевых понятий феминизма – пол, гендер, идентичность, сексуальность, власть.

Ключевые слова: феминизм, суффражизм, первая и вторая волна феминизма, разновидности феминизма, школы феминизма, пол, гендер, гендерная идентичность.

FEMINISM: SOURCES AND FEATURES OF IT'S MODERN STAGE

The sources of modern feminism, development of sufrazhizm and its completion are probed.

Problems, which entailed the second wave of feminism and basic feminism theories, directed on explanation of key concepts of feminism – sex, gender, identity, sex appeal, power are lighted up.

Keywords: *feminism, sufrazhizm, first and second waves of feminism, varieties of feminism, schools of feminism, sex, gender, gender identity.*

Суспільний інтерес до відносин між чоловіком і жінкою давній як людська історія. До різних аспектів цього питання звертали свою увагу ще Платон і Софокл. А Крістін де Пісан (Христина Пізанська) у творі «Книга міста жінок» ще у 1405р. заторкує теми, що актуальні для раннього та залишаються важливими для сучасного фемінізму, зокрема, право жінок на освіту та участь у політичному житті. Такі ідеї відбивають запит суспільства на зміну існуючих владних відносин в ньому. Різні види владних відносин пронизують і структурують всі сфери людського буття – політику, культуру, освіту, роботу, родину, - визначаючи роль і місце кожного індивіда, та закріплюючи за кожним статус керуючого або підлеглого. Причому домінуюча роль, навіть сьогодні, зазвичай відводиться «сильній» половині людства, причина чого вбачається у патріархальній структурі суспільства, закоріненість якої обумовлена споконвічними традиціями, стереотипами і соціальною практикою. Відвойовування жінками рівності в правах і можливостях, розглядається чоловіками як приниження їх чоловічої гідності, сили і здібностей, тоді як відомою є істина, що справжнім, якісним показником рівня цивілізованості та культури суспільства є рівність прав чоловіка і жінки в усіх сферах життя, інакше воно є хворим.

Питання «здорового» суспільства в цьому контексті є досить актуальним, адже навіть із досягненням рівності в громадських правах з чоловіками і їх законодавчим закріпленням, жінки не стали щасливими і не відчували необхідну рівність. В чому причина цього, яким чином відбувається процес «оздоровлення» та «окультурювання» суспільства, які характеристики і особливості має сучасний фемінізм – ці питання є предметом даної статті.

Загальновідомо, що зародження фемінізму починається з часів Французької революції і Просвітництва, і пов'язується з вимогами природних, політичних і освітніх прав для жінок. Одним з перших творів, де були висвітлені ідеї і цілі фемінізму була праця англійської феміністки Мері Воллстонкрафт «Захист жіночих прав» (1792р.). Передувала цій праці продиктована французькою феміністкою Олімпією де Гуж у 1791р. «Декларація прав жінки і громадянки». Виступаючи за рівність прав, Мері Воллстонкрафт наголошувала на рівних правах жінок на освіту, в якій вбачала джерело особистості. Започаткована нею інтелектуальна спадщина та суспільна історія фемінізму, представлена роботами Персі Біші Шелі «Визволений Прометей» (1820), Керолайн Нортон «Природне право матері на опікування своєю дитиною» (1837), Маргарет Фулер «Жінка в дев'ятнадцятому столітті» (1845).

Таким чином, зброєю у боротьбі за емансипацію жінок став розум, направлений проти ототожнення жінок виключно з їхньою природою та сексуальними функціями і здібностями. Так, Джон Стюарт Мілль у трактаті «Підлеглість жінок» (написан у співавторстві з Аріет Тейлор у 1861р., а опублікований у 1869р.), протиставляючи «розум» «інстинкту», прагне суспільства, заснованого на раціональних принципах. Розум, доводить він, потребує скасування відмінностей у ставленні до різних статей разом з іншими «випадковостями народження». Надання жінкам рівності в громадянстві і громадянських свобод у соціальній сфері сприятиме глибшій трансформації суспільних відносин між статями [1, с. 422]. Різні аспекти відносин між статями розкривали Ш.Фур'є, Сен-Симон, Р.Оуен, Ф.Енгельс, К.Маркс, З.Фрейд та ін. Провідною ідеєю у цих розвідках була ідея про те, що судити чоловіків і жінок треба не за статтю, а за особистістю. Важливими для феміністичного дискурсу того часу є п'єси Генріка Ібсена, роботи Вірджинії Вулф, Елліс Сари Стікні, Амалії фон Кречман та ін. До інтелектуальної спадщини цього періоду Соломія Павличко відносить і видатну роботу Сімони де Бовуар «Друга стаття» (1949), вважаючи, що саме вона знаменувала завершення першої хвилі фемінізму [2, с. 19]. Ці праці, по суті, заклали ідеологічні підвалини фемінізму у європейській культурі.

Як політичний термін фемінізм (від лат. femina – жінка) виник на початку ХІХст. і означав загальну назву широкого руху за зрівняння у правах жінок з чоловіками. Його «винайдення» приписують французькому теоретику соціалізму Шарлю Фур'є, а дехто – Еліс Россі, хоча до повсякденного вжитку він увійшов тільки у 60-ті рр. ХХст. До цього, поділ в суспільстві за статями якщо і розглядався, то не в якості важливого критерія, а як природний факт. Розподіл праці на чоловічу і жіночу відбувався виключно за біологічними ознаками, закріплюючи за жінками сферу сім'ї і побуту, а за чоловіками – сферу публічності та соціально-економічної активності. Саме спроби

підвищити соціальну роль жінок знайшли практичне втілення у жіночих рухах.

Після проголошення принципу прав людини у 1789р., слова «месье» і «мадам» були замінені на «громадянин» і «громадянка», а гострота питання про права жінок і їх рівність з чоловіками активізувала жіночі ініціативи. Спочатку завдання руху полягало у наданні жінкам виборчих прав, через що його називали суфражизмом (від англ. suffrage – право голосу). Суфражизм виник у Англії у другій половині XIXст., а пізніше поширився у США, Німеччині, Франції та інших країнах. Надання жінкам права голосу і освітніх прав розумілось як досягнення повної емансипації, що об'єднувало жіночий рух. Починаючи з кінця XIX ст. – у 1893р. в Новій Зеландії і на початку XXст. у 1917-1920рр. у Радянському Союзі, Бельгії, Німеччині, Польщі, Канаді, США жінкам цих країн було надано право голосу. Це означало досягнення просвітницьким фемінізмом поставлених цілей, а тому значно послабило і підірвало жіночі рухи, ознаменувавши завершення першої хвилі, або традиційного фемінізму. Слід зауважити, що серед дослідників фемінізму немає одностайності щодо часових рамок першої хвилі. Так, Лінн Абрамс першу хвилю фемінізму вписує у часові рамки 1840-1930рр. [3, с. 7], а дослідники Харківського Центру Гендерних Досліджень відносять до 1830-1920рр. [4, с. 123], тоді як Галина Брандт вважає, що ця хвиля охоплює XIX ст. і закінчується перемогою суфражисток, але називає цей період другою хвилею [5, с. 14-18].

Висвітлення подій XIX-початку XXст., пов'язаних з намаганням досягти жінками повноправного статусу громадян Європи, як стійкого руху до жіночої емансипації, представляє собою оптимістичний погляд. Проте, існує протилежна точка зору, яка полягає у переконанні, що XIXст. призвело до пониження статусу і можливостей жінок. Прибічники такого підходу вважають, що Французькій революції не вдалося дати права жінкам, але що важливіше, в Європі закріпилась ідеологія, що прив'язує жінку до дому. Це була ідеологія відокремлених або розділених і закріплених сфер, за якою сферою реалізації жінок був домашній простір, а чоловіків – загальносвітотвий (робота, політика, боротьба). Частина ідеології, що стосується жінок може бути охарактеризована як *домострой* та веде до закріпачення. Саме мова цієї ідеології була реальною для європейської культури більшу частину цього періоду [3, с. 9]. Потужності цієї ідеології не могли протистояти навіть радикальні феміністки. Рішенням цієї проблеми для більшості феміністок XIXст. була концепція тожності, або паритету відмінностей, яка визнавала рівність чоловіків і жінок як результат того, що вони мають різні взаємодоповнюючі якості. Втім, певним рубежем, поворотною точкою, що похитнула, як здавалось непохитний уклад, стала Перша світова війна, завдяки якій обмежуюча гендерна ідеологія XIXст. хоча і не зникла, але змогла трансформуватись. Тимчасове припинення активності феміністок, що настало з перемогою суфражизму, було результатом браку міцного, спрямованого у майбутнє ідеологічного підґрунтя. В цей час уряди та чоловіки загалом намагались відстоювати ідеали домострою, але вони не могли утримати жіночу самосвідомість від розвитку, а самих жінок – від вимог визнання їх законного місця у державі.

Усвідомлення того, що досягненням права голосу жіноче питання не обмежується, а роль домогосподарок не робить жінок щасливішими, знайшло активний вияв у 60-ті роки XXст., спричинивши другу хвилю фемінізму (за Г.Брандт третю хвилю). Ідеологія фемінізму переживає свій розквіт разом із радикалізмом 60-70-х рр. і виступає його сладовою частиною. Ця друга хвиля відмічається в першу чергу розробкою теоретичної основи, яка, скоріше за все, і дозволила йому стати потужним соціальним явищем сучасного світу. Метою цієї другої хвилі була вже не емансипація, що може бути досягнута політичними реформами, а жіноча лібералізація, яка вимагала радикальних соціальних перетворень. Це був рух за рівні соціальні можливості для жінок та за подолання сексистських стереотипів у культурі. Визначальними для розгортання сучасного фемінізму стали роботи та суспільна діяльність таких феміністок як Сімона де Бовуар, Бетті Фрідан, Юлія Кристева, Маргарет Мід, Джудіт Батлер, Ненсі Ходоров, Люсі Ірігарей, Елен Сіксу та ін. Поштовхом же до активного розгортання руху вважається праця Бетті Фрідан «Феміністична містика» («Містика жіночності») або «Загадка жіночності» (1963), в якій висловлюється думка, що проблема дефектності і другості жінки криється не в жіночій особистості як такій, а у структурі патріархальної сім'ї. Саме у родині, на думку Фрідан, найбільш інтенсивно здійснюється контроль як над жіночим тілом, відтворювальною і репродуктивною функціями жіночого організму, так і над жіночою психікою. У книгах Кейт Міллет «Сексуальна політика» («Гендерна політика») (1970) та Джермейн Грір «Жінки-євнухи» (1970) звертається увага на особисті, психологічні і сексуальні аспекти утисків жінок. У роботах французьких феміністок «Новонароджена жінка» (1972) Кетрін Клеман і Елен Сіксу, «Хірургічне дзеркало, про іншу жінку» (1974) та «Стать, яка не самотня» (1977) Люсі Ірігарей, «Загадка жінки: Жінка в текстах Фрейда» (1980) Сари Кофман, були зроблені спроби визначення на

філософському і теоретичному рівні специфіки жіночої свідомості, жіночого «я» та його аутентичності у контексті постструктуралістської концепції «іншого» і концепції тілесності. А вже у 80-х роках норвезька авторка Торіл Муа у праці «Сексуальна/Текстуальна політика» (1985) піддала критиці відомих французьких феміністок Ю.Кристеу, Л.Ірігарей та Е.Сіксу за вживання ними чоловічої теорії, зокрема теорій Ж.Деррида і Ж.Лакана, для творення феміністичної текстуальності, і вимагала подальшої деконструкції понять «фемінність», «феміністичність», «жінка». В 1990 році світ побачила книжка Джудіт Батлер «Гендерний клопіт: Фемінізм і підрип ідентичності», написана у характерному постструктуралізму стилі інтерпретацій попередніх інтерпритацій. В ній переосмислюються головні ідеї Сімони де Бовуар та таких феміністок як М.Вітіг, Ю.Кристевої, Л.Ірігарей та ін. Нове критичне перечитання певних авторів та ідей, як зауважує С.Павличко, мало на меті окреслення якісно нового поля феміністичної/ гендерної критики, тобто про жінку як предмет фемінізму, про статеу та гендерну ідентичність [2, с. 220].

Викладені у творах другої хвилі ідеї і цінності фемінізму, кинули виклик соціальній і політичній традиції, змусивши радикально змінити ставлення до статі і підняти людську свідомість у питанні гендерної рівності у публічному житті. Популярність ідей визначила швидкість їх поширення і виникнення феміністичних організацій в усіх західних країнах і більшості розвинених країн. Виходячи з цього, можна говорити про перетворення фемінізму з руху на радикальну ідеологію.

Сучасна філософія фемінізму базується на ідеях та теоретичному апараті постструктуралістських концепцій Жака Лакана, Жака Деррида, Мішеля Фуко та інших постструктуралістів. Основними проблемами як у філософії фемінізму, так і у філософії постструктуралізму, є – проблеми влади, політики, мови, тексту, сексуальності та різних типів культури і культурних практик. Особливістю філософських методів текстового і політичного аналізу як у фемінізму, так і в постструктуралізмі, є перехід від рівня концептуальних філософських практик традиційної бінарної логіки на рівень логіки множинності. Особливість філософської методології фемінізму полягає в тому, що через аналіз феноменів «жіночого» і «фемінного» в культурі, феміністська філософія маніфестує тезу про те, що сучасна культура розвивається не лише під ідеалом логіки і свідомості, але й чуттєвості, тілесного досвіду. Цим філософія фемінізму робить свій внесок у реалізацію постструктуралістської установки на плюральність мислення, культури, чуттєвого досвіду людини та рівноцінність різних культурних практик і типів мислення [4, с. 17-18]. Отже, можна говорити, що фемінізм сьогодні – це спроба нового, неklasичного способу мислення та відповідних йому нових мовних і соціальних експериментів в культурі.

Феміністки завжди боролись з твердженням «біологія - це доля», тому переломним моментом у розвитку феміністичної теорії стало визначення концепції гендеру, яка відділила поняття біологічної статі. Найважливішими статевиими відмінностями є ті, що відносяться до репродуктивної функції. Гендер же відноситься до поняття культурологічного і відображає різні ролі, які суспільство приписує чоловікам і жінкам. Щодо гендеру, С.Павличко зауважує: «Хоч би якою біологічно нерухливою була стать, гендер завжди культурно сконструйований, отже, гендер не є результатом статі і не є чітко фіксованим, як стать. Отже, гендер як множинна інтерпретація статі становить виклик до концепції єдиного суб'єкта» [2, с. 222].

Порушення проблеми ролі гендеру приписують Сімоні де Бовуар, яка спрямовувала зусилля на подолання патріархальних ідей, які розмивають різницю між статтю і гендером і підсумовують, що всі соціальні відмінності між чоловіками і жінками закладені біологічно. Ідеї, викладені у її книзі «Друга стать» (1949), зокрема щодо «відмінності» жінок і надання їм відповідальності за власні життя, згодом були підхоплені і знайшли продовження у теоріях радикальних феміністок. Але провідна ідея книги закладена у відомому вислові видатної феміністки «Жінкою не народжуються, жінкою стають». Тобто виходить, що творення культурної статі (в даному випадку жіночої) – гендера, можливе, так би мовити, на базі біологічної природності. Іншими словами, тільки з біологічного тіла «жінки» може народитись культурна стать жінки. Така думка протрималась після виходу твору Сімони де Бовуар не дуже довго, і в 70-х роках стала об'єктом критики, як і «природність» статі, з боку французьких феміністок-постструктуралісток. Цю критику продовжила у 80-х роках Торіл Муа, але більш радикально, адже критикувала і своїх французьких попередниць за використання у своїх розвідках теорій Деррида і Лакана, які за своєю суттю апіорі є чоловічими. У подальшому критику природності статі, обумовленості нею гендера та ідентичності на основі статі послідовно і переконливо розгорнула американська дослідниця Джудіт Батлер у роботі «Гендерний клопіт: Фемінізм і підрип ідентичності».

Отже, якщо погодитись з твердженням Сімони де Бовуар, що жінкою не народжуються, а

стають, то можна провести аналогію щодо чоловіків – «чоловіками не народжуються, чоловіками стають». Тобто становлення жінки жінкою, а чоловіка чоловіком відбувається під певним культурним і суспільним тиском. Таким чином відбувається становлення гендеру. Співставлення цього твердження з роздумами щодо «природності» статі, дає можливість говорити, що гендер не обов'язково є наслідком статі. Отже, як справедливо зазначає С.Павличко, «Гендер не завжди продовжує стать, тіло чоловіка або жінки не обов'язково відповідає культурній конструкції «жінка», «чоловік» ... Наслідок сконструйованого статусу гендера може бути таким, що поняття «чоловік», наприклад, відповідатиме жіночому тілу» [2, с. 222].

В історії фемінізму довгий час, практично з моменту його зародження і ще деякий час після теорії Сімони де Бовуар, мала місце ідентичність «жінка». Навіть З.Фрейд відзначав, що першою ідентичністю, яку усвідомлює людина є статеві ідентичність. І це, певним чином, було виправдано з точки зору боротьби фемінізму з патріархатом. Так продовжувалось поки французькі дослідники, зокрема М.Вітіг і Л.Ірігарей, не поставили під сумнів існування ідентичності «жінка». На цьому етапі феміністична теорія намагається не просто більше представити жінку в мові і політиці, а виявити механізм, за яким суб'єкт фемінізму продукується і обмежується тими самими структурами влади, через які відбувається пошук емансипації [2, с. 221].

Л.Ірігарей критикує теорію Сімони де Бовуар. Так, на відміну від Бовуар, яка традиційно «жінку» визначає як «іншого», вона поняття «іншого», як і взагалі поняття «суб'єкт» визначає як виключно маскуліністські, а тому, відповідно, за Л.Ірігарей, жінка не представляється через чоловіка, а є взагалі іншою сигніфікацією. Авторка взагалі вважає, що існує лише чоловіча стать, яка виробляє себе через продукування іншого, а тому пропонує відійти від бінарної опозиції чоловіче-жіноче. Більше того, вона переконана, що фемінінне не може бути атрибутом гендера, воно є позначником відсутності.

Радикальна феміністка Монік Вітіг переконана, що категорія статі в умовах гетеросексуальності є завжди жіночою, оскільки чоловіча є немаркованою, адже вона універсальна. Подібно справа виглядає і з гендером, який у М.Вітіг є лише один і теж – жіночий, тому що чоловічий гендер не є гендером, бо він не чоловічий, а універсальний. Для М.Вітіг «стать – це позначення інституціалізованої гетеросексуальності, яку можна стерти шляхом практик, що підриває саму інституцію» [2, с. 225]. В ідеалі радикальність її поглядів полягає у деструкції статі, в результаті чого жінки зможуть набути статус універсального суб'єкта.

Д.Батлер, аналізуючи феміністичну теоретичну спадщину, в якій фемінізм ґрунтується на спільній ідентичності, висловлює думку, що нині не існує і не може існувати спільної для всіх жінок ідентичності, що сьогодні не існує для цього універсальної бази. Критикує вона і доречність концепції влади, заснованій на патріархальній структурі, адже вона не враховує розмаїття культурних контекстів. Послідовно проводячи розмежування «статі» і «гендеру», дослідниця намагається з'ясувати чим є гендерна ідентичність, як на неї впливає сексуальність і як вона конструюється. Адже виникають ситуації, коли гендер не впливає зі статі, а форми і практики сексуальних бажань не походять ані зі статі, ані з гендеру. Деякі типи гендерної ідентичності не вкладаються у норми походження або у прийнятні норми культурної зрозумілості, постаючи у вигляді логічних неможливостей.

Сексуальність завжди конструюється в термінах дискурсу влади. І навіть у гомосексуальному контексті присутні гетеросексуальні домовленості (хоча у певний період феміністична теорія сексуальності припускала, що у гомосексуальних відносинах відсутнє поняття влади). Гетеросексуальний оригінал є сконструйованим, як і його гомосексуальна копія. Тому, на думку Д.Батлер, гендер не лежить в рамках традиційної онтології гендера, поняття «бути чоловіком» і «бути жінкою» - справа феноменології. Гендер формується дискурсивно і визначає політичні параметри цієї конструкції [2, с. 225]. Очевидно, сьогодні і категорія «стать» має розумітись у політичних термінах, а не як природна основа.

На переконання Д.Батлер, особи стають зрозумілими, коли отримують гендер. Гендер же для Батлер – це завжди якась дія. Для того, щоб розпочати будь-які політичні дії, має існувати певна ідентичність, яка є чинником мобілізації, в тому числі і у феміністичній політиці. Гендерні ж ідентичності, за висновками як Д.Батлер, так і феміністок-постструктуралістської, не визначаються ні статтю, ні тілом, ні гетеросексуальністю, а є фігурами дискурсивних практик, що перебувають у процесі перманентного самотворення. Отже, істинних, фіксованих гендерних ідентичностей не існує.

Строкатість у теоретичних розвідках фемінізму пояснює його структуру. В цьому контексті слід зауважити, що при спільній меті феміністок щодо усунення патріархії і подолання статевого

гніту, вони розходились як у розумінні рівності й відмінності, так і у засобах досягнення цілей. Через це в рамках фемінізму виокремились різні течії – ліберальний фемінізм, соціалістичний фемінізм, радикальний фемінізм та нові феміністичні традиції. Немає одностайності в русі і щодо визначення понять статі і гендеру, що роз'єднало його на два напрями. Перший – відмітні феміністки – наголошують на беззаперечних відмінностях між чоловіками і жінками (глибинних біологічних), які визначають їх соціальні та культурні характеристики, але акцентуючи увагу саме на позитивних жіночих якостях, якими слід гордитись і розвивати у формі культурного фемінізму. Інший напрям спрямований на критику самих понять – постмодерні феміністки піддали сумніву абсолютну біологічність категорії «стать», аргументуючи тим, що не всі жінки можуть народжувати дітей, як і не всі жінки мають потяг до чоловіків [6, с. 473].

Крім того, існує й інший погляд на внутрішню структуру сучасного фемінізму, за яким в його межах виокремлюють декілька філософських шкіл, провідними серед яких є англо-американська, яка пов'язана із соціокритичною спрямованістю та орієнтацією на історичні фактори (Бетті Фрідан, Кейт Міллетт), та французька, що переважно пов'язується з проблемами текстового аналізу та письма (Юлія Кристева, Люсі Ірігарей, Катрін Клеман, Елен Сіксу й ін.). Розглядаючи відносини між чоловіком і жінкою як прояв владних відносин, представники першого напрямку відносини влади розуміють, перш за все, у соціальному контексті, тоді як другий напрям – виходячи з вивчення тілесного досвіду людини. Крім того, у французьких теоретиків саме поняття «жінки» стало виступати в якості будь-якої радикальної сили, що підриває передумови, структуру, концепції традиційного (чоловічого) дискурсу [4, с. 20].

Разом з тим, протягом розгортання другої хвилі фемінізму в межах руху відбувались два паралельні процеси: дерадикалізація, яка характеризувалась послабленням деяких безкомпромисних позицій фемінізму, і породила популярну ідею пост-фемінізму, згідно з якою рух, досягнувши феміністичних цілей прямує за межі фемінізму; інший процес – роздроблення і дивесифікація – призвів до втрати спільного підґрунтя. В результаті, сьогодні дослідники фемінізму говорять про доповнення корінних феміністичних традицій (ліберальний, соціалістичний або марксистський та радикальний фемінізм) постсучасним фемінізмом – психологічним, чорним, лесбійським тощо [6, с. 468]. Більше того, існує думка, що через те, що поняття «фемінізм» охоплює дуже широкий спектр ідей та практик, недоречно вживати це слово в однині, правильно – «фемінізми». Наприклад, З.Айзанстайн пропонує виокремлювати західні білі фемінізми, фемінізми третього світу (фемінізм кольорових жінок, мексиканський / латиноамериканський фемінізм, чорний фемінізм у США, арабські фемінізми), постсоціалістичні і посткомуністичні фемінізми Східної Європи [7, с. 10].

Отже, фемінізм сьогодні нагадує мозаїку дрібних рухів за певну ідею, до того ж з різними методами і засобами їх досягнення, тому говорити про нього як про єдиний ідейно-політичний рух дуже складно, тим паче з огляду на постфемінізм, через що його іноді називають рухом «ниточок і кісок». Дехто вважає цю амбівалентність кризою фемінізму, на кшталт кризи традиційних ідеологій. Існує й інше бачення – відсутність єдиної стратегії є виявом відмінностей, адже підстави концепту «жінки» недостатньо для об'єднання, а тому є певною стратегією. Лунають і оптимістичні сподівання, артикульовані тим, що спільне підґрунтя складають незмінні базові засади – публічний / приватний поділ, патріархія, стать, рівність і відмінність, які попри заяви постфеміністів про досягнення рівності і подолання патріархії залишаються актуальними, адже, при загальному зниженні чоловічих позицій, жінки все ж частіше займають низькооплачувані посади, отримують меншу зарплату, а з порядку денного не сходять питання проституції, абортів, материнства, раси, національності, цензури, достатку тощо. І якщо погодитись з Дж.Грір, яка у книзі «Всі жінки» (1999) висловлює думку, що задоволеність жінок рівністю більше схожа на асиміляцію (жінки стали схожі на чоловіків), і що так виявляється здатність патріархії відновлюватись від покоління до покоління, то спільне майбутнє у фемінізмів є, і втілення його можливе у третій хвилі фемінізму, завдання якої полягатиме у подоланні постфемінізму і визначенні змінної природи гендерних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Енциклопедія політичної думки / За ред. Девіда Міллера. [Пер. з англ.] — К.: Дух і Літера, 2000. — 472 с.
2. Соломія Павличко. Фемінізм / [Передм. Віри Агієвої]. — К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. — 322 с.

© **Пурицванидзе О. В.**

3. Абрамс, Л. Формирование европейской женщины новой эпохи. 1789-1918 [Пер. с англ. Е.Незлобиной]; Гос. ун-т — Высшая школа экономики. — М.: Изд. дом Гос. Ун-та — Высшей школы экономики, 2011. — 408 с.
4. Теория и история феминизма / [Под ред. И.А. Жеребкиной]. — Харьковский Центр Гендерных Исследований, Ф-Пресс, 1996. — 387с.
5. Брандт Г. А. Философская антропология феминизма. Природа женщины / Г.А.Брандт. — Спб.: Алетейя, 2006. — 160 с.
6. Кирилук Ф. М. Філософія політичної ідеології: Навчальний посібник / Ф. М. Кирилук. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 520 с.
7. Айзенштейн З. Экспортный феминизм Севера и Запада // Гендерные исследования. — 1998. — №1, — С.10.

Пурицванидзе О. В. – старший преподаватель кафедры социальных наук Одесской государственной академии холода.

УДК: 126

СОЗНАНИЕ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ТРУДНОСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ

В статье рассмотрены обусловленные спецификой сознания методологические трудности его исследования, определена необходимость поиска новых подходов в его осмыслении.

***Ключевые слова:** сознание, онтологический статус сознания, предметная неопределенность сознания.*

СВІДОМІСТЬ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ТРУДНОЩІ ДОСЛІДЖЕННЯ

В статті розглянуто зумовлені специфікою свідомості методологічні труднощі його дослідження, визначено необхідність пошуку нових підходів його осягнення.

***Ключові слова:** свідомість, онтологічний статус свідомості, предметна невизначеність свідомості.*

CONSCIOUSNESS: METHODOLOGICAL DIFFICULTIES OF RESEARCH

The article is about methodological difficulties arising from the research of consciousness and outlines new approaches to understand it.

***Keywords:** consciousness, ontological status of consciousness, substantive uncertainty of consciousness.*

Проблемы, связанные с осмыслением сознания, его укорененности в бытии становятся сегодня приоритетными как для философских, так и конкретно-научных исследований. Необходимость постижения его сущности, онтологического статуса обусловлена тотальным кризисом современной мировой цивилизации, одним из проявлений которого стали глобальные проблемы. И поскольку человечество пока не решило ни одной из них (войны, терроризм, неравенство, нищета), а также не в состоянии обуздать процессы, происходящие в сфере взаимодействия человека и природы, в сфере экономики, социальной политики и идеологии, вопрос о том, что есть сознание, как сущностная характеристика человека, обретает особую остроту.

Явления кризиса, наблюдаемые в духовной сфере современного общества, нашли свое отражение в культуре и философии постмодерна. Человек, как носитель сознания, лишается своего естества и рассматривается как текст или интерпретация и не может претендовать на наличие своей метафизической и гносеологической сущности, а потому оказывается лишенным какого бы то ни было смысла.

Кроме того, с возникновением принципиально новых информационных технологий и соответственно иной – «виртуальной реальности», проблема исследования сознания обретает еще большую остроту, поскольку новые информационные технологии и достижения в области конкретно-научного знания обуславливают неограниченные возможности манипулирования сознанием и воздействия на духовный мир человека, а также применение к нему радикальных стратегий трансформации.

На сегодняшний день накоплен огромный научный, культурологический и собственно философский материал, касающийся различных аспектов исследования сознания.

Огромное значение для уяснения онтологического статуса сознания, его познавательных и ценностных возможностей имеют исследования таких западноевропейских философов как Э. Гуссерль, Э. Кассирер, М. Шеллер, М. Хайдеггер, П. Тейяр де Шарден, К. Леви-Стросс. Взаимосвязь сознания человека с его природными процессами и телесностью глубоко были проанализированы в трудах К. Лоренца, Э.О. Уилсона, Г. Фоллмера, Дж. Марголиса, Дж. Фодора, М. Мерло-Понти. Что касается вопросов обнаружения и влияния бессознательного на самое сознание, то данная проблематика получила свое развитие в работах З. Фрейда, К.Г. Юнга, А. Адлера, В. Райха, Э. Фромма. Исследование сознания с точки зрения его языкового измерения нашло свое отражение у Л. Витгенштейна, Н. Хомского, Ж. Лакана, Р. Барта, Р. Деррида, П. Рикера. Экзистенциальному аспекту сознания, его взаимосвязи с другими сознаниями, а также способности к размыканию самое себя и обращению к иной трансцендентальной реальности, и соответственно смыслу жизни посвящены исследования А. Камю, Ж.-П. Сартра, М. Бубера, Г. Марселя, К. Яспера, П. Тиллиха.

Немаловажная роль в осмыслении сознания принадлежит таким представителям русской философии рубежа XIX-XX веков, как В.И. Несмелову, С.Л. Франку, Н.О. Лосскому, Н.А. Бердяеву, А.Ф. Лосеву, Г.Г. Шпету, С.А. Аскольдову, В.С. Соловьеву, братьям С.Н. и Е.Н. Трубецким.

Сегодня эти идеи получают свое дальнейшее развитие в исследованиях сознания у таких философов как Е.К. Быстрицкий, Д.В. Винник, А.В. Иванов, Е.М. Иванов, И.Г. Ивашенко, В. И. Кебуладзе, А.М. Лой, М.К. Мамардашвили, М.Ю. Савельева, С.С. Хоружий, и др.

Целью данной работы является выявление круга проблем, возникающих при уяснении сущности сознания, его представленности в бытии, что может стать основанием поиска новых подходов к его постижению.

Еще в 1982 году в одной из своих лекций М. Мамардашвили говорил, что, как люди мы о сознании знаем все, как ученые не знаем ничего. Ситуация к сожалению по сей день несколько не изменилась, разве что появилось множество работ посвященных сознанию констатирующих его сложность и многоаспектность, а также проблематичность исследования. Причиной тому, наш взгляд есть, во-первых, специфика самого сознания, как феномена действительности, и, во-вторых, то место, которое оно занимает в жизни человека и мироздании в целом.

Специфичность сознания, как явления человеку усматривается в самом первом приближении к его рассмотрению, на уровне непосредственной интуиции. Даже не вдаваясь в теоретические трудности исследования, человек может четко определить его как феномен действительности отличный от всех других. Эта особенность сознания была подмечена еще Р.Декартом, который писал, что знание о собственной субъективности являет собой нечто отличное от знания внешних предметов, что доступ к собственной субъективной сфере представлен непосредственно. Э.Гуссерль определял эту особенность как самоочевидность сознания, как схватывание сущего.

Другое, не менее существенное свойство сознания состоит в его способности к свободному управлению и изменению самое себя, способности к свободному творению своей собственной реальности. Причем творя эту новую реальность человек, обладающий сознанием создает нечто новое не только в себе самом, но и вокруг себя. Т.е. очерчивает свое от иного бытие, раскрывает и оформляет его.

И, наконец, специфической особенностью, свойством сознания является его способность выступать средством освоения, постижения, познания других форм существования. Эта особенность нашла свое отражение во многих ныне существующих определениях сознания различных школ и философов, рассматривающих его как высшую форму отражения действительности.

Итак, факт выделенности и уникальности сознания как феномена бытия не вызывает ни у кого сомнения. Но, несмотря на то, что с точки зрения здравого смысла, мы знаем, что обладаем сознанием, что оно свободно и есть способом освоения мира, на уровне теоретического осмысления вопроса о его сущности и онтологическом статусе возникают философские трудности, проблемы и парадоксы.

Это несоответствие интуитивного и теоретического представлений о сознании является тем основанием, где, собственно и разворачивается вся проблематика и парадоксы его постижения.

Наиболее острой проблемой исследования сознания, как подчеркивают практически все философы, размышляющие о данном феномене, является его предметная неопределенность («ускользающая предметность»). Т.е. сознание представлено качественно иным способом

познающему субъекту, чем кардинально отличается от любых других познаваемых форм бытия. Так с одной стороны, оно не дано как совокупность объектов и их отношений, а как непрерывный «поток» фактов сознания, которые сменяют друг друга, что делает достаточно сложным, а иногда и практически невозможным схватывание сознания как предмета действительности. Поэтому вполне справедливым является замечание Э. Гуссерля: «Для исследования сознания было бы безумным применять ту же методику образования понятий и суждений, которая обычно применяется в объективных точных науках. Жизнь сознания находится в состоянии постоянного потока, и всякое *cogito* является текучим, поэтому здесь нельзя зафиксировать последние элементы и отношения» [1, с.16]. С другой стороны, будучи непрерывным потоком фактов сознания, оно обладает и дискретным качеством. «Мы можем сказать, что эти содержательные факты сознания дискретны..., - писал М. Мамардашвили, - мы не рассуждаем непрерывно и не осознаем непрерывно. Дискретность своего сознательного существования мы произвольно накладываем на факт содержательности сознания» [2, с.47-48].

Такая непрерывность и прерывность сознания обуславливает трудности его предметного определения и схватывания. Будучи так представленным в бытии, оно, при первой же попытке его рационального осмысления, «исчезает» за множеством своих проявлений. По словам М.Хайдеггера, сознание в качестве бытия всегда надежно укрыто за сознанием как предметно сущим, т.е. мы везде имеем дело с «сознанием о» (даже если направляем взор на сами его продуктивные акты), но нигде и никогда с «чистым» сознанием [3].

«Ускользающая предметность» сознания закономерно влечет за собой не менее острую проблему – проблему логических средств его освоения, которая состоит в том, что само сознание определяет предметы исследования, различает их в бытии и, наконец, рационально проясняет в системе понятий. Но тогда закономерно возникает вопрос, а как само сознание вычленил, различает себя в себе самом? Это оказывается практически невозможным. Сознание не в состоянии подняться над самим собой, увидеть и помыслить себя наряду с другим. Последствия этой проблемы достаточно тяжелы и выразились во множестве теорий, подходов и парадигм в исследовании сознания. Например, современная философия элиминативизма, настаивает на необходимости устранения терминов ментального словаря и полной заменой их терминами, описывающими нейрофизиологическую деятельность мозга. Такая ситуация в философии сознания не случайна, а явилась результатом того, что сам феномен оказался явлением куда более сложным, нежели представлялось ранее. Кроме того, его наличие как самоочевидный факт оказался далеко не абсолютным. Однако вполне закономерно, что выводы об изъятии, устранении сознания как объекта исследования из науки не могут устраивать ни философов, ни ученых.

Не менее тяжелым последствием проблемы логических средств освоения сознания есть также и то, что сознание не только устраняется из теории как объект исследования, поскольку не может быть логически очерченным, а оказывается лишенным внутренних оснований своей устойчивости. Т.е. налицо отсутствие самой внутренней предметности сознания. В истории философской мысли можно наблюдать к чему собственно может привести отсутствие таких оснований. Это, как один из вариантов - расширение сознания до масштабов бытия вообще и превращение его, таким образом, в ничто. Такая позиция ярко представлена в философии объективного идеализма Гегеля. Либо другой вариант – сужение сознания до воспринимающего субъекта в солипсизме, например, в философии Дж. Беркли.

Тенденция к отсутствию оснований устойчивости сознания породила стратегии редукционизма в исследовании его сущности и онтологического статуса. Это физикализм и ментализм, бихевиоризм и функционализм [4].

Не менее серьезной методологической трудностью в познании и осмыслении сущности сознания является проблема объективности методов его изучения. Известно, что результаты, получаемые в процессе познания сознания, в большей или меньшей степени будут нести в себе содержания, обусловленные эмоциональными и психическими состояниями исследователя-ученого, а также его ценностные установки и интеллектуальные предпочтения. Не останутся не включенными в сам процесс познания даже национально-культурные и биографические особенности личности ученого. По этому поводу О. Шпенглер писал: «Картина души есть всегда лишь картина какой-то вполне определенной души» [5, с.482-483]. У.Р.Эшби не без оснований в свое время заявлял, что наука о сознании должна в принципе отказаться от апелляций к данным живого сознания. Поскольку еще никому не удалось изобрести способа их объективной трансляции и проверки [6].

Проблема объективности методов исследования сознания усугубляется, недостаточностью

средств языка его описания. Об этой проблеме писали в своё время А. Пятигорский и М. Мамардашвили: «Слова человеческого языка всегда предметны, они предполагают референты» [7, с.74]. Однако сознание – это всегда процесс, актуальное переживание. В нем содержится, «...во-первых, что-то, что я осознаю или думаю или чувствую. И, во-вторых: я думаю, что я думаю. Или: я чувствую, что я чувствую» [7, с.368]. Когда же мы пытаемся облечь этот процесс в систему понятий физики либо биологии, которым соответствуют конкретные эмпирически данные объекты, оказываемся в ситуации невозможности определить сущность сознания, выявить его онтологический статус. Поскольку переживания сознания не могут иметь никаких наглядных эквивалентов, всегда субъективны и текучи [8].

Описанные выше методологические трудности постижения сознания и его онтологического статуса требовали поиска новых подходов и стратегий его исследования. И такие стратегии, как показывает история философской мысли, существуют в философии с древних времен, начиная от медитативных и мистических практик непосредственного погружения в поток сознания до феноменологической редукции Э. Гуссерля.

Одним из вариантов таких стратегий является трансцендентальная феноменология. Заявленная как философия сознания она представляет собой сложный синтез классической философии и позитивизма, и которая нашла свое наиболее полное обоснование в философии Э. Гуссерля. Как известно, в основе трансцендентальной феноменологии лежит метод феноменологического анализа сознания. Осуществляя редукцию мы, согласно Э. Гуссерлю, выключаем естественную установку: как бы заключаем в скобки мир, вещи в естественной установке, воздерживаемся от суждения об их физическом, «пространственно-временном существовании здесь», «от принятия решения о бытии или небытии мира» [9].

Задача, которую ставил перед собой Э. Гуссерль, было создание строго объективной и философской науки о сознании. Она, во-первых, должна была базироваться на детально разработанном феноменологическом методе, который явился бы условием преодоления парадоксов исследования сознания, во-вторых, преодолевала бы натуралистические, психологические и метафизические недостатки предыдущей европейской философии во взглядах на сознание; и, наконец, выступала бы в качестве твердого априорного основания всего возможного универсума человеческих знаний. Несмотря на кажущееся преодоление неклассической феноменологической программой принципиальных трудностей классических моделей сознания, гуссерлевский подход не был лишен недостатков, что нашло свое отражение в критике как внутри самой феноменологической традиции, так и вне ее (критика Ж.-П. Сартра, М. Хайдеггера, Д. Гильдебрандта и др.). Критики Гуссерля полагали, что не было лишено оснований, что феноменологическая редукция обуславливала опасность субъективистского солипсизма, поскольку предметом исследования становилось бытие собственного сознания.

Означенные трудности исследования сознания диктуют необходимость поиска новых подходов в его осмыслении, которые могут быть сопряжены с достижениями современной философии и науки. Сформулированный еще во второй половине XX века антропный космологический принцип может стать основанием для понимания сознания как укорененного в бытии феномена, а потому и предзаданного и проявленного в человеке, что в свою очередь может приблизить к уяснению его сущности. Кроме того, на наш взгляд, появляется возможность целостного подхода в понимании сознания, размыкания, преодоления его замкнутости в себе самом и противопоставления внешнему миру. В западноевропейской философии XX века подобные взгляды высказывал, например, П. Тейяр де Шарден, допуская существование *«беспрельно простирающейся Преджизни»*, которая последовательно эволюционирует в Жизнь и Сверхжизнь [10]. Биолог Дж. Холдейн не исключает, что жизнь и сознание в рудиментарной форме могут быть присущи материи вообще и являются её неотъемлемыми свойствами. Глубокие интуиции в данном направлении осмысления сознания демонстрировала русская философия рубежа XIX-XX века.

Итак, сознание как сложный и многогранный феномен действительности обладая такими свойствами как самоочевидность, способность к свободному управлению и изменению самое себя, а также выступая средством отражения и познания мира, на уровне его теоретического исследования, предполагает определенные трудности. К ним относятся, во-первых, предметная неопределенность сознания, поскольку с одной стороны оно представлено как непрерывный поток переживаний, с другой – в силу того, что каждое из явлений актуальной душевной жизни носит временной характер, сознание дискретно. Во-вторых, предметная неопределенность сознания, т.е. отсутствие в нем признаков подобных любому другому познаваемому объекту действительности, обуславливает

© *Ростецька С.І.*

трудности поиска логических средств его определения. Это в свою очередь породило и порождает множество подходов и теорий его определения, в том числе элиминативистских и редукционистских различного толка. И, наконец, в – третьих, к трудностям теоретического постижения сознания необходимо отнести проблему объективности методов его исследования, что усугубляется также недостаточностью средств языка для его описания.

Однако, не смотря на трудности постижения сознания, оно всегда было и будет феноменом философского и научного интереса, поиска новых подходов к его осмыслению, поскольку именно благодаря нему человек остается человеком, осознает себя, творит себя, мир, Вселенную.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Э. Гуссерль; [пер. с нем. А.В. Михайлова]. — М.: Академический проект, 2009. — 489с.
2. Мамардашвили М.К. Символ и сознание / М.К. Мамардашвили, А.М. Пятигорский. — М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. — 224с.
3. Молчанов В.И. Время и сознание. Критика феноменологической философии / В.И. Молчанов.—М.: Высш.шк., 1998. — 144с.
4. Винник Д.В. Основная проблема современной философии сознания. [Текст] / Д.В. Винник //Философия науки. — 2010.—№ 1(44).—С. 102-121.
5. Шпенглер О. Закат Европы, т. 1. — М.: Мысль, 1993. — 523с.
6. Эшби У. Р. Конструкция мозга.— М.: Издательство иностранной литературы, 1962. — 397с.
7. Мамардашвили М. К. Как я понимаю философию.— М.: Прогресс, 1990. — 368 с.
8. Мамардашвили М.К. Необходимость себя. — М.: Лабиринт, 1996. — 432с.
9. Гуссерль Э. Феноменология. Статья в Британской энциклопедии [Текст] / Э. Гуссерль; пер. с нем.В.И. Молчанова // Логос.—1991.—№ 1.—С.12—21.
10. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. — М.: Наука, 1987. — 240с.

Ростецька С.І. – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського»

УДК: 303

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНИХ ПЕРЕГОВОРІВ

В статті здійснено аналіз впливу психологічних чинників на процес ведення і результати політичних переговорів.

Ключові слова: переговори, політичні переговори, варварський вплив, маніпуляція, цивілізований вплив, емпатія.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПЕРЕГОВОРОВ

В статье проведен анализ влияния психологических факторов на процесс ведения и результаты политических переговоров.

Ключевые слова: переговоры, политические переговоры, варварское влияние, манипуляция, цивилизованное влияние, эмпатия.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS IN POLITICAL NEGOTIATIONS

The analysis of the impact of psychological factors on the process and a result of political negotiations have been made in the article.

Keywords: negotiation, political negotiation, barbaric influence, manipulation, civilized influence, empathy.

Ефективність сучасних переговорних комунікацій, в тому числі і політичних, багато в чому залежить від здатності враховувати особистісні особливості і психологію партнерів. Відстоюючи свої позиції в переговорах, партнери постійно надають один на одного вплив, в тому числі і психологічного характеру. Для здійснення останнього використовуються:

вербальні сигнали – вплив словом, перш за все змістом того, що говориться;
паралінгвістичні сигнали – тональність висловлювань, особливості вимовляння окремих виразів чи слів;

невербальні сигнали – взаємне просторове розташування партнерів в ході переговорів, зовнішній вигляд, пози, погляди, жести, міміка або демонстративні вчинки, якими супроводжуються висловлювання, різні інші прийоми, покликані зробити на партнера ефект, якого прагне домогтися той, хто пускає в хід ці прийоми.

Амплітуда методів психологічного впливу досить широка. Дослідники ділять такого роду методи на три категорії, а саме: варварський вплив, маніпуляція, цивілізований вплив.

Цивілізований вплив – вплив одночасно і правильно виконується, і благородне, гідне людини. Воно вимагає певного рівня культури, при якій людина стає облагородженим цивілізацією, а не варваром.

Цивілізований психологічний вплив – це вплив передусім словом, причому вплив відкритий і відкрито адресований до інтелектуальних можливостей людини. Він сприяє розвитку і збереженню справи, політичних відносин, особистісної цілісності учасників. Цивілізований психологічний вплив вільний від силових і обманних прийомів. Він позбавлений емоційних сплесків, хвилювань і страху, але паралельно з цим – і щастя непередбачуваного, тремтячого емоціями людського спілкування. У будь-якому випадку корисно володіти можливостями цивілізованої взаємодії і застосовувати їх там, де це виправдано [1, с. 67].

Види цивілізованого впливу (за О. В. Сидоренко): аргументація, маніпуляція, навіювання, зараження, спонукання імпульсу до наслідування, формування прихильності, прохання, ігнорування, примус, напад, деструктивна критика [2, с. 115].

Варварський вплив – вплив, що не відповідає правилам етикету і етичним нормам, прийнятим самим суб'єктом. Під подібною поведінкою передбачається явище агресивності, запальності та інших форм нестриманості і зривів у поведінці щодо партнера з переговорів – все те, що знаходиться в явному протиріччі з широко прийнятою етикою ведення переговорів.

Ключовою емоцією та відповідно і поведінкою у «варварському впливі» є агресія. Але слід зазначити, що перша і природна реакція нормальної людини на агресію – відповідна агресія. Тому агресія може бути декількох видів, в першу чергу, вона може бути спрямованою а той об'єкт, який цю агресію викликає. Звичайний варіант, що, коли людина, з якою йдуть переговори, говорить з Вами досить грубо, перебиває, всіляко показує свою велич, то природна реакція на подібний стиль спілкування – роздратування. На жаль, все, це ні до чого, крім виникнення загострення в переговорах, не приведе, тому у відповідь на агресію стримують власну агресію, трансформуючи її найчастіше на себе [3, с. 73].

Виглядає подібний варіант досить просто – людина губиться, починає нервувати, збивається мова, вона втрачає контроль над переговорами і т. п. А опонент задоволений – саме на таку реакцію і була розрахована агресія. Суть агресивного впливу у ведення переговорів – вивести опонента зі стану рівноваженості, стабільності [4, с. 118].

Варварському нападу слід протистояти завжди, адже відмова від протидії може означати втрату обличчя, і ні про які переговори після цього не може бути мови. Але протистояти, реагувати слід, але без використання аналогічних методів, а коректно, цивілізовано.

Часто в практиці переговорів використовуються блеф, який, за суттю, той же обман, коли одна зі сторін, що бере участь в переговорах, заявляє, що вона домоглася всього, чого хотіла, а насправді цього ще немає. Користуватися цим прийомом слід обережно і лише в тих випадках, коли ви можете «дотиснути» партнера і добитися від нього того «деякого», що ще залишилося незадоволеним, інакше вам доведеться виконати обіцянку.

Прикладом блефу можуть бути розмови про російський газовий проект «Південний потік». Якщо ж Росія здійснить проект газопроводу «Південний потік», Україна і зовсім виявиться «в кліщах». Деякі аналітики називають «Південний потік» блефом, покликаним зірвати конкуруючий проект Nabucco і підсилити натиск на Україну. Але нещодавно «Газпром» заявив, що до «Південного потоку» погодилися приєднатися французька EdF і німецька BASF Wintershall.

Варварська поведінка і блеф – вельми ризиковані прийоми ведення переговорів. Це шлях до ескалації, а ескалація небезпечна переростанням в застосування сили.

Одним із способів виходу з двосторонньої дилеми наростаючих загроз і експлуатованого покорення психолог Чарльз Осгуд запропонував стратегію GRIT. GRIT (скорочення англійської назви «Поступові та взаємні ініціативи з ослаблення напруженості») – «Graduated and Reciprocated Initiatives

in Tension Reduction») – це стратегія переривання спірального розвитку конфлікту та переговорів шляхом публічних пропозицій противнику відповідати взаємністю на кроки до деескалації. Щоб розірвати спіраль конфлікту, Ч. Осгуд радив однієї із залучених сторін почати з мирної ініціативи. Щоб не здатися або дійсно не стати слабкішим від такого примирливого руху, Ч. Осгуд пропонував робити перший крок невеликим. Разом з такою ініціативою початковою мирною пропозицією сторона-миротворець, що використовує GRIT, робить публічну заяву про те, що далі посліdkують все більш і більш суттєві кроки з ослаблення напруженості, якщо інша сторона буде відповідати тим же на мирні ініціативи першої. Перевага стратегії GRIT в тому, що, не викликаючи один одного на все більш гостре суперництво, противники залучаються у все більш широке співробітництво [5, с. 155].

На практиці можливо привести наступні приклади. Так, Джон Ф. Кеннеді використовував подібну стратегію, щоб зупинити ескалацію конфлікту з СРСР навколо радянських ракет на Кубі (Etzioni, 1986). Агресивна суперечка з Радянським Союзом про розміщення його ракет на Кубі вилилася в реальну небезпеку цієї ядерної війни. Через вісім місяців після кризи Дж. Кеннеді закликав покласти край конфлікту між Сполученими Штатами та Радянським Союзом і зробив односторонню пропозицію в галузі роззброєння: Сполучені Штати припиняють атмосферні випробування ядерної зброї і не будуть відновлювати їх до тих пір, поки інша сторона не зробить аналогічне випробування. Таким способом він надав радянським лідерам шанс посліdkувати його прикладу. Через п'ять днів радянський лідер Микита Хрущов відгукнувся промовою, в якій він вітав пропозицію Дж. Кеннеді і закликав покінчити з нарощуванням ядерних озброєнь. М. Хрущов також підтримав мирну ініціативу Дж. Кеннеді припиненням виробництва стратегічних бомбардувальників. Місяць по тому дві країни почали переговори і пізніше, тим же літом, підписали конвенцію про ядерні озброєння.

У 1980-і роки радянський лідер Михайло Горбачов використовував дуже схожу стратегію для того, щоб закликати американського президента Рональда Рейгана за стіл переговорів. М. Горбачов почав з одностороннього мораторію на випробування ядерної зброї в Радянському Союзі і обіцяв продовжити його, якщо Сполучені Штати візьмуть приклад. Коли Сполучені Штати цього не зробили, М. Горбачов продемонстрував свою рішучість, відновивши ядерні випробування. Однак його перший миролюбний жест був тепло прийнятий американською громадською думкою, тому на наступний рік Горбачов вирішив зробити ще одну спробу, запросивши американських інспекторів перевірити скорочення в озброєннях, вироблені Радянським Союзом. На цей раз він домогся успіху, і Р. Рейган погодився підписати договір про скорочення ядерних озброєнь з обох сторін. Політика взаємних поступок М. Горбачова в дійсності привела до позитивного результату і, можливо, стала ключем до закінчення холодної війни [6, с. 63].

Стратегія GRIT залучає супротивників в динамічну взаємодію за певною схемою – схема ескалації миротворчості.

Ще одним із варіантів варварського впливу є маніпуляція. Маніпуляція – це прихований вплив, факт якого не повинен бути помічений об'єктом маніпуляції. Як зауважує Г. Шиллер, «Для досягнення успіху маніпуляція повинна залишатися непомітною. Успіх маніпуляції гарантований, коли маніпульований вірить, що все, що відбувається, природно і неминуче. Для маніпуляції потрібна фальшива дійсність, в якій її присутність не буде відчуватися» [7]. Коли спроба маніпуляції розкривається і викриття стає досить широко відомим, акція звичайно згортається, оскільки розкритий факт такої спроби завдає маніпулятору значної шкоди. Ще більш ретельно приховується головна мета – так, щоб навіть викриття самого факту спроби маніпуляції не призвело до з'ясування далеких намірів. Тому приховування інформації – обов'язкова ознака, хоча деякі прийоми маніпуляції включають в себе «граничне саморозкриття», гру в щирість, коли політик рве на грудях сорочку і пускає по щоці скупі чоловічі сльози. Ще важлива, хоча і не настільки очевидна ознака: до людей, свідомістю яких маніпулюють, ставляться не як до особистостей, а як до об'єктів, особливого роду речей. Маніпуляція – це частина технології влади, а не вплив на поведінку друга чи партнера.

Відомий випадок маніпуляції в історії, коли Японія ввела в оману Німеччину, зробивши в ході переговорів двозначний натяк, помилково, але саме так, як того хотілося японцям, тлумачено самими німцями. Це сталося в серпні 1914 року, коли Росія, Англія і Франція вже воювали з Німеччиною, але поки не було визначеності, на чісму боці виступить Японія. В цих умовах німецького канцлера Бетман-Гольвега відвідує японський посол. Причина цілком очевидна: в Німеччині набув чинності закон, що забороняє з дня вступу у війну виконання іноземних замовлень. Тим часом Японією були розміщені замовлення (знаряддя, броня) на німецьких фірмах «Крупп» і «Вулкан». Посол просить усунути прикре непорозуміння, так як його країна збирається вступити у війну «з однією великою

державою». Слова про «одну велику державу» супроводжувалися багатозначною посмішкою японського посла. Прохання посла було негайно задоволено: адже було цілком очевидно, що напад на Росію – справа найближчого майбутнього. Через кілька днів японський посол знову в кабінеті Бетман-Гольвег. На цей раз у нього ультиматум. Німеччина повинна негайно забратися геть з зайнятої нею території в Китаї. Текст японської ноти відрізняється грубістю, не властивою практиці японської дипломатії. Бетман-Гольвег і його статс-секретар роблять цікаве відкриття: виявляється, японська ультимативна нота 1914 року в точності, аж до ком, скопійована з тексту тієї образливої ноти, з якою Німеччина звернулася майже за двадцять років до цього (в 1895 р.) до Японії, вимагаючи від неї відмови від Сімоносекського договору. Вільгельм II негативно реагував на цей трюк японської дипломатії. Але самі представники японської дипломатії заперечували наявність будь-якого обману з її боку. Адже посол говорив, що Японія збирається воювати «з однією великою державою». А хіба Німеччина не велика держава?» [8, с. 55].

У даному прикладі задум Японії не був розгаданий в Берліні, і там вчинили так, як того хотіла Японія. Маніпуляція, таким чином, вдалася. Прийомів використання в маніпуляції безліч. Вони можуть полягати у створенні помилкового уявлення про наміри маніпулятора, наприклад, про його готовність до співпраці, в дестабілізації атмосфери на переговорах шляхом провокування замішання, а можливо, і в навмисному затягуванні переговорів або, навпаки, в їх форсуванні, в залученні партнера в такі відносини, які ставили б його в залежне від маніпулятора положення або пов'язували б його зобов'язаннями, вигідними маніпулятору.

Маніпуляція, як метод взаємин з партнерами по переговорах, щонайменше, викликає сумнів у силу того, що вона піднімає питання етичного плану, створює на переговорах атмосферу підозрливості і руйнує довіру між їх учасниками, необхідну для досягнення згоди. Разом з тим реальність така, що спроби маніпуляції та інші сумнівні методи аж до обману в переговорах трапляються, і це слід мати на увазі.

Захист від маніпуляції – це, насамперед, розпізнання її, а розпізнавши, діяти згідно зі своїми інтересами.

Вплив на партнера по переговорах може бути цивілізованим і представляти собою відкритий вплив, перш за все словом, – вплив, вільний від силових чи обманних прийомів. Він повинен здійснюватися коректно, при повазі до права, в рамках високих етичних норм ведення переговорів.

Поширеною формою такого впливу є аргументація. Це виклад партнеру з переговорів доказів на обґрунтування своєї позиції з метою переконати його піти на прийняття того або іншого рішення проблеми або на зміну його позиції.

Перша вимога до аргументів: вони повинні бути істинними висловлюваннями. Аргументи – це підстави або передумови, з яких, за правилами логіки, випливає теза. Істинність тези гарантується цими правилами тільки в тому випадку, якщо самі аргументи правдиві.

Друга вимога: істинність аргументів повинна бути встановлена незалежно від тези. Порушення цієї вимоги називається «колом в обґрунтуванні» або «порочним колом в доказі»: істинність тези обґрунтовується посиланням на відповідні аргументи, а достовірність самих аргументів явно або неявно виводиться з тези. Це «порочне коло» найчастіше зустрічається в міркуваннях, які мають складну структуру. У таких випадках його виявлення, як правило, пов'язано зі значними труднощами.

Третя вимога до висунутих аргументів: у своїй сукупності вони повинні бути такими, щоб з них з необхідністю випливала теза. Ця вимога достатності аргументів показує, що принцип «чим більше аргументів, тим краще» не завжди виправдовує себе. Справа не в кількості доказів, а в їх силі і характеру їх зв'язку з зазначеною тезою. Якщо теза логічно випливає з одного-єдиного істинного твердження, то його одного цілком достатньо для доведення тези [9, с. 127].

Ці три вимоги до аргументів – їх достовірність, автономне обґрунтування і достатність іноді доповнюють ще вимогою внутрішньої їх несуперечності. Але очевидно, що вона не є самостійною.

Доцільно розглянути в даному контексті і емпатію. У сучасній науці під «емпатією» розуміється - здатність увійти в становище іншої сторони («пристосування»). «У загальних рисах емпатія – це така здатність особистості, за допомогою якої в ході безпосереднього контакту з іншою людиною можна вжитися в її душевний стан» [10, с. 58] Учасники переговорів не завжди належать до однієї і тієї ж соціальної системи, культурного середовища і світогляду. У них часто різне розуміння про ті ж самі поняття в результаті різних традицій, національних і психологічних особливостей. Неупереджений аналіз поведінки і стилю мислення вашого партнера є тому неодмінною умовою будь-яких зустрічей. Термін «емпатія» – новий, але саме поняття і його значення для політиків та

дипломатів зазначав ще Ф. Кальер. Серед вимог, якими повинен володіти політик, він відзначає «спостережливість, розуміння розгадати думки співрозмовника і точно відповісти йому» [11, с. 83]. Він рекомендує в ході переговорів не дозволяти собі розслабитися, ясно розуміти речі такими, як вони є. Люди досить часто бачать те, що хочуть побачити, з маси інформації вони нерідко використовують тільки ті факти, які підтверджують їх попереднє уявлення, і недостатньо серйозно сприймають докази співбесідника, намагаючись не стільки всебічно оцінити їх, скільки відстояти свою позицію. Тому здатність поставити себе на місце партнера і оцінити його позицію як би зсередини є особливо важливим для проведення переговорів. Р. Фішер і У. Юрі, аналізуючи проблему «пристосування», роблять такий висновок: «Здатність бачити ситуацію такою, якою вона представляється іншій стороні, скільки б важко це не було, – найважливіше мистецтво, яке можна опанувати» [12].

Прикладом того, як навіть видатні політики не вміли і не хотіли зрозуміти співбесідника, є до певної міри стосунки М. Тетчер з керівниками західних держав. Дж. Картер скаржився, що за 45 хвилин його першої бесіди з нею (а вона тоді була не прем'єром а всього лише лідером опозиції) йому вдалося говорити лише 5 хвилин. Один з журналістів писав, що М. Тетчер настає «кованим чоботом на ноги своїх партнерів» [13, с. 137]. Жискар д'Естен зазначав, що вона відмовляється враховувати думку співрозмовника, і підкреслював її «нездатність брати до уваги реальність існування співбесідника». «Для неї співрозмовник, - писав він, - сам по собі не існує. Вона готова розмовляти з ним, тільки якщо він повністю поділяє її точку зору. У неї навіть і думки не виникає, що в аргументації співрозмовника може відшукатися щось, що слід взяти до відома» [14, с. 223].

Звичайно, при такому ставленні до співрозмовника нелегко знайти взаєморозуміння з партнером. Дипломат не може дозволити собі бути самовдоволенним, він повинен бути під час переговорів психологом, враховувати настрій співрозмовника, намагатися не тільки вислухати, але і зрозуміти його погляди, усвідомити не тільки що говорить співрозмовник, але і чому він так говорить і що криється за його висловлюваннями. Президент США В. Вільсон говорив: «Якщо ви з'явитесь до мене зі стиснутими кулаками, то я можу обіцяти вам, що мої кулаки міцно стиснуться. Але якщо ви прийдете до мене і скажете: Давайте посидимо і порадимося, а якщо розійдемося в думках, то постараємося зрозуміти, чим це викликано і по яких пунктах ми розходимося, ми відразу виявимо, що наші розбіжності в остаточному рахунку не так вже й багато, пунктів, по яких ми розходимося, а таких, за якими сходимося, багато і, якщо то у нас вистачить терпіння, об'єктивності і бажання – ми домовимося.» [15, с. 159].

Для емпатії потрібні перш за все воля і увага до іншої людини, треба виключити будь-яку упередженість в ставленні до співрозмовника. виправити помилку важче, ніж не допустити її. А взагалі, необхідно, як можливо краще зрозуміти співрозмовника і що стоїть за його міркуваннями.

Слід зазначити, що одним із психологічних прийомів є манера слухати партнера. Наприклад, манера - не слухати співрозмовника - характерна для початківців дипломатів і амбітних політиків. Керівник особистої охорони М. С. Горбачова, який не раз був присутній і при його бесідах, відзначав що радянський лідер «швидко знайшов манеру ставити людям питання і тут же самому на них відповідати». «Він говорив і не слухав, діалог перетворювався в монолог» [16, с. 123].

Для ефективного переговорного процесу однією з головних задач для сторін є «розговорити» свого співрозмовника. Що це означає? По-перше, створити відповідну, для розмови обстановку. По-друге, почати розмову по суті, тобто з теми, яка цікавить партнера і яку, як ви вважаєте, він готовий обговорювати. По-третє, врахувати відразу, на самому початку, менталітет співрозмовника, його психологічний настрій.

Таким чином, в сучасній політичній практиці набуває доцільності високоетичний підхід переговорників до вибору методів впливу один на одного і підпорядкування цих методів завданню досягнення згоди і домовленості. Найбільшою мірою цим цілям відповідає прямота, ясний виклад позиції й її коректний захист. Успішне ведення переговорів багато в чому залежить від дотримання партнерами таких етичних норм і принципів, як точність, чесність, такт, уміння вислухати (увага до чужої думки), конкретність. Навіть негативний результат переговорів не є підставою для різкості або холодності при завершенні переговорного процесу. Завершення повинне бути таким, щоб, розраховуючи на майбутнє, дозволило зберегти контакти, політичні зв'язки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рубин Дж. Психологический подход к процессам международных переговоров / Дж. Рубин, Д. Колб // Психологический журнал. — 1990. — Т. 11. — № 2. — С. 63 — 73.

© **Ткаченко К. В., Мисик І. Г.**

2. Сидоренко Е. В. Тренинг влияния и противостояния влиянию / Е. В. Сидоренко. — СПб., 2003. — 216 с.
3. Урнов М. Ю. Эмоции в политическом поведении / М. Ю. Урнов. — М.: Аспект Пресс, 2008. — 240с.
4. Шрайнер К. Как снять стресс / К. Шрайнер. — М., 1993. — 221 с.
5. Осгуд Ч. Стратегия ПОИР/ Ч. Осгуд.: [под. ред. Чалдини Р., Кенрик Д., Нейберг С.] Социальная психология. Пойми других, чтобы понять себя!—Агрессия — СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. — 256 с.
6. Yukl G. Leadership in Organizations / G. Yukl. — N.J., 1989. — P. 62-67.
7. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием [Электронный ресурс] / С. Г. Кара-Мурза — Режим доступа : // <http://www.situation.ru/app/rs/books/manipul/manipul.htm>
8. Щетинин В. Экономическая дипломатия / В. Щетинин. — М., 2001. — 318 с.
9. Мокшанцев Р. И. Психология переговоров / Р. И. Мошканцов. — М.-Новосибирск, 2002.- 258с.
10. Негреш Я. Поле битвы—стол переговоров / Я. Негреш.—М.: Международные отношения, 1989. — 237с.
11. Кальер Ф. О способах ведения переговоров с государями / Ф. Кальер. — М., 2000. — 147 с.
12. Фишер Р. Путь к согласию, или Переговоры без поражения [Электронный ресурс] / Р. Фишер, Юри У. [пер. с англ.]. — М.: Наука, 1990. — Режим доступа : [/http://union.kz/ru/biz/techbis/014psi/pda.shtml](http://union.kz/ru/biz/techbis/014psi/pda.shtml).
13. Попов В. И. Маргарет Тэтчер: человек и политик / В. И. Попов. — М., 1991. — 440 с.
14. Эстен Ж. Власть и жизнь. Противостояние / Ж. Эстен. — М., 1993 — с. 320.
15. Карнеги Д. Как завоевывать друзей и оказывать влияние на людей / Д. Карнеги. — М.: Славянский дом книги, 2005. — 608 с.
16. Медведев В. Человек за спиной / В. Медведев. — М., 2004. — 197 с.

Ткаченко К. В. – студентка V курсу факультету української філології інституту мов світу ПНПУ імені К. Д. Ушинського.

Мисик І. Г. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії і соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

УДК 115+83.0

ХУДОЖНІЙ ЧАСОПРОСТІР

У статті розглядається поняття хронотопу як одного із аспектів аналізу твору мистецтва. Значна увага приділяється теорії М. Бахтіна як найпридатнішої у літературознавстві, а також зазначається трактування хронотопу у працях дослідників постмодернізму.

Ключові слова: хронотоп, час, простір, література, постмодернізм.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ВРЕМЕНЕПРОСТРАНСТВО

В статье рассматривается понятие хронотопа в качестве одного из аспектов анализа произведения искусства. Анализируется понятие хронотопа в работах исследователей постмодернизма. Ключевым источником для исследования послужила теория хронотопа Н. Бахтина как основополагающая в литературоведении.

Ключевые слова: хронотоп, время, пространство, литература, постмодернизм.

ARTISTIC TIMESPACE

The article explores concepts of time and space as one of the aspects of the art work's analysis. The idea chronotope in the works of postmodernism's researchers is investigated. Main attention is paid to M. Bahtin's theory as the most useful in a literature.

Keywords: chronotope, time, space, literature, postmodernism.

Актуальна у своїй фундаментальності проблема часу привертає увагу дослідників в ракурсі конструювання художньої дійсності як органічної складової картини світу. Суттєвий взаємозв'язок

часових і просторових відношень, художньо освоєваних в літературі, має назву хронотоп. Вперше термін «хронотоп» був використаний у психології О. Ухтомським. Дослідженням цієї проблеми займався М. Бахтін (теорія хронотопа як єдність просторових і тимчасових параметрів у вираженні художнього сенсу). Після Бахтіна хронотоп досліджували А. Гуревич, Д. Лихачов, О. Лосєв, Ю. Лотман, Ю. Манн, В. Топоров та ін.

Мета нашої статті полягає у виявленні специфіки поняття «хронотоп» в аспекті конструювання художньої реальності. Досягненню поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**: систематизувати науковий доробок літературознавців XIX-XXI ст. щодо специфіки часопростору, охарактеризувати теорію хронотопа в ракурсі концепції М. Бахтіна, охарактеризувати хронотоп в контексті постмодерного мистецтва (на матеріалі прози Ірени Карпи).

Принцип хронотопічності художньо-літературного образу вперше з усією ясністю розкрив Г. Е. Лессінг у роботі «Лаокоон, або Про межі малярства й поезії», написаній у 1766 р. Він виявляє часовий характер художньо-літературного образу. Все статично-просторове має бути описане не статично, а повинно бути втягнуте в часовий ряд зображуваних подій і самої оповіді – зображення. Однак Лессінг, при всій суттєвості і продуктивності постановки цієї проблеми в літературі, розглядає її в основному у формально-технічному плані. Проблема освоєння реального часу, тобто «проблема освоєння історичної дійсності в поетичному образі, прямо та безпосередньо ним не ставиться, хоча й порушується в його праці» [2, с. 284].

Літературознавство звернуло увагу на художню значущість часу у творах мистецтва не так давно. Визначальними тут стали праці М. Бахтіна. На необхідність вивчення художнього часу вказував і Д. Лихачов. Час є одним зі складових компонентів не тільки художнього твору, а й суспільно-історичного розвитку в цілому. Література ж, на думку Д. Лихачова, «...більшою мірою, ніж будь-який інший вид мистецтва, стає мистецтвом часу. Час – його об'єкт, суб'єкт і знаряддя зображення» [14, с. 209]. Важливими для з'ясування питання часу та простору стали статті Д. Медриша, Т. Мотильової, А. Мостепаненка, Р. Зобова та інших, які «...додали ще до простору й часу ритм у комплексному дослідженні мистецтва» [10, с. 11].

Хронотоп (як відображення діалогічності буття, по М. Бахтіну), спрямований на вираження взаємопов'язаних сенсів, що задані автором, заявлені в творі і сприймаються адресатом. Хронотоп – мінливий, і має пряме співвідношення з певною моделлю світу. А. Гуревич, досліджуючи середньовічну картину світу, писав: «Кожна цивілізація, соціальна система характеризується своїм особливим способом сприйняття світу. Називаючи основні концептуальні і чуттєві категорії універсальними, ми мали на увазі лише те, що вони властиві людині на будь-якому етапі його історії, – але за своїм змістом вони мінливі. У різних громадських структурах ми знайдемо дуже не схожі одна на одну категорії часу.» [5, с. 31-32].

Час – універсальна категорія, без якої неможливе самопізнання людини, її можна назвати автоепістемною. Автоепістемність припускає глибоку гносеологічну залежність суб'єкта і об'єкту, яка реалізується в творчій рефлексії і обмежує можливості самопізнання. Жити в часі і бути вільним від часу не можна, не можна побачити час «з боку», таким, яке він є.

Але створити образ, модель, «візуалізувати» картину часу – можна. Час як вимірنا величина, як деяка протяжність, як тривалість, що фіксується свідомістю, може бути змодельована на рівні руху тексту в широкому культурному значенні слова.

Стосовно сучасної історичної ситуації, світоглядним симптомом якої є постмодернізм (питання про виробництво, трансляцію і споживання інформації, її оцінки, частіше звучать в руслі прагматичної і аксіологічної проблематики), хотілося б звернути увагу на такі аспекти проблеми часу, як формування сенсів в різних часових контекстах. Картина світу складається з окремих образів реальності.

Проблема часопростору в українському літературознавстві, незважаючи на досить тривалу традицію, розроблена поки що недостатньо. Про потребу просторово-часового підходу при вивченні літературно-мистецьких явищ говорить І. Франко у праці «Із секретів поетичної творчості» та М. Грушевський у своїй «Історії української літератури». Впродовж останніх десятиліть різноманітні аспекти проблеми часопростору досліджуються в ряді монографій, дисертацій, статей. Необхідність дослідження проблеми художнього часу для адекватного вивчення літературного твору доводять такі вчені, як О. Гнідан, І. Денисюк, Л. Дзіковська, М. Кодак, Н. Копистянська, В. Смілянська, Н. Тодчук, Н. Федорак, К. Фролова, Ю. Хабатюк, Л. Целевич, Л. Цибенко та ін. На всю історичну ретроспективу поширюється висновок, що в «кожному творі будь-якого виду мистецтва наявний більш чи менш розвинений образ простору – часу, оскільки метою мистецтва є моделювання світу в його цілісності,

тобто в єдності його просторових і часових координат» [14, с. 31]. Якою б не була ідея літературного твору, вона підпорядковується формам суспільної свідомості. «Існує уподібнення художнього і реального світів... Параметри об'єктивної дійсності – простір і час – стають іншими, потрапляючи в художній світ. У їх переломленні можна бачити при бажанні коефіцієнт подібності між правдою життя і правдою мистецтва» [4, с. 253].

В одному з положень своєї теорії М. Бахтін стверджував, що діалогізм проявляється не тільки в діалогах персонажів, але і проникає в усі структури твору: «Дійсно, істотна діалогічність Достоєвського зовсім не вичерпується тими зовнішніми, композиційно вираженими діалогами, які ведуть його герої. Поліфонічний роман весь суцільно діалогічний. Між усіма елементами романної структури існують діалогічні відносини, тобто вони контрапунктично протиставлені. Адже діалогічні відносини - явище набагато більш широке, ніж відносини між репліками композиційно вираженого діалогу, це – майже універсальне явище, пронизує всю людську мову і всі відносини і прояви людського життя, взагалі все, що має сенс і значення» [3, с. 249].

Взаємодія хронотопа різна за формою. Як зазначав М. Бахтін, «в межах одного твору можна спостерігати безліч хронотопів і складні взаємини між ними, причому один з них є осяжний, або домінуючий. Хронотопи можуть включатися один в одного, співіснувати, переплітатися, змінюватися, зіставляти, протиставлятися або перебувати в більш складних взаєминах, загальний характер яких є діалогічним» [3, с. 401].

Цей погляд на типологію композиції нарису підтримав і узагальнив М. Кім, вказавши на два варіанти першого типу відображення подій: пряма і зміщена хронологія [13, с. 260]. Зв'язок часу і простору у творі підкреслюється відображенням реальних хронотопних ситуацій.

У своєму дослідженні М. Бахтін зазначає, що давні типи ціннісних ситуацій, які реалізовані в просторово-часових образах (чи хронотопах – за ним), так чи інакше збережені як в класичній літературі, так і в сучасній. У якості головної ознаки фольклорного хронотопу виступає зв'язок деяких часових подій з явищами природи, та взагалі з землею.

Варто зазначити, що незіставними є хронотоп міфологічний й літературний, оскільки вони мають різну природу і характеризуються відмінними якостями, моделюються за допомогою різних засобів, а до того ж відіграють у відповідних творах ролі різних масштабів. За цього варто пам'ятати, що цілком правомірним є поняття жанрових та видових хронотопів, що охоплює просторово-часове структурування окремих жанрових різновидів, жанрів, наджанрових єдностей. Власне, жанрових різновидів хронотопа доволі багато. Та хоч у кожному творі й у кожному окремому жанрі конфігурація часу і простору є особливою, однак закони, за якими будуватимуться відповідні моделі, залишаються незмінними [14, с. 137].

Художній хронотоп, не розриваючи зв'язку з об'єктивним часом і простором, має важливі естетичні якості: пластичність, рухомість форм. У такій єдності об'єктивного та суб'єктивного, реального та фантастичного домінує узагальнююча функція хронотопу, його специфіка як естетичної категорії. Виконуючи завдання, які виходять за межі структуротворення – посилення естетичної функції твору, концентрації на головній ідеї твору, вираження її мовою просторово-часових символів, – хронотоп є образно-змістовим компонентом художнього твору. Зміна хронотопу іноді веде до зміни всієї системи художніх засобів. Цікавою є думка Д. С. Лихачова про те, що художній час, на відміну від часу об'єктивно даного, використовує різноманітність суб'єктивного сприйняття часу. Відчуття часу в людини, як відомо, може «тягнутися» і може «бігти». Мить може зупинитися, а довгий період «промайнути». Художня творчість робить це суб'єктивне відчуття часу однією з форм зображення дійсності [15, с. 107].

М. Каган [9, с. 115] висуває тезу про ілюзорність часу і простору в мистецтві. Він зауважує, що вони властиві не реальному світу і не твору мистецтва, а тим образним моделям дійсності, які створюються у творі мистецтва.

Н. Копистянська наголошує на тому, що авторський хронотоп відбиває авторську концепцію часу та її проекцію у творі, яка може здійснюватись у прямих висловах, епічно – в сюжетних епізодах, лірично – в пафосі, настрої, ліричному і сатиричному зображенні, у створенні підтексту і програмуванні надтексту, в розташуванні наголосів стосовно вирішення питань «життя – смерть», «вічне – дочасне», у створенні часової перспективи, «оптичної позиції», центру відліку [13, с. 11-19].

Добі постмодернізму властива актуалізація хронотопу як специфічної форми художнього мислення. Так, О. Кискін підкреслює особливе значення цієї категорії: «З погляду на систему категорій літературознавства постмодерністський романний хронотоп вирізняється особливою конструктивною стійкістю й може бути визнаний за превалюючу аналітичну категорію щодо романів

цього часу» [14, с. 17].

Доречним є проаналізувати явище постмодерного хронотопу на прикладі творчості відомої сучасної української письменниці – Ірени Карпи. Використовуючи загальноприйняті хронотопи, вона збагачує їх розвиток новими ознаками та смислами. Герої її творів весь час перебувають у дорозі, долають часово-просторові площини. У романах письменниці маємо не абстрактний простір, існує його очевидна територіальна прив'язка. У фіналі роману «*Bitches get everything*» авторка подає перелік міст, якими подорожувала головна героїня (на кшталт дорожніх вказівників): «Харків – Київ – Берлін – Варшава – Київ – Багдад – Сінгапур – Джакарта – Джокджакарта (о. Ява) – о. Бунакен (на північ від о. Сулавесі) – Кута (о. Балі) – Сентані, Вамена (о. Папуа – Нова Гвінея) – Київ – Тернопіль (о. Україна) – Київ – Лондон – Единбург – Київ – Срака (п-в Крим) – Київ.» [8, с. 235] Частини твору пронумеровані у вигляді електронного годинника: 00:00:00:09, рідше трапляється: 00:00:01:11 [8, с. 171], наче підпункти частин, що дає більш конкретну вказівку на орієнтацію у часопросторі. Крім того, в романах Ірени Карпи, ми часто зустрічаємо лейтмотив мапи, який є алегорію вічного подорожування, нескінченності людських мандрів і самої процесуальності всього суцього. Мапа реалізується як абстрактне поняття, що має місце у думках героїв, як омріяна зупинка. «Суцільні й пунктирні лінії, мабуть, позначали характер доріг. Тлумачення мапи не було. Які вони там бувають, дороги ті? Асфальтовані і ґрунтові? А що це за відрізок із червоних крапочок?». Не матеріалізована точка підсвідомого бажаного призначення: «Вийшовши з села, вирішили розгорнути карту, прикинути, куди б то варто сьогодні дійти» [6, с. 240].

Із мотивом дороги у Ірени Карпи найбезпосередніше пов'язані класичні й дещо локальніші у сенсі художніх завдань на романній сюжетній площині мотиви раптових зустрічей, подорожі, засади, втечі, нерідко – долання небезпеки.

Хронотоп дороги обумовлює переміщення героїв у просторі, його долання, розширення або обмеження. Таким чином досягається ефект «пришвидшення» чи «уповільнення» часоплину в сюжеті, «розрідження» і «згущення» художнього часу. Дорога як важливий об'єкт у формуванні загального хронотопу міста реалізується через процес пересування транспортом: «Місцеві дороги для людини, що переживає будь-яке отруєння – харчове, алкогольне чи душевне – не найкращі ліки. По-перше, у транспорті – не важливо громадському чи в приватному – жахливо тхне. Бо тхне на самій загазованій і запилюженій дорозі» [6, с. 44]. Дорожній транспорт реалізований в умовах цілковитої перемоги техногенної революції, глобалізації тощо, в романах Карпи має антихарактер. Герої її творів прагнуть свободи та єднання з довкіллям, процес пересування неприродним способом є гальмом реалізації бажаного, виступає як уповільнений символ нереалізованої мрії. Антитезою виступають пішохідні прогулянки периферійними містечками, які символізують спокій, рівновагу та впевненість у запланованому: «Юна дівчина в невинно-рожевому сарі спокійно йшла по узбіччю дороги, цією ж дорогою, коли траплялися села, спокійно собі йшли люди і худоба, й ніхто не переживав, що їх зіб'є і розчавить» [6, с. 78].

Своєрідними «вузловими» віхами у мотиві дороги у романах Ірени Карпи є кафе, кав'ярня, піцерія, «андеграундне кафе» тощо.

У зав'язці роману «*Піца Гімалаї*», головна героїня зустрічається з рідною сестрою в кафе, розповідаючи їй про загадковий лист, що вона отримала: «О сьомій вечора в «Мо-Мо барі. Ох, па – па луцилій» [6, с. 26]. Жарт стосується «Моральних листів» Сенеки до Луцилія. У цій алюзії на відомий твір простежується натяк на духовний пошук героїні крізь призму матеріальних речей, в даному контексті «джіпієс-навігатора». Схожий підтекст прослідковується у іронічній назві піцерії «Тупіца», саме з цього закладу головна героїня розпочинає свою авантюрну подорож, назва ніби попереджує Радешу про небезпеку бути обманутою. «Андеграундні місця», в яких часто відпочивають герої Карпиних книжок, частіше за все символізують утопічність ситуації, переламний період у подорожі. Виступають перехідною ланкою між кризовою ситуацією та її вирішенням: «Повне світло тут вимикали, лише коли прибирали вдосвіта, та й то було так страшно, що прибирання скорочували до не стереотипних німецьких стандартів, подертих, попалених, погризених диванів, надшерблених попільниць і побитих кулаками й головами столів особливо ніхто не роздивлявся. Чим гірше, тим краще – все це зветься атмосферою. Будь-яка порядна київська дівчинка відразу б коректно запропонувала перейти в інше місце» [6, с. 235]. Гра світла конкретизує час як перехід до потенційних змін.

У розгортанні сюжетів романів Ірени Карпи важливе місце у пригодницькому сенсі відіграють готелі. Топос готелю пов'язаний з темою дому і бездомності. Оскільки герої є чужими у тих містах і містечках, куди заїжджають, то готелі стають їхнім притулком, тимчасовим домом, створюючи ілюзію

дому. Образ домівки в літературі має кілька значень: 1) матеріальну забезпеченість людини; 2) дім – це місце, що характеризує людину, відображає її світогляд; 3) домівка має духовне значення. Слід зазначити, що Ірена Карпа в жодному романі не дає описів власної домівки головних героїнь, тим самим ніби підкреслюючи з одного боку – їх бажання втекти від обов'язку, постійності, усталеності в житті, а з іншого – їх вразливість, незахищеність, бо топос дому в літературі завжди асоціювався зі спокоєм, впевненістю, захищеністю, надійністю.

Готель, в якому перебувають Евка і Даня з роману «50 хвилин трави», достатньо утопічного характеру, він асоціюється з безвихідністю героїв у межовій ситуації: «А непогано було б покінчити з собою у цьому готелі... Глянь, яка вузька вуличка там, внизу. І руді дахи, мов щогли. Весь Львів тут, у косому вікні. І ратуша, і костьоли, і чийсь помешкання...» [7, с. 89]. Разом з тим, для героїв – це найбезпечніше місце, спосіб сховатися, перечекати і віднайти сутність буття: «Кімната готелю "Київ" була кумедно великою як на одну особу Три ліжка, мов у піонертаборі, стіл і дві тумбочки. Але то було найкраще помешкання за все їх спільне життя (цікаво, скільки тижнів воно налічувало в сумі?)» [7, с. 90]. Абстрактний, так би мовити, «розріджений» плин часу говорить про невпевненість у завтрашньому дні. Готель з роману «Bitches Get Everything», в якому перебуває головна героїня Тріша Торнберг, асоціюється з кардинально запланованими змінами. Про це свідчить дзеркало, що стоїть у кімнаті і є символом переходу до іншого світу: «Кімната в готелі така собі, але мені то байдуже. Головне, що тут вистачає дзеркал. Ванна, двері ванної, дзеркало над раковиною, дзеркало навпроти дверей до ванної... Я бачу своє тіло будь-звідки» [8, с. 204]. Подібно до цього, Тріша після відпочинку в готелі переходить на новий шабель відносин з коханим, диференціює бажання на «можливо реалізовані» та «здійшені», досягає омріяної мети – перемоги екранізації своєї стрічки на всеукраїнському фестивалі сучасного кіно. Місце, де зупиняються персонажі роману «Піца Гімалаї», є імпровізованим готелем, описи місця зупинки, мають натуралістичний характер: «Ніч пройшла під знаком пацюків. Перші з сільських могікан, що повернулися, зігріті рисовим вином із фестивалю, радо пустили їх до себе. За невелику плату, звісно, але альтруїзму і місцевого населення на вигляд іноземного зайди зазвичай чекати було годі» [6, с. 240]. Єднання з природою, своєрідне «хіпарство», як зазначає сама авторка вказує на єднання з природою та навколишнім світом. Її герої (у більшій мірі) прагнуть до свободи, «антифешинебельні» умови є запорукою вільної свободи думки, та абстрагованості від догматичного з ідеалізованого життя, поштовх до руху, ось, що Ірена Карпа намагається показати подібними епізодами своїх романів.

Героїня роману «Фройд би плакав» Марла фактично не має власної домівки, вона є людиною невлаштованою, подорожує за кошти своїх чоловіків: Х'ялмара та Іллі, заробляє копійки за свої статті тощо. Марла отримує сенс життя лише наприкінці роману, а протягом всього твору вона у пошуку, кидаючись в обійми то одного, то іншого чоловіка, переїжджаючи з одного до іншого міста. Крізь призму образу Марли письменниця показує духовну кризу цілого народу, який не розуміє, у чому сенс його існування. Вживання Марлою наркотиків, її пиятика може сприйматися саме як втеча від сірих буднів, від безликого життя на Україні.

Слід зазначити, що Ірена Карпа не дає опис власної домівки Марли, тим самим ніби підкреслюючи з одного боку – її бажання втекти від обов'язку, постійності, усталеності в житті, а з іншого – її вразливість, незахищеність, бо топос дому в літературі завжди асоціювався зі спокоєм, впевненістю, захищеністю, надійністю. Дім матері Марли у художньому просторі роману асоціюється із патріархальним устроєм, де все має бути «так як у людей», разом з тим відображаючи культуру та побут Прикарпаття: Марлина мати ходить до церкви, на Великдень святить паски, яйця, шинку, сир, масло, ковбасу; свою родину героїня називає «така ніби порядна греко-католицька родина» [7, с. 215], мати мріє видати своїх дочок заміж, бо так треба, бо так у всіх. Оце так як у всіх і найбільше дратує Марлу, саме від такої усталеності, традиційності вона і тікає, кидаючи виклик всьому патріархальному суспільству.

Загальні описи хронотопу міста, а не лише його, так би мовити, антуражу у творах Ірени Карпи мають особливу, децентруючу роль, тобто за допомогою численних хронотопів виструнчується смисловий ланцюг, кожен фрагмент якого має самодостатність, а отже, власний змістовий центр. Розрізнення просторових кодів всередині хронотопу таким чином перетворюється на принцип визначення самодостатності того чи іншого фрагменту. Наприклад, формування нового хронотопу міста в романі «Піца Гімалаї» простежується крізь призму невдоволеності тим, що оточує її: «Так чи інакше, оцей весь хаос, що раптом постав навколо, з цими вересками мопедів і машин, поламаними автобусами, волами, що тягнуть труби, дурнуватими рекламами і школяриками, що цнотливо прикриваються білими хусточками від всюдисущого смогу, має в собі більше життя, ніж «сталічная

жизнь Києва. Не сумую нітрохи пострадянська понтова провінція...» [6, с.248]. Висловлюючи авторську позицію в думках героїв, вона перетворює їх на буремних паломників, яких не влаштовує власне місце знаходження. Постійний рух героїв по світу, стає акцентом тем її романів. Бахтінівський хронотоп в даній концепції, теоретично збагачується не за принциповими уявленнями (він лишається часопростором), а за кількістю можливих модифікацій: «Місто, хоч і столиця, лягало спати швидко. Ще з годину тому на цегляних вуличках верещало, варилося й продавалося, а тепер таке враження, наче останні люди покинули їх зо півтисячоліття тому» [6, с. 340]. «Повз вулиці цього міста хіба зрідка пробігав худий голодний пес чи пролітав одинокий целофановий кульок» [6, с. 347]. «Редька вперше збагнула, як же сильно її дістало місто, в якому пройшло фактично все її свідоме життя. Остогидлі речі треба без жалю викидати, як зіпсуте м'ясо з вимкненого холодильника, хоч би скільки та за нього не заплатив, коли було свіже» [6, с. 244]. Подібні описи відношення до міста розкривають особливості урбаністичного хронотопу Ірени Карпи на матеріалі її романів, вони мотивуються прагненням письменниці відобразити змінений образ міста та й самого мислення урбаністичної людини, що формується під впливом багатьох культурних пластів. Звідси й урбаністичний хронотоп Ірени Карпи є дещо жахливим.

Отже, Ірена Карпа доволі майстерно й художньо ефективно використовує сюжетотворчі можливості хронотопу, та й сам простір її романів, техніка її мистецької реалізації викликають самодостатній інтерес.

У світовій літературі й культурі ХХ століття найпоширенішим стає використання міфопоетичного хронотопу. В міфопоетичному часопросторі художній час «згущується» та стає формою художнього простору, його «четвертим виміром». Художній простір, у свою чергу, «втягується у рух часу», розгортається в плінні часу, стає його невід'ємною частиною. Нерозривність художнього хронотопу в міфологічній моделі світу обумовлена архаїчним уявленням про те, що значимість простору проявляється тільки в зв'язку зі співвіднесенням його з певним відрізком часу. На думку В. Топорова, міфопоетичний простір завжди «наповнений» і завжди речовий [15, с. 234].

Таким чином, хронотоп як відображення диалогічності буття, по М. Бахтіну, спрямований на вираження взаємопроникних смислів – і заданих автором, і явлених в творі, і сприйнятих адресатом. Художній хронотоп – це взаємозв'язок часових та просторових координат літературного тексту. Художній час літературного твору функціонує у двох іпостасях: час подій і персонажів художнього твору та час дійсності реципієнта цього твору. Згідно із теорією М. Бахтіна, художній простір літературного твору реалізується у своєму взаємозв'язку з часом і має такі характеристики, як відкритість, замкненість, просторість, доступність/недоступність до огляду, місткість, сенсорне сприйняття. Художній хронотоп охоплює всі ланки літературного твору: впливає на родово-жанрову специфіку тексту, втілення естетичних засад літературного напрямку, композиційну структуру, висвітлення художнього образу в творі, конструювання художньої реальності.

Хронотоп романів Ірени Карпи включає в себе певну чисельність інших хронотопів, структурно йому підпорядкованих, залежних від архітектоніки великого міста. Часом вони мають сенс лише як атрибутивні властивості такого великого міста. Домінує образ антиміста, позбавленого сенсу життя. На протигагу звичайному місцезнаходженню, що розглядається в негативному аспекті, постає образ «міста – мрії». Саме того пункту призначення, до якого і прагнуть дістатися герої її романів подорожуючи світом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / Зигмунт Бауман ; [пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева]. — М. : Логос, 2005. — 390 с.
2. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики: исследования разных лет / М. М. Бахтин. — М. : Худ. лит., 1975. — 502 с.
3. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин. — Изд. 2-е, [испр. и доп]. — М. : Советский писатель, 1963. — 364 с.
4. Гей Н. К. Художественность литературы. Поэтика, стиль / Гей Николай Константинович ; АН СССР, Ин-т мировой литературы им. А. М. Горького. — М. : Наука, 1975. — 471 с.
5. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / Гуревич Арон Яковлевич. — Изд. 2-е, исправл. и доп. — М. : Искусство, 1984. — 350 с.
6. Карпа І. Піца Гімалаї/І.Карпа / Ірена Карпа. — Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2011. — 400 с.

© Хусейн Хавкар

7. Карпа І. Фрейд би плакав / Ірена Карпа. —Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2004. — 234 с.
8. Карпа І. Bitches Get Everything / Ірена Карпа. — Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2007. — 240 с.
9. Каган М. С. Морфология искусства. Историко-теоретическое исследование внутреннего строения мира искусств. Ч. I, II, III. / М. С. Каган. — [Л.] : [Искусство, Ленингр. отд-ние], [1972]. — 440 с.
10. Ким М. Н. Технология создания журналистского произведения / М. Н. Ким. — СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2001. —320 с.
11. Кискін, О. М. Урбаністичний хронотоп в постмодерністському романі ("Чапаєв і пустота" В. Пелевіна, "Перверзія" Ю. Андруховича, "Безсмертя" М. Кундери) : дис... канд. філол. наук: 10.01.06 / Кискін Олексій Миколайович ; Ізмаїльський держ. гуманітарний ун-т. — Ізмаїл, 2006. — 184 арк.
12. Ковалів Ю. І. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Т. 2 / [автор-укладач Ковалів Ю. І.]. — К. : Академія, 2007. — 624 с.
13. Копистянська Н. Х. Аспекти вивчення художнього часу в літературознавстві / Н. Х. Копистянська // Радянське літературознавство. — 1988. — № 6. — С. 11—19.
14. Лихачев Д. С. Поэтика древнерусской литературы / Д. С. Лихачев. — Изд. 3-е., доп. — М. : Наука, 1979. — 359 с.
15. Топоров В. Н. Пространство и текст / В. Н. Топоров. // Текст: семантика и структура : [сб. ст.] / АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики ; [отв. ред. Т. В. Цивьян]. — М. : Наука, 1983. — С. 227—284.

Хусейн Хавкар – аспірант кафедри філософії та соціології Государственного учреждения «Южно-украинский национальный педагогический университет им. К. Д. Ушинского».

УДК: 100.930.85

АНТИЧНАЯ РЕФЛЕКСИЯ ИСТОРИИ

В статье рассматривается развитие античных идей понимания и интерпретации истории в контексте перехода от мифического мировоззрения к философскому сознанию.

Ключевые слова: история, цикл, идея развития, фатум, фортуна

АНТИЧНА РЕФЛЕКСІЯ ІСТОРІЇ

У статті розглядається розвиток античних ідей розуміння і інтерпретації історії в контексті переходу від міфічного світогляду до філософської свідомості.

Ключові слова: історія, цикл, ідея розвитку, фатум, фортуна.

THE ANTIQUE REFLECTION OF HISTORY

The development of ancient ideas of understanding and interpretation of history are examined in the article in the context of transition from mythical philosophy to philosophic consciousness.

Keywords: history, cycle, idea of development, fatum, fortune.

В период греческой античности приблизительно, около 6 в. до н.э., происходит постепенное освобождение мысли от мифического мировоззрения. Это отразилось также и на понимании истории и течения времени.

Цель статьи – выявление специфики античных размышлений об истории в период преодоления мифического и перехода к рациональному или философскому сознанию.

Исследование опирается на историко-философскую концепцию современного ученого М. С. Лемона (университет Ольстер)[4,5].

Качественное разнообразие мира постигалось в мифологической и философской традициях античности. Одно из различий названных способов освоения мира в том, что философское сознание «старается» понимать вещи исключительно через «разум», а не из образной, «поэтической»

перспективы непосредственной вовлеченности в анимированный, антропоморфный мир [6, с. 33]. Не удивительно, что такая перемена в мировоззрении не произошла сразу же, а прослеживается в отличных друг от друга представлениях ряда мыслителей, оставивших свои записи (часто фрагментарные) или о которых было сообщено позднее. Например, у Гесиода (8 в. до н.э.) обнаруживаем поэтический мифический взгляд на происхождение богов и людей, разделяющий некоторые верования античных ближневосточных культур. Но уже к 5-му веку до н.э. появляются философы, которые в своих объяснениях реальности достигли уровня рациональной интеллектуальной абстракции, резюмированной Платоном и Аристотелем. Хотя они и не были учеными, но их ментальный подход, опирающийся на веру в максимальную понятность Вселенной, заложил основы для возникновения «настоящей» науки, которая возникла в эллинистический период на два столетия позже [2, с.251]. Как считает Г. Франкфорт, такое изменение точки зрения поразительно, и он приписывает его, прежде всего, ионийской школе философов, у истоков которой стоял Фалес (625 – 546 г. до н.э.), сделали свой вклад Анаксимандр (611 – 547 до н.э.) и Анаксимен (570 – 500 г. до н.э.), и которая повлияла на мышление Гераклита (540 – 475 г. до н.э.) Эта школа искала источники или объяснения вещей не через призму действия богов, а в разрезе некоего конечного «принципа», лежащего в основе всего существования, который в их случае был водой, воздухом или огнем. Верно и то, что некоторые также говорили о богах, в то время, как логика могла продиктовать полностью оставить их (как произошло позднее с материалистами, такими как Демокрит (около 460 – 370 г. до н.э.), с Эпикуром (341–270 г. до н.э.) и римским Лукрецием (98 – 55 г. до н.э.), которые продолжали говорить о богах, но рассматривали их неподходящими для того, чтобы объяснять природу и деяния человека). Некоторые были смелыми атеистами в то время, как другие, включая более поздние и различные школы (даже Платона, 428 – 347 г. до н.э.), продолжали признавать на словах богов, возможно, для того, чтобы гарантировать, что их идеи будут услышаны, а также для того, чтобы избежать цензуры. Если Демокрит стремился объяснять все на материальном основании (Демокрит), то Гераклит – на понятии единства противоположностей, а Парменид свел вселенную к мысли, поэтому ее объяснение необходимо искать в мире идей, основываясь на человеческой способности к рассуждению. И поскольку реальность – это мышление, она может быть изучена только через законы мышления – идеалистическая позиция, разработанная далее Платоном – а не через восприятие материальных вещей или через воображение [4, с. 28-29].

Для всех исследований ранней греческой философии, вопросы, почему произошел такой переход от «мифического» сознания, почему в Греции, и почему именно в то время, возможно, остаются историческими вопросами без ответа, поскольку сомнительно, чтобы у нас было достаточно информации и доказательств, из которых можно было бы сделать логические выводы. Примечательно, как считает Э. Кассирер, что даже те, кто фокусируются на переходе от мифа к философии, делают это, объясняя его характер и значимость, но только намекают на объяснения, почему это произошло (либо не дают никаких объяснений) [1, с. 91].

Некоторые исследователи предлагают объяснение, обращаясь к Гесиоду. Хотя он и представлял мифотворческое основание происхождения богов и людей, есть два отличия его воззрений от античных культур Ближнего Востока. Во-первых, у него не было особо почтительного отношения к богам – множество браков между богами и людьми в его эпической «Теогонии» (генеалогии богов), и этот факт принят как раннее доказательство более фамильярного, менее уважительного отношения в греческой мысли ко многим богам. Во-вторых, ряд греческих мыслителей, как и сам Гесиод, были мирянами. Не часть официального «духовенства» обязывала охранять неприкосновенность традиционных верований и «мистерий», а свобода мысли, которой пользовались такие личности как Гесиод, Фалес и Анаксимандр, совершенно естественным образом сопровождалась независимостью мышления [2, с. 250]. Среди других причин, которые указываются – городская жизнь древних греков. Г. Франкфорт считает это неубедительным, отмечая, что городская жизнь процветала в античном Египте и Месопотамии, но это «ни в коей мере не уменьшает осведомленность человека о его существенном вовлечении в природу» [2, с. 238].

Некоторые исследователи связывают переход от мифа к философии с геофизической окружающей средой. Различные авторы используют характеристики природной среды греков для объяснения фундаментальных аспектов ее ранней философии – изобилие роста – но не для объяснения ее происхождения из мифа в целом [7, с. 12]. Исследователи склонны полагать, что такой захватывающий и моментальный период выхода из «мифической» ментальности должен был произойти где-либо, раньше или позже, по мере того, как человечество начинало выходить из своего «детства» и начинало взрослеть, и все это показывает вызовы, которые посланы философами истории

[4, с.245-250].

Философские произведения становятся свидетельством перехода от мифопоэтического мировоззрения греков к философскому, появляются исторические изыскания. Геродот (около 484 – 425 до н.э.) широко описал обычаи и историю многочисленных ближневосточных культур, а в последних частях «Истории» отследил великий конфликт между Грецией и Персией в начале пятого века до н. э.; Фукидид (около 460 – 400 г. до н. э.), в «Истории пелопонесской войны» описывает противостояние между Афинами и Спартой, начавшееся в 431 г. до н. э. и продолжавшееся двадцать семь лет; Полибий (около 203 – 120 г. до н.э.), в своей «Истории» проанализировал историю Рима до середины второго века до н.э. Как сегодняшние историки не думают и не пишут в вакууме, так и греческие и римские историки не делали этого. В отношении к прошлому и к ходу событий, как указывают исследователи, существуют три идеи, которые, хотя и переплетены с античной мифологией, были унаследованы, адаптированы и переработаны [4, с. 31].

Прежде всего, это идея циклов как повторения по кругу времени и событий и возвращения в ту точку, где они начались. В мифологии циклическая модель относилась к космосу и природе в целом. Природные явления, календарные и сезонные события, катаклизмы и бедствия (голод, наводнения, засуха) неизбежно включены в логическую схему круговорота времени. Понятие космических циклов было перенесено и на историю человечества, в которой действует тот же циклический механизм. Платон верил, что история человеческих обществ продолжительна во времени и неоднократно повторялась от примитивных родовых групп к возможному образованию городов-государств. Эти города-государства были предложены Платоном с тем, чтобы перенести свой (возможно круговой) ход развития и потом прийти в упадок. Но в более полной картине, все, что могло быть достигнуто путем цивилизации, было и будет сметено вновь по мере неумолимого продвижения по временным циклам. «разве тысячи и тысячи городов-государств не стали существовать, и ... разве они не погибли?» [8, с. 11] В одной из притч Платона предполагается, что поскольку Земля материальная, следовательно, несовершенная, она не может разделить божественное совершенство бесконечного чередования, а она должна периодически поворачивать свое чередование в противоположном направлении с катастрофическими результатами – и не только географическими (наводнения, землетрясения), но и нравственными. Именно поэтому, отталкиваясь от движения, показываемого на примере Бога или разума, другая сила, руководящая вселенной – хаос или беспорядок – берет вверх, и по мере того, как космическая эра находится на исходе, такой беспорядок достигает апогея. Он производит немного хорошего – он уничтожает таким мощным потоком зла, что он нависает на самой грани уничтожения как над собой, так и над созданиями в нем [3, с.109]. Хотя Платон мог сам и не верить в это, он показывает достаточно типичное применение доктрины «циклической истории», выведенной из широко известного понятия причинного могущества космических циклов.

В последующие столетия циклическая версия истории укреплялась, особенно среди стоиков, которые довели ее до максимума верой в то, что, поскольку планеты проходят по одному и тому же пути, каждое существо, которое возникло в течение предыдущего периода, возникнет вновь точно в таком же виде. Сократ будет существовать вновь, а также Платон, как и каждый человек с его друзьями и соотечественниками; каждый из них пройдет те же испытания, будет управлять теми же делами; каждый город, каждое село, каждый лагерь будет существовать вновь. Такая реконструкция Вселенной произойдет не один раз, а множество раз; или скорее одинаковые события повторятся вновь и вновь до бесконечности [3, с. 114].

Существуют многочисленные доказательства широко распространенного общего верования в космологические циклы, вплоть до Аврелия Августина (354 – 430 г.), который приложил много энергии для борьбы с ним. Исследователи расценивают наличие всеобщей веры в такое понятие как неотъемлемый компонент понимания людьми прошлого и хода событий, то есть того, как они видели «историю» и свое место в ней [4, с. 32-33].

Еще одна идея, заимствованная из античных времен, как указывает М.С. Лемон, – это идея фатума или фортуны. Считается, что это понятие трудно определить, поскольку оно используется и в наши дни. С одной стороны, оно может обозначать «слепой случай», а с другой – оно обозначает «силу», которая рано ли поздно, когда фатум догонит, даст соответствующую награду или накажет за поведение человека или даже нацию. В течение многих веков греки и римляне сопрягали фатум или фортуна с силой, которая управляет событиями. Они часто персонифицировали фатум в действиях богов. «Фатум не будет термином, используемым для указания того, что что-то случилось, потому что боги этого хотели – скорее, фатум сам будет богом (то есть «река отказалась подниматься»). И,

действительно, в греческой и римской мифологии, которая часто использовалась и была очень любимой в классической литературе, «фатум» был богом – а именно, Паркой, которая определяла характер, судьбу и время смерти. Вера в богов была повсеместной в классической Греции и Риме, и сложно судить о том, что они для них значили, и как серьезно они воспринимали их присутствие, но они не играли ту же роль в их сознании, как и в ранней мифопоэтической ментальности. Для греков и римлян природа была природой. Боги могли вмешиваться в нее, но сама природа не имела души. Кажется, подобное применимо и к истории. Для греческих и римских историков, история была изысканием хода людских событий – войн, договоров, законодательства, основания городов, захватов, тайных организаций, построения конституции – история творилась в прямом смысле людьми. В основе этой истории дел, однако, лежала руководящая сила «фатума» или (если брать из космологии) безличное Колесо Фортуны, которое обеспечивало предсказуемую цикличность во всех людских делах. Например, для Полибия, «Фортуна» особо благоволила Риму, обеспечивая ему уникальную стабильность и исключительные достижения – но даже Рим должен был неминуемо прийти в упадок (и признаки такого упадка он определял в его время). Либо на более личностном уровне, боги могут вмешиваться в определенные эпизоды – способ объяснения неожиданного или подчеркивание важного события, или для того, чтобы придать налет неизбежности исходу сражения» [4, с. 34].

Кроме того, тленность и тщета земного существования, воплощенная в фортуне отразились и на личностном уровне. Как замечает М. С. Лемон, фортуна «персонифицировалась как нравственная сила, решающая дела и характер личностей (и наций). Высокомерие, надменность, нечестивость, совершение постыдных действий и другие нравственные недостатки будут рано или поздно наказаны фортуной, а достоинства будут вознаграждены. Начиная с Геродота, многие греческие и римские историки, а также драматурги и поэты, сосредотачивались на превозношении того, как «в конце концов», справедливость накажет нечестивцев – нравственный порядок поддерживается неумолимо, поскольку, если люди сами не заботятся о нем, или неспособны сдержать свои пороки, Фортуна позаботится о том, чтобы воздать злу по заслугам. Здесь, фортуна или фатум наиболее осязаемы и вмешиваются как «сила» или «фактор», определяя не только всеобщий ход истории, но и истории отдельных людей» [4, с. 34].

Третья идея в истории, по мысли М. С. Лемона [4, с. 35-37], которую греки унаследовали и применили из доисторического, «мифического» мировоззрения более древних культур, – это идея генезиса, роста, и возможного упадка. В античных умах это понятие соединялось напрямую с одушевленным космосом, проходящим циклы изменений. Окруженные природным миром растений и животных (включая себя), который неумолимо управлялся циклами генезиса, роста, увядания и восстановления, они перенесли такое ошеломительное восприятие на гигантское животное, которым была вселенная в их понимании. Греки рационализировали и использовали понятие «роста» во всеохватывающем принципе, который они применили к «физической науке» и к истории. Ссылаясь на Р. Нисбета [7, с.16-17], который предполагает, что греческий климат, производящий изобилие растительной жизни, а также имеющий контрастные сезоны засухи, мог внести вклад в проницаемость концепции роста и увядания у греческого взгляда на вещи, М. С. Лемон подчеркивает степень освоения и интериоризации данного принципа. Аристотеля, применявшего данный принцип для понимания природы вещей (среди других вещей) к геофизическим и историческим процессам, автор называет самым известным его (принципа) толкователем в телеологическом ключе. И снова, отсылая к Р. Нисбету («Если более ранние формы общества естественны, то естественно и государство, потому что это его цель, а завершенная природа является целью. То, для чего предназначалась вещь в полном развитии, мы называем природой, говорим ли мы о человеке, лошади или семье» [7, с.25]), М. С. Лемон подчеркивает свою мысль: «Действительно, этот метод понимания реальности кажется таким привлекательным для многих, что реальность окончательных причин выступает как ... краугольный камень понятности. Результатом было то, что исследование любой реальности, живущей или нет, не считалось удовлетворительным без того, чтобы приписать цели, правильные либо нет, процессам и явлениям любого вида, начиная с камнепада до движения звезд. Например, под влиянием учителя Аристотеля, до семнадцатого века нашей эры, считалось, что камень падает, потому что он тоскует по центру Земли, будучи материалом основы. Это привело к тому, что, по крайней мере, один писатель (Жаки) приписал падение научного прогресса в классическое время и средневековье (и косвенно, более широкого прогресса, выходящего из успешной науки) части чрезмерной эксплуатации и неправильному применению биологических аналогий органического роста» [4, с.36].

Греки, развивая свою мысль автор, считали полис кульминацией необходимого, естественного

прогресса развития, в то время, как первой формой социальной организации была семья. Цель, или телос, состояла в городе-государстве. Аналогия биологического изменения и роста по направлению к реализованной высшей точке подразумевала, что человечество будет жить в городах-государствах и достигнет культуры и образа жизни, который ведут (рожденные) граждане эллинских городов-государств. Это было естественно, потому что все «выросло» так, как должно – и поскольку полис был естественным, он был правильным – а поскольку он был правильным, он был хорошим. Здесь, приходит к выводу ученый, мы, возможно, встречаем корни вечного приравнивания «правильности» к «естественному», а их вместе к «хорошему». Однако, ключ к этому знакомому уравнению состоит в том, что лежащее в основе понятие «естественного» является аналогией биологического роста с его сопутствующими понятиями целенаправленного (телеологического) изменения [4, с.36].

Упадок как обратная сторона принципа роста также рассматривался историками, например, в связи с прошлым «золотым веком». Принцип роста и телеологического изменения будет переосмыслен философом классической немецкой философии Г. Гегелем, который «предложил точку зрения, что человечество в его время достигло окончательного «значения», «природы» или «совершенства» в социально-экономических, политических и религиозно-философских формах в доминирующих послереволюционных европейских странах [4, с.37].

Гегель зачастую актуализируется в телеологических аспектах его идеи «конца истории», которая звучит у Фукуямы и мыслится современниками как триумф либерализма. У Лемона же мы находим буквальное подтверждение этого тезиса: «коллапс Советского коммунизма в начале девяностых годов, наконец, обозначил «конец истории» в том смысле, что человечество достигло зенита своего исторического роста – а именно, в мире сейчас доминируют капиталистические государства, функционирующие через либерально-демократические политические институты» [4, с.37].

Выводы. Рационализация мифологических воззрений в античности, с одной стороны, «врастание» философского сознания в мифопоэтику, с другой, стимулировали рефлексию истории. Освоению пространства смыслов прошлого, настоящего и будущего способствовали основные идеи, связанные с историей: циклическая; фаталистическая (фатум, фортуна); развития и телеологического изменения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Cassirer E. An essay on man; an introduction to a philosophy of human culture / Ernst Cassirer ; Yale University, Louis Stern Memorial Fund. — New Haven : Yale University Press ; London : H. Milford : Oxford University Press, 1944. — IX p., 1 l., 237, [1] p.
2. Frankfort H. Before philosophy : the intellectual adventure of ancient man : an essay on speculative thought in the ancient Near East / H. Frankfort [et al.]. — Harmondsworth : Penguin Books, 1968. — 275 p.
3. Jaki S. L. Science and creation; from eternal cycles to an oscillating universe / Stanley L. Jaki. — Edinburgh : Scottish Academic Press ; [London : distributed by Chatto & Windus, 1974]. — VIII, — 367 p.
4. Lemon M. C. Philosophy of history : a guide for students / M. C. Lemon. — London ; New York : Routledge, 2003. — XVI, —461 p.
5. Lemon M. C. The discipline of history and the history of thought / M. C. Lemon. — London ; New York : Routledge, 1995. — VI, —280 p.
6. Nisbet R. History of the Idea of Progress / Robert A. Nisbet. — London : Heinemann, 1980. — XI, —370 p.
7. Nisbet R. Social change and history; aspects of the Western theory of development / Robert A. Nisbet. — London ; New York : Oxford University Press, [1970, c1969]. — X, —335 p.
8. Trompf G. W. The idea of historical recurrence in Western thought : from antiquity to the Reformation / G. W. Trompf. — Berkeley : University of California Press, 1979. — X, —381 p.

© **Емельянова Ю. П.**

Емельянова Ю. П. – кандидат философских наук, доцент Севастопольского национального технического университета.

УДК: 141.12; 117; 111

ЭТНОС КАК ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЙ СУБЪЕКТ СОЦИАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ: СУЩНОСТЬ И РОЛЬ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

В статье обосновывается сущность и роль этноса как субъекта социальной реальности с позиции интегрального подхода.

Ключевые слова: этнос, этничность, этнокультурная целостность, сущность, интегративный подход.

ETHNOS ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ: СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Обгрунтовується сутність та роль етносу як суб'єкта соціальної реальності з позиції інтегрального підходу.

Ключові слова: етнос, етнічність, етнокультурна цілісність, сутність, інтегративний підхід.

ETHNOS AS A SUBJECT OF SOCIAL REALITY: NATURE AND FUNCTION OF ETHNOS IN THE MODERN WORLD

The nature and functions of ethnos as a subject of social reality according to the integral approach are grounded in this article

Key words: ethnos, ethnicity, ethnic cultural, integrity, nature, integral approach.

На рубеже второго и третьего тысячелетий становится все более очевидным, что человечество расширяет и углубляет взаимосвязи и взаимозависимости между различными странами, народами и их культурами. Этот процесс охватывает все стороны общественной жизни и ведет к не всегда предсказуемым результатам. С одной стороны, увеличивается взаимовлияние народов в социальной и культурной сфере, унифицируются и упрощаются социальные и культурные практики; с другой стороны, культурное многообразие современного человечества не уменьшается, а напротив, нарастает тенденция к этнокультурному самоутверждению и укреплению механизмов самоидентификации. Реальность общих глобальных проблем выявила обширные сети взаимодействующих субъектов в рамках тенденций как «глобализма», так и «антиглобализма» («локализма»), выступающих сторонниками противоборствующих картин мира, наделенных разным смыслом. Указанные (и некоторые другие) изменения в социальном мире наиболее остро проявились в этнических противостояниях и конфликтах, сила которых показала недостаток теоретического осмысления роли этноса как субъекта социальной реальности.

Поддерживая концепцию полисубъектности и понимая субъектность в качестве онтологической характеристики антропологической социальной реальности, не свойственной иным витальным формам социальности, автор статьи ставит перед собой цель эксплицировать сущность этноса, позволяющую ему быть ведущим субъектом всех процессов современности как глобального, так и локального характера. В основе предлагаемой концепции лежат три принципиальных установки:

- способность современной материалистической диалектики, рассматриваемой как конкретно-всеобщая теория развития, решать проблему сложности объективной реальности;
- признание субъектности сущностным проявлением (самопрезентацией) социальной материи в ее антропологическом модуле;
- продуктивность изучения этноса как диалектического единства «вертикальной» «оси природной устойчивости» и «горизонтальной» «оси социокультурной устойчивости», являющегося сущностным выражением специфики социальной материи на уровне особенного (группа людей) и единичного (индивид).

«Сущность», как идея о присутствии особой стороны всякой вещи, утвердилась в философской культуре античных школ Платона и Аристотеля. Там же было обосновано, что сущность имеет нематериальную природу («эйдос», «морфе») [1а, с. 107; 1б, с. 53]. Продолжая традицию, Гегель строил свою философию на положении о том, что любое бытие есть бытие некоторой

сущности, способ присутствия сущности в предметном мире и в каждой отдельной вещи; т.е. тема «бытия» органично интегрируется Гегелем в смысловую систему понятия «сущность» [2, с. 265, 268]. Вопрос о сущности оставался ключевым предметом западноевропейской философии вплоть до середины XIX в. В начале XX в. проблема «бытия сущности» ушла на второй план, а затем философский скептицизм (постмодернизм) «утилизировал» классические тексты и «размыл» ядро классической философской культуры с ее стремлением к онтологизму.

Новые возможности развития концепта «бытие сущности» дают теории «memory studies» в работах таких исследователей – представителей различных школ и дисциплин, как: Ф. Ариес, Ж. Лефевр, Ф. Фюре, П. Нора, М. Хальбвакс, У. Вордсворт, З. Фрейд, М. Фуко, Ф. Йейтс, Г.-Х. Гадамер, А. Бергсон, С. Трубецкой, А. Астров, А. Дахин, И Савельева, А. Полетаев, П. Хаттон и др. [3, с. 42-44]. Утверждается, что сущность предмета (мира предметов) есть его (их) память о собственной предшествующей истории; память бытует во всяком его (их) «здесь-и-теперь» в качестве его (их) самости. Структуры исторического памятования – это формы бытия сущности, которые выражают самоидентичность предмета (мира предметов), и которые изменяются, развиваются в ходе глобальной эволюции, порождая глобальную дифференциацию вселенной на мир неживой, живой природы, мир людей. Каждый из миров обладает специфическими структурами исторического бытия-памятования. В соответствии с таким подходом сущность всегда «чья-то»; «в чистом виде» есть нечто идеальное, не сводимое к телесным формам её бытия; всегда длительна (процессуальна); подвижна.

Мировая наука накопила определенный опыт в изучении этносов, этнических и межэтнических процессов. Большинство апологетов советской и постсоветской эпохи изучения этноса можно обозначить как «субстанциалистов» – одного из направлений в рамках «примордиализма». Представителей этой парадигмы (Ю. Бромлей, В. Козлов, Н. Чебоксаров, С. Толстов, С. Рыбаков, В. Пименов и др.) сближает, прежде всего, отстаивание идеи объективности (реальности) существования этнических общностей, члены которых объединены в единую «совокупность» на основе общих признаков. К таковым относят: язык, традиции, культуру, религию, иногда территорию, экономику, государственность и т. п., а также осознание как своей общности, так и своего отличия от членов других таких же человеческих групп. При всех различиях концепции указанных авторов имеют ряд общих недостатков, среди которых: опора на понятия, объем которых сам по себе является предметом дискуссии (язык, культура, территория, ментальность); непродуктивность понятия «этнос» по отношению к доиндустриальным стадиям существования локальных сообществ [4]. Второй недостаток можно определить как недостаточное внимание в изучении работ основоположника знания об этносе С. М. Широкогорова, который четко указывал, что этнос является формой, в которой происходит процесс создания, развития и смерти элементов, дающих возможность человечеству, как виду, существовать. В качестве же «этнической единицы» исследователь склонен использовать такие исторически известные формы, как этнос, племя, народность [8].

С начала 90-х годов XX ст. в СССР и затем в постсоветскую эпоху были изданы работы авторов, которые с различных исследовательских позиций осуществляли поиск подходов к феномену этноса: А. Бычко, И. Бычко, С. Крымский, А. Майборода, Л. Нагорная, А. Пономарев, М. Попович, С. Рудницкий, В. Табачковский, Н. Хамитов и др. (Украина); Л. Гумилев, И. Заринов, В. Карлов, А. Коростелев, В. Малахов, С. Рыбаков, Н. Скворцов, С. Соколовский, В. Тишков, С. Чешко и др. (Россия). Этнос предстает как определенная группа людей, выделяемая по критерию этничности. Этничность – это интегральная (сложная, многоуровневая) характеристика, включающая в себя проявление внешних антропологических признаков данной группы; пространственные и временные составляющие ее жизнедеятельности; специфику психических процессов ее представителей (ментальность); культурный алгоритм коллективных практик и т.п. Этничность выступает сущностным выражением специфики социальной материи на уровне «особенного» (группа людей) и единичного (индивид).

Нынешний всплеск этнической активности в форме межэтнических конфликтов (вплоть до вооруженных противостояний и войн) указывает на определенные изменения в этничности как фундаментальной основе всего сложнейшего комплекса мироощущения современного человека. Учитывая колоссальные масштабы межэтнического противостояния (около 80 % всех политических конфликтов сегодня носят этнический характер), важно проанализировать те глубинные процессы, которые вызывают необходимость утверждения своей этничности (своей истинности, самости) у большинства этнических сообществ современного мира.

Явления социальной реальности такого масштаба необходимо и оценивать с точки зрения целостности социальной материи как особого уровня объективной реальности. В рамках указанного подхода цельностью и глубиной проработки философских проблем выделяется теория интегральной социальной природы человека (В. Орлов, Т. Васильева, А. Ласточкин, Н. Оконская, Н. Панченко, О. Барг, А. Внутских и др.), рассматривающая человека как уникальное существо, итог развития не только живого мира планеты, но всего Космоса [5]. В этой теории обнаруживается родство представлений о космическом бытии человека М. Шелера, представителей русского космизма (Н. Федоров, К. Циолковский, В. Вернадский и др.); с теорией К. Маркса о безграничной универсальной силе, воплощенной естественной эволюцией природы в «сущностных силах» человека.

Фундаментальная природная основа человека направляет социогенез и социальный отбор. «Природное» и его воплощения в виде телесной организации человека, закономерностей его движения в пространстве, особенностей психических и эмоциональных проявлений фундирует сознание как предметную ясность, актуальное «Я» в обширной психике человека. Сознание интегрирует и контролирует психическую жизнь человека и его «биологию» с помощью нормативного «механизма» – культуры. Социокультурная реальность открывает свою сущность в существовании конкретных особенных субъектов – коллективных социокультурных общностей – этносов.

Этнос можно рассматривать в двух векторах, условно говоря – «вертикальном» и «горизонтальном». В «вертикальном» – в качестве фрагмента социальной материи. В этом случае этнос «космичен», как «космичен» человек. Этнос в то же время – субъект земной антропологической социокультурной («горизонтальной») реальности: он «уточняет» и утверждает свою культурную идентичность и форму социальной организации во взаимодействии с подобными субъектами. Этнос воспроизводится при балансе указанных двух векторов: вертикальной – «оси природной устойчивости» и горизонтальной – «оси социокультурной устойчивости».

Главная цель этнического существования и воспроизводства – передача индивиду «свойств объективно-реального существования» во всей их полноте, аккумулированной в социальной материи на мезоуровне. В познании и преобразовании мира происходит его развитие путем углубления (усложнения) психических процессов и формирования духовного мира в пространстве.

Уточнение сущности, строения, структуры, динамики изменений состояния этнической социокультурной реальности, как естественной формы самопрезентации социальной материи, требует междисциплинарного исследования. Этнос, как интегрированный «сгусток» социальной материи, имеет сложнейшие характеристики и множественные языки описания. Сегодня нет общепризнанной теории социального, границы знания подвижны в диапазоне «природное – духовное». Отсутствует и теория этноса, адекватная его пониманию как своего рода «мезоуровня», «формы» социальной материи (С. Широкогоров).

Обосновывая представление об этносе как интегральном образовании (не обязательно системном), укажем на то, что его целостность обеспечивается природно-культурным механизмом «обобщения» сил природы, вершиной развития которой является человек. В этносе складывается и воспроизводится «баланс» между природно-социальным фундаментом и социокультурным, интегрирующим противоречивое единство этих «уровней». Отбор в социальной материи предстает как иерархический процесс, в котором теоретически выделяется «магистраль развития» (В. Орлов), где в механизм интеграции вовлечены зрелые формы, т. е. этносы, наиболее полно реализующие свой природно-культурный потенциал в силу стечения факторов различного рода. Магистраль формируется, согласно закономерностям количественной и качественной конвергенции, когда каждая более сложная форма распространяется в меньших масштабах, чем предыдущая, и включает в различный исторический период определенные совокупности этнических групп. Вместе с магистральным движением, подчиняясь ему, коррелируя с ним, воспроизводится и развивается, но в других ритмах, «нижний» иерархический уровень движения социальной материи, который представлен совокупностью иных этнических образований. Существует и уровень «невключенного низшего» (В. Орлов), к которому можно отнести слабодифференцированные человеческие коллективы, стоящие на границе антропологической социальности, или «закрытые» общности, не допускающие контактов с другими субъектами социального мира. Особенности формирования и функционирования каждого из уровней этнических миров проявляются в масштабах и методах использования планетарных ресурсов и создания цивилизационного пространства; в экспликации роли этнической культуры в межэтнических контактах и практиках. Взаимодействия совокупностей

этнических групп в контексте истории предстают как закономерные «базовые», социальные события, «канва» политической истории социального мира.

Сегодня, в связи с процессами «естественной» глобализации и обострением экологических проблем, можно констатировать в определенной степени новый этап в существовании социальной реальности, во время которого наблюдаются: 1) изменения сложившихся «горизонтальных» межэтнических взаимодействий, приводящие к нарушению уровневой иерархии; 2) искажения в организации «вертикальной» «оси природной устойчивости». К первому ряду изменений приводит целый ряд факторов, среди которых: численный рост населения планеты; особенности современных форм труда и их экономико-финансовое обеспечение; научно-техническое совершенствование информационно-коммуникационных технологий; неравенство в темпах и масштабах социальных изменений в магистральной и других группах этносов и т.д. В силу указанных причин индивид в течение последних 70-100 лет поставлен в такие условия социального взаимодействия и социальной коммуникации, в которых утверждается некая усредненная (упрощенная) модель социального поведения и деятельности, устанавливается «общечеловеческий» набор культурных практик и социальных институтов. Результатом становится ускорение, упрощение и уплотнение процессов «горизонтального» вектора взаимодействия этнических миров, в том числе и миров, находящихся, условно говоря, на разных уровнях иерархии этнокультурного мира.

Изменения социальной реальности такого рода проявляются в процессах, требующих для своего обозначения технических метафор: «сжатие», «уплотнение», «ускорение», «деформация» «трансформация», «потеря устойчивости» и др. Из всех указанных терминов наиболее настораживает «трансформация», так как свидетельствует об осознании исследователями мощных процессов изменения вплоть до разрушения определенных устоявшихся соответствий в организации социального мира. Термин «трансформация» также предполагает, что изменения не лежат на поверхности, а затрагивают природно-социальную «вертикальную» организации социального мира, т.е. поддерживаются определенными процессами в досоциальных уровнях объективной реальности: состоянии климата планеты, вызванное, в том числе и деятельностью человека.

Возросшая индивидуализация подвергает «проверке» (разрушению, дроблению, умножению, размыванию и т.п.) само фундаментальное качество индивида – этничность и формируемую им этническую идентичность. Индивид в современном мире демонстрирует множественную идентичность, а точнее – «размытую», что создает проблему постоянного психического напряжения как фактор психосоматического нездоровья самого индивида. Негативные экологические процессы лишь усиливают проблему. С одной стороны, индивид уходит из-под влияния «власти» норм и культурных предписаний своего этнического мира, с другой стороны – вынужден прибегать к их защите от воздействия новых норм и практик с целью сохранения психосоматического баланса.

В новую эпоху обнаружилась предельная – или, точнее, беспредельная изменчивость, подвижность, пластичность не каких-то отдельных атрибутов и акциденций, а самой природы, натуры человека [7]. Новый этап в существовании социальной реальности проявился в том, что социокультурная целостность этничности на уровне индивида подверглась проверке по трем направлениям: на фундаментальность, внутреннюю прочность, связь с коллективной этнической идентичностью. По всем направлениям этничность подтвердила свое «положительное» измерение: сметая упрощение, разрушая границы политические и экономические, этничность утверждает множественность алгоритмов существования человека на уровне особенного в границах социальной материи.

Что представляет собой этнос как «посредник» между глобализирующимся «большим» обществом (антропологической социальной реальностью) и индивидом, демонстрирующим сегодня подвижность своей внутренней организации? Этнос как мезомир, конкретно-человеческое смысловое пространство бытия, оказывается и объектом, и субъектом указанных процессов и трансформаций социальной реальности. Он фокусирует множество важнейших моментов усложняющейся социокультурной реальности, выдерживая конкуренцию с другими коллективными идентичностями. Самые сложные «социальные единицы» (В. Хесле) – этнокультуры имеют целостный характер; посредством составляющих их систем ценностей, категорий, символов и языков они настроены на последовательный и соответствующий реальности образ мира. Всякая «социальная единица» имеет описательный образ самой себя, а у наиболее сложных есть также нормативные самообразы. Культуры таких «единиц» имеют порождающий принцип, а их рост следует определенной индивидуальной логике, которая гарантирует их непрерывность во всех неожиданных трансформациях [6].

Каковы ресурсы воспроизводства этноса, формы существования и дальнейшего развития в новых условиях? Можно предположить, что существуют определенные пределы воздействия на этничность и этнос как особый субъект социального мира, и пределы обусловлены сущностными характеристиками этнокультурных сред как конкретных проявлений (воплощений) социальной материи. Ядром этнической социокультурной целостности выступает определенная локальная культура, имеющая сложное строение и являющаяся программой формирования и воспроизводства особенного этнического пространства социального мира. Для сохранения программы необходим ряд условий, которые можно выстроить в таком векторе: «досоциальное – антропологическое социальное – смысловое идеально-духовное». Речь идет о совокупности и соразмерности всех составляющих человеческого мира на уровне жизни человеческого коллектива, размеры которого позволяют сохранять и поддерживать на необходимом и достаточном уровне природно-социокультурное единство локальной организации. Пределы воздействия на такого рода единство были нарушены во второй половине XX столетия, когда наряду с естественно текущими процессами воспроизводства социальной материи с присущими ей закономерностями проявления ее характеристик, формируются искусственно новые локальные социальные «реальности». Субъектами этого процесса стали исторически преходящие, неустойчивые идентичности – политические и финансовые элиты экономически ведущих стран (магистраль), и «закрытых» обществ (иерархически подчиненные пространства). Их усилиями были спровоцированы процессы, нарушившие социокультурный баланс в локальных пространствах социального мира – было искусственно сформировано преваширование социального над этнокультурным.

История показывает, что культурная составляющая воспроизводственного «механизма» в социальной материи, сохраняющая ее многообразие и «многоцветье», по-прежнему способна выравнять дисбаланс и сохранять воспроизводственные процессы. Сегодняшний «всплеск» этничности в разных формах – сигнал того, что этнос не может быть объектом искусственных воздействий с целью упрощения или нивелирования его социальных и культурных практик. В силу сложившихся закономерностей этнос – проявление сущности социальной материи, выражение (индикатор) ресурсов ее существования и воспроизводства, противоречивое единство социальной и культурной составляющих.

Конкретно-исторически судьба этноса зависит от природного и со-бытийного контекста, однако понимание социальной реальности как реальности объективной заставляет этнос определять не функционально, а сущностно, онтологически. Становление же единого человечества в процессе «естественной» глобализации в пространстве социального мира не только не противоречит, но утверждает его этнокультурное многообразие.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Аристотель. Метафизика. Соч. в 4 т. Т. 1. / Аристотель. — М.: Мысль, 1976; б) Аристотель. Категории. Соч. в 4 т. Т. 2. / Аристотель. — М.: Мысль, 1976.
2. Гегель Г. В. Ф. Наука логики. Энциклопедия философских наук. В 3 т. Т. 1 / Г. В. Ф. Гегель. — М.: Мысль, 1975.
3. Дахин А. В. Общественное развитие и вызовы коллективной памяти: перспектива философской концептуализации memory studies / А. В. Дахин // Вопросы философии. — 2010. — № 8.
4. Новейший философский словарь, 2009. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_new_philosophy/1431/ЭТНОС.
5. Орлов В. В. Человек, мир, мировоззрение / В. В. Орлов. — М.: Молодая гвардия, 1985.
6. Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности / В. Хесле // Вопросы философии. — 1994. — № 10. — С. 112—123.
7. Хоружий С. С. Человек и его три дальних удела. Новая антропология на базе древнего опыта / С. С. Хоружий // Вопросы философии. — 2003. — № 1. — С. 38—62.
8. Широкогоров С. М. Место этнографии среди наук и классификация этносов (введение в курс этнографии Дальнего Востока) / С. М. Широкогоров // ЛиКО. — 2000. Т. 2. Вып. 4 (5). — С. 126—147.

© Кавалеров А. И.

Кавалеров А. И. – доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой философии и социологии Государственного учреждения «Южно-украинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского».

УДК: 122+37

ДЖОН ДЬЮИ КАК ФИЛОСОФ ОБРАЗОВАНИЯ

Статья предназначена для тех кто изучает философию образования. В ней рассмотрены социально-научные предпосылки становления Джона Дьюи как философа и педагога, его демократические взгляды в области образования, значение социально-философских идей Дьюи в этой сфере человеческой деятельности.

Ключевые слова: философия образования, социально-философские идеи, социально-научные предпосылки, человеческая деятельность.

ДЖОН ДЬЮІ ЯК ФІЛОСОФ ОСВІТИ

Стаття призначена для тих хто вивчає філософію освіти. У ній розглядаються соціально-наукові передумови становлення Джона Дьюї як філософа та педагога, його демократичні погляди в області освіти, значення соціально-філософських ідей Дьюї у цій сфері людської діяльності.

Ключові слова: філософія освіти, соціально-філософські ідеї, соціально-наукові передумови, людська діяльність.

JOHN DEWEY AS A PHILOSOPHER OF EDUCATION

The article is devoted for those who study philosophy of education. Socio-scientific pre-conditions of Dewey's becoming a philosopher and teacher, his democratic views in the areas of education, the value of Dewey's socio-philosophical ideas in this sphere of human activity are considered in the article.

Keywords: philosophy of education, socio-philosophical ideas, socio-scientific pre-conditions, human activity.

Мощный процесс индустриализации США, принявший после окончания гражданской войны (1861-1865) и ликвидации рабства в южных штатах особенно бурный характер, вызвал непрекращающийся спрос на рабочие руки. В страну хлынули потоки иммигрантов из Центральной и Восточной Европы. В 1790 г. в США жило около 4 млн. человек, а к 1860 г. численность населения достигла 31 млн.; к концу века она возросла почти в 20 раз по сравнению с 1790 г. и составила 76 млн. человек. Ежегодно на берегах Северной Америки высаживался почти миллион иммигрантов в поисках зажиточной жизни. Это было величайшее в истории человечества переселение людей за океан. Приезжали, как правило, наиболее физически сильные (американские власти устроили на острове в Атлантическом океане карантинную службу и жестко отсеивали всех больных и слабых), жизненно активные, энергичные и умелые люди, которые могли, не владея государственным языком, приспособиться к новым условиям жизни. Невиданно быстрая индустриализация, сопровождаемая непрерывным потоком великих технических изобретений и их немедленным внедрением в жизнь (к полностью или частично американским изобретениям в XIX в. относятся хлопкоочистительная машина, жатка, косилка, пневматическая шина, телеграф, телефон, электрическая лампа, электровоз, фотограф, кинематограф и многие другие), массовый приток иммигрантов из разных стран резко меняли облик общества. Деформировались традиционные социальные институты, исчезали многовековые жизненные ценности и ориентиры, менялся установившийся в аграрный период стиль жизни. Американское общество в конце XIX в. стояло перед выбором новых ценностей и идеалов и остро ощущало потребность в теоретике, который смог бы оценить происшедшие перемены и ответить на жгучие вопросы: «Как жить дальше?», «Что должно лежать в основе жизни и поведения людей?», «Как воспитывать молодые поколения в радикально меняющихся условиях?».

Им стал великий мыслитель Джон Дьюи, который разработал чисто американскую систему идей и теорий, объединенных общим понятием «прагматизм». Они обогатили не только теоретическую мысль в различных областях научного знания (философия, психология, педагогика, социология) своей страны, но и оказали сильное воздействие на мировое сознание как в западном, так и в восточном полушарии мира.

Дьюи родился в г. Берлингтоне небольшого северного штата Вермонт в семье табачного фабриканта. По окончании школы он начал занятия в Вермонтском университете по программе

свободных искусств. С особой страстью занимался философией под руководством профессора Торей, который читал курс философии этики. Еще не уверенный в своей будущей карьере, Дьюи после окончания университета преподает в 1879—1881 гг. в частной средней школе в Ойл Сити (Пенсильвания), директором которой была его двоюродная сестра. Работая в школе, молодой человек продолжает интенсивные занятия философией. В 1881 г он направляет свою первую статью «Метафизическое восприятие материализма» в «Журнал философии», вокруг которого группировалось философское общество Сент-Луиса. Статья была благосклонно принята, опубликована, а ее автор получил рекомендацию продолжить философские изыскания. Это определило окончательный выбор Дьюи жизненного пути – он решил стать философом.

Джон Дьюи прожил долгую жизнь (1859-1952). Он написал 40 книг и 700 статей, но никогда не был кабинетным ученым. Для Дьюи характерен обостренный интерес к жизни, ее социальным вопросам. Он много путешествовал, стремился воплотить свои идеи в практику, создавал и руководил экспериментальными учебными заведениями, сочувствовал бедным и униженным, на каком-то этапе жизни ему были близки социалистические идеи.

Важную роль для выработки основ "философии образования" сыграла книга Дьюи "Демократия и образование" (1916), которая и в наши дни не потеряла своей актуальности для американского общества. Вероятно, главной философской работой его является "Реконструкция в философии" (1920), которую Дьюи несколько раз переиздавал при жизни

Свой "инструментализм" Дьюи рассматривал как логическую версию прагматизма. В ее основе лежит бихевиористская теория мышления. Она предполагает анализ познания с помощью описания физических действий людей, всего их поведения. Интеллект выступает главным орудием приспособления и выживания. Он отнюдь не призван адекватно отражать действительность, а направлен на ее преобразование в соответствие с нашими потребностями. Интеллект указывает для будущей практики наиболее эффективные отношения к окружению, связывает цели и средства. Дьюи отвергал детерминистский подход, считая, что инструментальное мышление способно вносить любые изменения в ход событий.

Более того, интеллект имеет дело не с противостоящей ему объективной действительностью, а с опытом. Это одна из главных категорий прагматизма Дьюи, в которой, по его мнению, исчезает дуализм материального и идеального. Понятия и идеи суть инструменты по преобразованию опыта. Но понятийное мышление не начнет функционировать, пока люди не окажутся в проблематической ситуации, в которой организм испытывает чувство неопределенности, запутанности, затрудненности действий. Для преодоления подобной ситуации интеллект проводит "исследование", предполагающее следующие логические шаги: во-первых, фиксируется возникновение самой проблематической ситуации. Человек испытывает то, что Пирс называл "сомнением". Во-вторых, устанавливаются относящиеся к делу данные, проблема идентифицируется и определяются ее пределы. В-третьих, осуществляется поиск возможного решения, формируется гипотеза. В-четвертых, осуществляется проверка гипотезы, ее критическая оценка. Дьюи, разъясняя термин "прагматический", говорил, что он означает правило отнесения мыслей к своим последствиям как решающей проверке и критерию значимости. При этом последствия могут быть самыми различными. В-пятых, завершение исследования есть достижение полноты опыта, достижение знания как успешной практики. Этот последний этап формирует то, что Пирс называл "верованием".

Правильная оценка ситуации, которая выражается в некотором суждении и приводит к успешному завершению исследования, позволяет, согласно Дьюи, считать это суждение "истинным". Истины должны "работать". Дьюи говорил, что наречие "истинно", отвечающее на вопрос "как?", для него более важно, нежели прилагательное "истинный" или существительное "истина". Полезность истины не произвол, ибо истина в прагматистском истолковании предполагает общественные и объективные условия. При этом все наши истины, а также понятия, теории и системы суть гипотезы, которые развиваются в процессе применения.

Но в целом понятию истины американский философ предпочитает понятие ценности. Наш опыт, подчеркивал он, буквально пронизан ценностями, которые мы выбираем. Инструментальная теория и призвана указывать, где следует и где не следует искать ценности. Научные истины и технические достижения должны быть соединены с человеческими ценностями. Прогресс всегда так или иначе связан с усилиями людей по переоценке существующих ценностей.

Наука, по его мнению, должна гуманизироваться, включить в себя человеческие ценности и отношения. "Реконструкция в философии" способствует разработке интеллектуального инструментария для решения этой задачи. Наука и разум не являются чем-то дополняющим опыт,

ибо разум, как его определяет Дьюи, есть "экспериментальный интеллект", способный к самокоррекции. В свой зрелый период американский философ подвергал критике учение немецкого классического идеализма о разуме, игнорировавшем этот аспект. Он считал, что философия вслед за современной наукой должна стать операциональной и экспериментальной. "Первая функция философии, – писал Дьюи, – рационализация возможностей опыта, особенно коллективного человеческого опыта" [1, 122]. Логика, которая не может быть сугубо формальной, должна прояснять и систематизировать те процедуры, которые позволят осуществить "реконструкцию" более экономно и эффективно. Вообще Дьюи трактовал логику как эмпирико-нормативную дисциплину, имеющую основание в опыте мышления многих поколений людей и выполняющую регулятивную функцию. Логику в таком психологистском смысле следует применять и в области морали и политики.

В 1884 г. Дьюи защитил диссертацию на тему «Психология Канта» и по рекомендации Мориса приступил к преподаванию в университете штата Мичиган, в котором прошли 10 лет (1884—1894) его преподавательской и научной деятельности. В мичиганский период ярко выявился растущий интерес Дьюи к социальным проблемам общества, который не угасал практически всю его жизнь и который не позволял ему оставаться лишь в рамках абстрактных философских построений. Этому способствовали глубокие перемены в американском обществе, связанные с бурной индустриализацией страны, наплывом иммигрантов, разрушением традиционных отношений и ценностей, характерных для сельской общины.

Немалую роль в обостренном внимании к социальным проблемам, рожденным новыми условиями жизни, сыграло знакомство с рядом людей, напрямую включенных в социальную работу. К ним в первую очередь относится Алис Чипман – молодая женщина с ярко выраженной независимой позицией и социальной активностью. Повышению интереса Дьюи к социальным проблемам и к образованию как пути их разрешения способствовало знакомство с известным общественным деятелем и педагогом Джейн Адамс. Она основала в Чикаго первое необычное заведение – сэттлмент, которое стало Меккой для всех, кто интересовался реформированием общества путем реорганизации образования.

Дьюи активно сотрудничает с рядом видных ученых университета – социологами, философами, антропологами. В 1896 г. вместе со своей женой он создает при университете школу-лабораторию, назначение которой состояло в проверке его философских и психологических идей. Теоретическим ключом в работе школы была идея Дьюи о том, что «общество может быть реформировано через школу» [2, с.22]. Но для этого школа должна сама радикально измениться и стать общиной, в которой все учащиеся вовлечены в совместную и продуктивную деятельность и обучение происходит в процессе этой деятельности.

Чикагский период в жизни Дьюи (1894-1904) – наиболее активный и плодотворный в области педагогики. Он идейно направляет работу школы-лаборатории, помогает в разработке новых форм и методов обучения детей в начальных классах. В конце 90-х гг. им прочитана серия лекций о «новом образовании» для родителей школы. Лекции составили книгу под общим названием «Школа и общество» (1899).

Наблюдая разрушительные процессы в быстро меняющемся обществе, Дьюи вместе с тем не соглашался с теми, кто трактовал демократию как причину всех социальных зол. Он попытался обосновать свою теорию демократического общества. Фактически с конца 80-х гг. и до конца жизни проблема демократии и демократического общества стала лейтмотивом его философских и педагогических работ. Огромное влияние в этих исканиях оказали на Дьюи идеи, которые разрабатывались Метафизическим клубом при Гарвардском университете. В него входили философы, историки, юристы, математики, теологи. Несмотря на разнообразие состава, всех участников объединяло стремление осмыслить радикальные изменения, происходящие в США, и разработать теорию, которая отвечала бы особенностям развития этой страны и стала бы «третьей» линией между материализмом и фидеизмом в философии. В Метафизическом клубе родились первые идеи, которые в дальнейшем составили философское направление под названием «прагматизм», ставшее визитной. Особое место в клубе принадлежало Чарльзу Пирсу и Уильяму Джемсу, работы которых сыграли решающую роль в становлении Дьюи как философа и педагога-теоретика прагматического направления. Ч. Пирс (1839-1914) и стали карточкой американской теоретической мысли. По его собственным словам, он разрабатывал «демократическую философию для простого человека». Ее ключевыми словами являются: успех, полезность, результат. Исходным и первичным в прагматизме, по Джемсу, является опыт, в который включаются все субъективные явления человеческого сознания, в том числе воображение и различные психические переживания. Человек всегда имеет

дело только со своим индивидуальным опытом, высеченным из жизненного потока. Своей волей, своей активностью, упорством он может выделить из чувственного опыта то, что отвечает его потребностям. «Мы по своему произволу, – пишет Джемс, – делим поток чувственного опыта на вещи» [3, с.155].

Джон Дьюи творил в иных условиях, чем Джемс. Это было время огромных потрясений в мире: первая мировая война революции в различных странах, великая депрессия – мировой экономической кризис. «Отсутствие безопасности и борьба стали столь всеобщими, что господствующим настроением является беспокойная пессимистическая неуверенность» (Dewey J. *Reconstruction in Philosophy*. Boston, 1949. P.VI). Социальная напряженность нестабильность, неопределенность будущего побудили Дьюи к поиску идей, которые бы, по его словам, «реконструировали» философию и сделали ее действующей помогающей людям выжить в радикально меняющемся мире. Обновленная идея Дьюи прагматизм получил название инструментализма, который, по замыслу автора, должен стать методом обнаружения и интерпретации наиболее серьезных из конфликтов, встречающихся в жизни, методом морального и политического диагноза и прогноза.

Как и у Джемса, главной категорией инструментализма является опыт, в котором субъект и объект сливаются воедино, «координируются». Однако Дьюи подчеркивает важное значение рационального, мыслительной активности человека в опыте. Вместе с тем понятие «опыт» трактуется весьма расширительно (опыт – это не только рациональное, но и безумие, болезнь, путаница, бессмыслица и т.д.). Опыт, по Дьюи, не просто непрерывный жизненный поток, а серии ситуаций: «Утверждение, что индивидуумы живут в мире, означает конкретно, что они живут в серии ситуаций» [4, с.41]. Опыт для Дьюи имеет важное качество – устремленность в будущее. Он нацелен на преобразование среды и стремление контролировать ее в новых направлениях. В связи с этим в опыте всегда взаимосвязаны реальное (что следует изменить) и идеальное (планы преобразования).

Дьюи рассматривает идеи в качестве средства воздействия на реальность и изменения ситуации в желательном для человека направлении. Как и Джемс, Дьюи настаивает на том, что истинность идей определяется их действенностью, успехом в решении возникающих у человека проблем. Идея истинна, если она соответствует ситуации, как «ключ отвечает условиям, налагаемым замком» [5, с.343].

Как же сохранить и усилить демократические основы общества? Ответ на этот вопрос Дьюи находит в новом толковании понятия «демократия». Он настойчиво проводит мысль о том, что суть демократии не в форме управления, она не связана только с политикой и не сводится к понятиям «управляющие» и «управляемые». Демократия, по Дьюи, – это способ жизни человека, это «форма объединения людей, посредством которой индивид реализует себя и способствует общему благу» [6, с. 217].

Дьюи рассматривал человека как совокупность биологических и психических свойств, причем он особенно подчеркивал важность социального элемента в развитии индивида. Человек для Дьюи – активное существо, которое находится в неразрывной связи с социальной средой. Он вполне согласен с формулой Джемса, что «диаметр человеческого «я» прибывает и убывает вместе с полем социальной активности» [7, с.209]. В авторитарном обществе, рассуждает Дьюи, от человека требуются повиновение, покорность, следование предписанным указаниям. В условиях демократии у человека, обладающего свободой инициативы и действия, должно быть развито самостоятельное, «рефлексивное» мышление. Последнее, по Дьюи, – это «активное, настойчивое, тщательное рассмотрение верований или суммы знаний в свете тех основ, на которых они зиждутся, и разработка дальнейших собственных заключений» [8, с. 5].

Следовательно, в конце XX в., когда человечество переживает трудный период перехода в цивилизацию высоких технологий и ищет пути гуманизации общества, имя Дьюи и его идеи вновь в центре внимания мировой общественности. Сейчас, когда утихли идеологические баталии, можно спокойно оценить философско-педагогический вклад Дьюи в развитие образования в мире. Практической реализацией идей "реконструкции" явился "Гуманистический манифест", опубликованный в 1933 г. и подписанный 34 видными деятелями американской культуры, включая многих философов. Он состоит из 15 тезисов, призванных обосновать нетеологическое понимание морально-религиозной позиции современного человека. "Главная цель гуманизма, – отмечается в манифесте, – полная реализация человеческой личности". Манифест воплощает достоинства и недостатки прагматистской линии на реформирование американского общества. Следует отметить, что социально-политические идеи прагматистов – прежде всего Дьюи – в последние годы снова активно обсуждаются. Именно в прагматизме многие новейшие философы видят основу для

преодоления кризисных черт современной философии, выхода за пределы академической сферы в область широкой мировоззренческой проблематики и "реальных дел".

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. 1.Dewey J. Reconstruction in Philosophy. Boston / J. Dewey. — 1957. — P.122.
2. 2.Contemporary American Philosophy: Personal Statements. — N.Y., 1930. — P. 22.
3. Джеймс У. Прагматизм / У. Джеймс. — СПб., 1910. — С. 155.
4. 4.Dewey J. Experience and Education / J. Dewey. — N.Y., 1938. — P.41.
5. 5.Dewey J. Problems of Men/ J. Dewey. — N.Y., 1946. — P.343.
6. Цит. по: Perkinson H. Two Hundred Years of American Educational Thought. — N.Y., 1976. — P. 217.
7. 7.Van Wessep H. Seven Stages. The Story of American Philosophy / H. Van Wessep. — N.Y., 1960. — P. 209.
8. Van Wessep H. Seven Stages. The Story of American Philosophy / H. Van Wessep. — N.Y., 1960. — P. 209.

Кавалеров В. А. – кандидат педагогических наук, доцент, директор Одесского областного института усовершенствования учителей.

УДК: 122+37

НОВЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ В ІНФРАСТРУКТУРІ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Трансформація освіти обумовлює становлення нового освітнього середовища, детермінованого розвитком інформаційних технологій.

Ключові слова: освіта, інновація, інформація, комунікація, ресурс.

НОВАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА В ИНФРАСТРУКТУРЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Трансформация образования обуславливает становление новой образовательной среды, детерминированной развитием информационных технологий.

Ключевые слова: образование, инновация, информация, коммуникация, ресурс.

NEW EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN THE INFRASTRUCTURE OF INFO-COMMUNICATIVE TECHNOLOGIES

Transformation of education determines the formation of a new educational environment, determined by the development of informational technologies.

Keywords: education, innovation, information, communication, resource.

Вступ. Розвиток інформаційних технологій та засобів комунікації приводить до кардинальних перетворень у сучасному соціумі, пов'язаних з трансформацією ролі інформації та появи нових креативних настанов інноваційного суспільства. Інформація починає виступати не просто елементом колективної пам'яті цивілізації, але – інструментом, який активно і всебічно застосовується у найрізноманітніших сферах життєдіяльності людини. Технологічні зміни знаходять власне відображення в системі освіти, в якій відбуваються активні й динамічні процеси інформатизації. Насамперед, це актуалізує впровадження в освітню діяльність інформаційно-комунікативних технологій, а разом з тим – до поширення мережевих комунікативних структур, які поступово включаються до змісту освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу. Інформаційні комунікативні технології дають можливість вільного доступу до знань та цінностей сучасної культури. Інформаційно-комунікативні технології інтерактивні і достатньо гнучкі, що дозволяє відмовитися від жорсткого розкладу, подолати часові бар'єри і географічні обмеження. Їх глобальність виявляється в поступовій інтеграції в єдину мережеву систему ресурсів усього людства. Відтак по-новому починає відбуватися передача і збереження освітніх інформаційних ресурсів, що призводить до формування *нового освітнього*

середовища. Останнє конструює власну інформаційну інфраструктуру, яка включає в себе колосальні за обсягом бази даних і знань. Проте не менш важливою частиною такої інфраструктури виступає комунікативна складова: вона залежить від засобів і технологій обміну інформацією, які стають сьогодні визначальними у формуванні світогляду сучасної людини та суспільства в цілому.

Безперечно, головний ресурс сучасного суспільства — *інформація*, на відміну від усіх інших ресурсів, не характеризується *ні кінцевістю, ні виснаженістю, ні споживанням в традиційному розумінні*. Людина може бути приналежною до інформації в залежності від власних специфічних якостей — наявності або відсутності здібності до інтелектуальної активності як до форми накопичення когнітивного потенціалу, переробки й узагальнення нових знань. Доступність знань трансформує соціальну структуру суспільства, оскільки ними володіти може кожний. В силу чого інформаційне суспільство можна назвати просвітницьким, адже його основною настановою стає досягнення всезагальної рівності в доступі до інформаційних ресурсів.

Продовжуючи аналогію співмірності поняття «новації» з появою «нової інформації», а інновації – із «знанням», слід зазначити: взаємозв'язок освіти з іншими сферами життєдіяльності інноваційного суспільства має своєрідну особливість. Вона обумовлена тим, що освітні та педагогічні інновації є завжди відображенням провідних інтенцій найбільш значимих соціальних сфер. Про це досить виразно свідчить *П. Щедровицький*, який заявляє: «Я достатньо жорстко провожу думку, що жодних педагогічних інновацій не буває. Інновації завжди філософські, релігійні, можливо, семіотичні, організаційно-управлінські, соціально-культурні. Ці інновації... привносяться в педагогіку, яка в цьому сенсі виступає як майданчик інтелектуальних інвестицій, що запозичуються педагогікою і починають розгортатися в межах специфічних педагогічних методів роботи» [7, с.6]. Таким чином, освіта є відображенням актуальних проблем суспільства, і педагогічні методи, які в ній використовуються, є інноваційними настільки, наскільки співмірні між собою освіта та інші сфери життєдіяльності людини в контексті існування людства.

Тому у майбутньому саме інформаційні структури суспільства визначатимуть освітні трансформації. Соціальними наслідками чого будуть, по-перше, *перегляд структур оцінювання* – знань, кваліфікації, управлінських рішень, продуктів виробництва, технологій, технічних систем, інвестицій, соціального успіху, рівня добробуту країни, економічного зростання тощо. По-друге, *вирівнювання відмінності в інтелектуальних здібностях людей*, зумовлене збільшенням інформаційного потенціалу. Це приведе і до підвищення егалітарних настроїв, а також створить необхідність зміни інституту суспільної оцінки функціонування підсистем економіки і поведінки решти учасників соціальних процесів [6, с.127]. І, по-третє, *виникнення освітніх комунікативних середовищ, в яких будуть вироблятися як критерії оцінювання, так і формуватися соціальні норми стосовно просвітницьких функцій соціуму* (тобто освіта стане інтегрованим середовищем, яке створюватиме критерії та контролюватиме перший і другий зазначені соціальні фактори).

Інформація вже сьогодні стає провідним фактором інституційних перетворень. Як стверджує *О. Сухарєв*, надалі «зростання інформаційного потенціалу створить сильну психологічну залежність людини від потоку даних. Психологи вже сьогодні попереджують про небезпеку телеманії або інформації, залежності індивідів від засобів масової інформації і комп'ютерних мереж. Деякі соціологи назвали XXI століття – століттям розсіяного натовпу, кожен суб'єкт якого сидить біля екрану телевізора або комп'ютера» [6, с.126]. Хвилюючим наслідком такої ситуації стає загострення конфлікту внутрішнього світу «віртуалізованої людини» з тим зовнішнім світом, з яким у неї відбувається віртуальне спілкування та який є недоступним для неї в соціальному сенсі, оскільки вона – тільки спостерігач соціального життя інших прошарків суспільства. Це змушує констатувати, що на даний момент непомітно для нас відбувається революція в структурі розподілу часу, яка докорінно змінить змісти трудових процесів, відносини зайнятості, функціонування ринків праці, але насамперед – способи отримання людиною знання та інформації, в першу чергу – в межах освітніх процесів. Відомо, що планування в певній мірі здатне знизити невизначеність майбутнього, оскільки люди орієнтуються на рішення поставлених завдань, докладають для цього необхідні зусилля. Але такий проект, як планування, стане недоступним людині у зв'язку із збільшенням інформаційного потенціалу, відтак – з появою цілого ряду нових проблем, пов'язаних із зростанням невизначеності, так як індивіду потрібно буде здійснювати вибір з великих і масивних потоків даних. Це підвищить вимоги до планування, а також до рівня індивідуальної освіченості людей.

У зв'язку з інформаційно-когнітивними трансформаціями соціуму вже сьогодні змінився основоположний соціальний вимір освіти - *її статусність*. «Доступ до освіти – і відміна її статусу як «класової привілегії» – для мешканців розвинутих країн стає правом по народженню», - стверджує

П.Друкер. - Відбувається рух від суспільства, в якому кар'єра і рід занять у більшості випадків визначалися при народженні до суспільства, в якому «свобода вибору буде сприйматися як належне» [3, с.265]. За таких умов освіта замінила «походження, достаток, і навіть талант» [3, с.265]. Відтак виникла нова проблема – на місце відсутності вибору приходиться його надлишок.

Наслідком є *становище невизначеності*, відображене в освіті. «Нездоланне відчуття кризи, яке в більшій чи меншій мірі поширилося між філософами, теоретиками і практиками освіти, - це нинішнє втілення «життя на роздоріжжі», породжує гарячковий пошук нового самовизначення, а в ідеальному випадку і нової ідентичності, - мало пов'язане з виною, помилками, недоглядом професійних педагогів, так само як і з промахами теорії освіти, воно впливає із всезагального розпаду особистості, із нерегульованості й приватизації процесу її формування, із заперечення авторитетів, поліфонії цінностей, що проголошуються, і пов'язаної з цим фрагментації життя, яка характеризує наш світ» [2, с.160]. Людина опиняється в світі надлишкової інформації, в якому надмірна кількість альтернатив для самовизначень сама по собі досить проблемна і приводить до занепаду будь-яких альтернатив взагалі. Як наполягає *З.Бауман*, «фрагментарне життя в постмодерні переживається в епізодичному часі, й оскільки події перетворюються на епізоди, їх можна вибудувати в зв'язане історичне оповідання тільки після того, як життя завершиться; поки ж воно триває, сенс кожного епізоду можна знайти тільки в ньому самому, і тільки з нього слідує цілі, що дозволяють людині зібрати сили та утриматися в межах обраного курсу і до кінця прослідкувати за розвитком епізоду» [2, с.160].

Зрозуміло, що така фрагментарність у контексті можливостей вибору життєвих альтернатив ставить питання про неспівмірність традиційних освітніх систем та «стилю життя» людини. Це обумовлено тим, що вони являють собою фактично протиставлення впорядкованості («порядку») традиційної освіти і нелінійних, *хаотичних* (хаосу) реалій сучасного інформаційного соціуму. Відтак нав'язування ідеї стабільності є скоріше ознакою її відсутності, а не навпаки. Дана ситуація має конкретні втілення в освітніх вимірах. Так, на думку *П.Друкера*, щойно людина демонструє одноразовий (можливо тимчасовий) інтерес до певного заняття, «як їй відразу ж намагаються подати це як справу всього життя. Освічена людина просто не знає, що їй обрати» [3, с.235]. Зауважене *П.Друкером* становище – це констатація факту *відсутності стабільних лінійних моделей*, в які може бути включена особистість. Відтак засаднича філософсько-освітня проблема інфосоціуму – вибір в умовах стохастичної невизначеності. Тобто такої, яка має велику кількість рівноймовірних альтернатив (можливостей).

Отже, безсумнівним, постійно осмислюваним фактом сучасного соціального буття людини є його нестабільність, нестійкість, мінливість. «Люди постмодерної епохи повинні вміти не стільки «розкопувати» приховану логіку в оберемку подій або виявляти прихований сенс у випадкових поєднаннях кольорових плям, скільки негайно знищити моделі, що збереглися в їх свідомості, й одним різким рухом зірвати вишукано оформлені картини; коротше кажучи, вміти сприймати свій досвід як дитина, що грається з калейдоскопом, знайденим під різдвяною ялинкою» [2, с.158]. Однак така позиція є втечею від проблеми невизначеності, яка стає системним явищем суспільних процесів сьогодення, в тому числі – педагогічних.

Разом з тим, існує і синергетичний вимір даної проблеми. На думку *О.Сухарєва*, «жодними економічними методами не можна розшифрувати (понизити) невизначеність, так як вона демонструє відсутні можливості гіпотетичного переміщення в часі. Знання визначені часом, і невизначеність постулює цей зв'язок. Використовуючи ймовірнісну математику, генетичний, нормативний прогноз, або покладаючись на модель стохастичного процесу, дослідник, сам того не бажаючи, розглядаючи ці моделі як дещо зовнішнє, програмує зниження невизначеності. Насправді він займається плануванням подій, а потім жорстко підкорює свої дії цьому плану. Від ступеню жорсткості і залежить зниження невизначеності, що приймає вигляд відповідності дій наміченому плану. Будь-яка математична модель – це своєрідний план. Заздалегідь не може бути жодної впевненості, що економічне життя буде розвиватися відповідно до даного плану. Проте, коли план складений, людина старається підігнати події під варіант, на який його зорієнтувала закладена в комп'ютер модель» [6, с.125]. Таким чином, існують проекти подолання невизначеності, які втілені в ідеях управління процесами невизначеності. Проте наразі досить помітна відсутність (або недостатня інтенсивність) впровадження таких проектів.

На відсутність ефективності освітнього менеджменту вказує криза освіти, яка стоїть в одному ряді з системними кризами суспільства. При цьому «нинішня криза освіти», - стверджує *З.Бауман*, - «це насамперед криза успадкованих інститутів і філософій» [2, с.161]. Учений має на увазі те, що

глобалізаційні реалії сучасності є самі по собі викликом для людини, адже зазначені «інститути і філософії» призначені для іншої реальності. Отже, для них все складнішим стає «засвоєння змін, що відбуваються, пристосування до них або їх стримування – поза всебічним переглядом встановлених ними концептуальних рамок» [2, с.161]. Таким чином, суспільні виклики призводять до *дисонансу між наявними засадничими настановами структурованого в епоху індустріального суспільства буття і позбавленими фундаментальних принципів динамічних засад фрагментованих та реалій інформаційного соціуму сьогодення.*

Слід зазначити, що загально визнана криза освіти скоріше хронічне, ніж почасове явище. «Загальна криза, що повсюдно охопила сучасний світ і майже кожен сферу людської діяльності, по-різному проявляє себе в різних країнах, втягуючи в себе різні території та набуваючи різних форм» [1, с.181], - заявляла *Х.Арендт*, констатуєчи при цьому в першу чергу кризу освіти. Вже тоді точкою занепокоєння мислителів було дисфункціональне становище суспільства, яке залишається провідною темою розмислів інтелектуалів нашого часу. Разом з тим криза освіти є лише окремим випадком системної кризи, яка охоплює ряд сфер життєдіяльності людини. Так, *С.Кравченко* зазначає: «Сучасну кризу можна трактувати як досить значиму фазу, як частину достатньо тривалого циклу загальносвітової кризи чуттєвого світопорядку, що виражається в «старінні», дисфункціональності *основоположних* форм західної культури і суспільства. Звичайно, сьогоднішня криза проявилася насамперед там, де «тонко», де особливо великі розриви між бажаннями споживати і реальними можливостями їх вдоволення – в сфері фінансових і економічних відносин. Але, за великим рахунком, сучасні виклики людства представляють собою *світову кризу, що полягає в сукупності криз – «старіння інститутів, ідеологій, цінностей, стилів життя, екологічної, демографічної і, звісно, фінансової та економічної криз»* [4, с.282].

Дослідник фактично приймає той факт, що кризою «вражені всі усталені освітні інститути зверху до низу, однак, на кожному рівні, з врахуванням особливостей завдань та інструкцій, що приписуються, вона [криза] породжує дещо відмінні одне від одного передчуття і занепокоєності» [2, с.161]. На рівні освітніх інститутів причиною кризи є те, що вона сьогодні не вписується саме в інституціональні рамки. Освіту інфосоціуму в принципі не можна розглядати в її інституційних межах – з впровадження інформаційних технологій вона перетворюється на систему, здатну до самоорганізації. Особливістю такої системи є те, що її формалізація є синтетичною (штучною).

В силу зазначеного невірним видається формування в умовах існування кризових явищ питання про те, яким чином формувати освітню політику по їх подоланню. Сукупність пов'язаних між собою криз призводять до думки, що в межах одного рішення чи прийняття однієї тільки настанови це неможливо. Адже освіта є не повністю контрольованою формальними структурами сферою, оскільки вона здійснюється не тільки в закритих середовищах (школі, університеті), не тільки у визначених вікових категоріях і т.д. Мислячи за аналогією: так само, як «неможливо, наприклад, адміністративними чи матеріальними заходами подолати демографічну кризу поза контекстом «старіння», дисфункціональності інституту сім'ї, кризи моральної» [4, с.282], неможливо тими ж способами подолати кризу освіти поза контекстом викликаних тотальною невизначеністю кризами ідентичностей, кризи класичних форм освіти (які функціонують в університетах), кризи традиційних педагогічних методик. Саме тому криза наявної системи освіти в останні десятиліття розглядається поруч з традиційними фундаментальними проблемами людства (ядерної, екологічної, ресурсної, демографічної, проблем злочинності, наркоманії, тероризму, постійних руйнівних війн). І спільне в підході до вирішення усіх вказаних проблем є насамперед їх невписаність у традиційні інституціональні структури сучасного соціуму.

Важливим є те, що незважаючи на постійну констатацію кризових явищ в освіті, все ж постає і запитання про її реальне місце в житті соціуму: «вихід з кризи» (залежно від контексту – освітньої, духовної, демографічної і т.д.) наразі перетворюється на риторичну фразу, яка супроводжує педагогічні, соціоекономічні, політичні, культурологічні та соціально-філософські дослідження. Плюральність способів інтерпретації сутності та витоків кризи залежить від концептуального вибору трактування світового устрою. Оскільки в даному випадку йдеться про «інформаційний соціум» з відповідними комунікативними пріоритетами, відповідно до яких дієвець формує картину світу, то й сама криза є не тільки об'єктивною закономірністю, але має й екзистенційний вимір: вона відображає очікування людини, яка змушена перебувати в контексті ризиків. Тобто проголошення кризи ще не свідчить про її наявність або про її реальні масштаби. Йдеться про створення середовища, в якому формується світогляд сучасної людини – середовища постійної констатації ризиків, постійного прораховування негативних сценаріїв розвитку подій.

© **Квятковский Д. О.**

Висновки. Відтак основною неузгодженістю в освітніх перетвореннях сучасності є амбівалентність змін, які в ній наявні. Це виражається в тому, що освіта для власного розвитку повинна знайти нові форми власного існування, які б узгоджувалися із становищем сучасного суспільства і людини в ньому. Натомість вона намагається піти зворотнім шляхом – «втиснути» сучасні глобальні перетворення у власну традиційну систему.

Таким чином, освіта виходить за межі державного регулювання, вона стає синергійним явищем, яке включається в економічні утворення, що перебувають поза межами звичних уявлень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арндт Х. Між минулим і майбутнім / Арндт Х. — К. : Дух і літера, 2002. — 321 с.
2. Бауман З. Индивидуализированное общество / Бауман З. [Пер. с англ. под ред В. Л. Иноземцева]; Центр исслед. постиндустр. о-ва, журн. "Свободная мысль". — М: Логос, 2005. — 390 с.
3. Друкер П. Эпоха разрыва : ориентиры для нашего меняющегося общества/ Друкер П. — М.: "Вильямс", 2007. — 336 с.
4. Кравченко О. С. Динамика социологического воображения : всемирная культура инновационного мышления. [Монография]. — М. : «Анкил», 2010. — 392 с.
5. Культура, философия, образование в стратегиях XXI века. Научное издание / О. Н. Кузь, В. А. Стрижко, П. В. Брунько, Т. Е. Гетало, И. В. Жеребятникова, А. А. Кононов, Н. Д. Пальм, Ю. И. Потоцкая. — Харьков : Изд. ХНЭУ, 2006. — 260 с.
6. Сухарев О.С. Социальный вопрос : институты, инновации и экономическая политика / Сухарев О.С. — М. : Экон.лит., 2004. — 291 с.
7. Щедровицкий П.Г. К проблеме границ деятельностного подхода в образовании / Щедровицкий П.Г. // Школа и открытое образование : сб. тр. науч. конф. — Москва — Томск, 1999. — С.4—9.

Квятковский Д. О. – к.филос.н., докторант кафедры философии и социологии Государственного учреждения «Южно-украинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского».

УДК 17.0241:130

ГУМАНИСТИЧЕСКИЙ ИДЕАЛ

В СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОМ ДИСКУРСЕ ДРЕВНЕГО ВОСТОКА

В статье изучается философское содержание гуманизма, проводится выделение и анализ гуманистического идеала, его особенности в различных философских концепциях Древнего Востока.

Ключевые слова: идеал, гуманистический идеал, высшая ценность, конфуцианство, индуизм, йога.

ГУМАНІСТИЧНИЙ ІДЕАЛ У СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ СТАРОДАВЬНОГО СХОДУ

У статті вивчається філософський зміст гуманізму, проводиться виділення й аналіз гуманістичного ідеалу, його особливості у різноманітних філософських концепціях Стародавнього Сходу.

Ключові слова: ідеал, гуманістичний ідеал, найвища цінність, конфуціанство, індуїзм, йога.

HUMANISTIC IDEAL IN SOCIO-PHILOSOPHICAL DISCOURSE OF THE ANCIENT EAST

Philosophical contents of humanism are studied in the article. Allocation and analysis of humanistic ideal, its features in other philosophical conception of Ancient East are carried out.

Keywords: ideal, humanistic ideal, highest value, Confucianism, Hinduism, Yoga.

Поздняя форма общественного сознания – философия, в отличие от языческой религии, не постулирует, а размышляет о том, каким должен быть человек, как он должен поступать и каким образом взаимодействовать с людьми, обществом, чтобы достичь блага. Высшей формой моральных ценностей человека и общества выступает гуманистический идеал. И хотя философия Древнего

Востока не содержит подлинно гуманистического осознания как высшей абсолютной ценности, однако она обращается к проблеме человека, добра и зла.

Целью данной работы выступает выделение и анализ гуманистического идеала в социально-философском дискурсе Древнего Востока.

Восточные философы, рассуждавшие о проблемах морали, большую ответственность возлагали лично на человека, его поведение и самосовершенствование. Уже ведическая литература в Древней Индии переориентирует интерес к феномену человеку и его внутренней самости. «В центре их поисков и стремлений всегда стоял человек, его «я», жизненное предназначение и цели» [1, с. 24]. Человек изучался исходя из его сущности, природы, онтологии.

Подход и понимание к человеку в философии Древней Индии в целом осуществляется на онтологически-космогонических позициях, социальные мотивы еще не обозначены. Одним из немногих гуманистических воззрений древнеиндийской ведической метафизики можно считать отождествление человека с человечеством в целом, когда сущность человека обусловлена общечеловеческой родовой природой. Каждый отдельный человек является органической частью всеобщего всечеловеческого целого, а его душа – вселенской мировой души [2].

Человек определяется как существо, обладающее многослойной гаммой духовно-интеллектуальных и телесных констант и находящееся в органическом единстве с Вселенной-Брахманом. «Все свершающий, все желающий, все обоняющий, все вкушающий, все объемлющий этот мир, без речи, без забот – это мой атман в моем сердце, это – мой Брахман» [2, с. 92]. Человек – часть мировой души, индивидуальное проявление Брахмана. И хотя он растворен в мировой душе, в универсальном принципе мира (брахмане), только ему присущи стремления к свободе и избавлению от страданий.

Раскол на ортодоксально-ведические и неортодоксальные школы в индийской философии способствовал более разностороннему пониманию сущности и роли человека, которые по прежнему трактовались с космогонических позиций. Высшей ценностью относительно человека древнеиндийская философия выдвигала органичность, целостность его существования в мировом порядке. Индивид воспринимался как неотъемлемая часть мирового порядка, и высшей ценностью для человека должно выступать органичная комбинаторная организация личностной жизни среди сил, властвующих во Вселенной.

Установка, при которой человек осознает свое единство со всем живым и включен в мировой порядок развития Вселенной, формирует особый тип гуманистического мировоззрения терпимости и сострадательного отношения к ближнему. Поэтому неслучайно «индуистские труды о морали проповедуют жалость, прощение и дружеское отношение» [3, с. 301.]. Они направляют на подлинную доброту и сердечную теплоту в отношении друг с другом, налагают запрет на причинения вреда людьми друг другу.

Оппозиционное ортодоксальному брахманизму учение – *буддизм* вносит очень значительный элемент динамизма в раскрытии феномена человека. Будда считал, что тело, органы чувств, ум, сознание, непостоянны, изменчивы, подвержены страданию и поэтому не могут отождествляться с атманом (душой), поскольку о нем нельзя сказать «это я», «это моя самость». [4, с. 243] Для буддизма «Я» человека – это быстродинамичный «поток» жизненных явлений, все то, что он видит, думает, комбинация постоянно меняющихся сил и энергий.

Из динамического понимания жизни человека следует и динамическое толкование смерти, после которой следует Сансара – цепочка перерождений-реинкарнаций. Их цель – просветление, очищение, «облагораживание» кармы, высшая форма которой достигается в нирване – надтелесной плоскости абсолютной любви, легкости, избавления от страданий. Прекращение перерождений, вызывающих страдания, и достижение состояния нирваны – такова главная цель человеческого бытия.

Гуманистическое значение философии буддизма заключается в том, что высшей этической ценностью признается счастье человека, которое он находит в нирване, обеспечивающей самореализацию и дающей высшее просветление человеку. Ценность человека, его самодостаточность, мировоззрение, счастливая жизнь составляют глубинные основы гуманности буддизма. Гармонизация отношений между человеком и обществом, человеком и окружающим миром, человеком и собой – основная цель нравственных исканий Будды.

Важной особенностью буддизма является перемещение акцентов с коллективной на индивидуальную основу. Человек может вырваться из сансары индивидуальным усилием, осознав и сформулировав свой личный «праведный путь». По его учению Будды, все люди располагают

равными возможностями встать на путь просветления, вне зависимости от сословий, которые в индийском обществе имели очень большое значение и были главенствующими, жестко ограничивая и контролируя жизнь человека. Все социальные различия признавались вторичными и производными от степени нравственной близости человека к пути, указанному Буддой, и, соответственно, могли быть изменены в процессе нравственного самосовершенствования.

Гуманистический смысл четырех основных положений буддизма (сущность жизни есть страдание; причина страданий – желания и привязанности; избавление страданий – отказ от желаний; «восьмеричный путь» правильного поведения и мировоззрения), по которым должно происходить индивидуальное самосовершенствование и которые ведут к достижению нирваны, заключен в утверждении самобытности и свободы человеческой личности. Обрести просветление для буддиста означало, прежде всего, обретение полноты внутренней свободы, освобождение от всех оков жизни, прекращение цепи перерождений. Высшая ценность внутренней свободы человека, обеспечивающей полноту экзистенциального существования личности, являлась вторым гуманистическим идеалом буддизма наряду с идеалом человеческого счастья.

В гуманистических аспектах философии буддизма наряду с сугубо религиозным мотивом – отказом от всего земного, явно выделяется нравственное, мирское начало в жизни конкретного человека, закладываются определенные ценностно-этические принципы взаимодействия с обществом. Гуманизм и человеколюбие должны быть реальным жизненным началом любой Варны, т.е. пронизывать общественные отношения людей.

Здесь обращает на себя внимание требование скромности и простоты в жизни, умеренности и воздержанности во всем, вежливости и внимательности в общении с людьми. Буддизм настаивает на уважительном отношении к старшим, требует не причинять вреда всему живому, отказаться от грубости, зависти, гнева, ненависти. Творящий зло никогда не достигает умиротворения и нирваны. Человек должен последовательно избавляться от собственных недостатков посредством постоянной работы над собой, выдержки и долготерпения, проповедовать всей своей жизнью смирение и неделание зла. – именно в этом заключается высший аскетизм, ведущий к нирване.

Однако философская мысль эпохи Древней Индии ознаменовала новый тип человеческого сознания, мировоззрения, отношения к действительности. Она имела специфические восточные черты, направленные на осмысление объекта в его целостности и самодостаточности. Человек признавался самодостаточным существом, способным к нравственно-духовному росту и катарсису. Гуманизм древнеиндийской философии качественно отличался от гуманизма первобытного человека, поскольку он был рефлексивен, осмыслен, глубинен. Самобытность социально-философской древнеиндийской мысли проявляется в том, что она раскрывает глубинные основы существования человека в мире, стремясь учитывать предназначение человека без отрыва от бытийных условий его жизни.

Философские изыскания Древней Индии обнаруживают большую глубину и основательность рефлексивного проникновения в осмысливаемый предмет. Многие метафизические системы этого периода, например йога, пользуются неизменным вниманием и интересом и в наши дни. Однако человек преимущественно понимался исходя диалектики его взаимодействия с окружающим миром, тогда как социальные условия его бытия и значение общества в становлении человека и его гуманистической ценности оставались нераскрытыми.

Как древнеиндийские школы, так и философское течение даосизма, исторически ранее возникшее в Китайской философии, пользующееся большим общественным влиянием и по своему духу близкое к индийскому космогоническому мировоззрению, утверждает иллюзорную природу человеческой личности, растворенную в Мировом целом.

Развитие Вселенной в метафизике даосизма во всех ипостасях и проявлениях управляется Дао. Дао – это своего рода закон бытия, путь мирового движения, универсального единства мира, некий божественно-космический Абсолют. Каждый человек, чтобы стать счастливым, должен встать на этот путь, попытаться познать Дао, который может лишь частично быть осмыслен, и слиться с ним [5] [6].

Человек – это микрокосм, и он вечен. Физическая смерть означает только то, что дух отделился от человека и растворился в макрокосме. Задача человека, которую он призван реализовать в своей жизни, заключается в стремлении слияния, растворения своей души с мировым порядком Дао. Поэтому ценность и уникальность человека в философской системе даосизма определяется исходя из его связи и вовлеченности к Дао. «Тот, кто следует Дао, вечен и до конца жизни не будет подвержен опасностям» [6, с. 119]. Духовное отождествление с ним обеспечивает достижения

абсолютного покоя: «тот, кто свободен от страстей, видит чудесную тайну Дао» [6, с. 115]. При этом основатель даосизма философ Лао-цзы противопоставляет человека толпе, выражая в понятии человеческой самости наивысшую индивидуальность, единичность [5, с. 88].

В социальном разрезе Даосизм учит созерцательному отношению к жизни. *Де, через которое* проявляется в каждом индивиде Дао, означает «недеяние», стремление избегать всякого усилия, отказ от целенаправленной деятельности с целью отхода от мнимой, беспорядочной, фальшивой суетности для возможности глубинного сакрального созерцания вечного первородного миропорядка.

Гуманистический идеал даосизма – это отшельник, постигший и принявший силу и величие Дао, «совершенно мудрый», который стремится найти свои корни в вечном миропорядке. Совершенно мудрый должен сделать свое сердце бесстрашным и сохранять в нем покой. Только тогда он сможет раствориться Дао.

Умеренность и спокойствие – главные гуманистические добродетели Лао-Цзы. Когда хаос вмешивается в естественный миропорядок, человек утрачивает свою подлинность. Алчность, зависть, честолюбие, соперничество – все это бесплодная суета, разрушающая божественную безмятежность. «Я имею, – учит великий китайский философ, – три сокровища, которыми дорожу: первое – это человеколюбие, второе – бережливость, а третье состоит в том, что я не смею быть впереди других» [5, с. 214].

Гуманистические идеи философии Конфуция представлены на основе принципов гармоничного устройства общественной жизни человека. Его основная задача – побудить человека к духовно-нравственному совершенствованию, но в отличие от философской системы буддизма, не на индивидуально-деятельностной основе, а исходя из общественных основ существования человека.

Великая заслуга Конфуция состоит в том, что он впервые построил целостную комплексную философскую систему, направленную на выделение и раскрытие гуманистических начал человеческого бытия. Это исторически первая и одна из немногих философий гуманизма в развитии дискурса социально-философской мысли. На принципах гуманизма как проявления человеческого в бытии человека и общества и ценностного обоснования человека основываются все философские взгляды и воззрения Конфуция, которые он последовательно развил и системно представил в виде комплексного гуманистического учения, пользовавшегося большим общественным признанием на протяжении более полутора тысячи лет и сформировавшем основные принципы общекитайского типа мышления и мировоззрения. Поэтому мы остановимся на гуманистической философии Конфуция более детально.

«Конфуцианский» функциональный гуманизм «превращает человека в покоренный элемент системы, однако в соответствии с восточным представлением связь целого (общества) и единичного (человек) имеет отличную от подчинения и угнетения природу – это связь взаимозависимости и единства. Соответственно приоритет общественных интересов не означает нивелирования личностных, а обусловлен сознательным выбором человеком общественных интересов как личностных при его понимании собственной самости как коллективной, а значит надлежащего уровня самосовершенствования и достижения "жень"» [7, с. 11].

Категория Жень («гуманность», «человечность», «човеколюбие», «добродетель», «милосердие») выражает гуманистический идеал Конфуция и является центральной в его социально-философской системе. Жень – это интегральное понятие личностной гуманности, которое может иметь различные конкретные воплощения в зависимости от жизненных ситуаций или подразумевает наличие индивидуальных качеств человека, направленных на утверждение добра для человека. «Конфуцианское жэнь предстает гармонией противоположных интересов, подвижным равновесием внутреннего и внешнего, воспитанности и непосредственности, свободы и закона и т.д.» [8, с. 523]. Жэнь – высокое, но достигаемое качество человека. «Каждый может стать благородным мужем. Нужно только решиться им стать». Конфуций верил, что человек по своей природе более склонен к добру, чем ко злу.

Понятие гуманности жэнь трактовалось Конфуцием необычайно широко и включало в себя множество качеств: скромность, справедливость, сдержанность, достоинство, бескорыстие, любовь к людям и т. п. В самом общем смысле конфуцианское понимание гуманности сводилось к двум правилам: «человек – должен быть человеком» и «не делай человеку того, чего не желаешь себе» [9].

Жэнь определяется Конфуцием в трёх аспектах: в моральном аспекте понимается как любовь, жалость и сострадание к людям, в социально-этическом – как правильное отношение одного человека к другому («правило поведения для благородного мужа»), а в метафизическом плане трактуется как интегрированность отдельной личности в мировое целое [10]. Данное понятие определяет

нравственный аспект развития общественных отношений и определяет место человека в социальной иерархии в соответствии со степенью его гуманности.

Становление личностной гуманности в конфуцианстве реализуется, прежде всего, в стремлении к благородству (благородный муж). Благородный муж (цзюнь-цзы) определяется как человек честный и искренний, безразличный к еде, богатству, жизненным удобствам и материальной выгоде. В юности он должен избегать вожделиний, в зрелости – ссор, в старости – скряжничества.

Цзюнь-цзы обладает пятью гуманистическими добродетелями: гуманностью (жень); следованию этикету и ритуалом (ли); справедливостью (и); мудростью (чжи); преданностью отцу, государю, стране (сяо). Самыми важными из них в отношении его морального совершенствования являются гуманность и чувство долга.

Чувство долга благородного человека продиктовано внутренней убежденностью в том, что следует поступать именно так, а не иначе. Долг – это то моральное обязательство, которое гуманный человек в силу своих добродетелей накладывает на себя сам. Чувство долга всегда обусловлено знанием и высшими принципами, но не расчетом.

Чтобы стать благородным мужем, человек должен учиться и размышлять о мире, о людях и о себе. Для того чтобы не ошибаться, благородный муж (цзюньцзы) должен соблюдать верные «человечные» отношения между людьми (жэнь как человеколюбие) и воспитывать в себе добродетель (дэ) — внутренние качества человека. Развитие знаний жэнь и воспитание дэ приводят к тому, что благородный муж становится несуетен, добр, соблюдает строго все нормы поведения, повинуется чувству долга.

Важной составной частью этики конфуцианства являлось требование *строгого повиновения и почитания старших*, уважительного отношения к семье (Сяо). В обязанность благородного мужа входит необходимость строго следовать правилам этикета и семейным традициям. Семья считалась сердцевинной обществу. И хотя интересы семьи ставились выше интересов отдельной личности, противоречие между индивидуальным и семейно-общественным отсутствовало. Строгое соблюдение семейных норм и традиций уважения друг друга разграничивает сферы интересов, поведения и обязанностей, выступая стабилизирующим фактором внутрисемейных отношений.

Итак, можно сделать вывод, что содержанием гуманной культуры выступает понятие гуманизма, которое реализуется через культурные нормы нравственности и человеколюбия в социальных отношениях.

Социально-этическое осмысление гуманистического идеала нашло свое глубокое рефлексивное выражение философских течениях Древней Индии и Китая. Это свидетельствует о том, что истоки морали развивались в тесном взаимодействии с проблемой человека в обществе, которая раскрыла добродетель гуманизма. Смысловой основой гуманизма как мировоззрения, установки, высшей ценности является идея человеколюбия. Следовательно, всё, что для человека благое, желательное и возвышающее, есть гуманное.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Давидович В. Е. Теория идеала. — Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского университета, 1983. — 184 с.
2. Упанишады // Древнеиндийская философия. Начальный период. — М.: Соцэкгиз, 1963. — С. 83—260.
3. Бэшем Артур Цивилизация Древней Индии. Екатеринбург. 2007.
4. Лысенко В.Г. Ранняя буддийская философия. Философия джайнизма / В.Г. Лысенко, А.А. Терентьев, В.К. Шохин — М.: Восточная литература, 1994. — 383 с.
5. Лао-цзы. Обрести себя в Дао / Сост., авт. предисл. перевод, коммент. И.И. Семенов. — М.: Республика, 1999. — 445 с.
6. Дао де цзын // Древнекитайская философия. Собрание текстов: В 2 т. — М.: Мысль, 1972. — Т.1. — С. 114—138.
7. Гиоргадзе Г. В. Гуманістична ідея в філософії стародавності: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук: 09.00.05 — історія філософії. Київ, Київський національний університет імені Т. Шевченка. — 2008. — 18 с.
8. Малявин В.В. Идеологические течения в Китае V-III в. до н.э. // История древнего мира. Расцвет древних сообществ. М., 1989.
9. Лунь-Юй» / Древнекитайская философия в 2-х тт., Т.1. М., 1972.

© Калёнова Е.О.

10. Конфуций. Уроки мудрости: Сочинения / [Пер с древнекитайского М. А. Блюменкранца]. — М.: Фолио, 2006. — 958 с.

Калёнова Е.О. – аспірантка кафедри філософії та соціології Государственного учреждения «Южно-украинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского».

УДК: 140.8:36.6

КРИЗИС СОЦИАЛЬНОГО И ПСЕВДОЭЛИТА.

В статті аналізується стан сучасного суспільства через призму системної соціальної кризи – перед усім, кризи еліт. Ведеться пошук причин занепаду соціального життя та можливості подолання кризи. Стверджуються, що європейська цивілізація і українське суспільство зокрема переживає фазу обскурації та втрати пасіонарності, кризи еліт і соціальності у цілому.

Ключові слова: криза еліт, псевдоеліта, етногенез, фаза обскурації, антиселекція

В статье анализируется состояние современного общества сквозь призму системного социального кризиса, и, прежде всего, кризиса элит. Ведется поиск причин упадка социальной жизни и возможности преодоления кризиса. Утверждается, что европейская цивилизация и украинское общество в частности переживает фазу обскурации, утраты пассионарности и социальности в целом.

Ключевые слова: кризис элит, псевдоэлита, этногенез, фаза обскурации, антиселекция,

In the article the state of modern society is analysed through the prism of the system social crisis, and first of all, the crisis of the elite. The research of the reasons for the fall of the social life and the possibility to overcome the crisis is accomplished. The statement is made about European civilization and the Ukrainian society in particular runs through the phase of obscuriation and the loss of the passionarity and the sociality in general.

Key words: the crisis of the elite, pseudoelite, ethnogenesis, phase of obscuriation, antiselection

Мы вступили в эпоху информационного общества, где одной из основных ценностей является информация, возможность доступа к ней и скорость информационного потока в повседневной жизни индивидов. Казалось бы, распространение сети Интернет и глобализации могло бы стать особым основанием для консолидации гражданского общества и национальных сообществ. Тем не менее, общепризнанно, что современное украинское общество катастрофически разделено, и с течением времени находится все больше поводов для разделения. Этому в немалой степени способствует деятельность правящей элиты, «вбрасывая» в общество всё новые поводы для разъединения народа, вместо того, чтобы найти в себе силы проявить волю к национальному консенсусу. Политические игрища повышают градус социального напряжения, в конечном итоге безответственная игра элит может привести к открытому гражданскому конфликту и тотальному слому общественной системы, а вместе с ней – и распаду общества как единого целого. В последнее время достаточно просмотреть новостную ленту и криминальные сводки, чтобы убедиться в том, что существующая модель общества - если таковая существовала в теоретическом виде – терпит крах, причем во всех направлениях социальной системы. Дальновидный исследователь сможет увидеть далеко не радужные перспективы эскалации разъединяющих тенденций, особенно в условиях системного кризиса власти и, как следствия, развала основных социальных институтов: семьи, образования, здравоохранения. Единственным решением, способным отдалить слом общественной системы и уберечь общество от взрыва социального негодования и развала является тотальное реформирование не только политической элиты, но и структуры отношений между обществом и властными элитами и связанной с этими процессами смены идеологических и ценностных ориентиров.

Трудно назвать хотя бы одну из социальных сфер, которая не была бы затронута кризисным состоянием украинского общества. И на индивидуальном, и на коллективном уровне произошла коррозия основных ценностей всякого здорового общества, потеряли смысл максимы служения своему народу, любовь к Отечеству воспринимается как жалкий анахронизм и препятствие в получении пропуска в общество всеобщего потребления. Наше общество стремительно

атомируется (Х. Арендт, К. Ясперс), превращаясь в скопление индивидов, не способных даже в своем воображении связать свою судьбу с судьбой страны, в которой им довелось жить.

Не прошла даром и та ситуация, в результате которой наше общество было одномоментно ввергнуто в систему новых рыночных отношений, на телеэкраны ворвалась западная массовая культура с пропагандой ценностей безудержного гедонизма и тотального потребительства. Можно сказать, что мы наблюдаем картину национального упадка, развития социальной усталости и социального пессимизма. Выдающийся историк и исследователь этногенеза, Л. Гумилев, описывая подобное состояние социальной системы, называл это состояние «сумеркам этноса». Во время этой стадии упадка, как и в предшествующие стадии, господствуют группы по принципу антиселекции («негативный отбор»). «Ценятся не способности, а их отсутствие, не образование, а невежество, не стойкость в мнениях, а беспринципность», и в таких условиях, задающих с точки зрения развития этноса фальшивый тон, большинство народа в ситуации утраты нравственной доминанты оказывается попросту «неполноценным, а значит и неравноправным».[1, 434] В таких условиях говорить о демократическом развитии будет преувеличением, если не лицемерием. В этой сумеречной фазе господствует паразитирующий на народном теле социально пассивный тип «жизнелюба» (по Гумилеву), главными характеристиками которого являются нетворческое и нетрудолюбивое отношение к жизни, однако, с повышенным требованиям к жизни (императив комфорта). Обывательщина – явление негативное в развитии общества, и доминирует лишь на стадии упадка, или «заката» (по Шпенглеру). Подобный тип обывателя обладает ни желанием, ни способностью что-либо созидать, ни сохранить. «Они разъедают тело народа, как клетки раковой опухоли организм человека», и по законам развития болезни, погибают сами вместе с гибелью донора.

Собственно, по определению, данным в работе «Этногенез и биосфера Земли» (1979), Л. Гумилев понимает под этногенезом «весь процесс от момента возникновения до исчезновения этнической системы под влиянием энтропийного процесса потери пассионарности».[1, 500]

Предлагается четко разделять понятия популяции как совокупности особей одного вида, населяющее в течение ряда поколений определенную территорию и понятие этноса как системы, состоящей не только из особей, но и продуктов их деятельности в течение многих поколений – техники, антропогенного ландшафта и культурной традиции. Таким образом, этнос как категория анализа применима исключительно к человеческому сообществу, в отличие от зоологической популяции. К тому же, этнос вырастает из консорции – группы людей, сплавленных общей исторической судьбой, следовательно, онтологически сплетенных в историческом времени, независимо от пространства (возможно существование в диаспоре). Низшим таксоном в этнической иерархии Гумилев называет конвизию как объединение «особей, занятых общим бытом и семейными связями».

Если пассионарность можно сравнить с пылающим огнем, то снижение и утрата её сравнивается с остыванием и замерзанием в эпоху распада этноса. Итак, в фазу «остывания» этноса, происходит оскудевание пассионарной силы этносоциальной системы. [1, 425] Как следствие, вместо традиционных ценностей на поверхность выступают ценности обывателя: обеспечении базовых потребностей, конформность и императив потребления. В этой фазе этнос теряет связь с почвой, потребление становится хищническим, идет демографический спад [1, 433].

Автор концепции этногенеза обращался к примерам древних царств и их упадка, считая, что «народы Европы, как Западной, так и Восточной, не настолько стары, чтобы впасть в состояние маразма»[1, 434]. Можно сказать, что это фаза не столько маразма, сколько помешательства на фоне безответственного потребительского паразитирования в среде, созданной предшествующими поколениями. Тем не менее, есть основания для усмотрения сумеречной фазы в развитии современного общества эпохи глобализации. Состояние обскурации, в которой оказываются не востребованы активные пассионарии, имеет плачевные последствия для цивилизации либо в виде перерождения суперэтноса в реликтовый, либо рождение нового этноса путем «переплавки», при этом практически утратившего историческую память о былом. В данной статье не преследуется цель полностью и глубоко изложить теорию этногенеза Л.Н. Гумилева, но представляется возможным применить ряд продуктивных метафор в отношении анализа современного состояния общества в целом и, в частности, в отношении украинский реалий.

Также размывание ценностных ориентиров не позволяет людям занимать стойкую нравственную позицию, и они, прикрываясь прагматическими аспектами, отказываются как от попытки осмыслить социальную реальность, в которой они живут изо дня в день, так и от осмысления себя и своего места в ней.

В социальной науке сегодня возникла теория «глобальной трайбализации» в связи с осмыслением явления глобализации как таковой. Вместо консолидированного общества, объединённого общей целью, общими ценностными установками и общим прошлым появляются обособленные группы («племена») нацеленные на удовлетворение локальных и сиюминутных интересов. В политической сфере трайбализм можно соотнести с явлением «кумовства», когда фактически политическая элита состоит из людей, основным качеством которых является лояльность, а не выдающиеся достижения или профессионализм. Таким образом, политическая элита вырождается, превращаясь в шайку людей, связанных корыстными интересами, часто противоречащих общему благу. Это явление вырождения способствует социальной дезинтеграции общества, порождает аномию, недоверие к государственным структурам и полную социальную апатию, которая, впрочем, может обернуться взрывом народного негодования и разрушения всей хрупкой структуры общественного бытия.

На кого же можно рассчитывать в данных условиях, откуда придет спасительная надежда на благоприятный прогноз цивилизационного кризиса? Некоторые исследователи предлагают ввести понятие «креативный класс» как наиболее точное, указывающее на интегрирующие признаки его представителей – креативно-творческую деятельность и креативно-творческое отношение к жизни. До этого представителей креативного класса выделяли как «модернизационный класс», «инновационный класс», класс экспертов, профессионально-административный класс или «новый класс».

Термин «новый класс» был введен в социальную мысль М. Бакуниным и использован им в работах «Кнута-Германская империя и социальная революция» (1871), «Государственность и анархия» (1907). Бакунин, анализируя возможные социальные последствия марксистского сценария социализма, писал о том, что будущее некапиталистическое правительство не будет довольствоваться только политическим правлением, но будет управлять также экономически, что потребует необъятных знаний.

С конца 30-х годов XX века в ряде социологических работ появляются утверждения о том, что новый класс – это класс бюрократии, технократов, менеджеров. Однако теории, делающие акцент в содержании нового класса на высокообразованных слоях населения, а также на их специфической культуре, становятся распространенными только в 60-е годы XX века. Наиболее вероятными причинами этого являются качественные сдвиги в обществе, связанные с трансформацией личности, социальных связей, общественных возможностей, мировоззрения.

В рамках концепций «нового индустриального» и «постиндустриального общества» неконсервативный поворот получает развитие прежде всего благодаря работам Дж. Гэлбрейта и Д. Белла, интерпретирующих всемирную историю сквозь призму технологии и знания. Во второй половине 1960-х годов социолог и политолог Д. Белл наряду с ведущими западными социологами занимается разработкой теории постиндустриального общества, для которого характерны преобладание занятости в различных сферах обслуживания и духовного производства, переориентация экономики и культуры на удовлетворение преимущественно культурных потребностей. Д. Белл утверждает веру в фундаментальную роль ученых в постиндустриальном обществе. Он полагает, что в современную эпоху научно-теоретическое знание становится главной силой экономического роста и социального прогресса и открывает дорогу новому социально прогрессивному «классу знания». Вводится новый принцип управления – меритократия, позволяющий устранить бюрократию и технократию (благодаря избранию на руководящие посты лиц в зависимости от их заслуг и способностей), а также изменить классовую структуру общества в целом. Внимание акцентируется на принципиально новом содержании класса, стремящегося в силу объективных факторов стать новой исторической элитой в условиях постиндустриального общества

Элвин Гулднер в своем труде «The Future of the Intellectuals and the Rise of the New Class» (1970) оперирует понятиями «новый класс», «интеллектуалы», «интеллигенция». Выделяя новый класс, он включает в его состав техническую интеллигенцию, представителей гуманитарных и «свободных» профессий, обращая внимание на то, что именно они контролируют культурный капитал, и привилегированное положение в обществе определяется их ролью в передаче знаний. Гулднер совершает одну из наиболее убедительных попыток препарировать новый класс, найдя их объединяющее начало в присущей им «культуре критического дискурса». Создающееся сообщество в его понимании уже имело особый язык, училось отстаивать свои интересы и потребности, которые постоянно растут, и контролировало сферы производства и обслуживания. Оно, по мнению Гулднера, не просто являлось средоточием революционных потенций, но и главной революционной силой в

обществе [5, 28–57].

Известный американский социолог Кристофер Леш в своей книге «Восстание элит и предательство демократии» говорит, что ядро формирующегося класса определяется не столько уровнем доходов и идеологией, сколько образом жизни [4, 40]. Попытки определить новый класс, состоящий из служащих государственного аппарата и политтехнологов, неукоснительно проталкивающих некую программу либеральных реформ, оставляют без внимания саму широту политических взглядов среди элит. Эти группы составляют новый класс лишь в том смысле, что их средства к существованию обеспечиваются не столько обладанием собственностью, сколько манипулированием информацией и профессиональной эрудицией. Вложение денежных средств в образование и информацию, а не в собственность, отличает их от богатой буржуазии, доминированием которой характеризовалась более ранняя стадия капитализма, и от старого класса собственников – среднего класса в строгом смысле этого слова, который некогда составлял основную массу населения

Французский философ и социолог Ж.Бодрийяр делает акцент на социальном аспекте симуляции. Он говорит об утрате самой социальной реальности, на место которой приходит гиперреальность. Симуляция заключается в том, что «все знаки обмениваются друг на друга, но не обмениваются больше ни на что реальное (причем друг на друга они так хорошо, так безупречно обмениваются именно постольку, поскольку не обмениваются больше ни на что реальное)» [7; 52]. Человек покупает часы, не чтобы время узнать, он их покупает, чтобы показать свою «статусность» и «респектабельность». «Всюду идет одно и то же «порождение симулякров»: взаимные подстановки красивого и безобразного в моде, левых и правых в политике, правды и лжи во всех сообщениях массовой медиа, полезного и бесполезного в бытовых вещах, природы и культуры на всех уровнях значения» [8; 55].

Социальность, выражаемая в различных формах социальных отношений (по вертикали и горизонтали социальной структуры общества), трансформируется, меняя привычные модели выражения. Социальность может быть не проявлена активно вовне, но это лишь вопрос времени и потенциальной возможности к действию. Именно в социальном действии выражается социальность как общий признак членов общества и их солидарная консолидация. До тех пор, пока социальность не приобрела форму социального действия, о её реальности говорить не приходится, лишь о виртуальном статусе. Виртуализация и симулякризация социальной реальности приводит к тому, что размываются критерии и параметры социальных координат, а утрата трансцендентального означающего уплощает саму многослойную фактуру социальной реальности, превращая её в следы на песке..

Социальное действие является проявлением и высшей точкой трансформации социальной идентичности, её *modus vivendi* и *operandi*. Однако прогнозы относительно конца социального как имеющего реальную подоплеку, человека как пустого понятия, и следовательно, концепта с нулевым означающим, сведение социальности к актам коммуникации – симуляции, к симуляции коммуникации, постепенно оправдываются. Социальность схлопывается в многочисленных неуловимых формах симулятивного пространства, размывается под воздействием манипуляций кукловодов, которые искусно выдвигают новомодные симулякры-пустышки *ad hoc*, будь то очередные выборы или лоббирование интересов клановых групп.

Соответственно, политическая элита в современном украинском обществе является закрытым клановым клубом, членство в которой может быть предоставлено лишь тем, кто готов поддерживать сложившийся статус-кво системы, ни в коем случае не посягая на коренные преобразования на благо народа и во имя процветания страны. Нынешняя властная элита пользуется понятиями «благо общества», «социальное государство», «патриотизм», «родина» только для того, чтобы развеять оправданное общественное подозрение в мошенничестве. Когда вместо народа электорат, когда вместо настоящих лидеров во власть подбираются случайные люди, готовые защищать лишь узкие интересы стоящих за ними групп, общество продолжает существовать лишь номинально, становясь лишь удобным инструментом господства и подчинения. Общество рассыпается, потому что воля к объединению угасла в силу утраты доверия к социальному как тому, что является гарантией существования общих интересов и целей, не говоря уже о таких концептах, как судьба и предназначение народа. Псевдоэлита, обладая властными полномочиями, приватизирует сферу социального, таким образом контролируя её, а также, по мнению Ю. Хабермаса, теоретика коммуникативного действия – рефеодализируя её. Ж. Бодрийяр писал об этом процессе, характеризуя его как имплозию социального – размывание границ, в том числе и политических, когда политические функции перехватываются частным интересами, осуществляя идеологический

контроль в обществе через СМИ и через «своих» людей во властных структурах.

Украинский исследователь Ю. Мелков полагает, что, в отличие от традиционного представления об элите как о «лучших из лучших», современная элита в условиях неосословного и нефеодалного общества формируется на основе «антиценностей». Также, по его мнению, украинское современное общество можно называть сословным в виду «исчезновения общедоступного социального пространства», которое монополизировала псевдоэлита, и «корпоративизацией социальной ответственности». Неосословное разделение украинского общества произошло в результате отказа элиты от идеи служения своему народу. Элита все больше маргинализируется и денационализируется, отрываясь от собственного народа как устремлениями, так и образом жизни. А.Зиновьев предлагает не адаптироваться к антиценностям псевдоэлиты, а максимально оградить неосословную властную элиту от общества путем возрастания автономии и самодетерминации индивидов.

Таким образом, мы становимся сторонними наблюдателями «нового закрытого общества», не потому, что оно отрезано от внешнего мира (К. Поппер), но потому, что «... группы внутри него отрезаны друг от друга. Оно проявляет жестокость не только в плоскости «вертикальных» отношений (пресловутая «вертикаль власти»), но и плоскости отношений горизонтальных. Индивидуумы, равные с точки зрения их социального статуса и социально-культурного капитала (то есть те, кто стоит на одной и той же ступени в вертикальной иерархии), вероятнее всего, займут строго дифференцированные места в сети горизонтальных отношений ... Например, большое значение, вероятнее всего, будет придаваться различию между поколениями»[9, 49].

Современное состояние понимается, конечно же, как индустриальное, рыночно-капиталистическое, урбанизированное, индивидуализированное-атомизированное, узкообразованное «общество» чрезвычайно активных эгоистов-потребителей с чисто прикладной моралью, находящееся в состоянии войны с традицией, войны с прошлым. То, что это именно так, что концепция модернизации носит характер подрывной идеи, отчётливо видно из творений самих «модернизаторов».

Известный американский социолог К. Лэш определил нынешнее "постмодерное время" именно как "восстание элит и предательство демократии" по аналогии с работой Х. Ортеги-и-Гассета «Восстание масс».

Например, если раньше элитарность характеризовалась такими качествами, как оседлость, патриотическое отношение к определенной местности, благородный приоритет долга над правами, благородство и меценатство, то нынешние представители элиты скорее соответствуют худшим образцам "масс" в описаниях Х. Ортеги-и-Гассета и Н. Бердяева: имеют кочевнический способ жизни, разнятся как отсутствием уважения к традициям и непризнанием собственных обязанностей, так и, особенно, сознательной изоляцией от всего остального населения, исключили себя из "общей жизни", одновременно, как заметил канадский мыслитель К.Б. Макферсон, упиваясь властью частной собственности, с помощью которой "элитарный человек" может исключать других из использования чего-либо [2, 184-185].

Условия для трансформации, рождения "нового мира" возможны лишь только тогда, когда "элитарный человек" почувствует неутолимую тягу "... ко всему настоящему, подлинному и первоначальному, а также отрицание им собственной культуры как неподлинной и ненастоящей... Есть историческая ирония в том, что романтическое стремление к первичности опыта оборачивается умножением неверных копий, касающихся иных миров или экзотической изнанки собственного мира, которые принимаются за безусловную и единственную подлинность" [6, 166]. Массы, не входящие в круг вышеупомянутой "новой элиты", не имеющие собственной идентичности, собственного языка и самосознания, полностью и искренне (и таким образом, в иллюзии) могут считать себя представителями элиты (например, считая, что достижение успеха – только дело времени) и идентифицировать свои интересы с интересами "новой элиты".

"Новая элита" принципиально закрыта для всех, кто способен по-настоящему исповедовать какие-то идеалы, традиционные ценности, она противостоит социальному пространству, агрессивно отделяется от него, "приватизируя" именно социальное пространство ("рефеодализирует социальную сферу", по Ю. Хабермасу; "социальность растворяется симулякрами", по Ж. Бодрийару), убивая его старую форму – "национальное государство", и используя информационное пространство как для набрасывания своих "антиценностей" лишенной возможности говорить "массе", уничтожая по ходу и место для самовоспроизведения традиционной "элиты знаний и компетенций" – университет, так и для укоренения в массах убеждения, что нет альтернативы тотальному консьюмеризму и

удовольствию от зрелищ [10].

По большому счету, псевдоэлита, отрываясь от массы народа и не находя поддержки в народной среде, обращается к внешним источникам легитимации, в конечном итоге расплачиваясь национальным суверенитетом. Этот процесс предательства демократии идет широким ходом не только в украинском обществе, а и во всем мире. Современный либерализм, или же неолиберализм, предает «великую гуманистическую традицию», «предал ценности европейского рации», «дал карт-бланш сбросившей все «оковы» зоологической чувственности», а также «предал важнейший принцип Просвещения – единого большого социального пространства». По признанию Панарина, эти процессы свидетельствуют о десоциализации человека как отказа от норм и требований социальности, демонтаж всей системы классической социализации [3, 256]. Фактически, можно констатировать начало мировой гражданской войны, пока ещё «холодной» в большинстве своих многочисленных очагов. Глобализация и связанная с ней идеология неолиберализма подрывает хрупкое национальное согласие между элитами и народными массами, прокладывая пропасть между стремительно глобализирующейся элитой. Вопрос выхода из цивилизационного тупика состоит в новой социально-экологической аскезе под эгидой программы экологической заботы о национальной территории. Доминанта экологизма может стать путеводной звездой на пути свержения компрадорских режимов, торгующих национальным суверенитетом, способной прервать практику гедонистически-потребительского отношения к окружающей среде в целом, включая и человека как элементы общей системы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Гумилев Л.Н. этногенез и биосфера Земли. — Л.: Гидрометеиздат, 1990 – 528 с.
2. Мелков Ю. Пострадянське суспільство: Нове Середньовіччя // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – №3. – С.184-185
3. Панарин А.С. Искушение глобализмом. — М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. — 416 с.
4. Лэш К. Восстание элит и предательство демократии. — М: Издательство "Логос", Издательство "Прогресс". 2002. - 224 с.
5. Гулднер Э. Будущее интеллектуалов и восхождение Нового класса. Реферат // Синтаксис. 1987
6. Эткинд А. Хлыст (Секты, литература и революция). – М.: НЛЮ, 1998
7. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть. – М., 2000
8. Делез Ж., Гваттари Ф. Ризома // Делез Ж., Гваттари Ф. Тысяча плато // Альманах "Восток" [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://www.situation.ru/app/j_art_1023.htm
9. Келли К. О решетках и группах: альтернативный взгляд на «открытые» и «закрытые» общества / Пер. с англ. // Новое литературное обозрение. – 2009. – №6 (100)
10. Голобородько А. Постмодерн против Революции // [Электронный ресурс] — Режим доступа <http://www.pravaya.ru/look/4277>

Кравченко А. А. – кандидат історичних наук, докторантка Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова.

УДК: 2:396

ТВОРЧИСТЬ ЯК ІМАНЕНТНА СКЛАДОВА ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

В статті розглядається проблема творчої особистості в освіті постіндустріального суспільства. Без творчості немає особистості, а без неї креативного мислення, професійної компетентності і смислу, без якого життя людини стає безглуздом.

Ключові слова: *освіта, творчість, особистість, мислення, навчання.*

ТВОРЧЕСТВО КАК ИММАНЕНТНАЯ СОСТАВНАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

В статье рассматривается проблема творческой личности в образовании постиндустриального общества. Без творчества нет личности, а без нее – креативного мышления,

професійної компетентності і смисла, без якого життя людини стає бессмысленной.

Ключевые слова: образование, творчество, личность, мышление, обучение.

CREATIVITY AS IMMANENT COMPOUND OF EDUCATIONAL PROCESS

A problem of creative personality in the education of postindustrial society is reviewed in the article. There is no personality without creativity, and without personality there is no creative thinking, professional competence and sense, without which life is meaningless.

Keywords: education, creativity, personality, thinking, training.

Постановка проблеми. Світу «суспільства знань» іманентна проблема творчості. Очевидно, чим більше ускладнюється система жорстких залежностей поведінки індивіда від існуючої дисципліни діяльності, чим більше він екстеріоризує та уречевлює свій контроль над соціальним процесом взагалі, тим більш помітною стає і зворотна залежність – залежність нетворчих функцій усього суспільного цілого від справжньої творчості. Соціокультурне буття в його сучасному вимірі підійшло до тієї межі, де подальший розвиток безпосередньо залежить від розвитку творчих сил.

Виклад основного матеріалу. Якісна освіта майбутнього повинна орієнтуватися на розвиток творчих здібностей людини, що в свою чергу із необхідністю приводить до актуалізації людського фактору. Дана ситуація обумовлена потребами економіки в «перекваліфікації» виконавця, найманої робочої сили у творчих, ефективних професіоналів. Про це пише в своїй праці «They're not employees, they're people» («Вони – не наймані працівники, вони – люди») [3] П.Друкер. Те, про що вже давно говорить філософія освіти, стало реалією ринку праці. Перспектива очевидна: творча здібність, «універсальний розум або професійний кретинізм – ця антитеза очевидна сьогодні будь-якому споживачу розуму» [4, с.196]. Звичайно, що внаслідок потужного впливу ціннісних орієнтацій індустріальної епохи попитом користується «вузький» професіоналізм. «Споживач» освітніх послуг також прагне бути зведеним до функції, його мрія – бути максимально пристосованим для використання. Проблема в тому, що, як йому видається, немовби для цього необхідно культивувати тільки ту здібність, за яку безпосередньо платить роботодавець. Нібито уся основа людської культури абсолютно не присутня у цих професійних здібностях та компетенціях, нібито вони виростають на пустому місці. І питання не у вузькості професійних знань, а у бідності їх змісту. Адже міра споживання культури, змістовної глибини знань тут обмежується ззовні відношенням корисності. Споживач прагне засвоїти знання, вміння, навички рівно стільки, скільки йому необхідно для того, щоб бути самому придатним для «використання». Однак проблема в тому, що освіта, яка керується і надалі принципом «корисності», буде потрапляти у все більшу залежність від освіти, спрямованої на розвиток творчих здібностей людини.

У книзі *Е. Тоффлера* «Шок від майбутнього» відтворюється загальна логіка, властива сьогоднішнім міркуванням стосовно реформи освіти. На думку вченого, освіта відтворює той чи інший соціально-економічний устрій. Зокрема, сучасна освіта відтворює структуру індустріального світу. «Сама ідея зосередити в одному місці масу учнів (сировини) для обробки її вчителями (робітниками) у школі (фабриці), що розташована в центрі міст, належить індустріальному генію. Адміністративна ієрархія такої системи освіти в цілому повторює модель промислової бюрократії» [7, с.434]. Основною детермінантою освітньої системи виявляється, якщо висловлюватися термінологією *М.Фуко*, «дисциплінарна влада». Організація внутрішнього розпорядку школи, вважає *Е.Тоффлер*, дзеркально відображає індустріальне суспільство. Враховуючи швидкі трансформації, що відбуваються в суспільстві, вчений висуває припущення стосовно невідповідності «індустріальної освіти» новому «постіндустріальному» світові. Першочергове завдання «нової» освіти – «підвищити здатність індивіда долати труднощі, тобто здатність швидко та економічно адаптуватися до умов, що безперервно змінюються» [7, с.435]. Отже, «школа-фабрика» (*Е.Тоффлер*) повинна поступитися своїм місцем не тому, що не відповідає своїй суті, а тому, що не може *адаптувати* індивіда до нових умов існування. Можна припустити - якщо умови зміняться, або виявиться, що «індустріальний світ» продовжить своє існування на більшій частині планети, то для ефективної та економічної *адаптації* індивідів ми повернемося до «школи-фабрики».

«Постіндустріальна освіта» так само орієнтована на підготовку людей до входження у прийдешню соціально-економічну, культурну систему. Остання змінюється, примушуючи змінюватись і освіту. Однак підпорядкована роль освітньої системи залишається незмінною. Влада в

обох випадках залишається панівним відношенням внаслідок того, що людина залишається матеріалом, який потребує обробки. Різниця полягає у тому, що в «постіндустріальній освіті» «вписування» індивіда у наперед заданий світ відбувається більш вишукано та приховано, ніж в межах «індустріальної освіти». Не дивно, що у *Е.Тоффлера* творчість майже не згадується у міркуваннях стосовно «нової» освіти. *Адаптація не сумісна з творчістю*. Не випадково серед основних вмінь, які повинна формувати «постіндустріальна освіта», є вміння вибирати, але немає вміння творити. Для того, щоб встигати за плином часу, індивіду пропонується «добре адаптуватися», тобто вибрати те, що є, нехай і перемінне та динамічне, однак теж саме *однобічне теперішнє*.

Для того, щоб змінити освіту, не достатньо змінити назву: модернізація, реформування, трансформація тощо. Так само для того щоб, наповнити освітній процес творчим змістом, не достатньо висунути гасло про важливість «творчості» та «інновації». Подібні гасла страждають на вербалізм. Зокрема, відірваність слова від діла, оповідальність, на думку відомого педагога ХХ століття *П. Фрейре*, властива традиційній освіті, яку він назвав «банківською» системою освіти. Подібна «освіта стає процесом вкладення, у якому учні є депозитаріями, а вчитель – вкладником. Замість спілкування, учитель формує і вкладає повідомлення в учнів, які терпляче його приймають, запам'ятовують і відтворюють. Це «банківська» модель освіти, за якою обсяг операцій, дозволених учням, охоплює лише приймання, розкладання по полицях та зберігання вкладеного» [8, с.54]. Подібна освіта є «монологічною», отже, домінуючим типом відносин у ній є суб'єкт-об'єктні відносини. Вчитель-викладач виступає активним началом педагогічної діяльності, а учень-студент – пасивним. Причому ситуація навряд зміниться при збільшенні годин на так звану «самостійну роботу». Адже те, що і коли повинен вивчати «самостійно» учень-студент, визначають за нього.

Протиставлення учня-студента та вчителя-викладача характерні якраз для традиційної освіти індустріальної доби. За таких обставин «банківська освіта підтримує і навіть стимулює наявне протиставлення такою позицією і практикою, які віддзеркалюють суспільство гноблення в цілому: а) вчитель вчить, а учні вчаться; б) вчитель знає все, а учень – нічого; в) вчитель думає, а за учнів думають; г) вчитель говорить, а учні слухають – покійно; ґ) вчитель дисциплінує, а учні підкорюються; д) вчитель обирає й нав'язує свій вибір, а учні погоджуються; е) вчитель діє, а учні мають ілюзію, що діють через дії вчителя; є) вчитель визначає зміст програми, а учні (яких ніхто не питає) пристосовуються до неї; ж) вчитель змішує владу знання з власною професійною владою, яку він (вона) встановлює на протигагу свободі учнів; з) вчитель – Суб'єкт навчального процесу, учні ж – його прості об'єкти. Не дивно, що банківська модель освіти вважає людей пристосовуваними, керованими істотами. Чим більше учні працюють над накопиченням внесків, вкладених у них, тим менше вони плекають власну критичну свідомість, що могла б розвинути в результаті їхнього втручання в навколишній світ у ролі перетворювачів цього світу» [8, с.54-55]. Таким чином, організація освітнього процесу за логікою суб'єкт-об'єктних відносин виключає творчість як іманентну суть цього процесу. Освіта в такому випадку перетворюється на конвеєрне виробництво корисної робочої сили.

Для зміни ситуації недостатньо командно адміністративними методами примусити викладачів застосовувати новітні форми проведення занять. Подібна практика буде відтворювати той самий «педагогічний вербалізм», але тепер по відношенню до професорсько-викладацького складу. На думку *Ф.Т. Михайлова*, це призводить до того, що як наслідок ми маємо «педагогічну презумпцію абсолютної цінності вербалізованого знання, яка антигуманна і антигуманістична» [6, с.443].

Безперечно, людину неможливо змусити бути творчою. Цей процес повинен проростати «з низу», а не спускатися у вигляді командних директив зверху. Необхідно перш за все створити умови та можливості для нормального міжособистісного спілкування в межах навчального закладу. Адже, як відомо, основний вид діяльності людини студентського віку – це спілкування. За словами *Ф. Т. Михайлова*, в освітньому просторі відбувається «зустріч поколінь, що звертаються одне до одного, зустріч, в якій культура оживає, поновлюється й триває від віку до віку» [5, с.268]. Інша справа, що це спілкування своїм предметом повинно мати той чи інший культурний зміст. Іншими словами, навчальний процес повинен перетворитися на самоціль. Поки він буде залишатись засобом для досягнення зовнішніх по відношенню до нього цілей, творчість в освітньому просторі буде не нормою, а виключенням. Однак, у більшості випадків, навчання в університеті-школі виступає не «життям», а лише підготовкою до життя. Тому зберігається суб'єкт-об'єктне відношення в межах освітнього процесу. Адже студент (учень) сприймається як «матеріал», що повинен бути підданий

обробці та досягнути наперед заданого «зразка». Зрозуміло, що студент у таких умовах не відчуває себе самостійним та відповідальним суб'єктом освітньої діяльності.

Для того, щоб творчість стала нормою освітнього (навчального) процесу, необхідно так його організувати, щоб студент міг реалізуватись у ньому як особистість. Без особистості немає творчості, так само як немає без неї і мислення. Те саме стосується професійної діяльності, яку завжди здійснює та чи інша особистість. Без розвитку останньої унеможливується розвиток будь-яких професійних компетенцій. Освітня дійсність повинна перестати бути «чужою» особистісному буттю.

Сьогодні рівень взаємодії між викладачем та студентом в університеті не зовсім відповідає суспільним вимогам. Якщо припустити, що у більшості випадків навчальний процес відбувається відповідно суб'єкт-об'єктній схемі, тоді стає зрозуміло, що студент та викладач не представлені особистісно в процесі спілкування та взаємодії. А без особистісного начала духовне начало не розвивається. Коли навчання детермінується переважно зовнішньою доцільністю, тоді воно починає відтворювати реальні товарно-грошові відносини, що панують в суспільстві. Проблема полягає у тому, що і навчальна, і трудова діяльність не є самоцінною. Вони «засоби». Діяльність в цих межах керується зовнішньою доцільністю. І один одного вони сприймають не як самоціль, а як засіб. Зрозуміло, що в таких умовах студент жорстко дистанційований від викладача.

Підкреслимо, що у навчальній, науковій та виховній діяльності повинна брати участь особистість. Від рівня розвитку універсально-всезагальних діяльнісних здібностей залежить, наскільки творчою буде її реалізація у всіх цих сферах. Адже особистість як цілісність не розпадається на частини, або, інакше, вона у кожній своїй «частині» та «елементі» тотожна самій собі, а тому і її «структурні елементи» є її власні «органи» та функції, за посередництвом яких вона здійснює себе.

Розвиток особистості відбувається внаслідок виникнення та вирішення внутрішніх суперечностей. Вони є тим мотивом, вирішення якого є самоціллю. Подібний розвиток не може не бути творчим. Розвиток людини як саморозвиток завжди є творчою діяльністю. Саме у цьому розвитку особистості сходяться творчість та інтелект. «Справжня раціональність досягається лише як раціональність самого творчого процесу, як раціональність логіки евристичної діяльності. Завдячуючи чому діяльність людини здатна здійснювати творчий розвиток? Завдячуючи одній лише вже освоєній та фіксованій людиною необхідності? Ні в якому разі» [1, с.97]. Слідування лише вже освоєній та зафіксованій необхідності, яка раніше була відкрита в акті творчості, перетворює культуру людства в рутину, в застиглий «порядок речей». Великі істини, якщо їх змертвити, канонізувати, роблять своїх прихильників жалюгідними епігонами, які перестають розуміти їхній справжній смисл. Творчість здійснює лише з освоєнням ще не освоєних нових необхідностей. В межах освітнього процесу це означає наявність іманентної потреби постійно долати застигли форми готових знань та наявних форм міжособистісної взаємодії та спілкування. За *Г.В.Ф.Гегелем* освіта – це всезагальна умова і спосіб звільнення людини. Тут звільнення розуміється як творче зусилля подолання наявних обмежень розвитку. Подібне звільнення є міжсуб'єктним процесом, в який залучені і викладач, і студенти на основі зустрічі з тим чи іншим предметним змістом [2, с.232].

Цей перехід, цей вихід за межі «старої» необхідності може здаватись досягненням негативної свободи від будь-якої необхідності. Насправді, звичайно, це не свобода від будь-якої необхідності, але звернення до нової, «особливої» необхідності в межах її всезагальності. Яким же чином можливе подібне звернення? Воно можливе лише для людини, яка все глибше освоює всезагальні необхідності дійсності. Людина перетворює їх в особливі закони своєї діяльності. Вона робить тим самим категоріальні визначення дійсності також і визначеннями свого мислення, в якому вони й кристалізуються як його змістовна логіка. А це є справжня раціональність, раціональність самого творчого процесу, в якому людина саме тому в спроможна проникати в особливий конкретний предмет своєї діяльності, що бере його в універсально-всезагальних, субстанційних характеристиках будь-якого предмету, розпредмечуючи його, а не просто використовуючи чисто зовнішнім способом. Будучи втіленням цієї універсальної всезагальності предметного світу – в міру його освоєності ним, – він і виступає як суб'єкт, який не протистоїть світу об'єктів суто зовнішнім чином, не є відгородженим від нього, але навпаки, приймає на себе та вилаштовує самого себе із нього. «І лише в незвершимому продовженні такого вилаштовування, в процесі освоєння нового, людина отримує також і старий, попередньо освоєний зміст. Лише в прагненні зробити природний світ своїм власним, ототожнити себе з ним, перетворивши його субстанційні закони в закони своєї діяльності як суб'єкта, людина воістину є людиною. І тоді вона творець» [1, с.98], - зазначає Г.С.Батіщев.

Виходячи з того, що освітній процес – це «процес діяльнісного спілкування, який втягує в себе будьякий зовнішній матеріал та перетворює його в свою умову та зміст» [4, с.65], ми приходимо до розуміння, що без творчості тут не обійтись. Адже в процесі навчання інформація тоді постає знанням, коли вона осмислюється. Байдужі кілобайти інформації повинні бути наповнені розумінням, тобто повинні перестати бути созоматкненим шматком «інформаційного шуму» та вступити у просвіт небайдужого відношення. Таким чином відоме і стає зрозумілим. Можна примусити учня вивчити дещо, але неможливо змусити його зрозуміти, без його активності тут не обійтись. Зрозуміти означає «зустрітись» з предметом, «відкритись» йому і тим самим «відкрити» його. І це також творче відкриття. Без нього увійти у людський світ неможливо. Із таких відкриттів і складається освіта, тобто розвиток людини. Те, що залишилось невідкритим, не увійшло в мою душу, не наповнило її, а тому пішло у далечинь невідкритим, невідкритим. Воно залишилось для мене позбавленим смислу. Без смислу освіта *без-глузда*.

Цілком правомірним буде визначення смислу освіти як створення смислів, спільних смислів. Причому осмисленість освітнього процесу повинна бути присутньою як на стороні учня, так і викладача. Навіть більше, адміністрація учбових закладів та інших інститутів освіти також повинна бути залученою в діяльнісне спілкування з приводу утворення смислів. А це в свою чергу означає, що при орієнтації освіти на особистість усі учасники педагогічного процесу повинні бути співпричетні особистісному началу. Інакше кажучи, «орієнтація на особистість в учбовому процесі є орієнтацією на умови особистісного розвитку взагалі, включаючи сюди особистість не тільки учня студента та вчителя-викладача, але і адміністратора-організатора» [4, с.65-66]. В межах освіти, що структурується командно-адміністративними методами, в кращому випадку проголошується орієнтація на особистість учня-студента. Із мовчазної згоди інших учасників освітнього процесу не обговорюється наявність особистісного начала у них. Але нерідко так складається, що відношення в межах інституту освіти та суспільства взагалі орієнтуються не на особистість, а, навпаки, на безособове начало. Без розвитку особистості всіх, «освіта неминуче вироджується у односторонність, в якій безликість (тому що особистість є тільки там, де є розвиток, де є вільна творча діяльність), буде намагатися формувати особистість» [4, с.66]. Для безликість творчість залишається прихованою під завісою «дива», для неї залишається тільки влада, як спосіб організації освітнього простору. І якщо особистість, творчість, свобода породжуються тільки особистістю, творчістю та свободою, то і навпаки – безлике породжує безликість, безобразне породжує потворність.

Висновки. Отже, в сучасному суспільстві освіта перетворюється на одну з найважливіших рушійних сил економіки та суспільства. Постіндустріальне суспільство утворює нові вимоги до вчительства. Сутність їх полягає у необхідності формування «інноваційної людини», яка здатна буде креативно, особистісно, продуктивно діяти у світі, який динамічно змінюється.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батищев Г.С. Творчество и рациональность // Человек, наука, творчество. — М.: Политиздат, 1967. — С. 89—102.
2. Гегель Г.В.Г. Философия права. [Пер. с нем].: Ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсисянц. — М.: Мысль, 1990. — 524 [2] с., 1 л. портр. — (Филос. наследие).
3. Дракер П. Они – не наемные рабочие, они – люди//Российский журнал менеджмента, 2004. — Т.2. — №2 .
4. Лобастов Г. Педагогические этюды. — М.: Принт,2001.
5. Михайлов Ф. Т. Культурология как основание общего человековедения / Ф. Т. Михайлов // Избранное / Ф. Т. Михайлов. — М. : Индрик, 2001. — С. 257—390.
6. Михайлов Ф. Т. Перспективы гуманитаризации образования / Ф. Т. Михайлов // Избранное / Ф. Т. Михайлов. — М. : Индрик, 2001. — С. 403—451.
7. Тоффлер Э. Шок будущего: [Пер. с англ.]. / Э. Тоффлер. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. — с.534
8. Фрейре П. Педагогіка пригноблених: [Пер. з англ.]. — К.:Юніверс, 2003. — 168 с.

© Резанов Д. А.

Резанов Д. А. – аспирант кафедры философии и социологии Государственного учреждения «Южно-украинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского».

УДК:343.971:101.8

ПРОТИВОРЕЧИЕ В ТЕОРИИ ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Многообразие возможных подходов к изучению преступления сводится к двум наиболее общим принципам – тотализации и контрадикции. Разбор некоторых проблем платоновского диалога «Филеб» используется как пример неэффективности тотализирующего метода. Преступление осмысливается как прорыв ограниченного целого в пользу бесконечного становления субъекта.

Ключевые слова: теория преступления, тотализация, контрадикция, предел, беспредельность, противозакон.

ПРОТИРІЧЧЯ В ТЕОРІЇ ЗЛОЧИНУ

Різноманіття можливих підходів до вивчення злочину зводиться до двох найбільш загальних принципів – тоталізації та контрадикції. Розбір деяких проблем платонівського діалогу «Філеб» використовується як приклад неефективності тоталізуючого методу. Злочин осмислюється як прорив обмеженого цілого на користь безмежного становлення суб'єкта.

Ключові слова: теорія злочину, тоталізація, контрадикція, межа, безмежність, протизакон.

CONTRADICTION IN THE CRIME THEORY

The variety of possible approaches in crime studies is reduced to the two most general principles – totalization and contradiction. Analysis of some problems of the Plato's dialogue «Philebus» is used as an example of uneffectiveness of totalization method. Crime is rethought as a breach of the limited wholeness on behalf of the endless becoming of subject.

Keywords: theory of crime, totalization, contradiction, limit, unlimited, counter-law.

«Every cop is a criminal, And all the sinners saints».

Rolling Stones

«С одной стороны, сказано: возлюби, а с другой стороны, сказано: не балуй. Может, лучше вовсе не возлюбить? А сказано: возлюби. А возлюбишь – набалуешь. Что делать?» Д.Хармс

Кто совершает преступление? Что совершается в преступлении? Для кого оно преступно? Эти вопросы напрямую приводят проблему субъект-объектного раздвоения в область философии истории. Именно историчность всякого преступления и преступность всякой истории преодолевают мнимую ясность только субъекта и только объекта, демонстрируя их полное перемешивание, взаимоперекрывание и даже тождество. Точнее, субъект-преступник, действуя против субъекта-жертвы, пытается впоследствии скрыться за объективными процессами природы, отводя от себя вину. До сих пор преступление оставалось предметом профессионального практического интереса, криминалистики. Если философия и берет порой то или иное знаменитое противозаконное событие в качестве примера для заранее найденного ответа на заранее поставленный вопрос, то это еще не философия преступления. Что же мешает ей появиться?

Прежде всего, неизбежное включение этического инстинкта, попытка сразу откеститься от результата преступного акта, когда исследователь всегда помнит, что слишком пристальное внимание к некоторым деталям может поставить под вопрос его позицию холодного наблюдателя. Так, знаменитая формула Адорно «После Освенцима любая культура вместе с любой ее уничижительной критикой – всего лишь мусор» [1, с.327] выглядела, когда была только что сказана и особенно выглядит сегодня, как банальный перехлест. Потому что non sequitur. И особенно потому, что любое крупное преступление, выбранное в качестве конца мировой или европейской истории, ничем не лучше/хуже любого другого преступления. Разве что придется объявить подлинно важными те злодеяния, где число жертв превышает необходимый числовой порог и мерить зло на вес. Тогда смерть или прижизненная трагедия *одного* человека будет считаться *недостаточной*, чтобы на неё обратили внимание. А это и есть худшая ошибка для подлинной этики.

Следующая обыкновенная преграда на пути появления философии преступления заключается в существующей тысячелетиями *юридической точке зрения*, которая автоматически становится образцом и для построения новой нелегальной теории. До сих пор все рассуждения на тему

преступления и преступника сводились к произвольному сочетанию уголовного права, психиатрии и криминалистики. Каждая дисциплина преследует разные цели и предопределена своим готовым набором понятий. Вместо исследования чистого опыта преступления, дается новое обоснование старых постулатов о преступлении и необходимо связанного с ним, неотлучно следующего за ним *наказания*. Философ оказывается ослепленным, почти как Фемида, но совершенно напрасно, поскольку ему-то как раз не грозит пристрастность, до тех пор пока он остается самим собой. Необходимо оторвать закон от беззакония, преступление от наказания, чтобы отделенные и выставленные на свет разума, разума, насколько возможно, чистого, а не практического, эти явления могли сказать о себе сами, без суфлерской поддержки готовых мнений.

Еще одна трудность – вопрос о методе. Ни феноменология, ни герменевтика, ни психоанализ не дадут философии преступления. Подобные попытки были неоднократно предприняты и закончились провалом. Связано это с тем очевидным сегодня и не вполне ясным в момент зарождения этих подходов обстоятельством, что всякий новый философский метод есть одновременно и учение, содержательная онтология. Не всегда создатели этих новых методов были готовы признать, что для плодотворного их применения нужно прежде «уверовать» в истину соответствующей картины мира, опыта или сознания. Несколько конкретных примеров.

В завершение своей работы «Априорные основания гражданского права» Адольф Райнах заявляет позицию не только свою собственную, но и позицию всей феноменологической школы таким образом: [правовые] «законы ... коренятся не в том, что именно эти люди или что люди вообще осуществляют эти акты и являются носителями требований и обязательств, но они коренятся в сущности актов и в сущности правовых образований – независимо от того, где и когда они реализуются. Они относятся не только к нашему миру, но к любому мыслимому миру вообще. ... это сфера абсолютно своеобразных и чисто правовых предметностей. И поэтому те законы, которые к ним относятся, никоим образом не могут рассматриваться в качестве естественных законов» [5, с.324-325]. Здесь догмы феноменологии (как ни странно такое сочетание) являют себя без всякой оговорки: сущности актов, предметности, значимость без существования, *антропологически независимые* законы. Сюда можно отнести и позднюю феноменологическую этику в работах Левинаса, с его Ликом Другого как запретом на совершение зла, окончательно переходящую в теологическую сферу, полностью закрывая возможность беспристрастного исследования преступления.

Свежий пример психоаналитического рассмотрения криминального события – недавняя книга английского фотографа и философа Генри Бонда «Лакан на месте преступления» [6]. Бонд (фамилия невольно наводящая на размышления!) пришел к прекрасной идее, но тут же и испортил её. Как профессиональный фотограф, он почуял огромную роль визуальности во всякой преступном событии, но как доморощенный (иначе и не скажешь) философ превратил потенциально революционное исследование в набор интеллектуальных штампов. Уже название книги предвосхищает подход автора: в качестве категорий, описывающих место преступления, вводится лакановская триада «перверт-психотик-невротик». Под эти-то понятия подставляются затем, крайне натужно и без всякого правдоподобия, конкретные уголовные дела из архивов британской полиции. Самая интересная и ценная часть книги – фотографии мест совершенных преступлений. Насколько они сами по себе красноречивы, настолько искусственны и путаны объяснения их с точки зрения лакановского психоанализа.

Как видно, худшее, что может произойти в теории преступления – появление классификаций. Типы преступлений или преступников, «подобные случаи известны в литературе и в уголовной практике», подобной логики следует избегать, если речь идет о сущности преступления. Между тем, даже такой выдающийся теоретик преступления, как Джереми Бентам, в своем главном этическом сочинении «Введение в основания нравственности и законодательства», по существу, нигде не углубляется в самостоятельное значение конкретного преступления, а сразу выписывает ему абстрактное определение – вредности или безразличности:

«Тенденция акта бывает вредна, когда вредны его последствия, т.е. его последствия известные или вероятные. Сколько и каковы бы ни были последствия акта, имеющего вредную тенденцию, те из них, которые вредны, могут быть поняты как нечто целое, и это целое может быть названо вредом акта. Этот вред часто как будто разделяется на две доли или части: одна содержит то, что может быть названо первоначальным (primary) вредом; другая — то, что может быть названо вторичным (secondary) вредом. Первоначальной долей вреда может быть названа та, которая переносится одним известным индивидуумом или многими известными индивидуумами. Вторичной — та, которая,

происходя от первой, простирается или на целое общество, или на какую-нибудь другую массу неизвестных индивидуумов» [3, с.182]. Выходит, преступление возможно только в обществе. Или точнее, только там, где оно становится *видимым*. Невидимое преступление лишено виновных и жертв, правосудие в мире слепых было бы невозможно. Лишь существование *свидетелей* впервые создает преступление, причем необходимы свободные и разумные свидетели, ведь животные (за исключением маловероятного случая, описанного Э.По в рассказе «Черный кот») не могут быть в этом смысле полезны. Люди спокойно совершают любые акты насилия против животных, не считая их достаточно субъективными, чтобы вступать в этические отношения. Нужна равная преступнику жертва, чтобы добро и зло начали работать как понятия. Следовательно, *преступление есть нарушение равенства, но без равенства и не существует*. Равенство здесь понимается как внешняя объективность пространственной рядоположенности предметов. Субъективация в таком случае предстает как разрушение взаимного равнодушия животных тел и насилие одного из них над другим, внутренняя иерархизация воли. Но эти субъективные воли неминуемо строят новую искусственную объективность, которая будет опять разрушена преступлением.

«Мне нужно исследовать акт, покушающийся на безопасность индивидуума. Я сравниваю все удовольствие или, другими словами, всю прибыль, которая приходится от этого акта совершающему его лицу, со всем тем злом или той потерей, которая происходит отсюда для терпящей стороны. Я вижу, прежде всего, что зло первого порядка превышает благо первого; но я не останавливаюсь на этом. Это действие влечет для общества опасность и тревогу. Это зло, существовавшее прежде только для одного, распространяется на всех в форме страха. Удовольствие, проистекающее из действия, бывает только для одного, а страдание является для тысячи, для десяти тысяч, для всех. Эта непропорциональность уже громадна, но она кажется мне бесконечной, когда я перехожу к злу третьего порядка, принимая в соображение, что, если бы акт, о котором идет речь, не был подавлен, из него произошло бы еще всеобщее и продолжительное уныние, прекращение труда и, наконец, распад общества» [3, с.215-216]. А вот здесь цепочка умозаключений не так крепка, как казалось автору. Если бы подобных покушений на безопасность не было, то откуда взялось бы само общество? Первыми актами насилия для человека были, несомненно, нападения диких животных. Они-то и привели к необходимости объединения аморфных скоплений особей в племя. Затем начались неизбежные (пусть и только гипотетически понятные для нас) процессы дифференциации внутри племени, борьба за власть, территорию, расслоение на сильных и слабых, богатых и бедных. Каждый раз эта дифференциация происходила через преступные акты. Но общество почему-то не распалось. Общество лишь *упорядочило последовательность* преступлений и до сих пор занимается тем же самым.

В основу всех или большинства существовавших до сих пор теорий преступления были положены два понятия – понятие *тотализации* (в гегелевском смысле включения моментов становления в бесконечное целое) и понятие *контрадикции (противоречия) между целым и конкретным*. Понятие тотализации сводится к тому, что целое всегда важнее частного и находится в отношении к последнему как исток и как итог. Целым может называться мир природы, общество, законодательство, нравственность. Частью всех этих тотальностей является конкретный человек с его личными интересами и желаниями. Он может рассчитывать на существование и удовлетворение своих потребностей только в том случае, если подчинится Целому. Данный тотализирующий императив легко выявляется в платонизме (идеальное государство, живущее по законам мира идей), августицизме (где Град Божий противостоит греховному граду земному), томизме (в иерархии благ, высшим из которых является созерцание Бога), затем в политической философии Гоббса (общественный договор против войны всех против всех), гегельянстве (государство как итог развития Духа на земле), политической теологии Шмитта (право фюрера на чрезвычайное положение ради защиты права). С древности и до середины 20 века в теории преступления господствует один и тот же закон – стань рядом с нами или будь раздавлен. Но против этого закона (часто выдаваемого даже за закон природы) выступает с самого начала *противозакон*, противоречие между конкретным и целым. Он заключается в неподчинении законам целого (будь то природа или общество) и произвольном невыполнении «своих», а на деле навязанных извне обязанностей. Такова двусмысленная мораль греческих софистов, несводимое к идее понятие «середины» в этике Аристотеля, беспричинность воли у Дунса Скота и мистиков, философия естественного воспитания Руссо, метафизика абсолютной свободы у Фихте и, наконец, аристократизм Шопенгауэра и аморализм Ницше. Какое же из этих двух направлений ближе к истине?

Для ответа на этот вопрос нужно углубиться в понятие целого и понятие противоречия. Оба эти понятия еще в древности были с образцовой ясностью рассмотрены пифагорейцами и Платоном в диалоге «Филеб». Первые, по свидетельству Аристотеля, вывели «десять начал, расположенных попарно: предел и беспредельное, нечетное и четное, единое и множество, правое и левое, мужское и женское, покоящееся и движущееся, прямое и кривое, свет и тьма, хорошее и дурное, квадратное и продолговатое» [2, I, с.76]. Важнейшей парой была первая – предел и беспредельное, причем сама вселенная оказывалась продуктом «дыхания» беспредельного, которое разделялось в пустоте бесконечными пределами-числами. Для Платона противоположность предела и беспредельного стала основой для исследования сущности удовольствия. «Воспринявший что-либо единое тотчас же после этого должен обращать свой взор не на природу беспредельного, но на какое-либо число; так точно и наоборот: кто бывает вынужден прежде обращаться к беспредельному, тот немедленно вслед за этим должен смотреть не на единое, но опять-таки на какие-либо числа, каждое из которых заключает в себе некое множество, дабы в заключение от всего этого прийти к единому» [4, III, с.15]. То есть, нет прямого доступа к бесконечному и конечному самим по себе, человеку доступны лишь опосредования, градации между пределом и беспредельным. Предел здесь – идея, беспредел – телесность. Тело испытывает вечную нехватку, опустошение (в виде голода, жажды, полового влечения) и никакое временное наполнение этой пустоты не может быть окончательным. Тела «текут» в потоке желаний. «[Сократ:] каждое же определенное становление становится ради определенного бытия, все же становление в целом становится ради всего бытия. – Протарх: Это совершенно ясно. – Сократ: Следовательно, удовольствие, если только оно — становление, необходимо должно становиться ради какого-либо бытия. – Протарх: Как же иначе! – Сократ: Стало быть, то, ради чего всегда становится становящееся ради чего-то, относится к области блага; становящееся же ради чего-то нужно отнести, любезнейший, к другой области. ...[Сократ:] удовольствие — это становление и никакого бытия у него нет ... Стремящийся [к удовольствию] избирает, следовательно, разрушение и становление, а не ту третью жизнь, в которой нет ни радости, ни печали, а только разумение, сколь возможно чистейшее» [4, III, с.62-63]. Платон не может не выбирать бытие вместо становления, для него конкретное, в сущности, даже не вполне *есть*, а только является, кажется. Точнее, подлинной конкретностью обладают только идеи, но с введением понятия присутствия (парусии) в отношения тел и идей эта конкретность становится подозрительной. Потому что, чем более конкретной делается идея, тем больше в ней проступает оттенок конечности и телесности. Идея начинает «отбрасывать тень». Чтобы избежать этого, Платон вынужден отождествить идеи с пифагорейскими числами, но это делает его мир окончательно безжизненным. Поток становления не поддается точному исчислению и количество идей приходится умножать до бесконечности. Не только вещи, но и люди до конца неопределимы в бесконечной смене своих внутренних и внешних состояний. Не в последнюю очередь, это затруднение вызвано проблематическим положением души в платонизме. Идеи конкретной души там, строго говоря, быть не может, иначе будет немедленно утрачен основной признак идеи – всеобщность. Душа как идея всегда «всеобща», а так называемая «моя» душа, по Платону, совсем не моя, все «мое» в ней – привходящий «мусор» из телесного мира становления: желания, несовершенства, все особенное. Я не только «пачкает» душу при жизни, но и после смерти заставляет её вращаться в цикле перевоплощений из-за накопленных личных грехов. Само понятие Я, своевольной конкретной души, в позднем платонизме («Законы») становится причиной всех преступлений. Отсюда уже недалеко до христианского понятия первородного греха.

Но все последующее развитие европейской субъективности проходило под знаком все большей индивидуализации и конкретизации. Именно случайное, личное Я оказалось важнее абстрактной идеи (казус Абельяра), именно становление в потоке страданий и сомнений привело к появлению современного человека как свободного субъекта своих поступков, хозяина своей жизни. Каждый же шаг своего освобождения человек покупал *преступлением пределов прежнего Целого*. Разве не был Лютер преступником для всей католической церкви? Разве не вышел Гамлет за пределы всех договоренностей датского королевства ради поиска правды самого себя? Разве Фауст не пошел на сделку с Мефистофелем ради познания новой жизни? Впрочем, зачем останавливаться на сравнительно поздних примерах – еще Иисус Христос преступил древнюю мораль в Нагорной проповеди, переполненной парадоксами для человека античности. И каждый раз расплата за переход в новую бесконечность была самой безжалостной, но обретенная истина успевала до того внутренне освободить преступника и его последователей.

© Яцишина Г. А.

Так мы приходим к неизбежному (по крайней мере, для нас лично) выбору в пользу *контрадикторной*, а не тотализирующей теории преступления. Она предпочтительна в силу своей историчности: мы не знаем, что и почему будет объявлено преступлением завтра, но наверняка это новое преступление изменит мир. К лучшему, к худшему ли, но только через преступление может развиваться земная жизнь человека. Попытки заморозить это развитие скрижалями тех или иных ценностей (от 10 заповедей до сверхчеловека) обречено на крах. Человек навсегда стал субъектом, т.е. *пределом самого себя*.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Адорно Т. В. Негативная диалектика. — М.: Научный мир, 2003 — 374 с.
2. Аристотель. Сочинения. В 4 т. (Серия «Философское наследие»). — М.: Мысль, 1975—1983. // Т. 1. / Ред. и вступ. ст. В. Ф. Асмуса. — 1975. — 552 с.
3. Бентам, И. Введение в основания нравственности и законодательства. М.: РОССПЭН, 1998 - 415 с.
4. Платон. Собрание сочинений. В 4 т. / Под общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи. — М.: Мысль. 1990—1994. // Т. 3. 1994. — 656 с. — (Серия «Философское наследие»)
5. Райнах Адольф. Собрание сочинений. — М., Дом интеллектуальной книги, 2001. — 482 с.
6. Bond Henry, Lacan at the Scene. — Cambridge, Mass: The MIT Press, 2009 — 256 pp.

Яцишина Г. А. — здобувач кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

УДК 121.7+34

КОНЦЕПТ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ ВЛАСНОСТИ У ВИМІРАХ «ВІДКРИТОГО» СОЦІУМУ

В статті розглядається проблема інтелектуальної власності в контексті розвитку творчої, інтелектуальної діяльності. Аналізується поняття «інтелектуального потенціалу» суспільства як умови розвитку людини.

Ключові слова: інтелект, творчість, інтелектуальна праця, творча діяльність, інтелектуальна власність, інтелектуальний потенціал.

КОНЦЕПТ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В ИЗМЕРЕНИЯХ «ОТКРЫТОГО» СОЦИУМА

В статье рассматривается проблема интеллектуальной собственности в контексте развития творческой, интеллектуальной деятельности. Анализируется понятие интеллектуального потенциала общества как условия развития человека.

Ключевые слова: интеллект, творчество, интеллектуальный труд, творческая деятельность, интеллектуальная собственность, интеллектуальный потенциал.

THE CONCEPT OF INTELLECTUAL PROPERTY IN DIMENSIONS OF "OPEN" SOCIETY

The article explores a problem of intellectual property rights in the context of creative intellectual activity. The concept of "intellectual capacity" of society as a condition of its development is analyzed.

Keywords: intelligence, creativity, intellectual work, creative work, intellectual property, intellectual potential.

Вступ. Існує розповсюджене переконання, що кожна діяльність є по-своєму креативного (творчою). Однак таке твердження занадто узагальнює розуміння сутності інтелектуально-творчого продукту, ототожнює його з предметно-фізичною діяльністю. Продукт інтелектуальної, творчої праці *неможливо* привласнити «реально», «безпосередньо» саме тому, що він в принципі не може слугувати об'єктом індивідуально-приватного споживання. Винахід, ідею, задум, теорію неможливо використати як побутовий предмет.

Проте можуть виникати заперечення, особливо з позицій розсудкової, «буденної» свідомості: невже наукові ідеї, винаходи, картини, книги, витвори мистецтва не купуються і не продаються

так само, як предмети першої необхідності? Невже інтелектуали користуються грошима інакше, ніж працівники «нетворчої» праці? Але тут є певні особливості. Предмет мистецтва, наприклад картину, можна купити. Їй дійсно можна назначити ціну, як і її творцю. Але купити картину ще не означає *спожити її*. Що означає взагалі слово «спожити»?

Виклад основного матеріалу. Дійсно, будь-який предмет споживається у відповідності зі своєю сутністю. Ті чи інші відчуття, які виникають в результаті «споглядання» чи «слухання», не будуть звичним «реальним» споживанням цих «продуктів». Твори мистецтва, як і твори науки, котрі є результатом діяльності людського духу, реально споживаються тільки тоді, коли «споживач» піднімається до вершин розуміння людьми один одного і «самого себе». Що створює відповідне інтелектуальне «поле», в якому здійснюється власне інтелектуально-творча діяльність і в підсумку формується інтелектуальна власність. Здатність до інтелектуального споживання не вроджена, а набувається людиною в силу того, як вона в своїй діяльності піднімається до закладеного в цих предметах вже досягнутого людством рівня самосвідомості. В іншому випадку споживання буде чисто номінальним, формальним. Якщо готовність до споживання предметів першої необхідності обумовлена особливостями нашого організму, а тому і відтворюється немовби автоматично разом з фізичним відтворенням нашого органічного тіла, то здатність до споживання продуктів інтелектуально-творчої праці виникає й розвивається тільки в процесі активної участі в їх *виробництві і відтворенні*. Це означає, що «продукти творчої діяльності є *безпосередньо* суспільними не тільки по характеру їх виробництва, але і по характеру їх споживання. Тобто не тільки інтелектуально-творча робоча сила, але і продукти її діяльності не містять суперечності суспільного виробництва і приватного споживання, без якого неможливе перетворення предмету в товар» [2, с. 10].

Безперечно, в інтелектуала, по суті, можна купити тільки його «продукт» – ідеї, знання, теорії, витвори мистецтва тощо. Зазначимо, що найбільш яскравою особливістю інтелектуально-творчої діяльності (праці) у всі епохи і при всіх «ізмах» було і є «відсутність не лише жорсткої, але й взагалі *будь-якої залежності між якістю «трудового вкладу» і нагороди за нього»* [2, с. 10]. Ця незалежність здебільшого приводила до того, що творчі працівники (інтелектуали) одержували за свою діяльність не відповідну зарплату (винагорода).

З даної точки зору можна зробити висновок, що інтелектуально-творча діяльність (праця) взагалі не потребує винагороди, оплати. Однак це крайня позиція, оскільки винагорода і оплата – не лише допоміжний зовнішній стимул для працівника інтелектуально-творчої сфери, але і для більш ефективної самореалізації його особистості. Мова в даному випадку може йти про те, що подібних матеріальних стимулів зовсім недостатньо для того, щоб в результаті «самореалізації» виник дійсно «якісний» інтелектуальний продукт. Саме духовно-культурна якість є подальшою умовою збільшення цінності того чи іншого інтелектуального продукту, що й перетворює його в інтелектуальну власність. Щоправда, потреба в грошах може змусити людину стати на шлях прагматизму (заробітчанства) в творчості або на шлях пошуку засобів до існування «нетворчою» працею.

Отже, вибір «творчої самореалізації» зовсім не є простим наслідком потреби у винагороді, і потім – стати володарем «інтелектуальної власності». Цілком правомірно говорити про щось *«інше»*, яке штовхає, спрямовує людину на шлях самореалізації як засобу існування. Про це *«інше»* – «даймоніон» *Сократа*, «божий дар», «творчий дух», «інтуїцію» *А.Бергсона* тощо існує достатня кількість теорій. Тому ми можемо говорити про те, що це «щось інше» і є основна мета і причина творчої праці. Це *«інше»* – є прагнення *бути* для себе і для інших, причому *бути* не тільки *фізично* (на рівні біологічного виду), а *бути як людина* (на рівні особистості). Тому стимул *бути фізично* (біологічно), пов'язаний з одержанням винагороди, є взагалі не більш природно сильним, ніж стимул *бути як особистість*. Потрібно погодитись, що те, яке в праці «нетворчій» виступає як її визначальний достатній стимул, в «творчій» (інтелектуальній) діяльності є лише побічним стимулом, котрий «завуальовує», «маскує» її «дійсний стимул» [1, с. 365 - 366]. Безперечно, що людина, яка не має «дійсного», справжнього *внутрішнього стимулу* самореалізації, а переслідує цілі, характерні для «нетворчої» праці, як би вона не називалася: поетом, письменником, вченим, лише «спотворює» реальну творчу працю, виробляючи, а не створюючи *«фіктивний»*, але не інтелектуальний творчий продукт. Він не може стати інтелектуальною власністю, оскільки порушилися всі основні принципи: відповідальність, смислова наповненість, залежність, взаємозв'язок тощо. Звичайно, «фіктивний» («ерзац») «творчий» продукт може характеризувати того, ком він належить, але «з точки зору інтелектуальної недостатності і безсилля» [1, с. 367].

Це зовсім не означає, що однієї потреби в самореалізації достатньо для створення «творчого» продукту. Важливим є «зміст» самої особистості, вирішальною умовою багатства якої не є фактор «винагороди». Багатим «змістом» буде володіти той, хто вчиться, щоб одержати високу оцінку, хорошу зарплату, або, щоб його вважали «вченою» людиною. При всьому можливому співпаданні першого і другого не варто забувати, що гідна винагорода ніяк не гарантована і не має прямого відношення до *вибору мети діяльності*. Тим більше, що в реальному житті для людей, які «виплачують зарплату», і перші й другі виглядають, як правило, однаково (а другі навіть «зручніші»). Немає такого механізму, який міг би відрізнити дійсно цінний «корисний» продукт інтелектуально-творчої праці від «псевдо-продукту» («фікції» творчості). Лише культура, в якості загальнолюдського розуму, рано чи пізно вбере в себе ті «продукти», котрі адекватні, дійсно «корисні» для її розвитку. Винагорода «не є визначальним стимулом творчої, інтелектуальної праці вже тому, що поряд з творчим вона може слугувати стимулом до псевдо-творчої і нетворчої праці» [2, с. 11].

Важливо підкреслити, що людська культура заснована на *двох видах праці*, які мають різні форми розвитку, відтворення і підключення до суспільного цілого. Необхідно прослідкувати динаміку, тенденції і особливості взаємодії цих двох сфер на сучасному етапі соціального поступу і спробувати знайти найбільш адекватні для нинішньої ситуації економічні, політичні, соціальні принципи їх взаємореалізації, відповідні сучасному рівню співвідношення цих двох сфер. Це особливо важливо в сучасних умовах, коли помітно «стирається» відмінність між інтелектуальною (творчою) і «нетворчою» (не інтелектуальною) діяльністю (працею). Прагнення універсалізувати, розповсюдити на все суспільство принципи ефективності, важливі для тієї чи іншої сфери суспільної діяльності, приводить, врешті решт, до «зруйнування» їх обох. Але не в плані їх тотального знищення, а в силу необхідності переходу до нових, вищих рівнів їх функціонування, обумовлених новими вимогами і запитамі соціоекономічного буття [1, с. 367].

Зазначена проблема полягає в прагненні певної частини представників творчої інтелектуальної сфери розповсюдити принципи, органічно властиві тільки інтелектуально-творчій праці. Тут і починається той самий «тоталітарний комунізм», який змістив акценти і фактично спотворив уявлення про справжню цінність «творчої» і «нетворчої», «інтелектуальної» і «не інтелектуальної» праці. Достатньо перенести адекватний інтелектуально-творчій праці *принцип «незалежності виробництва»* від винагороди (оплати) на організацію «нетворчої» (репродуктивної) праці, ми відразу одержуємо систему примусу. Парадокс полягає ще і в тому, що універсалізація цих принципів і розповсюдження їх на все суспільство боляче відображається не лише на ефективності «нетворчої» праці, але спотворює «творчу» працю, викликаючи колапс всієї соціальної системи. Причина даної ситуації ще і в тому, що системно заперечувався інститут приватної власності, що остаточно знівечило цінність інтелектуальної діяльності в цілому і творчої праці зокрема. Заперечення ринкових товарно-грошових відносин в сфері організації «нетворчої» праці і перевід її на суто «планову систему» утворює настільки неефективну економіку, що вона перестає мати потребу в самих продуктах творчої праці. А звідси закономірне спотворення сутності власності взагалі та інтелектуальної – зокрема. У зв'язку з цим виникає, по суті, непотрібність, марність інтелектуально-творчої праці» [1, с. 372]. З того факту зовсім не витікає, що не можна ставити питання про ефективні форми залучення цієї сфери суспільної праці до системи ринкових відносин. Адже інтелектуальна діяльність саме в даній системі сприяє розвитку людини, поза яким вона не може самореалізуватися.

Культурна й інтелектуальна самоідентифікація утворили в процесі історичного розвитку достатньо розвинене «інтелектуальне середовище» (простір). Його потенції можуть набути значно більших «енергій», якщо до стимулів діяльності включити розроблену й аргументовану інституцію інтелектуальної власності. В умовах, коли суспільство поляризовано по матеріальному рівню добробуту і споживання, інтелектуальна власність для значної кількості освіченого населення є засобом вирішення власних індивідуальних проблем. Вирішення цього завдання вимагає вироблення власної, національної стратегії розвитку, до якої підключені культура, освіта, інтелектуальна діяльність. На основі інституту інтелектуальної власності необхідно створити творчо-інтелектуальне культурне середовище, котре буде перепорою на шляху дестабілізуючого фактору бюрократії, носія догматизму.

Важливим пунктом на шляху даного розвитку є подолання відношення до інтелектуально-творчої праці як «суспільно-корисної». Подібний погляд давно вже втратив право на існування, але кожного разу виникає, якщо здійснюються спроби виразити його в категоріях «вартісних

стосунків», а тому в межах суто «виробничої» системи координат. Зрозуміло, що суспільство чим далі, тим більше повинно буде вкладати сили і кошти у відтворення культури й інтелектуального потенціалу. Достатньо нагадати теорію *Е.Томпфлера*, згідно якої в умовах постіндустріальної (інформаційної) цивілізації, коли рівень споживання, перш за все у високорозвинених країнах, характеризується переходом від «кількості» до «якості» життя, від «суспільства масового споживання до пошуку шляхів якісного вдосконалення умов життя людини, коли знижується рівень спеціалізації, і все більшим попитом користуються спеціалісти «широкого профілю», головним засобом виробництва стають «наукові знання, інформація, де буде зайнято від 55 до 75 процентів працездатного населення [3, с. 1148]. В даному випадку основний конфлікт – між знанням і некомпетентністю, що й актуалізує роль і значення інтелектуальної діяльності і виокремлює інтелектуальну власність в особливий факт сучасного буття.

Так само американський соціолог *Р.Кроуфорд* головну роль у процесі розвитку людського суспільства відводить знанню. Фактично, інтелектуально-творчій діяльності, без якої не може бути одержано жодного знання. Сучасне суспільство він називає «суспільством знання», або «інтелектуалізованим соціумом». Нове знання приводить до виникнення нових технологій, що, в свою чергу, зумовлює економічні зміни, які приводять до соціально-економічних змін, що в підсумку є передумовою створення нової мисленнєвої парадигми або нового бачення світу. Цю модель можна використовувати для пояснення тих серйозних економічних, соціальних і політичних трансформацій, які нині відбуваються у світі. При цьому, розрізняючи поняття «знання» та «інформація», *Р.Кроуфорд* вважає, що знання – це «здатність застосовувати інформацію до конкретного роду діяльності» [3, с. 1161]. Все це переконливо доводить надзвичайно високу оцінку інтелектуальної праці, творчої діяльності, без яких не може існувати інформаційне суспільство. Тому так важливо сьогодні виокремлювати питання про інтелектуальну власність як *новий принцип*, згідно якого можна оцінювати суспільну ефективність все більш зростаючого значення ролі знання. А також пошуку шляхів «вбудовування» інтелектуального «простору», який має свої особливі закони і принципи розвитку, в «простір» сучасних ринкових відносин.

Сьогодні проблема відтворення інтелектуального потенціалу суспільства набула не лише соціально-економічного, політичного, культурного статусу, але й аксіологічно-екзистенційного. З переходом до автоматизованого виробництва і комп'ютерного забезпечення економічна потреба в масовому відтворенні інтелектуального потенціалу суспільства буде постійно зростати. Це обумовлює завдання створення і підтримки особливої системи ефективного кровообігу «суспільного мозку» («інтелекту»), котрий повинен забезпечувати гнучкий «мобільний зв'язок» як всередині інтелектуальної системи, так і зв'язок її з управлінням і творенням [5, с. 84]. Важливе значення має створення «нових інтелектуальних технологій, запровадження планування і контролю над технологічними і господарськими знаннями» [4, с. 106]. Все це говорить про необхідність інтелектуального виміру сучасного економічного буття та різних модифікацій власності. Втілення інтелектуально-творчої діяльності є важливим доповненням до приватизації і регулювання, які вносять корективи в процес розвитку інтелектуальної власності.

Зазначимо, що інтелектуально-творча діяльність, опредметнена в інтелектуальній власності, має свій спектр в діяльності ринкового механізму і розвитку приватного підприємництва, конкуренції як результатів мисленнєвої активності. Інтелектуальна діяльність в економіці забезпечує функціонування ринку, регулювання фінансової системи, гарантує наявність відповідної інституційної структури для забезпечення розвитку конкурентноспроможних технологій. Разом з тим, вирішує ті питання, з якими ринок не може впоратися. Наприклад, це сфера освіти, оточуюче середовище, соціальний захист, культура тощо. Крім того, до певної міри гарантувати рівні можливості участі в соціоекономічних відносинах більшості населення. Останнє відіграє важливу роль в формуванні «рівного доступу до економічної і політичної влади» [1, с. 382].

«Інтелектуалізація» економічного буття, забезпечуючи його ефективність і продуктивний творчий розвиток, що так важливо для кожного індивідуального життя, завжди була і залишається найдорожчою цінністю. На кожному етапі розвитку людства три проблеми залишаються ключовими: прожити довге і здорове життя, набути знань, мати доступ до ресурсів, необхідних для підтримки гідного соціального й матеріального статусу. Те або інше вирішення цих проблем визначає не лише образ життя, але й має позитивний вплив – і прямиий, і опосередкований, на «капітал людського потенціалу, ефективність виробництва і можливості з точки зору активної життєвої і соціальної позиції» [4, с. 108]. У цьому аспекті інтелектуальна власність як результат активної творчо-мисленнєвої діяльності є гарантом політичних, економічних і соціальних свобод,

реалізацій продуктивних здібностей, гарантії прав людини, її гідності. Їх збагачення можливе при умові реалізації інтелектуально-творчих здібностей і ціннісного світу власного «Я» - головної умови доступу до власності.

Важливим є те, що крізь призму інтелектуальної власності виникає можливість більш конструктивно поглянути на матеріальне багатство. Безперечно, багатство відіграє величезне значення в житті людей, але його не варто перебільшувати, зокрема для визначення статусу інтелектуальної власності. По-перше, багатство не є обов'язковою умовою демократії, збереження і примноження духовно-культурного надбання. По-друге, багатство саме по собі не гарантує правову і соціальну охорону та збереження власності. По-третє, людські потреби не зводяться до матеріального збагачення: довге й здорове життя, залучення до культури і науки, творча й суспільна активність були і залишаються більш важливими, ніж примноження багатства. Іншими словами, «рівень життя не зводиться до матеріального достатку, а «економічний рай» не є тотожний людському розвитку. Так само як інтелектуальна власність не може бути ототожнена з матеріальною (предметно-речовинною) власністю» [1, с. 383]. Іншими словами, поки в суспільстві не буде максимально використовуватися (і винагороджуватися) інтелектуальна власність, економічний, соціальний добробут досягнутий не буде. Якщо одержаний дохід в достатній мірі буде інвестований в розвиток інтелектуальної власності, то це означає одночасно і людський розвиток, і відповідність економічних показників вимогам сучасної (постіндустріальної) цивілізації.

Без сумніву, темпи прогресу в сфері розвитку інтелектуального потенціалу сьогодні не мають прецедентів. Концепція людського розвитку розглядає інвестування в розвиток інтелектуального, отже, людського потенціалу як «двополюсний процес». По-перше, це розширення можливостей людини шляхом набування знань, удосконалення професійності. По-друге, це процес використання людиною набутих знань і здібностей для виробничих цілей, культурної, духовної, мисленнєвої, політичної діяльності. Определення в цьому процесі ролі і значення інтелектуальної діяльності легалізує інтелектуальну власність, завдяки якій можна виявити відмінність концепції «людського розвитку» від концепції «людського капіталу». А також інших концепцій, котрі зводять людський розвиток (самореалізацію людини) до єдиного аспекту: формування ресурсів для виробничої діяльності.

В умовах ринку право, вибір і можливості особистості не підлягають якому-небудь обмеженню. Розуміння своєї свободи – за умови володіння власністю, ставить перед необхідністю залучати соціально відповідальні форми розвитку ринкових відносин. Суспільний добробут, добробут особистості – поняття взаємопов'язані, тому процес розвитку людського потенціалу вимагає наявності почуття єдності і механізму справедливого розподілу благ процесу. Що знову ж таки «опосередковується і забезпечується інтелектуальним фактором» [4, с. 111].

Без сумніву, інтелектуальний фактор ставить вимогу соціально-філософським дослідженням сьогодні вийти на нові рівні осмислення економічного буття. Зокрема, акцент А.Сена на проблемі, що кінцевою метою розвитку повинне бути підвищення якості життя людей. Але ця мета опинилась «в тіні» в результаті захоплення ідеями економічного зростання і пов'язаною з ним підтримкою розвитку «вільного капіталізму». Два останніх моменти взаємодоповнювали один одного. Безпроблемне функціонування ринкових механізмів розглядалося як найбільш «солідна» гарантія економічної ефективності зростання. Однак розгортання інтелектуальної діяльності змінило перспективи розвитку. Тепер орієнтація на інтереси людини почали витісняти напрямки, спрямовані тільки на одержання прибутку. Інтелектуально-творча діяльність розширяє сфери інтересів. Зокрема, оволодіння власністю загострює увагу до інших проблем, в тому числі до розподілу доходів, одержання прибутку тощо. Поза цим з'являється необхідність високої оцінки множини інших моментів: освіта, захищеність, свобода, участь в управлінні державою тощо [1, с. 386 - 387].

Існує певна залежність між розвитком людини і теорією «людського капіталу» (розвитком людських ресурсів). Розвиток людини є кінцевим результатом, а процес людського розвитку може багато в чому сприяти економічному зростанню (завдяки удосконаленню «людського капіталу» і технологій), і опосередковано може сприяти «просуванню» на шляху розвитку людини загалом. Розвиток людини і теорія «людського капіталу» можуть погодитись з тим, що можливості людини є найбільш важливим внеском у виробництво, але людський розвиток має принципові відмінності з точки зору оцінки досягнень розвитку людських можливостей як кінцевої мети. Що є цінним саме по собі, незалежно від того, який вплив цей фактор здійснює на виробництво, отримання доходів або примноження власності. Навпаки, «зростання об'єму виробництва, багатства повинно розглядатися

як засіб підвищення рівня життя людей. Отже, їх добробуту, багатства, запорукою чого завжди була і є власність» [1, с. 387].

Висновки. Інтелектуальна власність не може відбутися без збереження і примноження інтелектуального потенціалу суспільства. Для цього людству важливо здійснити правильний вибір: або воно трансформує «інтелектуальну культуру», йдучи услід за цінностями постіндустріальної (економічної) цивілізації, або зможе змінити ціннісні координати в ім'я збереження її основних досягнень. Вибір цей особливо важливий в умовах досяжної «зрілості» під впливом автоматизації, комп'ютеризації виробництва, необхідності в масовому відтворенні інтелектуально-творчої робочої сили, здатної контролювати і управляти складно структурованим виробництвом і всією сферою діяльності. На цьому етапі *створення і відтворення* цієї діяльної сили вже перестає бути «приватною справою» кожного конкретного інтелектуала і перетворюється у все більш соціально-економічну, політичну й культурну прерогативу суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку / В.Д.Базилевич, В.В.Ільїн. — К.: Знання, 2008. — 687 с.
- 2.Глинчикова А.Г. Может ли быть товаром интеллект и продукт его труда / А.Г.Глинчикова // Вопросы философии. — 1997. — № 3. — С. 3—15.
3. Історія економічних учень / [за ред. В.Д. Базилевича]. — К.: Знання, 2004. — 1300 с.
4. Плаксунова Т.А. Экономический рост и становление концепции экономического развития / Т.А. Плаксунова // Философия хозяйства. — 2004. — № 5(35). — С. 104—116.
5. Psachropoulos G. Education for Development. An Analysis of investment Choices / G. Psachropoulos, M. Woodhall. — Oxford, 1995.

ЗМІСТ

Блохина Л. Л.	4
ФІЛОСОФСЬКО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ МОРАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ	
<i>Бурак П.М.</i>	9
ЕВОЛЮЦІЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО КОНФОРМІЗМУ І НООСФЕРНИЙ ІМПЕРАТИВ МАЙБУТНЬОГО	
<i>Галиновский С. А.</i>	14
СИСТЕМНО ПАРАМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ ОПТИМАЛЬНОСТІ ДЕМОКРАТІЇ	
<i>Гвоздецкая О. А.</i>	20
ФЕНОМЕН «ПРИКОЛУ» В ГЛОБАЛЬНІЙ МЕРЕЖІ	
<i>Глазунов В. В.</i>	25
СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЕЛІТА: ОЛІГАРХІЧНИЙ АСПЕКТ	
<i>Голубицкая А. В.</i>	33
«ЛЮДИНА-АМФІБІЯ» В АНТРОПОЛОГІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ Г. В. ФЛОРОВСЬКИЙ	
<i>Дорожко І. І.</i>	38
ФЕНОМЕНОЛОГІЯ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ	
<i>Іванов О. О.</i>	43
ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ	
<i>Калінін В. Ю</i>	48
КРИТИКА ДЕЯКИХ ПОЛОЖЕНЬ МАРКСИЗМУ СВІТ-СИСТЕМНИМ АНАЛІЗОМ	
<i>Константинова Т. В.</i>	53
СУТНІСТЬ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ ЗА ДЕМОКРАТІЇ	
<i>Кравцов Ю. С.</i>	57
ЗМІНИ У ПРАВОВОМУ ПОЛІ ОСВІТИ ЯК ВИМОГА ЗМІНИ РЕАЛЬНОСТІ	
<i>Кравчик А. С.</i>	61
СИСТЕМНИЙ ПІДХІД В СОЦІОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ З ТОЧКИ ЗОРУ ПАРАМЕТРИЧНОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ СИСТЕМ	
<i>Лисоколенко Т. В.</i>	67
СМИСЛОВИЙ ЗМІСТ МОВНОЇ ГРИ Л. ВІТТГЕНШТЕЙНА І К. АПЕЛЯ	
<i>Лопуга О. І.</i>	72
ДУХОВНА КУЛЬТУРА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА Частина II	
<i>Ляльчук К. М.</i>	78
ПРОБЛЕМА КОНФЛІКТУ В СКЛАДНИХ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМАХ	
<i>Марущак О. В.</i>	82
РОЛЬ ТА МІСЦЕ ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В ЗАГАЛЬНОМУ ПЛІНІ ІСТОРИЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕОРІЙ	
<i>Маслий О. Н.</i>	88
МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВОЄННО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЛОГІСТИКИ	
<i>Маишталер А.А.</i>	94
ЛЮДИНА В «МАСОВІЙ КУЛЬТУРІ» СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА: КОНТЕКСТ ПОСТМОДЕРНІЗМУ	
<i>Надибська О.Я.</i>	99
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КАТЕГОРІЙ ОБ'ЄКТИВНОГО ТА СУБ'ЄКТИВНОГО В СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ	

<i>Окорокова В. В.</i> КРИТИКА РЕЛІГІЇ ТА ЦЕРКВИ В ПРОСВІТНИЦЬКІЙ ІДЕОЛОГІЇ ЯК ОДНА З ФОРМОУТВОРЮЮЧИХ ОЗНАК УТОПІЇ ХVІІІ СТОЛІТТЯ	104
<i>Пальчинська М. В.</i> PR-ТЕХНОЛОГІЇ У ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ	110
<i>Попов Є. О.</i> ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ НЕУРЯДОВИХ ІНСТИТУТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИКИ	115
<i>Постол О.Є.</i> ФЕМІНІЗМ: ВИТОКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО СУЧАСНОГО ЕТАПУ	120
<i>Пурихванідзе О. В.</i> СВІДОМІСТЬ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ТРУДНОЩІ ДОСЛІДЖЕННЯ	126
<i>Ростецька С.І.</i> ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНИХ ПЕРЕГОВОРІВ	130
<i>Ткаченко К. В., Мисик І. Г.</i> ХУДОЖНІЙ ЧАСОПРОСТІР	135
<i>Хусейн Хавкар</i> АНТИЧНА РЕФЛЕКСІЯ ІСТОРІЇ	141
<i>Емельянова Ю. П.</i> ЕТНОС ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ: СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ У СУЧАСНОМУ СВІТІ	146
<i>Кавалеров А. И.</i> ДЖОН ДЬЮЇ ЯК ФІЛОСОФ ОСВІТИ	151
<i>Кавалеров В. А.</i> НОВЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ В ІНФРАСТРУКТУРІ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ	155
<i>Квятковський Д. О.</i> ГУМАНІСТИЧНИЙ ІДЕАЛ У СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ СТАРОДАВЬНОГО СХОДУ	159
<i>Калёнова Е.О</i> КРИЗИС СОЦІАЛЬНОГО И ПСЕВДОЭЛИТА.	164
<i>Кравченко А. А.</i> ТВОРЧІСТЬ ЯК ІМАНЕНТНА СКЛАДОВА ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ	169
<i>Резанов Д. А.</i> ПРОТИРІЧЧЯ В ТЕОРІЇ ЗЛОЧИНУ	174
<i>Яцишина Г. А.</i> КОНЦЕПТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У ВИМІРАХ «ВІДКРИТОГО» СОЦІУМУ	178

Наукове видання

«ПЕРСПЕКТИВИ». Соціально-політичний журнал

Редакційна колегія журналу:

Кавалеров А. І., головний редактор
Наумкіна С. М., заступник головного редактора
Балашенко І. В., відповідальний секретар
Кавалеров А. А., технічний редактор

Адреса редакції:

Україна, 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, кімната 73
Тел.: (0482) 732-09-52
Реєстраційний № 451.

Здано на виробництво – 09.07.2012.

Підписано до друку з оригіналу-макета – 27.06.2012.

Формат по ISO 216: А4, 297×210, 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 12. Наклад 100 прим. Інформаційно-видавничий центр Державного закладу
«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26
тел.: (0482) 731-19-14